This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

BERTHOLD VON MOOSBURG

EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM THEOLOGICAM PROCLI

136–159

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CORPUS PHILOSOPHORUM TEUTONICORUM MEDII AEVI

Digitized by Google

CORPUS PHILOSOPHORUM TEUTONICORUM MEDII AEVI

Begründet von Kurt Flasch und Loris Sturlese.
Herausgegeben von Loris Sturlese unter Mitwirkung von
Ruedi Imbach und Burkhard Mojsisch

Band VI,6

FELIX MEINER VERLAG · HAMBURG

Digitized by Google

BERTHOLD VON MOOSBURG

Expositio super Elementationem theologicam Procli

Propositiones 136 – 159

Herausgegeben von

Fiorella Retucci

Mit einer Einleitung von

Loris Sturlese

FELIX MEINER VERLAG · HAMBURG

Digitized by Google

Bibliographische Information Der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar

ISBN 978-3-7873-1755-4

© Felix Meiner Verlag 2007. Alle Rechte, auch die des auszugsweisen Nachdrucks, der fotomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung vorbehalten. Dies betrifft auch die Vervielfältigung und Übertragung einzelner Textabschnitte durch alle Verfahren wie Speicherung und Übertragung auf Papier, Transparente, Filme, Bänder, Platten und andere Medien, soweit es nicht §§ 53 und 54 URG ausdrücklich gestatten. Satz: Centro per l'edizione di testi filosofici medievali e rinascimentali, Università degli studi di Lecce. Druck: Strauss, Mörlenbach. Buchbinderische Verarbeitung: Litges & Dopf, Heppenheim. Werkdruckpapier: alterungsbeständig nach ANSI-Norm resp. DIN-ISO 9706, hergestellt aus 100% chlorfrei gebleichtem Zellstoff. Printed in Germany.

Digitized by Google

INHALT

Einleitung, von Loris Sturlese IX
Prolegomena, von Fiorella Retucci XVII
I. Handschriftliche Überlieferung XVII
II. Handschriftenverhältnis XVII
III. Technische Erläuterungen XVII
1. Zum Text XVII
2. Zum Quellenapparat XVIII
3. Zum Variantenapparat XVIII
4. Zum Index rerum XVIII
IV. Kolumnenanfänge der Handschriften XIX
V. Siglen und Abkürzungen XXII
"Magister Thomas Anglicus minor": Eine neue Quelle der *Expositio super Elementationem theologicam Procli* Bertholds von Moosburg – das ungedruckte *Sapientiale* des Franziskaners Thomas von York XXIII
Literaturverzeichnis XL

BERTHOLDI DE MOSBURCH EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM THEOLOGICAM PROCLI

Propositio 136 Omnis deus totalior existens propinquius primo ordinatus a totaliori entium genere participatur, particularior autem a particulariori; et ut ens ad ens, sic unitas ad unitatem 3
Commentum 13

Propositio 137 Omnis unitas simul constituit uni participans ipsa 15
Commentum 22

Propositio 138 Omnium participantium divina proprietate et deificatorum primum et supremum est ens 24
Commentum 30

Propositio 139 Omnia participantia divinis unitatibus incipientia ab ente in corporalem naturam terminantur 33
Commentum 37

Digitized by Google

Propositio 140 Omnes deorum potentiae desursum incohantes et per proprias medietates procedentes deveniunt usque ad loca circa terram 38
Commentum 43

Propositio 141 Omnis providentia deorum haec quidem est exempta ab his, quibus providetur, haec autem coordinata 45
Commentum 51

Propositio 142 Omnibus quidem dii assunt eodem modo, non autem omnia eodem modo diis assunt, sed singula secundum ipsorum ordinem et potentiam transumunt illorum praesentiam, haec quidem uniformiter, haec autem multiplicatim, et haec quidem perpetuo, haec autem secundum tempus, et haec quidem incorporee, haec autem corporaliter 52
Commentum 58

Propositio 143 Omnia deteriora praesentia deorum subsistunt. Et si idoneum sit participans, omne quidem, quod alienum a divino lumine fit, illustratur autem omne subito a diis ... 60
Commentum 74

Propositio 144 Omnia entia et omnes entium dispositiones intantum processerunt inquantum et deorum ordinationes 75
Commentum 80

Propositio 145 Omnis divini ordinis proprietas per omnia secunda pertingit et dat se ipsam omnibus demissioribus generationem 82
Commentum 87

Propositio 146 Omnium divinorum processuum fines ad sua assimilantur principia, circulum sine principio et sine fine salvantes per conversionem ad principia 90
Commentum 99

Propositio 147 Omnium divinorum ornatuum summa ultimis assimilantur suprapositorum 100
Commentum 103

Propositio 148 Omnis divinus ordo sibi ipsi counitus est tripliciter: a summitate sui ipsius et a medietate et a fine 105
Commentum 110

Digitized by Google

Propositio 149 Omnis multitudo divinarum unitatum finita est secundum numerum 111
Commentum 117

Propositio 150 Omne procedens in divinis ordinibus omnes producentis potentias suscipere non est natum neque universaliter secunda eorum, quae ante ipsa, sed habent illa quasdam ab inferioribus exemptas et incomprehensibiles his, quae post ipsa 119
Commentum 130

Propositio 151 Omne paternale in diis praeoperosum est et in boni ordine praestans secundum omnes divinas dispositiones ... 132
Commentum 138

Propositio 152 Omne generativum deorum secundum infinitatem divinae potentiae procedit multiplicans se ipsum et per omnia tendens et indeficientiam in secundorum processibus differenter ostendens........ 140
Commentum 146

Propositio 153 Omne perfectivum in diis divinae perfectionis est causa ... 148
Commentum 155

Propositio 154 Omne quod custoditivum in diis unumquodque in proprio ordine conservat a secundis uniformiter exemptum et primis illocatum 158
Commentum 162

Propositio 155 Omnis zoegena, id est ad alia fecundum, in divinis generibus causa generativa est, non omnis autem fecundus ordo zoegenus est 163
Commentum 168

Propositio 156 Omnis quidem puritatis causa in custoditivo continetur ordine, non autem e converso omne custoditivum purificativo ordini idem........ 169
Commentum 174

Propositio 157 Omnis quidem paternalis causa ipsius esse omnibus est largitiva et existentias entium instituit; omne autem, quod conditivum, specificationem compositorum praestat et ordini et divisioni ipsorum secundum numerum et est eiusdem paternali coelementationis in particularioribus generibus........ 177

Digitized by Google

Commentum 182

Propositio 158 Omnis reducens causa in diis et a purgativa differt et a conversivis generibus 184
Commentum 187

Propositio 159 Omnis ordo deorum ex primis est principiis, fine et infinitate, sed hic quidem ad finis causas magis, hic autem ad infinitatis 189
Commentum 199

Index auctoritatum 201
Index rerum 217
Index nominum 223

Digitized by Google

EINLEITUNG

Ein Viertel der 211 Lehrsätze (*propositiones*), aus denen die *Elementatio theologica* des Proklos besteht, ist ausdrücklich der Lehre der Götter (θεοί) gewidmet. Proklos entwickelt sie von prop. 113 bis 165 seines Buches, d. h. wesentlich – wenn auch nicht ausschließlich – in dem Textteil, der im vorliegenden Band den Gegenstand der Auslegung Bertholds von Moosburg bildet (prop. 136–159).

Im Hintergrund von Proklos' Forschungen stand der Komplex der traditionellen griechischen Mythologie, aber er führte seine Analyse unter rigoroser Anwendung der rationalen deduktiven Methode durch. Diese Mischung von obsoleter Tradition und konsequentem Philosophieren hat die moderne Forschung fasziniert und zugleich befremdet. Ein großer Proklos-Kenner wie E. R. Dodds hob die Originalität dieses philosophischen Versuchs hervor: "The doctrine of divine henads is the most striking of the modifications introduced by later Neoplatonism into the Plotinian world-scheme",[1] "... an attempt to bridge the yawning gulf which Plotinus had left between the One and reality".[2] Zugleich erschien ihm Proklos' Entscheidung, seine Spekulation unter die Überschrift der heidnischen "Götter" zu stellen, eine seltsame Form obsoleten Aberglaubens: "... the theological side of the doctrine... is certainly a singular example of the survival of an obsolete creed in mummy form".[3]

Im Mittelalter war die Situation nicht wesentlich anders. Man sah sofort die problematische Seite dieser sonderbaren "Götter"-Lehre, man erkannte jedoch auch das außergewöhnlich starke philosophische Potential der Proklischen Thesen. Einer der ersten Leser der *Elementatio theologica*, Thomas von Aquin, deutete die "Götter" als Figuren der Platonischen Philosophie:[4]... *sciendum est quod Plato posuit universales rerum formas separatas per se subsistentes. Et, quia huiusmodi formae universales universalem quamdam causalitatem, secundum ipsum, habent supra particularia entia quae ipsas participant, ideo omnes huiusmodi formas sic subsistentes 'deos' vocabat; nam hoc nomen 'deus' universalem quamdam providentiam et causalitatem importat... ultimum autem quod ab omnibus participatur et ipsum nihil aliud participat, est ipsum unum et bonum separatum, quod dicebat 'summum deum' et 'primam omnium causam'... Et, quia huiusmodi formae quas 'deos' dicebat sunt secundum se intelligibiles, intellectus autem fit actu intelligens per speciem intelligibilem, sub ordi-*

[1]) E. R. Dodds, Kommentar zu Proclus, The Elements of Theology, 2. Aufl., Oxford 1963, S. 257.

[2]) a. a. O., S. 259.

[3]) ebd.

[4]) Sancti Thomae de Aquino Super Librum de causis expositio, éd. H. D. Saffrey, Fribourg-Louvain 1954 (=Textus Philosophici Friburgenses 4/5), S. 18f.

Digitized by Google

ne deorum, id est praedictarum formarum, posuerunt ordinem intellectuum qui participant formas praedictas ad hoc quod sint intelligentes... sub ordine intellectuum ponebant tertium ordinem animarum... quartus ordo rerum est ordo corporum...

Thomas hat keine Angst vor einer Wiederkehr der Götter aus dem Olymp: Er bemerkt ruhig, daß die Bezeichnung "dii" vor allem auf den vorseherischen und kausalen Aspekt (*universalem quamdam providentiam et causalitatem*) der Platonischen Formen hindeutet, und blockiert eine mögliche polytheistische Interpretation mit Rekurs auf die Autorität des Dionysius pseudo-Areopagita:[5] *Hanc autem positionem corrigit Dionysius quantum ad hoc quod ponebant ordinatim diversas formas separatas quas 'deos' dicebant, ut scilicet aliud esset per se bonitas et aliud per se esse et aliud per se vita et sic de aliis. Oportet enim dicere quod omnia ista sunt essentialiter ipsa prima omnium causa a qua res participant omnes huiusmodi perfectiones, et sic non ponemus multos deos sed unum.*

Wichtig ist an dieser Stelle die fast hellseherisch angedeutete Verbindung Dionysius – Proklos (wobei der erste den zweiten zu "verbessern" scheint – *corrigit* !), welche die Bedingungen einer möglichen christlichen Lektüre des griechischen Platonismus vorbestimmt, aber auch der zusätzliche Hinweis auf die dionysische Lehre der Vollkommenheiten. Dieser Hinweis erlaubt uns zu sagen, daß Thomas die Götter des Proklos mit den Vollkommenheiten identifiziert, von denen in *De divinis nominibus* c. 5 und 11 die Rede ist:[6] *per se bonitas... per se esse... per se vita.* Daher der Schluß: Die Bezeichnung "dii" weist auf die Gründe der in der Welt partizipiierten Vollkommenheiten hin, insofern sie Gott selbst sind. So Thomas im Kommentar zu *De divinis nominibus*:[7] *Cum ergo dicitur per se vita, secundum sententiam Dionysii, dupliciter intelligi potest: uno modo, secundum quod per se importat discretionem vel separationem realem et sic per se vita est ipse Deus. Alio modo, secundum quod importat discretionem vel separationem solum secundum rationem et sic per se vita est quae inest viventibus, quae non distinguitur secundum rem, sed secundum rationem tantum a viventibus. Et eadem ratio est de per se sapientia et sic de aliis...*

Diese Interpretation hatte Thomas bei der Vorlesung Alberts des Großen in Köln hören können:[8] *Per-se-vitam [Dionysius] dicit id quod est primum principium vitae non praesupposito aliquo alio. Sic solus deus dicitur per-se-vita et per-se-ens, et sic de aliis, et hoc modo accipiendum est per totum istum librum.*

Die "theologische" Seite der Lehre des Proklos hat vor Berthold von Moosburg vielleicht nur Heinrich Bate gründlich reflektiert.[9] Bates Überlegungen blieben

5) a. a. O., S. 20.

6) Dionysius ps.-Areopagita, De divinis nominibus, c. 5, 5, ed. B. R. Suchla, Berlin-New York 1990 (Corpus Dionysiacum I = Patristische Texte und Studien 33), S. 184, 8-16.

7) S. Thomae Aquinatis In librum beati Dionysii De divinis nominibus expositio, ed. C. Pera, Taurini-Romae 1950, c. 5 n. 634, S. 235.

8) Alberti Magni Super Dionysium De divinis nominibus, ed. P. Simon, Monasterii Westfalorum 1972 (Opera omnia 37,1), S. 87.

9) Vgl. Henricus Bate, Speculum divinorum et quorundam naturalium. Parts XI–XII. On Platonic Philosophy, ed. by H. Boese, with an Introduction and an Analysis by C. Steel, Leuven 1990 (=Ancient and Medieval Philosophy I/12).

Digitized by Google

allerdings ohne Widerhall.[10] Die "Götter" waren für die Pariser Scholastik offensichtlich kein Thema. Selbst einer der besten Proklos-Kenner im ganzen Mittelalter, Dietrich von Freiberg, identifizierte den metaphysischen Bereich der Henaden problemlos mit dem der Intelligenzen, indem er seine charakteristische Lehre der vierfachen Struktur des Universums (*quadruplex entium maneries*: d. h. die Seinsbereiche von Natur, Seele, Intelligenz, Einem) gerade auf einem Lehrsatz der *Elementatio theologica* gründete (prop. 20), in dem Proklos eine im Hinblick auf den obersten Bereich der "Götter" vorläufige abgekürzte Sicht vertritt.[11]

Dietrichs Desinteresse an einer genaueren Differenzierung des metaphysischen Bereichs, der zwischen dem Einen und der Welt der Seele steht, hängt möglicherweise damit zusammen, daß er sich in diesem Zusammehang viel eher an Averroes und Avicenna als an Dionysius orientierte (eine Haltung, die auch Meister Eckhart zu charakterisieren scheint).[12] Dietrich legte den Akzent auf die geordnete Einheit des Universums und auf deren Begründung, die er im Theorem der "wesentlichen Ordnung" (*ordo essentialis*) bestimmte und mit Rekurs auf mehrere von Proklos auf die "Götter" bezogene Lehrsätze untermauerte.[13] Ein besonders wichtiges Beispiel bietet Dietrichs Schrift *De cognitione entium separatorum*, wo das Proklische Theorem der Welteinheit (... *in unitate illius unius intentionis diffusae in totam rerum universitatem ab uno principio universitatis, sicut dicit Proclus*...)[14] als Immanenz und Transzendenz des Ersten Prinzips bestimmt wird:[15] *De ista autem unitate... potest expressius dici sic, videlicet quod ipsa est essentia primi principii in se ipsa existens secundum proprietatem substantiae suae, sed intentionaliter secundum virtutem suam diffusa per rerum universitatem..., intentionaliter, inquam, attendendo essentiam eiusdem principii... in se ipso, realiter autem attendendo substantias rerum causatarum, quae sunt id ipsum, quod essentia eiusdem principii, secundum aliud esse. Et isti duo modi essendi... possunt intelligi ex 141 propositione Procli.*

Die von Dietrich benutzten Theoreme kehren in dem vorliegenden Band wieder und stehen auch im Mittelpunkt der Reflexion Bertholds von Moosburg. "Vorsehung" (*providentia*), "wesentliche Ordnung" (*ordo essentialis*), "Teilhabe" (*partici-*

10) L. Sturlese, Il dibattito sul Proclo latino nel medioevo fra l'Università di Parigi e lo Studium di Colonia, in: Proclus et son influence. Actes du Colloque de Neuchâtel, juin 1985, éd. par G. Boss, G. Seel, Zürich 1987, S. 272–282.

11) Vgl. E. R. Dodds, Kommentar, S. 206 und 208 ("fourfold stratification of reality").

12) auch bei Eckhart kontrastiert ein starkes Interesse an Proklos mit dem Verzicht auf eine Reflexion über die Götter. Über averroistische Einflüsse auf Eckhart vgl. K. Flasch, Meister Eckhart. Die Geburt der "Deutschen Mystik" aus dem Geist der arabischen Philosophie, München 2006.

13) prop. 139–140, 145–147, vgl. Dietrich von Freiberg, Opera omnia, Hamburg 1977–1984, Bd. I, S. 13 (prop. 146), S. 13 und 105 (prop. 147), S. 146 (prop. 140); Bd. II, S. 175 (prop. 140 und 145), S. 202 (prop. 140), S. 242 (prop. 145), S. 318 (prop. 147 comm.); Bd. IV, S. 74 (prop. 139, 140).

14) c. 76, Steffan 238.

15) c. 79, Steffan 242 (Dietrich bezieht sich auf prop. 145, die abweichende Zählung [141] hängt ab von der Handschrift, die er benutzte. Helmut Boeses Studie zur handschriftlichen Überlieferung des proklischen Textes enthält nur einen Hinweis auf die abweichende Zählung in der Vorlage, die Heinrich Bate benutzte: vgl. H. Boese, Wilhelm von Moerbeke

Digitized by Google

patio), Transzendenz und Immanenz der wesentlich geordneten Ursache im Verursachten (*quilibet deus adest omnibus sua intentione contentis*) sind die wichtigsten Begriffe aus der neuplatonischen Tradition, die hier untersucht werden.

Berthold kannte die Philosophie Dietrichs von Freiberg sehr gut. Er benutzt seine Werke ausgiebig und erwähnt ihn sogar zweimal beim Namen, was bei Zitaten von Zeitgenossen außergewöhnlich ist. In dem hier edierten Teil stellt er Alhazens Lehre von der Propagation des Lichtes derjenigen des *magister Theodoricus tractatu De natura oppositorum 44 cap.* gegenüber.[16] Dietrichs vereinfachte Sicht von der Vierteilung des Seins konnte Berthold allerdings nicht übernehmen, schon aufgrund der breit angelegten systematischen Struktur seines Kommentars. Er vertiefte daher die Henaden-Lehre, indem er auf die "dionysische" Linie von Albert und Thomas zurückgriff. Seine Interpretation stellt jedoch viel mehr als eine christliche "Korrektur" Platonischer Lehre dar: Sein Versuch, Einsicht in die Hierarchie der "Götter" zu bekommen, zielt in der Tat darauf, Klarheit in der Frage nach den begründenden metaphysischen Prinzipien des Universums zu schaffen.

Berthold bietet zu dieser Frage Antworten, die weit über diejenigen des Thomas ("Götter" als falsche Hypostasierung göttlicher Vollkommenheiten: *omnia ista sunt essentialiter ipsa prima omnium causa*) oder des Dietrich ("Götter" als Intelligenzen) hinausgehen. Seine Interpretation ist sehr artikuliert; eine ziemlich ausführliche Zusammenfassung im Hinblick auf dieses Problem befindet sich am Anfang dieses Bandes, im Kommentar zur prop. 136. Dort schreibt Berthold, das Weltall als geordnetes Ganzes sei nach der Platonischen Lehre das Ergebnis der fortschreitenden Bestimmung (*determinatio*) eines einheitlichen schöpferischen Aktes des absoluten Einen/Guten (*prime unum et bonum*), das das Universum als an seiner Gutheit teilnehmendes Gute hervorbringt (*primo bonum productum*).[17]

Die bereits oft erwähnten Henaden (*unitates vel bonitates*) sind die metaphysischen Prinzipien, nach denen die Bestimmung des ersten Hervorgebrachten erfolgt. Es sind dies: die Kraft oder Unendlichkeit (*potentia sive infinitas*), das Sein (*entitas*), das Leben (*vitalitas*), die Intelligenz (*intellectualitas*), die Seele (*animealitas*), die Natur (*corporeitas*). Diese Bestimmungsprinzipien entsprechen den *per-se*-Vollkommenheiten des Dionysius, nur – sie sind nach Berthold nicht mit dem Gott der Güte identisch, sondern als *causae primordiales* von ihm verschieden (*primordiales causae, quas deos dicimus*).[18] Die Bestimmungsfunktion der sechs vorgenannten "Götter" wird durch folgendes Beispiel verdeutlicht:[19] *Verbi gratia: prima intentio contracta et recedens ab universalitate et totalitate boni est infinitas, quae est radix primi generis subalterni; secunda istam contrahens est entitas, quae est radix et fundamentum entium, quae appropriate sunt entia; tertia entitatem contrahens intentio est vitalitas; quarta intellectualitas; quinta animealitas; sexta corporeitas seu natura corporeitatis, et ista est ultima et particularissima omnium intentionum.*

als Übersetzer der "Stoicheiosis theologike" des Proclus, Birkenau 1985 (=Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse 1985/5), S. 61f.

16) Expositio, prop. 143 O, Retucci S. 72.

17) Expositio, 136 E, Retucci S. 9, 176. 10, 206–210.

18) Expositio, 136 E, Retucci S. 10, 211f.

19) Expositio, 136 E, Retucci S. 10, 219–224.

Digitized by Google

Wie man sieht, zeigt sich die metaphysische Welt der *invisibilia Dei*[20] unter den erforschenden Augen Bertholds als viel komplexer, als es die Vierteilung in Gott, Intelligenz, Seele und Natur vermuten ließ. Es ist diese Untersuchung, in der sein spezifischer Beitrag zur Proklos-Deutung liegt, und eine Deutung, die in bestimmten Hinsichten Nikolaus von Kues beeinflußt haben dürfte (*contractio, potentia* als *possest*).[21] Bemerkenswert ist in diesem Band u. a. seine hermeneutische Mühe, die Reihe der Henaden mit den verschiedenen kommentierten Lehrsätzen des Proklos in Verbindung zu setzen: Götter als Kraft, *potentia* oder *virtus* (*deorum potentiae*),[22] Sein (*omnia entia*),[23] Leben (*zoegenus sive vitae generativus*).[24] Im Hinblick auf diesen letzten Gedanken ist darauf hinzuweisen, daß Bertholds Interpretation von *zoegena* (τὸ ζοωγόνον) auf eine falsche Lesart in den ihm zur Verfügung stehenden Handschriften[25] zurückzuführen ist. Der kritische Text (prop. 155) lautet nämlich in der Übersetzung Wilhelms von Moerbeke: *zoogena, id est ad animalia fecundum*, womit Proklos eine untergeordnete Form des *generativum deorum* (τὸ γεννητικόν) von prop. 152 meint,[26] während Berthold liest: *zoegena, id est ad alia fecundum*, und somit *zoegena* als Attribut des Ersten Lebensprinzips (*prime vita*) versteht. Es ist eine zwar falsche, aber nicht von der Autorintention allzu stark abweichende Interpretation. Schwierig ist zu sagen, ob Berthold in seinen Vorlagen *zoegena* anstatt *zoogena* hatte, oder ob er die Verschiebung von *zoo-* (animal) zu *zoe-* (vita) als stillschweigende Konjektur vornahm – Berthold kannte jedenfalls kein Griechisch, auch wenn er manchmal mit elementaren etymologischen Bausteinen spielt, die er der gängigen lateinischen Lexikographie entnimmt.

Wenn der hier edierte Text im wesentlichen die bereits mehrmals hervorgehobene exegetische Souveränität Bertholds von Moosburg bestätigt, was sich in dem Reichtum der von ihm angeführten und diskutierten philosophischen und theologischen Ideen widerspiegelt, so ist auf einen neuen und überraschenden Fund hinsichtlich der benutzten Autoren hinzuweisen.

Von der Front der Quellenforschung meldet nämlich die Herausgeberin, Fiorella Retucci, die Identifizierung der letzten bisher unbekannt gebliebenen Gestalt aus der Reihe der *doctores ecclesiae, de quorum libris et sententiis infra scripta expositio Elementationis theologicae compilata est*.[27] Es handelt sich um den *magi-*

20) Berthold von Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli, prop. 1–13, hrsg. von M. R. Pagnoni-Sturlese, L. Sturlese, Hamburg 1984, S. 5–14.

21) Vgl. L. Sturlese, Einleitung zu: Berthold von Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli, prop. 66–107, hrsg. von I. Zavattero, Hamburg 2003 (CPTMA VI,4), S. XVf.

22) Expositio, prop. 140, Retucci S. 38.

23) Expositio, prop. 144, Retucci S. 75.

24) Expositio, prop. 155 C, Retucci S. 162, 69 und 160,2.

25) Über die Vorlagen der Elementatio theologica, die Berthold vor sich hatte, vgl. L. Sturlese, Einleitung, S. XIf.

26) Proclus, Elementatio theologica, translata a Guilelmo de Morbecca, hrsg. von H. Boese, Leuven 1987 (=Ancient and Medieval Philosophy I/5), S. 76 und XLI; E. R. Dodds, Commentary, S. 279f.

27) Expositio super Elementationem theologicam Procli, prop. 1–13, hrsg. von M. R. Pagnoni-Sturlese, L. Sturlese, Hamburg 1985 (CPTMA VI,1), S. 3.

Digitized by Google

ster Thomas Anglicus minor, dessen Autorität Berthold an das Ende einer Liste von modernen Autoren stellt, die niemand Geringeres als Albertus Magnus, den heiligen Thomas von Aquin, Ulrich von Straßburg und Dietrich von Freiberg verzeichnet.

Der *magister Thomas Anglicus*, dessen Name – anders als der einmal mit Namen erwähnte Thomas von Aquin[28] und der zweimal mit Namen erwähnte Dietrich von Freiberg,[29] wohl aber wie Albert der Große und Ulrich von Straßburg – im ganzen Text des Prokloskommentars nie ausdrücklich genannt wird, hat jetzt ein Gesicht: Es ist der bekannte Franziskanermeister Thomas von York, Magister in Oxford (1253–56) und in Cambridge, gest. um 1260, Verfasser eines wichtigen und bisher weitgehend ungedruckt gebliebenen, durch drei Handschriften überlieferten *Sapientiale* (um 1245) – eine Summe der Metaphysik, die er ausdrücklich aufgrund der philosophischen Texte der Antike herstellte (*ego minorum minimus elegi opus sudore plenum et propter intellectus nostri imbecillitatem et propter ipsius operis difficultatem de libris philosophicis congregare alia* [lege: *aliqua*?], *quae dixerunt de creatore et creaturis*).[30]

Fiorella Retucci hat in dem von ihr edierten Teil von Bertholds *Expositio* implizite, zum Teil umfangreiche Zitate aus 16 verschiedenen Kapiteln des *Sapientiale* nachweisen können.[31] Unten, auf S. XXIIIff., bietet sie eine Synopse von einigen Stellen aus Thomas und Berthold, um einen genaueren Eindruck der Art und Weise der Benutzung des ersten durch den zweiten zu vermitteln. Doch diese Entdeckung ist nicht auf diesen Teil beschränkt: Eine erneute, vergleichende Lektüre der fünf bisher herausgegebenen Bände Bertholds mit dem *Sapientiale* des Thomas zeigt, daß der Einfluß des englischen Franziskaners auf den bayerischen Proklos-Ausleger unerwartete Dimensionen aufweist. Es stellen sich zu diesem Punkt mehrere Fragen: Wie konnte Berthold Zugang zu einem zu seiner Zeit so sparsam überlieferten Werk gewinnen? Was machte dieses Werk in seinen Augen so interessant? Sah er in Thomas von York einen Vorläufer seiner philosophischen Unter-

[28]) Bertoldo di Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli, 184-211 De animabus, a cura di L. Sturlese, Roma 1974 (=Temi e testi 18), prop. 204 A, S. 275.

[29]) Berthold von Moosburg, Expositio, prop. 66–107, hrsg. von I. Zavattero, Hamburg 2003, S. 246–247, und in diesem Band, prop. 143 O, Retucci S. 72.

[30]) Sapientale, I c. 3, Cod. Florent. Conv. Soppr. A. VI. 437, f. 4rb. Über Thomas von York: D. Porreca, Hermes Trismegistus in Thomas of York: A 13th-Century Witness to the Prominence of an Ancient Sage, in: Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen-Age 72 (2005), S. 147–275, mit bio-bibliographischen Angaben (S. 148) und Edition der Stellen aus dem *Sapientiale*, in denen Hermes Trismegistus zitiert wird. Von Thomas von Yorks *Sapientiale* sind bisher nur das Inhaltsverzeichnis (E. Longpré, Fr. Thomas d'York, O.F.M. La première somme métaphysique du XIIIe siècle, in: Archivum Franciscanum Historicum 19 [1926] S. 875–930, hier 906–930), und acht ausgewählte Kapitel ediert worden: vgl. S. Vanni Rovighi, L'immortalità dell'anima nei Maestri francescani del secolo XIII, Milano 1936, S. 285–311, 311–348 (Sapientiale I, c. 43–44); E. Longpré, Thomas de York et Matthieu d'Aquasparta. Textes inédits sur le problème de la création, in: Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen-Age 1 (1926), S. 273–293 (Sapientiale II, c. 4–6); H. Pouillon, La beauté chez les scholastiques. Textes inédits, in: AHDLMA 21 (1946), S. 324-327 (Sapientiale II c. 2 und VII c. 3). Eine kritische Edition hat Virginia Brown im Jahr 1978 angekündigt: Bulletin d'études médiévales 20 (1978), S. 32. Das Projekt wurde bisher nicht verwirklicht.

[31]) Register s. v., unten S. 214.

Digitized by Google

nehmung? Haben wir es im Fall von Thomas' *Sapientiale* mit einer Brücke zwischen deutscher und englischer Scholastik zu tun? Diese sind Fragen, die Fiorella Retucci in einer von ihrem Fund ausgehenden Studie beantworten wird.[32] Dort wird sie Ergebnisse einer systematischen Untersuchung der bisher völlig unbemerkt gebliebenen Abhängigkeit Bertholds von Thomas vorlegen – eine Abhängigkeit, die sich bis auf Stellungnahmen erstreckt, die die Forschung als einen spezifischen Beitrag Bertholds zur Entwicklung des Platonismus betrachtete.[33]

Unsere Kenntnisse von der ideologischen Basis, auf der Berthold sein Unternehmen gründete, gehen mit diesen Fund einen wichtigen Schritt voran. Sie werden vervollständigt durch den in diesem Band erbrachten Nachweis der Benutzung von mehreren Werken Alberts des Großen und von der Diskussion relevanter Abschnitte von Ulrich von Straßburgs *De summo bono.* Wortwörtliche Zitate aus Thomas von Aquins *De causis*-Kommentar sind ebenfalls nachgewiesen worden.[34] Von Dietrich von Freiberg war schon oben die Rede. In diesem Textteil hat Berthold auf 12 verschiedene Werke von ihm zugegriffen.[35] Als mehr als eine gelehrte Kuriosität dürfte die Tatsache erscheinen, daß Berthold im Rahmen der Erörterung des Begriffs von "natürlicher" und "willentlicher" Vorsehung (*providentia naturalis, providentia voluntaria*) eine Stelle aus Dietrich von Freibergs *De visione beatifica* über die geistigen Vollkommenheiten abschreibt, die sich bei näherem Zusehen als ein wörtliches Zitat aus der zweiten Fassung von Meister Eckharts Genesiskommentar erweist.[36] Hat Berthold hinter dem Text Dietrichs die Bild- und Vollkommenheitslehre Eckharts wiedererkannt?[37] Wie man sieht, eröffnet die Mikrologie der Quellenforschung immer neue, unerwartete Perspektiven.

Loris Sturlese

[32]) F. Retucci, Thomas von York und Berthold von Moosburg, in: Recherches de Théologie et de Philosophie médiévales, i. Vb. Ich möchte darauf hinweisen, daß ich alle Informationen über die Texte des Thomas von York aus den Transkriptionen der Florentiner Handschrift des *Sapientiale* entnommen habe, die Frau Retucci mir zur Verfügung gestellt hat. Hierfür möchte ich ihr herzlich danken.

[33]) Vgl. B. Mojsisch, Aristoteles' Kritik an Platons Theorie der Ideen und die Dietrich von Freiberg berücksichtigende Kritik dieser Kritik seitens Bertholds von Moosburg, in: Dietrich von Freiberg. Neue Perspektiven seiner Philosophie. Theologie und Naturwissenschaft, hrsg. von K.-H. Kandler, B. Mojsisch, F.-B. Stammkötter, Amsterdam-Philadelphia 1999 (=Bochumer Studien zur Philosophie 28), S. 267–281.

[34]) Unten, S. 213f.

[35]) Unten, S. 213.

[36]) Vgl. Expositio, prop. 145 B, Retucci S. 84, 68–77, mit Verweis auf Dietrich von Freiberg, De visione beatifica 1.2.1.1.4. 1, Mojsisch 39,9–40,24. Eine Analyse dieser Stelle mit dem Beweis der Abhängigkeit Dietrichs von Eckharts Genesiskommentar in: L. Sturlese, Dietrich di Freiberg lettore di Eckhart?, in: Giornale critico della filosofia italiana 85 (2006) im Druck.

[37]) Zu Berthold und Eckhart: L. Sturlese, Homo divinus. Philosophische Projekte in Deutschland zwischen Meister Eckhart und Heinrich Seuse, Stuttgart 2007, S. 137–154. Über die hier erwähnte Lehre der geistigen Vollkommenheiten, B. Mojsisch, *Perfectiones spirituales* – Meister Eckharts Theorie der geistigen Vollkommenheiten. Mit possibilitätsphilosophischen Reflexionen, in: Die Logik der Transzendentalen. Festschrift für Jan A. Aertsen zum 65. Geburtstag, hrsg. von M. Pickavé, Berlin-New York 2003 (=Miscellanea Mediaevalia 30), S. 511–524 (ohne Hinweis auf Dietrich).

Digitized by Google

Digitized by Google

PROLEGOMENA

I. HANDSCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG

Die Expositio super Elementationem theologicam Procli Bertholds von Moosburg wird in folgenden Handschriften überliefert:

O Oxford, Balliol College Library, Cod. 224 B.
V Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 2192.

Bei wörtlichen Zitaten aus Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis und aus den Opuscula des Proklos wurde auch Bertholds Handexemplar kollationiert, und zwar:

B Basel, Öffentliche Bibliothek der Universität, Cod. F IV 31.

II. HANDSCHRIFTENVERHÄLTNIS

Beide Codd., O und V, die aus dem Jahr 1444 bzw. 1437 datieren, wurden voneinander unabhängig vom Archetypus abgeschrieben.

Aufgrund einer gewissen Anzahl gemeinsamer Fehler im durch O und V übereinstimmend tradierten Text liegt die Vermutung nahe, daß der Archetypus eine Abschrift des Autographs Bertholds war.

Da keinem der beiden codd. eine unzweifelhaft evidente Prävalenz zugebilligt werden kann, wie aus dem Variantenapparat ersichtlich ist, wurden die Varianten anhand der traditionellen philologischen Kriterien beurteilt.

III. TECHNISCHE ERLÄUTERUNGEN

1. *Zum Text*

Um das Lesen des Textes zu erleichtern, wurde die Schreibweise der codd. an die klassische angeglichen (so z. B. *nichil: nihil, diffinicio: definitio, ydemptitas: identitas*). Aber seltene Formen, die mehr als ein bloßes orthographisches Faktum repräsentieren, wurden im edierten Text bewahrt; so z. B. Lehnwörter, die Berthold aus den griechisch-lateinischen Übersetzungen übernommen hat und deren Schreibweise auf von ihm benutzte Handschriften zurückzuführen ist, wie z. B. *antoinfini-*

Digitized by Google

tas (S. 20, 179 u. ö.), *methoysiam* (56, 147), *paryfistasthe* und *paryfistasse* (65, 181 u. 183), *zoegena, zoegenus, zoegenia* (vgl. oben, S. XIII).

Die Überschriften *Propositio...* und *Commentum* (vgl. S. 3, 15, 24 usf. bzw. 13, 22, 30 usf.) fehlen in den Handschriften; sie sind von der Herausgeberin ergänzt worden.

2. *Zum Quellenapparat*

Die im Quellenapparat benutzten und in abgekürzter Weise zitierten Editionen werden im Literaturverzeichnis mit vollständigen Angaben angeführt. Den Quellennachweisen werden die möglichst neuesten kritischen Editionen zugrundegelegt.

Das "cf." weist darauf hin, daß ein Zitat im Text nicht wörtlich und/oder ausdrücklich vom Verfasser angegeben wurde (darunter zahlreiche relativ wortgetreue Auszüge aus Albert dem Großen und Dietrich von Freiberg); Anfang und Ende solcher Zitate werden – wenn erforderlich – durch » « kenntlich gemacht. Wörtliche Zitate oder Teile von Zitaten, die dem Wortlaut der Quelle genau entsprechen, werden durch " " hervorgehoben.

Bei Zitaten aus griechischen Autoren wird zuerst auf die Originalausgabe, danach auf die von Berthold benutzte lateinische Übersetzung hingewiesen. Auf die Angabe der Übersetzung wird bei nicht eindeutig bestimmbaren Zitaten aus Aristoteles verzichtet.

3. *Zum Variantenapparat*

Der Variantenapparat ist negativ angelegt. Eine Ausnahme bilden die Stellen, an denen der cod. B kollationiert wurde (Zitate aus Macrobius und Proklos), wobei die betreffenden Varianten in positiver Weise angeführt werden.

Unberücksichtigt bleiben im Apparat: a) unwichtige Selbstkorrekturen des Schreibers, b) die Randwiederholung des Namens eines im Text zitierten Autors (sehr häufig im cod. O, c) die systematische Korrektur: Avencebrol (ex: Avicebron) in beiden codd., d) die gelegentliche Randnumerierung von Thesen, Definitionen usw. Spätere Randbemerkungen hingegen werden im Apparat angeführt.

4. *Zum index rerum*

Dem index rerum ist die umfangreiche Tabula per alphabetum zugrunde gelegt worden, die Berthold der Expositio anfügte. Aus praktischen Gründen wurde dabei die alphabetische Reihenfolge der Stichwörter revidiert und der jeweilige Hinweis auf prop. und Buchstabe durch Seitenangaben ersetzt.

Digitized by Google

IV. KOLUMNENANFÄNGE DER HANDSCHRIFTEN

3, 10 primo	V 208va
3, 11 in	O 199rb
4, 50 est	V 208vb
5, 51 unialem	O 199va
6, 91 bonitates	O 199vb
6, 94 Ex	V 209ra
7, 141 Platonem	O 200ra
7, 142 transcendentia	V 209rb
9, 186 simpliciter	V 209va
9, 188 remotae	O 200rb
10, 225 coordinatione	V 209vb
10, 227 sumuntur	O 200va
11, 265 alia	O 200vb
11, 267 rationem	V 210ra
13, 308–309 proportio|num	O 201ra
13, 312 in|tellectuum	V 210rb
14, 344 magis	V 210va
14, 344 in	O 201rb
16, 38 De	V 210vb
16, 40 praesens	O 201va
17, 76 materiam	V 211ra
17, 80 minus	O 201vb
18, 119 in	V 211rb
18, 124 est	O 202ra
20, 160 per	V 211va
20, 167 adhiberi	O 202rb
21, 197 et	V 211vb
21, 206 per	O 202va
22, 236 prime	V 212ra
22, 244 boni	O 202vb
23, 267 ostensum	V 212rb
23, 282 ordinem	O 203ra
24, 21 de[1]	V 212va
25, 40 bonitates	O 203rb
26, 60 et[1]	V 212vb
26, 77 quod	O 203va
27, 101 per	V 213ra
27, 121 animae	O 203vb
28, 143 ser|mo	V 213rb
29, 161 sint	O 204ra
29, 182 parti|cipantia	V 213va
30, 201 illu|strationibus	O 204rb
30, 214 post	V 213vb
31, 241 Maior	O 204va
32, 255 ultra	V 214ra
33, 19 sequitur	O 204vb
34, 34 pro|cedentia	V 214rb
34, 58–59 participan|tium	O 205ra
35, 73 sed	V 214va
35, 96 inten|tionibus	O 205rb
36, 109 intellectu	V 214vb
36, 138 secundum	O 205va
37, 149 secundum	V 215ra
38, 7 Omnes	O 205vb
38, 16 est	V 21rb
39, 50 superex|cedit	O 206ra
39, 55 circumdans	V 215va
40, 91–92 incohantes	O 206rb
40, 93 gradum	V 215vb
41, 129 parti|cipant	V 216ra
41, 130 superposite	O 206va
42, 169 in	O 206vb
42, 169 suae	V 216rb
43, 202 ubi	V 216va
43, 206 quam	O 207ra
45, 20 geritur	V 216vb
46, 31 et	O 207rb
46, 55 providentia	V 217ra
47, 69 fixa	O 207va
47, 91 ut	V 217rb
48, 107 ad	O 207vb
49, 132 indifferenter	V 217va
49, 148 non	O 208ra
50, 170 aufe|rentes	V 217vb
50, 190 co|ordinata	O 208rb
51, 205 superexpansa	V 218ra
52, 21 multitudinis	O 208va
53, 35 in|serta	V 218rb
54, 67 omnibus	O 208vb
54, 79 et[2]	V 218va
55, 107 modo	O 209ra
56, 116 eodem	V 218vb
56, 146 organa	O 209rb
57, 153 et	V 219ra
58, 186 ipsi	O 209va
58, 195 omnia	V 219rb

Digitized by Google

59, 224 participatis	O 209vb
59, 228 ergo	V 219va
61, 37 deteriorum	O 210ra
61, 38 contingentibus	V 219vb
62, 85 enim	V 220ra
62, 86 Corpori	O 210rb
63, 124 sic	V 220rb
63, 129 immixta	O 210va
64, 165 8 cap. (lect. var.)	V 220va
64, 170 naturam	O 210vb
66, 206 malum[2]	V 220vb
66, 212 undique	O 211ra
66, 234 cointellecta	V 221ra
67, 251 alicuius	O 211rb
68, 283 inten|tione	V 221rb
68, 292 Deus	O 211va
69, 322 tanto	V 221va
69, 332 ex	O 211vb
70, 361 opacum	V 221vb
70, 370 omne[1]	O 212ra
71, 399 multiplici	V 222ra
71, 409 ad|ditio	O 212rb
73, 442 sua	V 222rb
73, 454 sensui	O 212va
74, 478 probatio	V 222vb
74, 494 a	O 212vb
75, 15 Ioannes	V 222va
76, 32 mensura	O 213ra
77, 57 et	V 223ra
77, 80 essentiae	O 213rb
78, 106 etiam	V 223rb
78, 121 quia	O 213va
79, 148 quod	223va
80, 161 con|cluditur	O 213vb
80, 180 singula	V 223vb
82, 2 Omnis	O 214ra
82, 21 actio	V 224ra
83, 46 forma|le	O 214rb
84, 63 per	V 224rb
84, 86 est	O 214va
85, 101 in|venitur	V 224va
85, 125 ordines	O 214vb
86, 143 calores	V 224vb
87, 166 possibile	O 215ra
87, 181 di|spositiones	V 225ra
88, 200 propria	O 215rb
88, 215 vero	V 225rb
90, 10 de[1]	O 215va
90, 25 concernit	V 225va
91, 53 faciam	O 215vb
92, 69 disparitas	V 225vb
93, 98 ordinum	O 216ra
93, 110 quod	V 226ra
94, 142 multiangularum	O 216rb
95, 150 ne|sciens	V 226rb
96, 186 super	O 216va
96, 194 perfectissimus	V 226va
97, 227 etiam	O 216vb
98, 238 quae	V 226vb
99, 273 specialiter	O 217ra
99, 277 in	V 227ra
101, 40 Est	O 217rb
101, 41 et[2]	V 227rb
102, 82 quod	O 217va
102, 86 col|locari	V 227va
103, 121 fit	V 227vb
103, 121 similitudo	O 217vb
105, 28 sortita	V 228ra
105, 30 conficiet	O 218ra
107, 69 et	V 228rb
107, 72 ordinem[2]	O 218rb
108, 110 similia	V 228va
108, 115 et[1]	O 218va
109, 141 se[1]	O 218vb
109, 148 siduum (lect. var.)	V 28vb
110, 176 manes (lect. var.)	V 229ra
110, 187 huiusmodi	O 219ra
111, 19 quod	V 229rb
112, 30 sua	O 219rb
113, 58 hoc	V 229va
113, 69 uniali	O 219va
114, 95 quantitatem	V 229vb
114, 110 sequantur	O 219vb
115, 136 de|claratione	V 230ra
116, 154 est[2]	O 220ra
116, 180 est	V 230rb
117, 209 Me|dium	O 220rb
117, 211–212 propinquius	V 230va
119, 18 constituant	O 220va
119, 30 quod[1]	V 230vb

Digitized by Google

120, 63 pro|ducentium	O 220vb
121, 72 dignitatem	V 231ra
122, 108 Ex	O 221ra
122, 114 simplicitate	V 231rb
124, 154 VI	O 221rb
124, 158 semper	V 231va
125, 201 est	V 231vb
125, 203 secundum	O 221va
127, 240 componibile	V 232ra
127, 247 trans|mutabile	O 221vb
128, 284 ibidem	V 232rb
129, 300 et	O 222ra
129, 325 suam	V 232va
130, 341 unumquodque	O 222rb
130, 357 proprietates	V 232vb
131, 381 esse	O 222va
132, 6 ipsos	V 233ra
133, 36 ubi	O 222vb
133, 47 affinitatis	V 233rb
134, 82 sit	O 223ra
135, 91 autem	V 233va
136, 134 omnia	O 223rb
136, 140 Dionysius	V 233vb
137, 177 omnium	O 223va
137, 178 excel|lentiam	V 234ra
138, 219 unitam	V 234rb
138, 220 secundorum	O 223vb
140, 3 potentiae	V 234va
140, 12 antipostaton (l. var.)	O 224ra
141, 41 constitu|itur	V 234vb
141, 55 generans	O 224rb
142, 77 purior	V 235ra
143, 99 ut	O 224va
143, 117 convenientes	V 235rb
144, 141 parte	O 224vb
144, 157 et^3	V 235va
145, 182 distribuit	O 225ra
146, 196–197 ince|dat	V 235vb
146, 222 extra	O 225rb
147, 228 et (lect. var.)	V 236ra
148, 15 et	O 225va
148, 20 perfectum	V 236rb
150, 66 cap|tum	V 236va
150, 66 sed	O 225vb
151, 102 incompre|hensib.	V 236vb
151, 107 principatus	O 226ra
152, 141–142 se|quentibus	V 237ra
152, 149 potest	O 226rb
154, 189 quaedam	V 237rb
154, 194 quam	O 226va
155, 227–228 perfectivis	V 237va
155, 234 eis	O 226vb
156, 260 aliae	V 237vb
156, 274 ergo	O 227ra
158, 15 virtute	V 238ra
158, 28 ad	O 227rb
159, 51 loquitur	V 238rb
159, 64 firmitate	O 227va
160, 87 custodit	V 238va
160, 99 praemissa	O 227vb
161, 127 counitus	V 238vb
162, 138 Omne	O 228ra
162, 159 illocatum	V 239ra
163, 9 dicam	O 228rb
164, 31 se	V 239rb
164, 50 alius	O 228va
165, 69 enim	V 239va
165, 90 ad	O 228vb
166, 110 primo	V 239vb
167, 133 bono	O 229ra
167, 148 omnium	V 240ra
168, 172 scilicet	O 229rb
168, 181 talis	V 240rb
169, 13 dii	O 209va
169, 20 ipso	V 240va
170, 56–57 naturam	O 229vb
170, 61 habitudo	V 240vb
171, 95 dicitur	O 230ra
171, 97 tamen	V 241ra
173, 135 custo|dia	O 230rb
173, 137 inter	V 241rb
174, 171 et	O 230va
174, 171 stans	V 241va
175, 204 paucorum (l. var.)	V 241vb
175, 207 est	O 230vb
177, 5 praestat	V 242ra
177, 9 excel|lentissimam	O 231ra
178, 46 ad	V 242rb
178, 54 collocat	O 231rb
180, 89 aliud	V 243va

Digitized by Google

180, 95 hypostasum	O 231va	191, 63 ad	O 233rb
181, 128 diversarum	V 243vb	191, 70 quippe	V 244va
181, 138 coordinationis	O 231vb	192, 105 idem	O 233va
182, 166 in	V 243ra	192, 111 reducuntur	V 244vb
182, 178 in	O 232ra	193, 143 immateriales	O 233vb
184, 4 ad	V 243rb	194, 151 et[2]	V 245ra
184, 22 sibi	O 232rb	195, 187 est[2]	O 234ra
185, 49 15	V 243va	195, 198 dicto	V 245rb
186, 65 consummatio	O 232va	196, 239–240 principiorum	O 234rb
186, 87 castissimis	V 243vb	197, 244 in|gredientia	V 245va
187, 105 et	O 232vb	198, 278 principia|tionis	O 234va
187, 117 Circa	V 244ra	198, 284 superius	V 245vb
189, 18 principia	O 233ra	199, 321–322 pertingunt	O 234vb
190, 27 specialiora	V 244rb	199, 325 talis	V 246ra

V. ABKÜRZUNGEN

B	Basel, Öffentliche Bibliothek der Universität, Cod. F IV 31
O	Oxford, Balliol College Library, Cod. 224 B
V	Città del Vaticano, Biblioteca Vaticana, Cod. Vat. Lat. 2192
*	Lücke in den Handschriften

a. corr.	ante correctionem	n.	nota, numerus
ad. l.	ad locum	om.	omisit
add.	addidit (-erunt etc.)	prob.	probatio
ap.	apud	prol.	prologus
app.	apparatus	prop.	propositio
cap.	capitulum	quaest.	quaestio
cf.	conferatur	spec.	specialiter
codd.	codices	sqq.	sequentes
comm.	commentum	sup. lin.	supra lineam
coni.	conieci	suppl.	supplevit
ed.	edidit, editio	s.v.	sub voce
ex corr.	ex correctione	t. comm.	textus commenti
ibid.	ibidem	t. lect.	textus lectionis
in marg.	in margine	tract.	tractatus
lac.	lacuna	transl.	translatio
lin.	linea	var. lect.	varia lectio
m. post.	manus posterior	v. g.	verbi gratia

Digitized by Google

"Magister Thomas Anglicus minor": Eine neue Quelle der *Expositio super Elementationem theologicam Procli* Bertholds von Moosburg – das ungedruckte *Sapientiale* des Franziskaners Thomas von York

Im Folgenden werden einige Abschnitte aus dem *Sapientiale* des Thomas von York ediert und entsprechenden Stellen aus der *Expositio* Bertholds von Moosburg gegenübergestellt. Die Synopse soll an erster Stelle die Identifizierung des in der Tabula auctoritatum erwähnten und bisher unbekannt gebliebenen "Magister Thomas Anglicus minor"[1] mit dem Verfasser des *Sapientiale*, dem Franziskanermagister Thomas von York, beweisen. Sie dient darüber hinaus dazu, durch die Edition des unveröffentlichten Textes[2] einen Eindruck der Art und Weise zu ermöglichen, in der Berthold das Werk des Thomas benutzte. Die synoptisierten Texte betreffen die Gotteslehre (S. XXXIV–XXXIX), die Lehre von der Form und der Materie als den zwei Ur-Prinzipien des Universums (S. XXXIX–XXXII), die Kategorien (Quantität: S. XXXII–XXXIV) und das Verhältnis Ursache-Verursachtes (S. XXXIV–IXL). Sie zeigen die Bedeutung des *Sapientiale* als Fundgrube doxographischer Elemente, sowie das subtile Spiel, in dem Berthold diese Quelle seinen Zwecken anpaßt.

Die Auswahl ist auf Textsegmente beschränkt, die in dem hier edierten Teil von Bertholds Kommentar verwertet wurden. Im Quellenapparat zur Edition werden die Ergebnisse einer systematischen vergleichenden Untersuchung der Texte von Thomas und Berthold[3] mitgeteilt. Eine auf den ganzen Text der *Expositio* erweiterte Studie hat bereits eine erhebliche Anzahl stillschweigender Thomas-Zitate ans Licht gebracht. Diesem Befund und seiner ideengeschichtlichen Bedeutung werde ich eine spezielle Publikation widmen. Dort werde ich auch auf die philologische Relevanz von Bertholds Zitaten als Prüfstein und Hilfe für eine künftige kritische Edition des *Sapientiale* eingehen. Schon jetzt ist es allerdings möglich, in der veröffentlichten Synopse zu beobachten, wie Berthold an manchen Stellen einen Text bezeugt, der im Vergleich zur heute bekannten, aus lediglich drei Handschriften bestehenden Überlieferung des *Sapientiale*, mit Sicherheit der beste ist (vgl. etwa S. XXIX,60 aequidistanter alio pede certim *B[erth].*: aequidistanter *Th[om].*; XXX,58 quaecumque *B.*: cum quae *Th.*; XXXV,17 De arte fidei *B.*: De causis *Th.*; XXXVI,79 oritur *B.*: moritur *Th.*; XXXVIII,186 proprietatum *B.*: proprietatem *Th.*).

1) Vgl. L. Sturlese, Einleitung, oben S. XIIIf.

2) Zur Biographie des Thomas von York und zu den wenigen Textteilen, die bisher ediert wurden, vgl. L. Sturlese, Einleitung, S. XIV Anm. 30. Die dort erwähnte, wichtige neue Arbeit von D. Porreca, Hermes Trismegistus in Thomas of York: A 13th-Century Witness to the Prominence of an Ancient Sage, in: Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen-Age 72 (2005), S. 147–275, erschien zu spät (2006), um in der vorliegenden Edition benutzt werden zu können.

3) Vgl. auch die Zusammenfassung im Register, unten S. 214.

Digitized by Google

Thomas Anglicus
Sapientiale, I, 8*

His autem ad praesens sic pertransitis adiungam rationes, quae currunt secundum naturam relationis et participationis et differentiae esse ad id, quod est.

Manifestum igitur ex dictis, secundum quod infert Algazel in eodem, quod est mundo unum principium primum, quod est necesse esse et quod est unum omni modo, cuius esse est a se ipso, immo ipsum est verum esse et purum esse in se ipso et ipse est origo essendi aliud a se.

Primus igitur modus est per regulam, quae fundatur super naturam comparationis et comparabilium, quam ponit Anselmus *Monologion* I cap. 1, quae est haec: "Quaecumque aliquid dicuntur ita, ut ad invicem magis vel minus vel aequaliter dicantur, per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur in diversis, sive in illis aequaliter sive inaequaliter consideretur". Haec autem regula fundata est super naturam comparabilium. Nam, sicut vult Aristoteles VII *Physicorum* cap. 6 b, comparatio fit secundum eandem naturam. Unde illud, secundum quod est comparatio, oportet, quod sit unius naturae specialis existentis in comparabilibus. Hoc est, quod dicit Averroes super IV *Physicorum* cap. 8, sicut superius tactum est: Ubi non est unum, non est comparatio ad unum, sicut, in quo non est subtile, non habet comparationem ad subtilitatem.

Huic autem regulae adiciantur duae animi conceptiones. Quarum prima est, quod nihil, quod est per aliud, est aequale aut maius eo, quod est per se. Hoc iam patet ex praedictis, quia, quod est per aliud, habet esse dependens et possibile respectu eius, per quod est, quia, sicut dicit Algazel II *Metaphysicae* cap. 1, illud, a quo res est, semper est dignior.

Secunda autem conceptio est, quod illud solum est summum, quod est per se et super-

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 136 B (5,58–6,87)

De secundo notandum, quod "quaecumque aliquid dicuntur ita, ut ad invicem magis vel minus vel aequaliter dicantur, per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem in essentia intellegitur in diversis – seu distinctis secundum esse – sive in illis aequaliter sive inaequaliter consideretur". Omnis enim comparatio fit secundum eandem naturam vel essentiam. Unde illud, secundum quod est comparatio, oportet, quod sit unius naturae vel essentiae specialis existentis in comparabilibus, quia ubi non est unum, ibi non est comparatio ad unum, sicut, in quo non est simplicitas, non habet comparationem ad simplicitatem. Licet ergo omnis deus sit totus, ut patet per iam dicta, tamen non omnis deus est eiusdem totalitatis.

Quod ut evidens fiat, adiciantur praemissis duae animi conceptiones. Quarum prima est, quod nihil, quod est per aliud, est aequale aut maius eo, quod per se, et quod nihil, quod est per se, est aequale aut maius eo, quod per se est prime tale. Prima pars apparet, quia, quod est per aliud, habet esse dependens et participatum respectu eius, quod est per se, et sic est indignius et minus eo. Secunda pars apparet, quia, quod est per se, est limitatum et contractum in ipsa intentione, prime autem est illimitatum et incontractum et sic dignius limitato et contracto.

Secunda animi conceptio est, quod illud solum est summum, quod est prime

F = Cod. Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. A. VI. 437 | V = Cod. Vat. Lat. 4301 | R = Vat. Lat. 6771 * F 9ra; V 8ra; R 22vb 1 autem: ante *R* 8 modo *add.* et *R* 9 immo ... (10) ipso *om. V* 15 cap. 1: cap. 2 *R* 16 aliquid (R 23ra) dicuntur | ut *exp. R* | magis: maius *V* 23 fit: sit *V* 25 est: *iter. sed del. F* 26 comparabilibus: comparabilis *F, V* 32 huic: haec *F, V* 45 autem:

Digitized by Google

eminet omnibus aliis – hoc patet ex natura superlativorum –, et e contrario, quod est per se id, quod est, ipsum est summum et primum, quod est principium et origo essendi omne, quod est aliud ab ipso, et ipsius nulla est causa existendi, secundum quod iam patuit ex sermonibus Algazelis.

Arguitur igitur ex iam dictis: cum omnia, quae sunt, inquantum sunt, bona sunt, et hoc aut aequaliter aut secundum magis et minus, necesse est omnia esse bona per id, quod intelligitur idem bonum in illis, per quod cuncta sunt bona, quae bona sunt. Illud autem, per quod bona sunt cuncta, quae participatione bona sunt, necesse est esse per se bonum, cui non sit aliquid aequaliter aut magis bonum secundum primam animi conceptionem. Tale autem est summum bonum secundum secundam animi conceptionem. Quare est summum bonum, quod est per se ipsum bonum et per quod est omne aliud bonum et quod non est ex alio vel per aliud bonum, quod soli Deo convenit: igitur Deus est.

tale supereminens omnibus aliis. Hoc patet ex natura superlativorum: omne enim summum in essentialiter ordinatis est primum et principaliforme sive secundum causam, et ex hoc principium et origo essendi omne, quod aliud ab eo.

Arguitur igitur ex iam dictis: cum omnes dii inquantum huiusmodi sunt toti, et hoc aut aequaliter aut secundum magis et minus, necesse est omnem deum esse totum per illud, quod intelligitur idem in ipsis, per quod omnes sunt toti. Illud autem, per quod omnes dii sunt toti et quod intelligitur idem in omnibus, est bonum prime, cui non sit aliquid aequaliter aut magis bonum, sive sit bonum participative sive per essentiam et per se, per primam animi conceptionem. Tale autem est summum bonum per secundam animi conceptionem. Quare est summum bonum, quod est prime bonum et sic totalissimum et per quod est omne aliud totum et bonum.

Thomas Anglicus
Sapientiale, I, 16*

Deus est unitas incorporea, incommutabilis atque substantialis et aeterna natura ex Augustino *De Trinitate* I cap. 10. Vel sic: Deus est una sola individua simplexque natura ex Anselmo *De incarnatione Verbi*.

Quod sit unitas, ex supradictis manifestum est, quoniam in necesse esse non est possibilis pluralitas, prout declaratum est. Amplius, si omnis multitudinis principium sit unitas, ipse autem omnium, quae sunt, principium est et origo: igitur unitas est.

[...]

Quod ipse sit unitas incorporea, manifestum est per hoc, quod nullum corpus est vera unitas, sicut declarat Augustinus *De vera religione*. Nam, etsi omne corpus vere corpus sit, tamen est falsa unitas: non enim est in corpore summa aequalitas, et iterum etsi unitate contineatur, non tantum implet eam, quam imitatur.

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 142 A (52,18–54,63)

De primo sciendum, quod omnis deus est unitas incorporea, incommutabilis, supersubstantialis et superaeterna natura.

Quod autem omnis deus sit unitas, apparet tum per 114, tum quia omnis multitudinis principium et origo est unitas per 21 – dii autem sunt primordialia rerum principia –, tum etiam quia sunt causae unitatis in omnibus aliis. Et ideo dicit Trismegistus, quod "Deus est monas monadem gignens" etc.

Quod etiam sit unitas incorporea, patet, quia nullum corpus est vera unitas, secundum quod ostendit Augustinus *De vera religione*. Nam, etsi omne corpus vere corpus sit, tamen est falsa unitas: non enim est in corpore summa aequalitas, etsi etiam unitate contineatur, tamen non implet eam, quam imitatur.

ante *R* 49 id: illud *V* 57 id: illud *V* 58 idem: illud *V* 60 autem: aut *R* 63 magis: maius *V* 65 secundum ... (66) bonum *om. V* 67 aliud: ad *R* * F 17ra; V 13vb; R 30rb 7 est *add. sup. lin. F, om. V, R* 10 sunt *om. R* 13 quod (F 17rb) ipse 15 Augustinus (R 30va) De 19 implet: implent *V* 20 imitatur *ex corr. F*, mutatur *R*

Digitized by Google

Quod ipse sit incommutabilis, similiter liquet ex antedictis et dicendis liquebit. Non omne simplex incommutatibile, secundum quod dicit Augustinus *De civitate Dei* XI cap. 10, quod est unum bonum solum simplex et ob hoc solum incommutabile. Ubicumque enim est mutabilitas, et aliquo modo est pluralitas.

Quod etiam omnis deus sit incommutabilis, apparet, quia est prime simplex, et hoc vel absolute, sicut prime unum, quod etiam est simpliciter incommutabile, vel in respectu, sicut sunt alii dii, secundum quod dicitur per 127 "Omne divinum est prime simplex".

Substantialis autem natura dicitur propter hoc, quod in Deo nulla est additio, cum in omni praeter ipsum sit additio, sicut dicit Avicenna libro VIII cap. 4.

Quod etiam sit supersubstantialis, apparet per 115 et 121.

Quod etiam nomen naturae dicatur, manifestum est per Senecam *De beneficiis* libro IV: "Quid – inquit – est aliud natura quam Deus et divina ratio toti mundo partibusque eius inserta?", sicut declarabitur clarius in sermone, quem faciam de natura. Patet igitur ex his, quod Deus est unitas incorporea etc.

Quod etiam nomen naturae de Deo dicatur, patet per Senecam *De beneficiis* libro IV: "Quid – inquit – est aliud natura quam Deus et divina ratio toti mundo partibusque eius inserta?"

Deus est quiddam idem sibi ipsi, unitas in nullo sibi dissimilis nulloque intellectu divisibilis. Haec est Anselmi in *Proslogion* cap. 18 et in parte iam patet ista definitio ex superiori propositione. Quod autem idem sit sibi ipsi et in nullo dissimilis, manifestat Augustinus *De vera religione*. Nam dissimilitudo est origo falsi. In prima autem veritate nullo modo falsitas esse potest, et ideo impossibile est, quod in ea sit dissimilitudo, sicut dicit ibidem Augustinus, quod ipse est veritas sine ulla dissimilitudine, unde falsitas oritur, et sicut est forma omnium verorum, ita est similitudo omnium similium.

Item omnis deus est quiddam idem sibi ipsi, unitas in nullo sibi dissimilis nulloque intellectu divisibilis. Dissimilitudo enim est origo falsi secundum Augustinum *De vera religione*, sed in diis nulla falsitas esse potest, cum prime Deus sit prima veritas, qua omnis alius deus est verax. Et ideo impossibile est, quod in eis sit dissimilitudo, licet sint dissimiles inter se secundum exigentiam ordinis essentialis, quem constituunt.

Quod ipse sit unitas nullo intellectu divisibilis, manifestat sermo Aristotelis, qui dicit, quod nullam habet magnitudinem VIII *Physicorum* in fine nec molis nec rationis, secundum quod distinguit Augustinus duplicem magnitudinem molis et rationis, in libro scilicet *De quantitate animae*. Et ideo Deus est unum quiddam etc.

Quod etiam Deus nullo intellectu sit divisibilis in se, patet, tum quia nullam habet magnitudinem molis, tum etiam quia subsistit in una tantum intentione, et hoc sive secundum causam sicut prime Deus, vel secundum essentiam, sicut alii dii.

[...]

Deus est una sola individua simplexque natura. Haec est Anselmi *Proslogion* cap. 11 et patet per ea, quae supra dicta sunt.

[...]

Ex istis duabus condicionibus sequitur tertia, quod omnis deus est "una sola individua simplex natura".

24 Dei *om. V* 27 mutabilitas (V 14ra) et 29 autem: ante *R* 30 cum: tamen *R* 39 est *om. R* 40 est *add.* unum *R* 49 impossibile *corr. ex* possibile *sup. lin. F* 50 est *corr. ex* esse *V* 51 ibidem: idem *F*, *om. V* 52 ulla: nulla *V* | dissimilitudine: dissimilatione *R* 57 VIII ... (60) magnitudinem *om. sed suppl. in marg. F*, *om. R* 58 nec[1]: naturae *V* | nec[2]: naturae *V* 63 F 17va; V 14rb; R 30vb 67 F 17vb; R 31ra

Digitized by Google

Deus est natura simplex, quae hoc est, quod habet, et in qua non est aliud esse aliud habere. Haec est Gregorii *Moralium* XVI super illud *Iob* 23.

[...]

Deus est natura, quae nec per loca nec per tempora mutari potest. Haec est Augustini Ad Celestinum in *Epistula* 82.

[...]

Deus est substantia aeternae incommutabilitatis, quae semper, ut est idem, est ubique praesens, ubique invisibilis, ubique tota, ubique incomprehensibilis, quae sine aspectu cernitur, sine sono auditur, sine corpore tangitur, sine loco retinetur. Haec est Gregorii *Moralium* V super illud *Iob* 4.

[...]

Deus est incommutabilis rerum forma eodem modo semper se habens, undique sui simul pulchritudo nec distenta locis nec tempore variata, unus atque idem omni ex parte. Haec est Augustini *De vera religione* a et tangit regulam eius ad creaturas in ratione causae formalis.

[...]

Si autem proprietates formae recolligam, quae dicentur in tractatu de forma, manifestum erit, quod primo et principalius conveniet ei nomen formae, quae sunt, quod forma est essentiae constitutiva, finitatis causativa, actionis productiva, virium et luminum collativa, cognitionis largitiva, differentiae et diversitatis operativa, unitiva, communicativa etc. Hae enim proprietates formae primo et per se inveniuntur in creatore benedicto et ideo non inconvenienter dici poterit forma. Et ideo Deus est incommutabilis rerum forma etc.

Item quarta, omnis deus est natura simplex, quae hoc est, quod habet, et in qua non est aliud esse, aliud habere. Haec apparet per 121.

Item quinta, omnis deus est "natura, quae nec per loca nec per tempora mutari potest".

Item ex praemissis sequitur sexta condicio deorum, quae est: Omnis deus est essentia superaeternae incommutabilitatis, quae semper, ut est idem, est ubique praesens, ubique invisibilis, ubique incomprehensibilis, ubique tota. Haec apparet ex iam dictis et per 98.

Et sic etiam apparet ista septima, quod omnis deus est incommutabilis rerum forma eodem modo semper se habens, undique sui similis pulchritudo nec distenta locis nec tempore variata, unus atque idem omni ex parte.

Ubi notandum, quod Deus vocatur forma a formando et foris manendo, non ab informando proprie.

Et ideo primo et principalius convenit omni deo nomen formae propter ipsius proprietates, quae sunt, quod forma est essentiae constitutiva, finitatis causativa, actionis productiva, virium et luminum collativa, cognitionis largitiva, differentiae et diversitatis operativa, unitiva, communicativa, contentiva, retentiva, diffusiva, penetrativa, sustentativa, distinctiva, magnitudinis terminativa, completiva sive perfectiva.

Thomas Anglicus
Sapientiale, I, 17*

Deus est communis amor cunctis creaturis, quem omnia repetunt finem boni. Haec est Boethii *Consolationis* IV cap. 13, quam metrice ponens ait: "Hic est cunctis amor com-

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 146 H (94,144-96,182)

De secundo sciendum, quod, sicut prime Deus est communis cunctis amor creaturis, quem omnia repetunt finem boni secundum Boethium IV *De consolatione* metro 6, nomen

72 F 18ra; V 14va; R 31rb 76 F 18rb; V 14vb 84 F 19rb; V 15va; R 32rb 88 tempore *corr. ex* tempora *F* | omni: omnium *R* 90 in ... (91) formalis *om. R* 94 R 32va 96 dicentur (V 15vb) in * F 22rb; V 17vb; R 35ra

Digitized by Google

munis repetuntque boni fine teneri". Nomen autem amoris dupliciter de Deo dici potest: aut active, ut ita dicam, aut passive. Nam ex naturali bonitate sua superexcedente amat omnia, sicut dicitur *Sap.* 16: "Diligis omnia, quae sunt," etc. Ipse etiam propter suam bonitatem et pulchritudinem, quae per se amabiles sunt, amatur ab omnibus, sicut dicit Augustinus *Soliloquiorum* I per unam propositionem: "Deus" est, "quem amat omne, quod amare potest, sive sciens sive nesciens". Et ideo utroque modo sermo potest exponi.

Verumtamen secundum Dionysium *De divinis nominibus* cap. 4 q differenter dicitur ipse amor seu dilectio et amabilis seu diligibilis secundum sermonum proprietates. Nam inquantum amor est, movetur in dilecta, hoc est in ea, quae facta sunt. Inquantum autem amabilis est, movet ea, quae facta sunt, in se ipsum, ut eum diligant per bonum et pulchrum, quae omni existenti naturaliter sunt appetibilia. Movetur sicut sui ipsius ad omnia communicativus, movet sicut omnium ad se adductivus et conversivus vel reductivus, et ita, quia amor, movetur in omnia, quia amabilis, movet ad se omnia, sicut magnes attrahit ad se ferrum, quia amor est procedens, quia amabilis sursum agens et omnia in se reflectens.

Haec est enim natura amoris: appetere amoris reflexionem, sicut dicit ibidem expositor, et ideo dicit in *Prov.* 8: Ego diligentes me diligo. Et propter hoc comparatur divinus amor circulo propter hanc interminabilem revolutionem ipsius in omnia et omnium

autem amoris dupliciter de Deo dici potest: et active, ut ita dicam, et passive. Nam ex naturali bonitate sua amat omnia. Ipse etiam propter suam bonitatem et pulchritudinem, quae per se amabiles sunt, amatur ab omnibus secundum illud Augustini *Soliloquiorum*: "Deus" est, "quem amat omne, quod amare potest, sive sciens sive nesciens".

Verumtamen secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus* ipse prime Deus differenter dicitur amor seu dilectio et amabilis seu diligibilis secundum sermonum proprietates. Nam inquantum amor seu dilectio est ordiens a se ipso, movetur in dilecta seu amata et sic facit quasi lineam rectam per directum motum, inquantum movetur in ea, quae facta sunt. Inquantum vero amabilis est, movet ea, quae facta sunt, in se ipsum, ut eum diligant propter bonum et pulchrum, quae omni existenti naturaliter sunt appetibilia. Movetur sicut sui ipsius ad omnia communicativus, movet sicut omnium ad se adductivus et ita, quia amor movetur in omnia, quia amabilis movet ad se omnia. Et sic facit circulum incipiens a se ipso per exitum et tendens in se ipsum per reditum iuxta illud Boethii ubi supra:

"Nam nisi rectos revocans itus
flexos iterum cogat in orbes",
"dissaepta suo fonte fatiscant".
Nam "non aliter durare queunt,
nisi converso rursus amore
refluant causae, quae dedit esse".
Item idem libro III metro 2:
"Repetunt proprios quaeque recursus
redituque suo singula gaudent
nec manet ulli traditus ordo,
nisi quod fini iunxerit ortum
stabilemque sui fecerit orbem", id est circulum.

Haec enim est natura amoris: appetere amoris reflexionem. Et ex hoc divinus amor comparatur circulo propter hanc interminabilem revolutionem ipsius in omnia et omnium in se ipsum, sicut dicit idem Dionysius, quod "divinus amor" est "sicut quidam

5 fine *corr. ex* finem *F*, finem *V*   10 etiam: et *R*   14 quem (V 18ra) amat   24 ut eum *om. R*   25 omni: cum *V, R*   28 vel: et *R*   31 quia ... (33) reflectens *om. sed suppl. in marg. F, om. R*   54 omnium: omnia *R*

Digitized by Google

in ipsum, sicut dicit ibidem Dionysius, quod "divinus amor" est "sicut quidam aeternus circulus propter bonum, ex bono, in bono et ad bonum in non errante convolutione circumambulans". Formatur enim circulus pede certim in circumferentia circuli aequidistanter currente et in eundem punctum redeunte. Igitur centri immobilitas est divinae bonitatis stabilitas, circumferentiae deductio est eiusdem bonitatis communicatio, in eundem punctum reditio est in ipsum fontem bonitatis omnium per appetitum boni et pulchri reflexio.

aeternus circulus propter bonum, ex bono, in bono et ad bonum in non errante convolutione circumambulans et in eodem secundum idem procedens semper et manens et restitutus". Formatur enim circulus pede certim in circumferentia circuli aequidistanter alio pede certim currente et in eundem punctum redeunte. Igitur centri immobilitas est divinae bonitatis stabilitas, circumferentiae deductio est eiusdem bonitatis communicatio et in eundem punctum reditio est in ipsum fontem bonitatis omnium per appetitum boni et pulchri reflexio.

Thomas Anglicus
Sapientiale, II, 11*

In declarando tantum duo esse principia, quae sunt per se principia, et quod haec duae sunt materia et forma, quae sunt quasi duae radices primae omnium et in quas reducuntur omnia.

[...]

Praeterea hoc ipsum arguitur ex diversitate creati a creante, secundum quod eleganter prosequitur Gundissalinus, in libro scilicet *De creatione*. "Creator, inquit, aliquod primum creavit, creatum omne a creante est diversum. Cum igitur creator sit vere unus, profecto creatum non debuit esse unum, sed, sicut inter creatorem et primam causam nihil fuit medium, sic inter unum et duo nihil est medium. Primum enim, quod est diversum ab uno, est duo.

Cum igitur creator sit vere unus, creatura", quae primo ipsum sequitur, "debuit esse duo. In unitate enim non est diversitas, sed in alteritate. Primum autem principium alteritatis est binarius, qui primus ab unitate recedit, unde si primum creatum unum esset, tunc nulla esset diversitas. Si vero nulla esset diversitas, nulla esset, quae futura esset", rerum "universitas. Quapropter", ut infert, "duo simplicia ab uno simplici primum creari debuerunt ex quibus omnia constituenda erant. Constitutio autem non potuit fieri nisi ex diversis, quare diversa esse debuerunt.

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 159 B (191,75–192,113)

De secundo notandum, quod sunt ponentes duo prima principia, quae sunt per se principia, et quod haec duo sunt materia et forma, quae sunt quasi duae radices omnium.

Quod autem ista positio sit necessaria, eleganter prosequitur Gundissalinus in libro suo *De creatione* dicens: "Creator aliquod primum creavit, creatum omne a creante est diversum. Cum igitur creator sit vere unus, profecto creatum debuit non esse unum, sed, sicut inter creatorem et primum causatum nihil fuit medium, sic inter unum et duo nihil est medium. Primum enim, quod diversum ab uno, est duo.

Cum igitur creator sit vere unus, creatura", quae primo ipsum sequitur, "debuit esse duo. In unitate enim non est diversitas, sed in alteritate. Primum autem principium alteritatis est binarius, qui primus ab unitate recedit, unde si primum creatum unum esset, tunc nulla esset diversitas. Si vero nulla esset diversitas, nulla esset, quae futura esset", rerum "universitas. Quapropter", ut infert, "duo simplicia ab uno simplici primum creari debuerunt, ex quibus omnia constituenda erant. Constitutio autem non potuit fieri nisi ex diversis, quare diversa fieri debuerunt".

56 est *iter. sed del. F* | quidam: quidem *R* 58 bonum *add.* et *sed del. F* 62 divinae *add.* sunt *sed del. F* * F 68va; V 47va; R 78ra 4 et ... (5) omnia *om. F, R* 6 F 68vb; V 47vb 13 debuit (R 78rb) esse 14 primam: ipsam *R* 15 nihil ... (17) duo *om. V* 21 autem *add.* est *R* 24 si ... (25) diversitas *iter. F*

Digitized by Google

Hanc rationem ponit Avencebrol libro IV *De fonte vitae* cap. 6. "Quia, inquit, creator omnium debet esse unus tantum et creatum debet esse diversum ab eo", "quare post ipsum erunt duo". Ad idem arguit ipse libro V cap. 23 per vestigium seu exemplum essentiae primae. Nam cum essentia prima habeat proprietatem, oportet, quod in creatis primis pateat essentia creantis nihilominus et proprietates eius. Ait igitur, quod propter primam essentiam et proprietatem eius, duo posita sunt sub uno et significativa illius. Nam, si creatum esset unum, non esset hic differentia, quia differentia non est nisi sub uno, id est post unum. Unde non inconvenienter infert Aristoteles non esse differentiam substantialem rerum ad invicem, si tantum unum esset principium, prout supra dictum est. Si enim creatum esset materia aut forma tantum, assimilaretur uni et non esset medium inter illa. Quare duo sunt post unum, sicut ipse idem dicit libro IV cap. 6. Liquet igitur ex his tantum duo esse principia prima.

Hanc eandem rationem ponit Avencebrol libro IV cap. 6. "Quia, inquit, creator omnium debuit esse unus et creatum debet esse diversum ab eo", "quare post ipsum erunt duo". Ad idem arguit ipse idem libro V cap. 23 per vestigium seu exemplum essentiae primae.

Ceterum, quod sint duae radices primae et non una tantum, ad quas reducuntur omnia, manifestat Avencebron libro I cap. 6. Nam cum quae generata sunt, designata sunt proprietatibus diversis a se, necesse est, quod sint duae radices diversae primae, aut, si ponatur radix una, oportet, quod ipsa designetur proprietate, quae non est ipsa: quare iam duae sunt in ipsa radice, ad quae redeunt diversa, alioquin non essent diversa. Et necesse est per reductionem, ut in eo, in quo conveniunt diversa, in eo quidem sint diversa, quod est impossibile. Unde etsi essentia universalis, hoc est omnium entium, sit "multiplex et diversum, convenit tamen in duobus, quibus sustinetur et habet esse", quae quidem "duo sunt radix omnium, ex quibus generatum est, quidquid est, quae praecedunt omnia et in quae resolvuntur omnia", secundum quod dicit idem in eodem.

Ceterum, quod sint duae radices primae et non una tantum, ad quas reducuntur omnia, manifestat ipse Avencebrol libro I cap. 6. Nam "quaecumque generata sunt, designata sunt proprietatibus diversis a se". Necesse est, quod sint duae radices diversae primae. Ac, si ponatur radix una, oportet, quod ipsa designetur proprietate, quae non est ipsa: quare iam duo sunt in ipsa radice, ad quae redeunt diversa, quod est impossibile.

Unde si essentia universalis, hoc est omnium entium, sit "multiplex et diversum, convenit tamen in duobus, quibus sustinetur et habet esse", quae quidem "duo sunt radix omnium, ex quibus generatum est, quidquid est, quae praecedunt omnia et in quae resolvuntur omnia", secundum quod dicit idem in eodem.

Amplius, sicut dicit Trismegistus *Ad Asclepium*, omnia reducuntur ad unum, et causa est secundum eundem, quia, ex quo pendent omnia, quamvis in se credantur plurima. Non enim multa bona, sed unum, in quo omnia, sicut dicit in eodem. Hoc autem manifestum

Amplius, sicut dicit Trismegistus *Ad Asclepium*, omnia reducuntur ad unum, et causa est secundum eundem, quia, ex quo pendent omnia, quamvis in se credantur plurima. Non enim multa bona, sed unum, in quo omnia, sicut dicit idem in eodem.

36 duo *om. sed suppl. in marg. F, om. R* 40 pateat: patet *V* 53 liquet *corr. ex* licet *in marg. F* 55 sint: sunt *F, V* 58 quae: que *F,* quia *V* 60 sint: sint *F, V* 61 ponatur: pona *F,* ponit *V* 61 designetur ... (62) ipsa *om. sed add. in marg. F* 64 alioquin ... diversa *om. R* 66 sint: sunt *F, V* 68 hoc: haec *F* | est *corr. ex* esse *F* 77 ex quod pendent: ex uno pendente *R* 78 plurima *corr. in marg. F*

Digitized by Google

est tibi superius in ordine eorum, quae sunt ad primum. Reductio autem multorum ad primum est sicut reductio numerorum ad unum et causa est secundum Algazelem II *Metaphysicae* cap. 12, quia, quidquid provenit a primo, provenit ab eo secundum ordinem. Hinc ponebant sapientes numeros principia rerum, prout dictum est: quare, cum ultimum, per quod reducitur numerus ad unitatem, sit binarius, inter quem et unitatem non est medium, prima creatio entium erit in dualitate, per quae tamquam per principia prima reducantur omnia ad creatorem.

His igitur intendenti patere poterit, quod tantum duo sunt principia prima, principia, dic[t]o, quae sunt per se principia, ad quae et in quae reducuntur et resolvuntur omnia. Nam omnia resolvuntur in ea, ex quibus componuntur, sicut dicit Avencebrol libro II cap. 16. Et cum haec sic se habeant, inquirere nunc necesse est, quae sint haec principia et quibus censeantur nominibus.

[...]

Quare necesse est, quod unum principiorum inventorum sit materia et alterum forma, secundum quod eleganter prosequitur Gundissalinus, in libro scilicet *De creatione* cap. 7, quod "illa duo non possunt esse duae materiae, quia ex duabus vel pluribus materiis sine forma nihil constitui potest, cum omne esse ex forma sit. Unde, si utrumque esset materia, nullum esset esse. Similiter nec duae formae esse potuerunt: forma enim sine materia subsistere non potest. Igitur ex necessitate debuit alterum esse materia et alterum forma. Nam quia non esse non habet formam, oportet, ut esse haberet formam. Quia esse et debuit esse finitum, et nihil finitur nisi per formam, ideo oportuit, ut esset forma, per quam finiretur: nam forma est continens esse rei".

Ad hanc tandem conclusionem ponit adhuc ipse idem Gundissalinus tres rationes in eodem. Quarum prima est, quia, inquit, "prima unitas agens non habet hyle, oportet, ut unitas, quae post eam sequetur, sit habens hyle, contraria enim contrariis conveniunt. Et quia" haec unitas "forma" est, quae "non habet esse nisi in materia, tunc debuit esse materia, in qua subsisteret" forma. Hanc

Reductio autem multorum ad primum est sicut reductio numerorum ad unum;

quare, cum ultimum, per quod reducitur numerus ad unitatem, sit binarius, inter quem et unitatem non est medium, prima creatio entium erit in dualitate, per quae tamquam per prima principia reducuntur omnia ad creatorem.

Ex his igitur, sicut dicunt, patere poterit, quod tantum sunt duo prima principia, ad quae et in quae reducuntur et resolvuntur omnia et ex quibus omnia creata componuntur. Nam omnia resolvuntur in ea, ex quibus componuntur, sicut dicit Avencebrol libro II cap. 16.

Quod autem unum istorum principiorum sit materia et alterum forma, ostendit Gundissalinus in libro *De creatione* cap. 7 dicens: "Ista duo non possunt esse duae materiae, quia ex duabus vel pluribus materiis sine forma nihil constitui potest, cum omne esse ex forma sit. Unde, si utrumque esset materia, nullum esset esse. Similiter nec duae formae esse potuerunt: forma enim sine materia subsistere non potest. Igitur ex necessitate debuit alterum esse materia et alterum forma. Nam quia non esse non habet formam, oportet, ut esse haberet formam. Quia esse etiam debuit esse finitum, et nihil finitur nisi per formam, ideo oportuit, ut esset forma, per quam finiretur: nam forma est continens esse rei".

Ad hanc eandem conclusionem ponit ipse Gundissalinus tres rationes. Quarum prima est, quia, inquit, "prima unitas agens non habet hyle, oportet, quod unitas, quae post eam sequitur, sit habens hyle, contraria enim contrariis conveniunt. Et quia" haec unitas "forma" est, quae "non habet esse nisi in materia, tunc debuit esse materia, in qua subsisteret" forma. Hanc rationem po-

92 per quae *om. R* | principia (F 69ra) prima 100 habeant: habent *V* 101 nunc *add. sup. lin. F* | sint: sunt *R* 96 dico *coni.* dicto *codd.* 103 V 48ra; R 78va 108 esse *add.* nisi *R* 118 et: etiam *R* 119 nisi *om. F, V* 120 finiretur *corr. ex* finieretur *F*, finietur *V* 125 agens: agemur *V* 130 hanc *add.* autem *R*

Digitized by Google

rationem ponit Avencebrol libro V cap. 23 taliter: Postquam, ait, unitas prima est agens non habens hyle, oportet, ut unitas, quae hanc sequitur, constet ex hyle, unde recipiat mutationem et facta sunt duo, hyle subiecta et unitas sustentata". "Item, quia creator perfectus est, opus perfectum creare voluit. Perfectius autem est creare, in quo aliud et quod in alio subsistat, scilicet sustinens et sustentatum, quam alterum tantum". Quare creavit materiam sustinentem et formam sustentatam. Praeterea quia "creator est in se sufficiens, nihilo indigens, profecto creatum, quod ab eo diversum est, debuit esse insufficiens et indigens, et ideo, quia necessario duo erant, profecto talia esse debuerunt, ut alterum altero indigeret vicissim et neutrum perficeretur nisi ex altero. Quapropter unum debuit esse materia et alterum forma". Hanc rationem ponit Avencebrol libro V cap. 23.

nit Avencebrol libro V cap. 23 taliter: "Postquam enim, ait, unitas prima est agens non habens hyle, oportet, quod unitas, quae hanc sequitur, constet ex hyle, unde recipiat mutationem et facta sunt duo, hyle subiecta et unitas sustentata". "Item, quia creator perfectus est, opus perfectum creare voluit. Perfectius autem est creare, in quo aliud et quod in alio subsistat, scilicet sustinens et sustentatum, quam alterum tantum". Quare creavit materiam sustinentem et formam sustentatam. Praeterea quia "creator est in se sufficiens, nihilo indigens, profecto creatum, quod ab eo diversum est, debuit esse insufficiens et indigens, et ideo, quia necessario duo erant, profecto talia esse debuerunt, ut alterum altero vicissim indigeret et neutrum perficeretur nisi ex altero. Quapropter unum esse debuit materia et alterum forma". Hanc rationem ponit Avencebrol ubi supra.

Thomas Anglicus
Sapientiale, III, 24*

Scito igitur, quod omnis quantitas aut est quantitas propria et per se aut per accidens. Si per se, tunc cadit in duobus ordinibus secundum duas divisiones, quarum prima est, quod quantitas per se aut est continua aut discreta. Discreta, ut numerus, et omnino continua, ut linea, superficies et corpus. Amplius autem praeter haec tempus et locus. Discreta autem quantitas est, cuius partes non copulantur ad aliquem communem terminum. Et ideo talem quantitatem vocat Boethius disgregatam, quia hoc est disgregatum, cuius partes nullo communi termino coniunguntur. E contrario continua quantitas est, cuius partes copulantur ad aliquem communem terminum vel, sicut dicit Boethius, continuum est, cuius partes habent aliquem terminum communem, ad quem videntur esse coniunctae, sicut de utraque quantitate manifestum est in exemplis propositis.

[...]

Dico igitur, quod est analogia quaedam [quae] aliquorum, extra quae non est aliquod tertium, ad quod reducuntur nec per se nec per accidens, sed est tantum simplex attributio uni per alterum et haec est analo-

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 149 D (114,90–115,130)

De primo sciendum, quod finitas et infinitas quantitati congruunt.

Est autem duplex quantitas, continua et discreta: discreta autem continet duo, numerum scilicet et orationem; continua vero est duplex, permanens et successiva, quae tamen in genere sic describitur, quod partes eius ad aliquem communem terminum copulantur. E contrario vero discreta est, cuius partes non copulantur ad aliquem communem terminum. Et ideo talem quantitatem vocat Boethius disgregatam.

141 materiam: naturam *F, V* 148 nisi *om. R* * F 119ra; V 125vb; R 124va 1 aut ... (2) quantitas *om. R* 6 discreta *om. F, V* 9 copulantur: copulatur *R* 21 F 121ra; V 127va; R 126va 23 quae[1] *delevi* | quae[2]: qui *R*

Digitized by Google

gia, quae est entis, prout dicitur de substantia et accidente. Est autem analogia aliquorum, quae reducuntur per se ad aliquod tertium sui generis, quod participatur ab uno illorum per prius et ab altero per posterius, et haec est analogia, quae est in genere substantiae, quod, cum dividatur per duas differentias, per quas duae constituuntur species, una illarum nobilius et aliquo genere prioritatis prius possidet nomen generis, sicut superius audisti et infra audies. Unde haec est causa, quare non est vera univocatio in aliquo genere.

Est tertius modus analogiae, quae est aliquorum, quae non reducuntur ad aliquod tertium per se, quod sit illius generis, sed tamen reducuntur per accidens ad aliquod tertium, quod est alterius generis. Et haec est analogia continui et discreti, quibus nulla natura communis est sui generis, sicut iam dixi tibi, tamen reducuntur ad unum principium in substantia tamquam ad suam causam. Nam, sicut dixi tibi superius, compositum primum ex materia prima et forma est unum non unitate accidentali, et istud unum est radix substantiarum et principium accidentium per substantias. Nam cum dividitur per duas differentias primas, per quas constituuntur duae species, necessario concomitantur duo accidentia, quae sequuntur illas duas species. Verbi gratia: si duae species primae sunt corporea et incorporea, hanc sequitur continuum et illam discretum, quae, quamvis duo sunt non habentia naturam aliquam communem sui generis, quamvis etiam unum non egrediatur per alterum, tamen, quia per duas differentias substantiales reducuntur ad unum principium sicut ad suam causam, propter hoc habent naturam analogicam alio modo quam substantia et accidens. Unde nomen quantitatis, quod dicitur de duobus illis, aliter dicitur de eis, quam dicatur ens de substantia et accidente. Et ideo quamvis ens non sit genus, potest tamen quantitas esse genus et in hoc, ut aestimo, solvitur, quod primo obiectum est. Liquet etiam ex his, si advertis, attributio haec huiuscemodi analogiae, hoc est, cui primo nomen quantitatis conveniat.

Nam sicut dixi tibi, cum duo accidentia quantitatis sequuntur exitum duarum differentiarum seu specierum substantialium, si-

Cui vero per prius nomen conveniat quantitatis, sciendum, quod compositum primum ex materia et forma est unum unitate essentiali, et istud unum est radix substantiarum et principium accidentium per substantias. Nam cum dividitur per duas differentias primas, per quas constituuntur duae species, necessario concomitantur duo accidentia, quae sequuntur illas duas species. Verbi gratia: si duae primae species substantiae sunt corporea et incorporea, hanc sequitur continuum et illam discretum, quae, quamvis duo sint non habentia naturam aliquam communem sui generis, quamvis etiam unum non egrediatur per alterum, tamen, quia per duas differentias speciales reducuntur ad unum principium sicut ad causam, propter hoc habent naturam aliquo modo analogicam quasi substantia et accidens. Unde nomen quantitatis aliter dicitur de eis, scilicet discreto et continuo, quam dicitur ens de substantia et accidente.

Et ex hoc manifestum est, cui primo nomen quantitatis conveniat.

Nam, sicut dictum est, cum duo accidentia quantitatis sequantur exitum dua-

31 per[2] *om. F, V* 32 in: respectu *R* 33 dividatur: dividitur *R* 34 quas (R 126vb) duae 66 quod dicitur: quia *F, V* 67 dicatur: dicitur *R* 69 potest: habet *R* 70 ut (F 121rb) aestimo 71 etiam: igitur *V*

Digitized by Google

cut una differentia substantialis primo recipit nomen generis substantiae, sicut accidens, quod item, quod sequitur illam differentiam primo possidebit nomen quantitatis. Verbi gratia: si haec differentia, quae est incorporea, sit prior, accidens quantitatis, quod eam sequitur, erit prius et prius recipiet nomen quantitatis, quare, cum numerus sequitur substantiam incorpoream, continuum corpoream, tunc numerus, id est discreta quantitas, prius possidet nomen quantitatis et accomodabitur nomen quantitatis continuo per discretum, magnitudini per numerum. Hoc autem manifeste dicit Averroes super X *Metaphysicae* cap. 2, videlicet quod nomen quantitatis transumatur a quantitate numerali ad aliud genus quantitatis, id est ad continuam. Hoc enim vult sermo Aristotelis secundum Averroem super II *Metaphysicae* cap. 8, qui dicit, quod materia est primo recipiens definitionem numerorum et causa eorundem, et ideo, cum quantitas proprie debeatur materiae, tunc primum in quantitate erit numerus, quod nomen eius primo communicat. Et in hoc solvitur, quod secundo quaesitum est.

Si quis autem quaerat, qualiter et unde fiat haec attributio quantitatis continuo per discretum, discat ab Aristotele I *Posteriorum* cap. 7, quod magnitudines quodammodo numeri sunt et propter hoc contingit demonstrative in arithmetica descendere ad demonstrandum per idem principium in geometria, quod non esset, nisi magnitudines numeri essent, hoc est sub numeris. Scientia enim de numero descendit in scientiam de magnitudine, sicut manifestum est in X libro Euclidis, ubi a numero descendit demonstrando in magnitudinem rationalem.

rum differentiarum seu specierum substantialium, sicut una differentia substantialis primo recipit nomen generis substantiae, accidens, quod sequitur istam differentiam, primo possidebit nomen quantitatis. Verbi gratia: si haec differentia, quae est incorporea, est prior, tunc accidens quantitatis, quod sequitur, erit prius et recipiet prius nomen quantitatis, quare, cum numerus sequatur substantiam incorpoream, continuum vero corpoream, tunc numerus, id est discreta quantitas, prius possidet nomen quantitatis et accomodabitur continuo per discretum, magnitudini per numerum. Hoc autem manifeste dicit Averroes super X *Metaphysicae* cap. 2, videlicet quod nomen quantitatis transumitur a quantitate numerali ad aliud genus quantitatis, scilicet continuam. Hoc enim vult sermo Aristotelis secundum Averroem II *Metaphysicae* cap. 8, qui dicit, quod materia est primo recipiens definitionem numerorum et causa eorundem, et ideo, cum quantitas primo debeatur materiae, tunc primum in quantitate erit numerus, quod nomen ei primo conveniat.

Si quis autem quaerat, qualiter et unde fiat haec attributio quantitatis continuo per discretum, discat ab Aristotele I *Posteriorum* cap. 7, quod magnitudines quodammodo numeri sunt et propter hoc contingit demonstrantem in arithmetica descendere ad demonstrandum per idem principium in geometria, quod non esset, nisi magnitudines numeri essent, hoc est sub numeris. Scientia enim de numero descendit in scientiam de magnitudine, sicut manifestum est in X Euclidis, ubi a numero descendit demonstrando in magnitudinem rationalem.

Sicut ergo omnis numerus est finitus vel infinitus, ita et "omnis magnitudo est finita vel infinita".

Thomas Anglicus
Sapientiale V, 8*

Comparatio autem causae et causati est secundum multa, videlicet secundum alietatem, prioritatem, dignitatem, secundum

Berthold von Moosburg
Expositio, prop. 150 D (121,70–125,194)

De primo sciendum, quod, sicut aliqualiter tactum est super 7 et colligitur ex proprie-

79 quod[2] ... (82) prior *om. sed suppl. in marg. F, om. R* 89 magnitudini: magnitudinum *F, V* 92 transumatur: transumitur *R* 95 Metaphysicae (V 127vb) cap. 8 103 attributio: attributione *F* 107 descendere: descendendo *R* 110 essent: causentur *V*, causatur *R* 111 scientia: substantia *R* * F 145va; V 76rb; R 151va

Digitized by Google

necessitatem, secundum simultatem, secundum unitatem et pluralitatem, secundum relationem, secundum proprietatum oppositionem, secundum mutuam eorumdem cognitionem.

Secundum alietatem comparantur invicem causa et causatum: multum interest inter causam et causatum, secundum quod dicit Seneca in *Epistula* 67. Omnino enim alia est causa a causato, secundum quod dicit propositio *De causis* 8: Nihil est causa sui. Et hoc probatur per tertiam eiusdem libri, quae est, quod nihil se ipsum composuit atque ad esse perduxit, et per descriptionem, quae praemittitur: causa est, per quam aliud habet esse.

Secundo est eorum comparatio secundum prioritatem, quia causa omnino prior est causato, secundum quod dicit communis animi conceptio, quae praemittitur eidem libro. Et propter hoc dicit Augustinus *De civitate Dei* VII cap. 14, neque ullo modo fieri potest, ut a factis praeveniantur initia factorum. "Semper enim prior est res, quae facit, quam illa, quae fit. Prius enim est, a quo non convertitur consequentia", secundum quod dicit Aristoteles in *Praedicamentis*. Item prius est, quod, cum non fuerit, non erit secundum, et quod cum fuerit, nondum erit secundum, secundum quod vult Aristoteles VIII *Physicorum* cap. 12.

Secundum has autem rationes necessario prior est causa causato, quia si non fuerit causa, non est causatum, si vero fuerit causa, nondum est causatum. Et ratio huius prioritatis est, quam dicit Avicenna II *Metaphysicae* cap. 4, quod omnis causae essentia prior est, quam sit causa alterius tempore vel natura: nam si causa non haberet esse, nisi inquantum est causa secundi, tunc habere<t> esse per essentiam secundi, quare, cum secundum habet esse per ipsam causam, ipsa causa

tatibus procedentium supradictis, comparatio procedentis ad producens est secundum multa: secundum alietatem, prioritatem, dignitatem, ubertatem, generositatem, simplicitatem, libertatem, singularitatem seu unitatem, pluralitatem, necessitatem, simultatem, potentiarum inaequalitatem, convertibilitatem, contrarietatem, mutuam eorum cognoscibilitatem et proportionalitatem.

Secundum alietatem enim comparantur ad invicem procedens et producens,

quia "nihil est causa sui" per 8 I libri *De arte fidei*. Omnino enim causa est alia a causato et producens a producente.

Item secundum prioritatem:

"semper enim prior est res, quae facit, quam illa, quae fit", quia "prius est, a quo non convertitur subsistendi consequentia" secundum Aristotelem in *Praedicamentis*. Et prius est, quod, cum non fuerit, non erit secundum et quod, cum fuerit, nondum erit secundum, secundum Aristotelem VIII *Physicorum* cap. 12.

Secundum has autem rationes producens necessario prius est procedente, quia, si non fuerit producens, non erit procedens, si vero fuerit producens, nondum erit procedens. Cuius ratio est secundum Avicennam II *Metaphysicae* cap. 4. Omnis enim causae seu producentis essentia prior est, quam sit causa productiva alterius tempore vel natura: nam si producens non haberet esse, nisi inquantum est productivum procedentis, tunc ha-

4 secundum[1]: vel *V* | simultatem: similitatem *F* 6 proprietatum: proprietatem *F* | oppositionem: operationem *F, V* 7 eorumdem: cordis *V* 12 comparantur: comparant *F* 14 inter *om. F, V* | et causatum *om. F* 15 omnino: omnia *F, V* 16 alia: animalia *F* | est causa: causa est *F, V* 17 8: 4 *F* 20 perduxit: produxit *F* 23 secundo: secundum *F*, secundum *corr. ex* sciendum *V* 27 et *om. F, V* 29 factis: seminis *F, V* 30 res (V 76va) quae 34 quod ... (35) et *om. F* 35 et ... secundum *om. R* 36 secundum *om. F* 41 prioritatis: propositis *F* 44 quam: quod *F, V* | natura: naturae *V* 47 cum secundum habet esse: secundum habet tamen *F* 48 esse *add.* a causa hoc *sed del. V* | ipsam: ipsum *F, R* | causa: causam *F*

Digitized by Google

haberet esse per id, quod habet esse a causa, hoc est per causatum: quod est impossibile.

Tertia comparatio est secundum nobilitatem sive dignitatem, quia, sicut dicitur in communi animi conceptione, quae praemittitur libello *De articulis fidei*, "omnis causa dignior est suo causato", et ratio est, quam dicit Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 3, quod attribuens esse dignius est eo, cui attribuit. Causa autem esse attribuit causato: quare dignior est ipso. Contra ordinem naturae est, ut "vilius" sit "causa nobilioris", sicut dicitur *De fide et legibus* IV cap. 24.

Quarto est eorum comparatio quantum ad necessitatem et ex parte causati et ex parte causae. Ex parte causati, quia omne ortum praecedit causa legitima, secundum quod dicit Plato in *Timaeo* I. Et Cicero *De divinatione* lib. II cap. 12: "Nihil fieri sine causa potest". "Quidquid enim moritur, qualecumque est, causam habet a natura. Necesse est illud, inquam, exploratum habeto nihil fieri potuisse sine causa" adeo, quod dicit Aristoteles II *Caeli et mundi* cap. 6, quod "non est possibile, ut res sempiternae sint sine causa". Hinc Augustinus *De civitate Dei* V cap. 9 ait: Nihil, inquit, fieri potest, quod non aliqua efficiens praecesserit. Et libro VII cap. 14: "sicut enim nihil fit, ita nihil incohatur, ut fiat, quod non faciens causa praecesserit. Similiter ex parte causae est necessitas, quia causa, quantum est in se, id est, inquantum est causa, necessario facit esse causatum. Unde si semper est causa, inquantum est causa, semper est

beret esse per essentiam procedentis, quare, cum procedens habeant esse per producens, ipsum producens haberet esse per id, quod habet esse ab eo, scilicet per procedens: quod est impossibile.

Item comparantur ad invicem secundum dignitatem, quia, sicut dicitur in communi animi conceptione, quae praemittitur libello *De arte fidei*, "omnis causa dignior est suo causato" et per consequens omne producens melius est quam natura eius, quod producitur, per 7. Attribuens enim esse dignius est eo, cui attribuit secundum Avicennam VI *Metaphysicae* cap. 3; producens autem attribuit esse procedenti: ergo dignius est eo. Contra ordinem enim naturae est, ut "vilius" sit "causa nobilioris", sicut dicitur *De fide et legibus* IV libro cap. 24.

Item secundum ubertatem [...].

Item secundum generositatem [...].

Item comparantur secundum simplicitatem [...].

Item secundum libertatem [...].

Item comparantur secundum singularitatem, unitatem et pluralitatem [...].

Item secundum necessitatem et ex parte causati seu procedentis et ex parte causae seu producentis. Ex parte procedentis, quia nihil est, "cuius ortum legitima causa non praecedat" secundum Platonem in *Timaeo*. Et "nihil fieri sine causa potest" secundum Ciceronem *De divinatione* libro II cap. 12. "Quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habet a natura. Necesse est illud, inquit, exploratum habeto nihil fieri potuisse sine causa" adeo, quod dicit Aristoteles II *Caeli et mundi* cap. 6, quod "non est possibile, ut res sempiternae sint sine causa". Hinc Augustinus V *De civitate Dei* cap. 9: Nihil, inquit, fieri potest, quod non aliqua causa efficiens praecesserit. Et libro VII cap. 14: "sicut enim nihil fit, ita nihil incohatur, ut fiat, quod non faciens causa praecesserit". Similiter ex parte producentis seu causae est necessitas: causa enim seu producens, quantum est in se, id est quantum est causa, necessario

49: per *om. F* 55 animi: animae *F, V* 56 articulis fidei: fidei articulis *F* 57 est (F 145vb) quam 60 causa autem: autem cum *F* | attribuit: tribuit *F, V* | causato: causatae *F, R* | quare: quia *V* 61 ordinem *add.* qui *R* 73 quarto: quartae *F* 75 causae *add.* et *F* | omne *add.* praecedit *F* | ortum: causatum *R* 76 legitima: lima *F, V* 77 I: 10b *V* | divinatione: ordinatione *V* 80 causam: causa *F* | habet: habeat *R* | inquam: in quem *F, V* 81 habeto: habere *F, V* 83 possibile *corr. ex* impossibile *V* 87 praecesserit: praecessit *F* 88 non: si *F, V* 89 praecesserit: praecessit *F* 90 quia: quae *F* 91 est[1] *om. V* | id est: est *F, V*

Digitized by Google

causatum, secundum quod dicit Avicenna IX cap. 1.

Haec autem necessitas inter causas et causata differenter est in aeternis et in generabilibus et in corruptibilibus, quia in illis semper fuit et semper erit, in istis ligata est cum tempore, secundum quod dicit Averroes super II *Caeli et mundi* cap. 23. Sapientia autem Chistianorum hoc reprobat, nisi sempiternitas dicat initium existendi non in tempore, sed ex tempore, sicut superius dictum est de hoc libro II.

Quinto comparantur secundum simultatem. Nam vere causae simul sunt cum suis causatis, ut igneitas cum calefactione, quae vero sunt per accidens et adiutrices praecedere possunt, secundum quod dicit Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 2. Et causa huius est secundum eundem in *Scientia* sua *naturali* libro I cap. 12, cum dicit, quod "non potest esse, ut essentia causati habeat esse cum privatione essentiae causae ullo modo". Immo, sicut dicit idem VI *Metaphysicae* cap. 1, "causatum eget alio, quod det sibi esse per se", unde "eget datore sui semper et incessanter, quamdiu habuit esse".

[...]

facit esse causatum. Unde si semper est causa, inquantum est causa, semper est causatum, secundum quod dicit Avicenna IX cap. 1.

Haec autem necessitas inter producentia et producta seu causas et causata aliter est seu differenter in aeternis et in generabilibus et in intermediis. In aeternis enim non oportet hoc quidem prius esse, hoc autem posterius: "omne enim aeternum totum simul est" per 52, cum sint exempta a tempore per 51. Et ideo aeternum, "quantumcumque esse potest, tantum totum est iam possidens sine diminutione et sine ordine" per 52. Et loquitur ibi de vere aeternis secundum substantiam et operationem, quae non solum habent substantiam aeternam, sed etiam operationem cum substantia, et hanc simul totam habent et in eadem mensura perfectionis stantem et universaliter fixam secundum unum et eundem terminum immobiliter et intransmutabiliter. Loquitur etiam ibi de aeternis secundum substantiam et temporalibus secundum operationem, quae sunt tota secundum substantiam, sed habent prius et posterius secundum operationem. Generabilium vero necessitas semper ligata est cum tempore, secundum quod dicit Averroes super II *Caeli et mundi*.

Item producens et procedens comparantur secundum simultatem. Nam vere producentia seu vere causae simul sunt cum suis productis seu causatis, quae vero sunt causae per accidens et adiutrices praecedere possunt, secundum quod dicit Avicenna VI *Metaphysicae* cap. et IV libro cap. 2. Et causa huius est secundum eundem in *Scientia naturali* libro I cap. 12, cum dicit, quod "non potest esse, ut essentia causati habeat esse cum privatione essentiae causae ullo modo". Immo, sicut dicit idem VI *Metaphysicae* cap. 1, "causatum eget alio, quod det sibi esse per se", unde "eget datore sui semper et incessanter, quamdiu habuerit esse" et loquitur de causis, quae sunt causae causati secundum esse et fieri.

Item secundum potentiarum inaequalitatem. Quanto enim aliquid est prius, dignius, uberius, generosius, simplicius et liberius, tanto est activius, potentius et magis com-

96 inter: consequenter *R* 97 aeternis: extremis *F* 98 in[1] *om. V, R* 99 semper *om. V* | fuit: fuerit *F* 103 initium *corr. ex* in ipsum *F* 104 sicut *om. F* 105 est *om. V* 120 secundum: sunt *V* | simultatem: similitatem *F* 123 accidens (R 151vb) et | adiutrices: adiutries *F*, adiultres *V* 124 possunt: potest *F* 125 et ... (127) cum *om. F* | cap. 2: cap. 12 *V, R* 130 idem: ibidem *F* 134 V 76vb

Digitized by Google

Sexto comparantur secundum unitatem et pluralitatem, quoniam contrariorum contrariae sunt causae, sicut vult Aristoteles IV *Meteororum* cap. 12, et propter hoc unius una est causa per se. Unde si eiusdem sunt plures causae per se, ut aes et artifex statuae, hoc non est in eodem genere causae, quia haec in materiali, illa in efficiente, ut II *Physicorum* cap. 4. Quod etiam si contrariorum eadem sit causa, unius est per se, alterius per accidens, sicut idem gubernator est causa eversionis navis et salutis, sed huius per absentiam, illius per praesentiam, sicut habetur ab Aristotele in eodem.

Septimo comparantur secundum relationem, quia causa inquantum causa et causatum inquantum causatum relativa sunt, secundum quod iam dictum est, quia causa inquantum causa facit esse causatum et causatum omne eget causa, et ideo simul sunt secundum convertentiam. Verumtamen hic intelligendum est de causa inquantum causa, non de ipsa essentia causae, quia, ut dictum est, essentia causae prior est, quam ut ipsa sit causa. Et propter hoc vult Algazel tract. *Metaphysicae* II cap. 5, quod causa et causatum non invicem pendent secundum sensum relationis: pendet enim causatum ex causa et non e converso secundum eundem. Potest enim causa esse sine causato, quamvis impossibile sit causatum esse sine causa.

Octavo comparantur invicem secundum proprietatum oppositionem, quia causae appropriatur necessitas, causato possibilitas. Omnis enim causa respectu causati est necessitas, et causatum respectu causae est possibilitas. Similiter secundum indigentiam

prehensivum sui effectus adeo, quod omne, quod producitur a secundis, producitur a prioribus et causalioribus producitur eminentius, a quibus et secunda producebantur per 56, et ideo omnis causa ante causatum operatur et post ipsum plurium est institutiva per 57.

Item comparantur ad invicem secundum relationem seu convertibilitatem, quia causa inquantum causa seu producens inquantum huiusmodi et procedens correlativa sunt et sunt simul, sicut iam supra dictum est, et ideo dicuntur ad convertentiam. Verumtamen hic intelligendum est de causa seu producente inquantum huiusmodi, non de ipsa essentia causae, quia essentia causae prior est, quam ut ipsa sit causa. Et propter hoc vult Algazel tract. II cap. 5 *Metaphysicae*, quod causa et causatum non invicem pendent secundum sensum relationis: pendet enim causatum ex causa et non e converso secundum eundem. Potest enim causa esse sine causato, quamvis impossibile sit causatum esse sine causa. Omne enim quod prime causa exaltatum est ab effectu per 75. "Neque enim, secundum Dionysium cap. 2 *De divinis nominibus*, diligens comparatio causatis et causis, sed habent quidem causata causarum contingentes imagines, ipsae autem causae a causatis segregantur secundum proprii principii rationem".

Item comparantur ad invicem secundum proprietatum oppositionem. Producenti enim appropriatur necessitas, procedenti possibilitas, similiter superficientia et indigentia, largitas et receptibilitas et secundum

153 causae (F 146ra) per 155 in materiali: immaterialiter *F* 160 illius per *om. F* 163 causa et *om. F* 164 relativa: plura *F* 165 iam ... (167) omne *om. F* | omne: esse *R* 170 ut: nec *F* 171 quam *om. F* | ipsa *add.* quamquam *F* 172 vult: vel *F* 178 sine: finem *F* 186 proprietatum *coni.*: proprietatem *codd.* 187 causato: tanto *F*

Digitized by Google

et non indigentiam, secundum largitionem et receptionem et secundum huiuscemodi contrarietates, prout manifestum est ab Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 3.

Nono comparantur secundum cognitionem, quia per causam cognoscimus causatum, secundum quod dicit Aristoteles in I *Posteriorum*. Similiter et causam per causatum, sicut dicit Albumazar I tract. differentia 4: ducit enim in cognitionem eius et ideo, ut ait, "naturale novimus per naturas" quasi causatum per causam, "et iterum naturas novimus per naturalem", quasi causam per effectum.

Decimo comparantur secundum proportionem, quia inter causam et causatum semper est aliqua proportio, etiam in accidentibus, et propter hoc non est quodlibet ex quolibet secundum Aristotelem, secundum quod dicit Rabbi Mosen cap. 101. Secunda proportio est, quod causae particulares et in potentia respondent causis particularibus et in potentia et universales universalibus, secundum quod dicit Aristoteles II cap. 4.

huiusmodi contrarietates, secundum quod manifestum est ab Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 3.

Item comparantur ad invicem secundum cognoscibilitatem, quia per producens ut causam cognoscimus procedens ut causatum secundum Aristotelem I *Posteriorum*. Similiter et producens seu causam cognoscimus per procedens seu causatum, sicut dicit Albumazar I tract. *Introductorii* differentia 4: ducit enim in cognitionem eius et ideo, ut ait, "naturale novimus per naturas et iterum naturas novimus per naturale", quasi causam per effectum.

Ultimo comparantur ad invicem secundum proportionem, quia inter causam seu producens et causatum seu procedens semper est aliqua proportio, et propter hoc quodlibet non est ex quolibet secundum Rabbi Mosen cap. 101. Unde causae particulari et in potentia respondent causata particularia et in potentia et universales universalibus secundum Aristotelem II *Physicorum* 4 cap. Idem habetur per 77.

192 secundum *om. F, V* 193 contrarietates: contrarietatis 202 quasi ... (203) causam *om. F, V* 204 naturalem quasi: quasi naturalem *F* 209 etiam: et *F*, V 210 quodlibet: solet *F*, quidlibet *R* 211 quolibet: quo *F* | secundum Aristotelem: sed quarum *F* 212 secunda: si *F*

Digitized by Google

LITERATURVERZEICHNIS

Adam Pulchrae Mulieris, Liber de intelligentiis, ed. C. Baeumker, in: Witelo, ein Philosoph und Naturforscher des XIII. Jahrhunderts, in; Baeumkers Beiträge 3,2 (1908) S. 1–71.

Alanus de Insulis, Liber de planctu naturae, ed. N. M. Häring, in: Studi Medievali 19 (1978) S. 797–879.

– Regulae caelestis iuris, ed. N. M. Häring, in: Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age 48 (1981) S. 121–226.

– Sermo de sphaera intelligibili, ed M. -T. d'Alverny, in: Alain de Lille: Textes inedits, Paris 1965, S. 295–306.

Albertus Magnus, Commentaria in II Sententiarum, ed. A. Borgnet, Paris 1894 = Opera omnia 27.

– De anima, ed. C. Stroick, Münster i. W. 1968 = Opera omnia, editio Coloniensis 7,1.

– De animalibus, ed. H. Stadler, in: Baeumkers Beiträge 15–16 (1916–1920).

– De caelo et mundo, ed. P. Hoßfeld, Münster i. W. 1971 = Opera omnia, editio Coloniensis 5,1.

– De causis et processu universitatis a prima causa, ed. W. Fauser, Münster i. W. 1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 17,2.

– De morte et vita, ed. A. Borgnet, Paris 1891 = Opera Omnia 9, S. 345–373.

– De praedicamentis, ed. A. Borgnet, Paris 1890 = Opera Omnia 1, S. 1–304.

De vegetabilibus libri VII, ed. E. Meyer – C. Jessen, Berlin 1867.

– Ethica, ed. A. Borgnet, Paris 1891 = Opera omnia 7.

– Metaphysica, ed. B. Geyer, Münster i. W. 1960–1964 = Opera omnia, editio Coloniensis 16,1–2.

– Physica, ed. P. Hoßfeld, Münster i. W. 1987–1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 4,1–2.

– Summa theologiae sive de mirabili scientia Dei, libri I, pars I, quaestiones 1–50A, ed. D. Siedler – W. Kübel – H. G. Vogels, Münster i. W. 1978 = Opera omnia, editio Coloniensis 34,1.

– Summa theologiae, ed. A. Borgnet, Paris 1895 = Opera omnia 31–33.

– Super Dionysium De caelesti hierarchia, ed. P. Simon – W. Kübel, Münster i. W. 1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 36,1.

– Super Dionysium De divinis nominibus, ed. P. Simon, Münster i. W. 1972 = Opera omnia, editio Coloniensis 37,1.

– Super Isaiam, ed. H. Ostlender, Münster i. W. 1952 = Opera omnia, editio Coloniensis 19.

Albumasar, Introductorium maius in astronomiam, ed. R. Lemay, Napoli 1995–1996.

Algazel, Metaphysica, ed. J. T. Muckle, Toronto 1933.

Alhazen, Opticae thesaurus, ed. F. Risner, Basilae 1572.

– Opticae thesaurus, ed. A. M. Smith, Philadelphia 2001.

Alpetragius, De motibus caelorum, ed. F. J. Carmody, Berkeley–Los Angeles 1952.

Digitized by Google

Ambrosius, De spiritu sancto, ed. O. Faller, Wien 1964 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 79.

Anselmus, Opera omnia, ed. F. S. Schmitt, Stuttgart–Bad Cannstatt 1968.

Apuleius, De deo Socratis, ed. C. Moreschini, Stuttgart–Leipzig 1991 = Apulei opera quae supersunt 3, S. 7–38.

Aristoteles, Analytica priora et posteriora, ed. W. D. Ross, Oxford 1964.

– Analytica Posteriora, translatio Iacobi, ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod, Brügge–Paris 1968 = Aristoteles Latinus 4,1–4, S. 5–107.

– Categoriae et Liber de interpretatione, ed. L. Minio-Paluello, Oxford 1949.

– Categoriae, translatio Boethii, ed. L. Minio-Paluello, Brügge–Paris 1961 = Aristoteles Latinus 1, 1–5.

– De anima, ed. W. D. Ross, Oxford[8] 1989.

– De anima, translatio vetus, ed. C. Stroick, in: Albertus Magnus, De anima, Münster i. W. 1968.

– De caelo, ed. D. J. Allan, Oxford[4] 1965.

– De caelo, translatio Gerardi, ed. P. Hoßfeld, in: Albertus Magnus, De caelo et mundo, Münster i. W. 1971.

– De generatione animalium, ed. H. J. Drossaart Lulofs, Oxford 1965.

– De generatione animalium, translatio Michaelis Scoti, ed. A. M. I. van Oppenraaij, Leiden 1992 = Aristoteles Semiticus-Latinus 5.

– De generatione et corruptione, in: Opera, ex recensione I. Bekkeri, Berlin 1831–1870, S. 314–338.

– Ethica Nicomachea, ed. L. Bywater, Oxford 1894.

– Metaphysica, ed. W. Jaeger, Oxford[10] 1989.

– Metaphysica, translatio Michaelis Scoti, in: Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, 8, Venetiis 1562.

– Metaphysica, Recensio et translatio Guillelmi, ed. G. Vuillemin-Diem, Leiden 1995 = Aristoteles latinus 25,3,2.

– Meteorologica, in: Opera, ex recensione I. Bekkeri, Berlin 1831–1870, S. 338–390.

– Physica, ed. W. D. Ross, Oxford[10] 1990.

– Physica, translatio vetus, ed. F. Bossier – J. Brams, Leiden–New York 1990 = Aristoteles Latinus 7,1–2.

– Physica, translatio Michaelis Scoti, in: Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, 4, Venetiis1562.

– Topica et sophistici elenchi, ed. W. D. Ross, Oxford 1958.

Asclepius, ed. C. Moreschini, Stuttgart–Leipzig 1991 = Apulei opera quae supersunt 1991, S. 39–86.

Auctoritates Aristotelis, ed. J. Hamesse, Löwen–Paris 1974 = Philosophes médiévaux 17.

Augustinus, De civitate Dei, ed. B. Dombart – A. Kalb, Turnhout 1955 = Corpus Christianorum. Series Latina 47–48.

– De Genesi ad litteram, ed. J. Zycha, Prag–Wien–Leipzig 1894 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 28,1.

– De musica, PL 32, 1081–1194.

– De quantitate animae, ed. W. Hörmann, Wien 1986 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 89, Sp. 129–231.

Digitized by Google

– De Trinitate. Libri XV, ed. W. J. Mountain – F. Glorie, Turnhout 1968 = Corpus Christianorum. Series Latina 50–50A.

– De vera religione, ed. K. -D. Daur, Turnhout 1962 = Corpus Christianorum. Series Latina 32, S. 187–260.

– Enarrationes in Psalmos, ed. E. Dekkers – J. Fraipont, Turnhout 1956 = Corpus Christianorum. Series Latina 38–40.

– Epistulae I–CCLXX, ed. A. Goldbacher, Prag–Wien–Leipzig 1895–1923 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 34,1–2, 44, 57.

– Soliloquia, PL 32, Sp. 869–904.

Avencebrol, Fons vitae, ed. C. Baeumker, in: Beaumkers Beiträge 1 (1892–1895).

Averroes, Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, Venetiis 1562–1574 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1962).

– Commentum magnum super libro De caelo et mundo Aristotelis, ed. F. J. Carmody – R. Arnzen, Leuven 2003 = Recherches de Théologie et Philosophie médiévales. Bibliotheca 4.1.1–2.

– In Aristotelis librum II (α) Metaphysicorum commentarius. ed. G. Darms, Freiburg i. Ü. 1966 = Thomistische Studien 11.

– In librum V (▯) Metaphysicorum Aristotelis commentarius, ed. R. Ponzalli, Bern 1971 = Scritti pubblicati sotto gli auspici della Società Svizzera di Scienze morali 13.

– Das neunte Buch (Θ) des lateinischen grossen Metaphysik-Kommentar von Averroes, ed. B. Bürke, Bern 1969 = Scritti pubblicati sotto gli auspici della Società Svizzera di Scienze morali 10.

Avicenna, Liber de anima seu Sextus de naturalibus, ed. S. Van Riet, Löwen–Leiden 1968–1972.

– (Metaphysica) Liber de philosophia prima sive scientia divina, ed. S. Van Riet, Löwen–Leiden 1977–1980.

– (Physica) Liber primus naturalium, Tractatus primus, De causis et principiis naturalium, ed. S. Van Riet, Löwen–Leiden 1992.

Bartholomeus Anglicus, De rerum proprietatibus, Frankfurt 1601 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1964).

Bertholdus de Mosburch, Expositio super Elementationem theologicam Procli. Prologus. Propositiones 1–13, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese – L. Sturlese, Hamburg 1984 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,1.

– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 14–34, ed. L. Sturlese – M. R. Pagnoni-Sturlese – B. Mojsisch, Hamburg 1986 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,2.

– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 35–65, ed. A. Sannino, Hamburg 2000 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,3.

– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 66–107, ed. I. Zavattero, Hamburg 2003 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,4.

– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 160–183, ed. U. R. Jeck – I. J. Tautz, Hamburg 2003 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,7.

– Expositio super Elementationem theologicam Procli, 184–211, De animabus, ed. L. Sturlese, Rom 1974 = Temi e testi 18.

Digitized by Google

Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem, ed. R. Weber (adiuvantibus B. Fischer – I. Gribomont – H. F. D. Sparks – W. Thiele), 2 voll., Stuttgart 1969.

Boethius, Eutychen et Nestorium, ed. H.-F. Stewart – E. K. Rand, in: The Theological Tractates, with an English Translation by H.-F. Stewart – E. K. Rand, London 1968, S. 72–126.

– De arithmetica, ed. H. Oosthout – J. Schilling, Turnhout 1999 = Corpus Christianorum. Series Latina 94A.

– De Trinitate, ed. H.-F. Stewart – E. K. Rand, in: The Theological Tractates, S. 2–30.

– In categorias Aristotelis, PL 64, Sp. 159–294.

– In Isagogen Porphyrii commenta, ed. S. Brandt, Wien–Leipzig 1906 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 48,1.

– Philosophiae consolatio, ed. L. Bieler, Turnhout 1984 = Corpus Christianorum. Series Latina 94.

– Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint, ed. H.-F. Stewart – E. K. Rand, in: The Theological Tractates, S. 38–50.

Bonaventura, Commentaria in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi, in librum II, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1885 = Opera omnia 2.

– Commentaria in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi, in librum IV, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1889 = Opera omnia 4.

Calcidius, Commentarius, ed. J. H. Waszink, in: Plato, Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, London–Leiden 1962 = Plato Latinus 4, S. 57–346.

Cicero, De divinatione, ed. R. Giomini, Leipzig 1975 = Scripta quae manserunt omnia 46, S. 1–148.

– De inventione, ed. E Stroebel, Leipzig 1915 = Scripta quae manserunt omnia 2, S. 1b–156b.

– De natura deorum, ed. O. Plasberg – W. Ax, Leipzig 1933 = Scripta quae manserunt omnia 45, S. 1–160.

– Somnium Scipionis, ed. J. Willis, in: Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, Leipzig 1970, S. 155–163.

– Tusculanae disputationes, ed. M. Pohlenz, Leipzig 1919 = Scripta quae manserunt omnia 13, S. 217–459.

Dionysius ps.-Areopagita, Dionysiaca, recuil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage, Brügge, 1937ff., I–II.

– Corpus Dionysiacum I–II, ed. B. R. Suchla, G. Heil und A. M. Ritter, Berlin–New York 1990–1991 = Patristische Texte und Studien 33, 36.

– De caelesti hierarchia, PG 3, Sp. 119–340.

– De caelesti hierarchia, ed. G. Heil, Berlin–New York 1991, in: Corpus Dionysiacum II, S. 1–59.

– De caelesti hierarchia, translatio Eriugenae, ed. P. Simon – W. Kübel, in: Albertus Magnus, Super Dionysium De caelesti hierarchia, Münster i. W. 1993.

– De caelesti hierarchia, translatio Ioannis Sarraceni, in Dionysiaca, S. 727–1039.

– De divinis nominibus, PG 3, Sp. 585–984.

– De divinis nominibus, ed. B. R. Suchla, Berlin–New York 1990, in: Corpus Dionysiacum I.

– De divinis nominibus, translatio Ioannis Sarraceni, ed. P. Simon, in: Albertus Magnus, Super Dionysium De divinis nominibus, Münster i. W. 1972.

Digitized by Google

– De divinis nominibus, translatio Eriugenae, in Dionysiaca, S. 1–561.
– Epistulae PG 3, Sp. 1065–1122.
– Epistulae, ed. A. M. Ritter, Berlin–New York 1991, in: Corpus Dionysiacum II, S. 155–210.
– Epistulae, translatio Ioannis Sarraceni, in: Albertus Magnus, Super Dionysii Mysticam theologiam et Epistulas, Münster i. W. 1978 = Opera omnia, editio Coloniensis 37,2, S. 479–554.
Domenicus Gundissalinus, De processione mundi, ed. G. Bülow, in Beiträge zur Geschichte der Philosophie und der Theologie des Mittelalters 24,3 (1925) S. 1–56
– De unitate, ed. P. Correns, in: Baeumkers Beiträge 1,1 (1891).

Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, ed. H. Denzinger – A. Schönmetzer, Barcelona–Freiburg Br.–Rom 1976.
Euclides, Elementa, ed. J. L. Heiberg – E. S. Stamatis, Leipzig 1969–1977.
– Opera a Campano interprete fidissimo tralata, Venetiis 1509.
Eustratius, In Ethicam Nicomacheam commentarius, ed. G. Heylbut, Berlin 1892 = Commentaria in Aristotelem Graeca 20.
– In Ethicam Nicomacheam commentarius, translatio Roberti Grossateste, ed. H. P. F. Mercken, The Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics of Aristotle, I, Leiden, 1973 = Corpus Latinum commentariorum in Aristotelem Graecorum 6,1.
– In Ethicam Nicomacheam commentarius, translatio Roberti Grosseteste, Cod. Vat. Lat. 2171.

Glossa ordinaria, in: Biblia Latina cum Glossa ordinaria, Argentinae 1480–1481.
Gregorius Magnus, Homiliae in Hiezechielem prophetam, ed. M. Adriaen, Turnhout 1971 = Corpus Christianorum. Series Latina 142.
– Moralia in Iob, ed. M. Adriaen, Turnhout 1979 = Corpus Christianorum. Series Latina 143–143A.
Guillelmus de Alvernia, Opera omnia, Pariis 1674 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1963).

Honorius Augustoduniensis, Clavis physicae, ed. P. Lucentini, Rom 1974 = Temi e testi 21.

Ioannes Damascenus, Expositio fidei, ed. B. Kotter, Berlin–New York 1973, in: Die Schriften des Johannes von Damaskos II = Patristische Texte und Studien 12.
– De fide orthodoxa, translatio Burgundionis, ed. E. M. Buytaert, St. Bonaventure 1955 = Franciscan Institute Publications. Text series 8.
– Dialectica, ed. B. Kotter, Berlin–New York 1969, in: Die Schriften des Johannes von Damaskos I = Patristische Texte und Studien 7.
– Dialectica, translatio Roberti Grossateste, ed. O. A. Colligan, St. Bonaventure 1953 = Franciscan Institute Publications. Text series 6.
Ioannes Pecham, Perspectiva communis, ed. D. C. Lindberg, Madison (Wisc.) 1970.
– Tractatus de perspectiva, ed. D. C. Lindberg, St. Bonaventure (N. Y.) 1972.
Ioannes Scotus Eriugena, De divisione naturae, PL 122, Sp. 439–1022.
– Periphyseon (De divisione naturae), liber III, ed. E. Jeauneau, Turnhout 1999 = Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 163.
Isaac Israeli, Liber de definitionibus, alia translatio, ed. J. T. Muckle, in: Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age 11 (1937–1938), S. 328–340.

Digitized by Google

Isidorus, Etymologiarum sive Originum libri XX, ed. W. M. Lindsay, Oxford 1911.

Liber de causis, ed. A. Pattin, in: Tijdschrift voor filosofie 28 (1966) S. 134–203.
Liber de sex rerum principiis, ed. P. Lucentini – M. D. Delp, Turnhout 2006 = Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 142.
– Liber XXIV philosophorum, ed. F. Hudry, Turnhout 1997 = Corpus Christianorum Continuatio Maedievalis 143A.

Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, ed. J. Willis, Leipzig 1970.
Martianus Capella, De nuptiis Mercurii et Philologiae, ed. J. Willis, Leipzig 1983.
Moses Maimonides, Dux seu director dubitantium aut perplexorum, Parisiis 1520.

Nemesius Emesenus, De natura hominis, ed. M. Morani, Leipzig 1987.
– De natura hominis, translatio Burgundionis, ed. G. Verbeke – J. R. Moncho, Leiden 1975 = Corpus Latinum commentariorum in Aristotelem Graecorum, Suppl. 1.
Nicolaus Ambianensis, De arte seu articulis catholicae fidei, PL 210, Sp. 595–618.
– De arte seu articulis catholicae fidei, ed M. Dreyer = Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 37 (1993).

Papias, Elementarium, Venetiis 1496 (Nachdruck Turin 1966).
Petrus Lombardus, Sententiae in IV libris distinctae. Ed. Tertia, Grottaferrata 1971–1981 = Spicilegium Bonaventurianum 4–5.
Plato, Opera, ed. J. Burnet, Oxford 1900–1907.
– Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, ed. J. H. Waszink, London–Leiden 1962 = Plato Latinus 4, S. 5–52.
Porphyrius, Isagoge, ed. A. Busse, Berlin 1887 = Commentaria in Aristotelem Graeca 4,1.
– Isagoge, translatio Boethii, ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod, Brügge–Paris 1966 = Aristoteles Latinus 1, 6–7, S. 5–31.
Proclus, De X dubitationibus circa providentiam, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria opuscula, Berlin 1960 = Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie, 1, S. 3–108.
– De malorum subsistentia, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria Opuscula, S. 172–265.
– De providentia et fato, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria Opuscula, S. 109–171.
– Elementatio theologica, ed. E. R. Dodds, Oxford² 1963.
– Elementatio theologica, translata a Guillelmo de Morbecca, ed. H. Boese, Löwen 1987 = Ancient and Medieval Philosophy, Ser. 1/5.

Seneca, De beneficiis, ed. C. Hosius, Leipzig 1914.
– Epistulae morales ad Lucilium, ed. L. D. Reynolds, Oxford 1965.

Theodoricus de Vriberg, De animatione caeli, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 11–46.
– De cognitione entium separatorum, ed. H. Steffan, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 161–260.
– De intellectu et intellegibili, ed. B. Mojsisch, in: Opera omnia 1, Hamburg 1977 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,1, S. 131–210.

Digitized by Google

– De magis et minus, ed. H. Steffan, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 47–77.
– De natura contrariorum, ed. R. Imbach, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 79–135.
– De origine rerum praedicamentalium, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 135–201.
– De quiditatibus entium, ed. ed. J. -D. Cavigioli – R. Imbach, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 97–118.
– De substantiis spiritualibus et corporibus futurae resurrectionis, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 299–342.
– De subiecto theologiae, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 275–282.
– De visione beatifica, ed. B. Mojsisch, in: Opera omnia 1, Hamburg 1977 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,1, S. 9–124.
– Quaestio utrum in deo sit aliqua vis cognitiva inferior intellectu, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 291–315.
– Quaestio utrum substantia spiritualis sit composita ex materia et forma, ed. B. Mojsisch, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 316–339.

Thomas Aquinas, Contra errores graecorum, ed. A. Dondaine, Rom 1968 = Opera omnia, editio Leonina 40.
– Super librum De causis expositio, ed. H. D. Saffrey, Freiburg–Löwen 1954 = Textus philosophici Friburgenses 4/5.
– Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi, I–IV, ed. P. Mandonnet – F. Moos, Paris 1929–1947.
– In librum Beati Dionysii De divinis nominibus expositio, ed. Pera, Turin–Rom 1950
– In octos libros Physicorum Aristotelis expositio, ed. M. Maggiolo, Turin 1965
– De veritate, ed. A. Dondaine, Rom 1970–1976 = Opera omnia, editio Leonina 22.
– Summa contra Gentiles, Turin–Rom 1940.

Thomas de Eboraco, Sapientiale, Firenze, Bibl. Nazionale Centrale, Conv. soppr. A.VI. 437.
– Sapientiale, lib. I cap. 18, ed. F. Hudry, in: Liber XXIV philosophorum, ed. F. Hudry, Turnhout 1997 = Corpus Christianorum Continuatio Maedievalis 143A, S. 85–96.

Ulricus de Argentina, De summo bono, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 1311.
– De summo bono II, 1–4, ed. A. de Libera, Hamburg 1987 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,2(1).
– De summo bono II, 5–6, ed. A. Beccarisi, Hamburg 2007 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,2(2).
– De summo bono IV, 3, ed. A. Palazzo, Hamburg 2005 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,4(3).

Vergilius, Ecloga, ed. R. A. B. Mynors, Oxford 1969.

Digitized by Google

BERTHOLDI DE MOSBURCH

EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM THEOLOGICAM PROCLI

PROPOSITIONES 136–159

EDIDIT
FIORELLA RETUCCI

Digitized by Google

PROPOSITIO 136
OMNIS DEUS TOTALIOR EXISTENS PROPINQUIUS PRIMO ORDINATUS A TOTALIORI ENTIUM GENERE PARTICIPATUR, PARTICULARIOR AUTEM A PARTICULARIORI; ET UT ENS AD ENS, SIC UNITAS AD UNITATEM

Ostenso omnem divinam unitatem ab uno genere entium immediate participari nunc auctor comparat ipsos deos inter se in habitudine et ad primum simpliciter et ad suos ordines dicens: OMNIS DEUS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum. Circa primum tria ostendam: primo scilicet eius, quod omnis deus sit totus, declarationem, secundo, quod ipsi dii recipiunt in totalitate comparationem, tertio ex praemissis ostendam eorum ad prime Deum maiorem vel minorem approximationem.

De primo considerando assumo tertiam regulam seu descriptionem Dei, quam A
ponit Trismegistus[1]) in haec verba: "Deus est totus in quolibet sui". Commentum[2]): "Haec definitio data est secundum considerationem essentiae divinitatis in sua simplicitate. Cum non sit aliquid ei resistens ipsa simul ubique tota ens et etiam similiter supra et extra, ubique non distrahitur defectu virtutis alicuius in ipso deficientis, nec stat terminata virtute alieni dominantis".

Licet ista descriptio sit data de prime Deo, nihilominus tamen proportionaliter potest verificari de quolibet deo intra ordinem, cum detur »secundum considerationem divinae simplicitatis et ubitatis, ubitatis quidem sui in se et sui in altero«[3]). Omnis autem »deus totus dicitur non propter partium diversitatem[4]), sed propter integritatem[5]). Item propter perfectionem, quia "totum et perfectum idem penitus aut secundum naturam proximam"«[6]). Totalitas etiam Dei dicitur universalitas separationis, quae est ante partes omnes praehabens unialiter per 117[7]), et per

[1]) Lib. XXIV philos. 3; Hudry 9,1
[2]) Lib. XXIV philos. 3; Hudry 9,2–7
[3]) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 94,205–207
[4]) cf. Alan. de Ins., Reg. cael. iur. 8 1; Häring 132
[5]) cf. Aug., Epist. 118 4,n.24; Goldbacher 688,18
[6]) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 94,208–212; (lin. 23) totum ... (24) proximam: Arist., Phys. III 6, 207a13–14; Bossier-Brams 128,16–17
[7]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 67; Dodds 64,1–2; Boese 36,1; supra, prop. 67 E; Zavattero 12,158–159; 69 F; Zavattero 23,112–115

4 particulariori: particulari *V* 8 etc. *om. V* 17 defectu *coni.*: definitio *codd.* 21 ubitatis[1]: ubiquitatis *O* | ubitatis[2]: ubiquitatis *O* 24 proximam: proxima *V*

Digitized by Google

consequens ipsa »totalitas est plenitudo«[8]), quae est conveniens diis secundum Macrobium[9]).

»Quodlibet autem, quod Dei est, exponi potest quadrupliciter.

Primo quod omnia, quae quilibet deus habere dicitur, sua esse intelligantur, scilicet bonitas, potentia et cognitio[10]): Omnis enim deus est natura simplex, quae hoc est, quod habet, et in qua non est aliud esse, aliud habere«[11]), tum quia in simplici esse et id, quod est, est unum secundum Boethium[12]); tum quia, ubi non est possibilis additio[13]), ibi non est inter esse et habere enumeratio; tum etiam quia, quidquid est in diis, inexistit eis unialiter per 117[14]). »Et propter hoc omnis deus est totus in quolibet sui, quod de eo praedicatur et quod ipse habere dicitur«[15]). Est enim totus in sua bonitate, potentia et cognitione.

»Si vero per hoc, quod dicitur "quodlibet sui", intelligamus non partium aggregationem, sed simplicem cuiuslibet dei perfectionem, tunc insinuatur, quod quilibet deus totus et totaliter est in toto sui, id est in se ipso, hoc est: nihil habet, in quo non sit totus, sicut simplex in simplici, unitas in unitate, punctus in puncto[16]). Et sic omnis deus dicitur esse totus in se ipso, "quia non continetur ab eis, quibus est praesens, tamquam sine his esse non possit"«[17]), cum quilibet utpote prime causa sit exaltatus ab effectu per 75[18]) et in multiplicando se servet proprietatem propriae hypostaseos per 125[19]).

»Tertio modo potest accipi hoc, quod dicitur "quodlibet sui", pro proprietatibus distinctivis penes differentiam originis, et tunc omnis "deus totus est in quolibet sui", quia in qualibet proprietate est totus deus propter deorum simplicitatem«[20]).

»Quarto modo exponitur, ut quodlibet cuiuslibet dei dicamus omnem«[21]) universitatem rerum seu genus entium a quolibet deo procedentium. Quaelibet enim universitas originatur ab uno deo et hoc sive totalis, quae est causatum prime Dei,

8) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 95,215
9) cf. Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 5; Willis 15,4–5
10) cf. Procl., Elem. theol. 121 comm.; Dodds 106,31–32; Boese 61,20–21
11) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 95,221–224
12) cf. Boeth., Quomodo subst.; Stewart–Rand 42,45
13) cf. Averr., Phys. V comm. 42; Venetiis 1562, 233rF; supra, prop. 25 A; Pagnoni-Sturlese 138,40–44
14) rectius cf. Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4
15) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 95,234–235
16) cf. Arist., Phys., VI 1, 231b1–10
17) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 95,237–96,245; (lin. 41) quia non ... (42) possit: Aug., Epist. 187 6,n.18; Goldbacher 96,7–8
18) cf. Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
19) cf. Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–32; Boese 63,1–4
20) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 96,251–254
21) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 96,255

33 enumeratio: numeratio *V* 37 quodlibet: quod licet *V* 42 quilibet: quaelibet *O* 45 pro: per *V* 46 distinctivis: distinctis *O*

Digitized by Google

sive partialis, quae originatur ab aliquo deorum intra ordinem unialem constituto. Et sic »quaelibet universitas est unius Dei, in qua dicitur totus esse, quia non parti rerum partem suam praesentem praebet et alteri parti alteram partem, aequales aequalibus, minori minorem, maiori maiorem«, cum omnis deus sit impartibilis per 47[22]) utpote per se perfecta unitas per 114[23]), et »sic non solum adest totus universitati rerum a se productae, verum etiam cuilibet eius parti totus adest«[24]).

Et hoc de primo.

B

De secundo notandum, quod »"quaecumque aliquid dicuntur ita, ut ad invicem magis vel minus vel aequaliter dicantur, per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem in essentia intellegitur in diversis seu distinctis secundum esse, sive in illis aequaliter sive inaequaliter consideretur"[25]). Omnis enim comparatio fit secundum eandem naturam vel essentiam[26]). Unde illud, secundum quod est comparatio, oportet, quod sit unius naturae vel essentiae specialis existentis in comparabilibus, quia ubi non est unum, ibi non est comparatio ad unum, sicut, in quo non est simplicitas, non habet comparationem ad simplicitatem«[27]). Licet ergo omnis deus sit totus, ut patet per iam dicta, tamen non omnis deus est eiusdem totalitatis.

»Quod ut evidens fiat, adiciantur praemissis duae animi conceptiones. Quarum prima est, quod nihil, quod est per aliud, est aequale aut maius eo, quod per se, et quod nihil, quod est per se, est aequale aut maius eo, quod per se est prime tale. Prima pars apparet, quia, quod est per aliud, habet esse dependens et participatum respectu eius, quod est per se«[28]), et sic est indignius et minus eo. Secunda pars apparet, quia, quod est per se, est limitatum et contractum in ipsa intentione, prime autem est illimitatum et incontractum et sic dignius limitato et contracto.

»Secunda animi conceptio est, quod illud solum est summum, quod est prime tale supereminens omnibus aliis. Hoc patet ex natura superlativorum: omne enim summum in essentialiter ordinatis est primum et principaliforme sive secundum causam, et ex hoc principium et origo essendi omne, quod aliud ab eo«[29]).

»Arguitur igitur ex iam dictis: cum omnes dii inquantum huiusmodi sunt toti, et hoc aut aequaliter aut secundum magis et minus, necesse est omnem deum

22) cf. Procl., Elem. theol. 47; Dodds 46,29; Boese 27,1
23) cf. Procl., Elem. theol. 114; Doods 100,16–17; Boese 57,1–2
24) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 96,251–261; (lin. 52) quia ... (56) adest: cf. Aug., Epist. 187 5,n.17; Goldbacher 95,8–12
25) Anselm., Monol. 1; Schmitt 14,10–13
26) cf. Arist., Phys. VII 4, 249a3–5; supra, prop. 7 D; Pagnoni-Sturlese 151,471–472
27) Thom. de Ebor., Sapient. I 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 9ra; (lin. 64) ubi ... (65) simplicitatem: cf. Averr., Phys. IV comm. 71; Venetiis 1562, 159vI
28) Thom. de Ebor., Sapient. I 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 9ra
29) Thom. de Ebor., Sapient. I 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 9ra

61 sive[1]: sui *V* 62 fit ... (63) comparatio *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 70 per se[2] *om. V* 72 quod est *iter. O* 78 origo *add.* omnis *codd.* 79 igitur: ergo *V*

Digitized by Google

esse totum per illud, quod intelligitur idem in ipsis, per quod omnes sunt toti. Illud autem, per quod omnes dii sunt toti et quod intelligitur idem in omnibus, est bonum prime, cui non sit aliquid aequaliter aut magis bonum, sive sit bonum participative sive per essentiam et per se, per primam animi conceptionem. Tale autem est summum bonum per secundam animi conceptionem. Quare est summum bonum, quod est prime bonum et sic totalissimum et per quod est omne aliud totum et bonum«[30]).

Cum ergo omnis ordo fundatur in habitudine superpositionis et suppositionis et in diis sit ordo et prime Deus sit totalissimus, necessarium est in diis esse gradum in totalitate ita, quod, quanto aliquis eorum sit superior, tanto totalior, et quanto inferior, tanto minus totalis in bono, licet omnes sint bonitates essentialiter et per se.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod omnis deus, quanto est totalior, tanto est propinquius primo simpliciter ordinatus. Cum enim primum simpliciter sit totalissimum praecedens omnia qualitercumque participantia bono per 8[31]), cui sicut prime bono est omne antarkes deterius per 10[32]), necessarium est, quod, quanto aliquis deus est totalior, tanto sit prime uni vicinior, quod est idem prime bono per 13[33]), cum bonum sit uni idem[34]). Et sic infimus est et particularissimus, contractissimus et limitatissimus inter deos; summus autem intra ordinem est absolutissimus et illimitatissimus, non tamen simpliciter, sed in manerie deorum intra ordinem locatorum.

Et hoc de tertio et primo principali.

Circa propositum duo faciam secundum duas partes ipsius. Quantum vero ad primam partem tria faciam, quia primo ponam totius et universalis secundum Peripateticos differentiae assignationem, secundo totalitatis in generibus entium secundum Platonem propriam rationem, tertio ex praemissis primae partis explicationem.

D De primo sciendum, quod, cum universale sit totum ad particularia, videnda est differentia inter totum et partes et universale et particularia. Et prima differentia est, quod "totum ex hoc, quod est totum, non est nisi in rebus, universale vero ex hoc, quod est universale, non est nisi in formatione", secundum quod dicit

30) Thom. de Ebor., Sapient. I 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 9ra
31) cf. Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2
32) cf. Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1
33) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,2
34) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2

85 per secundam ... (86) bonum[1] *om. sed suppl. in marg. m. post V* 95 ordinatus: ordinatur *V* 100 summus autem *om. sed suppl. in marg. m. post. V* | est absolutissimus (101) et *om. sed suppl. in marg. m. post V* 109 videnda *om. sed suppl. in marg. m. post.* dividenda *V* 110 differentia[1]: indifferentia *V*

Digitized by Google

Avicenna libro V cap. 2[35]). Nam "universalitas non accidit alicui naturae, nisi cum ceciderit in formatione intelligibili", sicut dicit in eodem capitulo[36]).

Secunda differentia est, quod "totum numeratur partibus suis et unaquaeque partium est de essentia eius, universale vero non numeratur partibus suis" et unaquaeque partium est de essentia eius[37]), quia, cum universale dividitur in singularia, totum ponitur in singulis.

Tertia differentia secundum eundem in eodem capitulo[38]) est, quod "natura totius non constituit partes, quae sunt in ipso, sed ipsum constituitur ex illis, natura vero universalis constituit partes, quae sunt in ipso; et propter hoc natura totius non fit pars suarum partium ullo modo, natura vero universalis est pars naturae partium" suarum particularium, "quoniam hae partes aut sunt species, quae constituuntur a natura duorum universalium, scilicet generis et differentiae, aut sunt individua, quae constituuntur ex natura omnium universalium et ex natura accidentium, quae vestiunt ea cum materia".

Quarta differentia est secundum eundem[39]), quod "totum non est totum unicuique parti per se universale, etiamsi esset solum, praedicaretur de omni particulari".

Quinta differentia est, quod "partes omnis universalis finitae sunt, partes vero omnis totius infinitae sunt"[40]).

Sexta differentia est, quod "totum eget, ut omnes eius partes simul praesentes sint", non sic autem universale[41]).

Secundum vero Aristotelem V *Metaphysicae*[42]), sicut exponit Averroes[43]), universale et totum in hoc assimulantur, quod universale continet sua particularia aliquo modo, sicut totum continet suas partes, et ob hoc dicitur universale totum; universale, dico, sive non universaliter sumptum ut animal sive universaliter sumptum ut omne animal, quia universale facit particularia unum sicut totum partes, ut homo et equus sunt unum in animalitate.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod totalia diversificantur secundum Aristotelem et E
Platonem. Aristoteles enim ponit quaedam totalia sive universalia, quae sunt extra omne genus, puta sex transcendentia, quae sunt ens, res, aliquid, unum, verum

[35]) Avic., Metaph. V 2; Van Riet 244,80–245,82; cf. Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,14–17
[36]) Avic., Metaph. V 2; Van Riet 241,9–10
[37]) cf. Avic., Metaph. V 2; Van Riet 245,82–84; cf. Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,17–21
[38]) Avic., Metaph. V 2; Van Riet 245,84–91; cf. Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,21–28
[39]) Avic., Metaph. V 2; Van Riet 245,91–93; cf. Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,28–30
[40]) Avic., Metaph. V 2; Van Riet 245,93–94; cf. Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,33–35
[41]) cf. Avic., Metaph. V 2; Van Riet 245,94–95; Alb., Metaph. V 6 7; Geyer 288,30–33
[42]) cf. Arist., Metaph. V 26, 1023b26–32
[43]) cf. Averr., Metaph. V comm. 31; Ponzalli 214, 36–38

114 intelligibili: intelligibilibus *V* 123 constituuntur: constituitur *O* 135 sicut: sic *V*

Digitized by Google

et bonum[44]). Haec enim non sunt genera, secundum quod habetur ab Aristotele III *Metaphysicae*[45]) de uno et ente, quia, si essent genera, haberent differentias, et tunc genus praedicaretur de differentiis, cum ens praedicetur de omnibus entibus. Similiter, cum differentia sit unum vel una numero, praedicaretur unum de sua differentia, et ita simpliciter genus praedicaretur de differentiis, quod falsum est[46]). Item, si essent genera, essent duo genera altissima, id est generalissima, "quorum neutrum collocaretur sub altero" secundum Averroem ibidem[47]): "haberet enim utrumque differentiam unam propriam absque eo, quod conveniunt in unam naturam". "Unde hoc nomen 'ens' dictum de eis non notificat de eis unam naturam, cum naturae eorum sint diversae", secundum quod ibidem[48]) dicit Averroes.

Ex quo manifestum est, quod in uno praedicamento non est nisi unum genus generalissimum, quamvis dicat Porphyrius in cap. *De specie*[49]), quod "in uno praedicamento sunt quaedam generalissima et rursus quaedam specialissima". Necesse est enim accipere per plura generalissima plura communia et generalia, sub uno tamen altissimo genere collocata. Ceterum, si ens et unum essent genera substantiae, essent genera, et sic universalia essent substantiae, quod falsum est secundum eundem Aristotelem X *Metaphysicae*[50]), cum solum sint entia in anima[51]). Et sicut dixi de ente et uno, quod non sunt genera, eodem modo intelligendum est de aliis quatuor transcendentibus.

Item Aristoteles[52]) ponit quaedam totalia, quae sunt tantum genera et sunt decem genera generalissima, quae Archytas Tarentinus ante Aristotelem constituit, ut recitat Boethius in fine *Arithmeticae* suae[53]).

Sunt tertio quaedam totalia, quae non sunt genera, sed sunt in generibus, ut species specialissimae.

Sunt quarto quaedam totalia, quae sunt et species et genera, ut sunt genera subalterna.

[44]) cf. Thom., Quaest. disp. de ver. I 1; Dondaine 5,129–161; Theodor. de Vrib., De quid. 7 3; Cavigioli–Imbach 109,38–41: "Et quoniam ens et quid et verum et unum et similia sunt transcendentia, et circueunt omnia entia et secundum supposita convertuntur"; supra, prop. 11 A; Pagnoni-Sturlese 185,23–27

[45]) cf. Arist., Metaph. III 3; 998b22–28; Alb., Metaph. III 2 5; Geyer 121,13–20

[46]) cf. Arist., Topica VI 6, 144a28–b3; Alb., Metaph. III 2 5; Geyer 120,80–121,2

[47]) Averr., Metaph. III comm. 2; Venetiis 1562, 49rA–B

[48]) Averr., Metaph. III comm. 2; Venetiis 1562, 49rB

[49]) Porphyr., Isag.; Busse 4,15; Minio-Paluello–Dod 9,10–12

[50]) cf. Arist., Metaph. X 2, 1053b16–24

[51]) cf. Averr., Metaph. X comm. 6; Venetiis 1562, 255vL

[52]) cf. Porphyr., Isag.; Busse 6,11–12; Minio-Paluello–Dod 12,7

[53]) cf. Boeth., De arithm. II 41; Oosthout–Schilling 176,18–20; Theodor. de Vrib., De mag. et min. 17 1; Imbach–Steffan 59,18–21

148 id est *om. O* 153 nisi *om. O* 162 et *add.* non *O*

Digitized by Google

Sunt quinto quaedam totalia, quae nec sunt genera nec species, sicut differentiae et propria.

Ex his facile est advertere, quae totalium sint aliis totaliora secundum Aristotelem.

Verum, quia de istis totalibus hic non agitur, considerandum, quod secundum intentionem Platonis duo tantum in rerum natura sunt totalia simpliciter et sic in summo totalitatis seu totalissima, scilicet prime unum et bonum, hoc est primum principium omnium simpliciter, et primo bonum productum secundum omnem modum, quo ipsum est participabile.

Primum est ex quo omnia, per quod omnia, in quo omnia et ad quod per commentum 113[54]): omnium enim entium principium et causa prima bonum est per 12[55]), quod nihil aliud est quam bonum per 8[56]), cui etiam omne antarkes est deterius per 10[57]), et sic ipsum prime bonum est omnia, sed secundum aliud esse. Secundum totale etiam est bonum secundum quod huiusmodi, uniuscuiusque videlicet rei essentiam, secundum quod subsistit a prime bono secundum omnem modum, quo est determinabile secundum quemlibet gradum universi, et tale totale est etiam simpliciter totalissimum utpote concludens intra ambitum suae communitatis totam omnium rerum simpliciter universitatem principio primo tantum excluso.

Et ista sunt duo totalissima et generalissima, quorum remotae et dissimiles imitationes sunt genera secundum primam et secundam generis acceptionem ab Aristotele et Porphyrio, ut supra praemissa est expressum. Et sic extra talia generalissima seu totalissima nihil est, cum concludant simpliciter omnia quodlibet suo modo, quia primum secundum causam et principaliformiter, secundum autem essentialiter et exemplariter[58]).

Primum est simpliciter simplicissimum, secundum est multipliciter multiplicissimum, cuius tamen principium primum et radicale est bonum, simplicissima, universalissima et prima omnium intentionum formalium[59]), quod quamvis in sui puritate et omnimoda simplicitate, quae est possibilis rei productae, conveniat solum primo et supremo deo intra ordinem, nihilominus tamen ipsum bonum determinatur in diversos modos supersubstantiales, secundum quos formaliter constituit residuos deos intra ordinem et per consequens totam omnium rerum universitatem, manet tamen in determinatione sic commune, ut per appropriationem dicatur de toto illo supersubstantialium genere, quos deos dicimus, et de

[54]) cf. Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,10–12; Boese 57, 6–8
[55]) cf. Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1
[56]) cf. Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2
[57]) cf. Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1
[58]) cf. Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[59]) cf. supra, prop. 23 E; Pagnoni-Sturlese 118, 237–238

180 nihil: nec *O* | quam: quod *O* 183 essentiam: essentia *V* 184 et: etiam *V*
192 primum *add.* et *V* 194 multipliciter: multiplex *V*

Digitized by Google

toto universo, inquantum est solum effectus prime boni, quod scilicet procedant a prime bono secundum intentionem boni. Et sic constituitur primum genus generalissimum et totalissimum bonitatis.

Verum, quia ipsa intentio boni infra dictum ordinem bonitatum sive deorum, in quibus determinatur secundum maiorem vel minorem absolutionem, ipsa, inquam, intentio boni non potest se ipsa subsistere, ideo recipit diversas determinationes subordinatas diversarum intentionum magis contractarum, intra ambitum tamen universalissimae intentionis contentarum. Et talis diversa determinatio originatur et principiatur necessario a diversis et subordinatis primordialibus causis, quas deos dicimus, quia unum manens unum semper natum est facere unum[60]), bonum autem uni idem per 13[61]). Isti sunt dii post prime Deum et sub ipso primordialia rerum principia per 64[62]), quorum quilibet agit secundum determinatam intentionem suam determinatam seyram, ex quibus determinatis intentionibus constituuntur genera subalterna, quorum quodlibet fundatur et radicatur in una intentione, quae est magis contracta et minus totalis ei, quam contrahit, et hoc secundum ordinatum descensum determinationis et contractionis usque ad infimum genus seu maneriem rerum. Verbi gratia: prima intentio contracta et recedens ab universalitate et totalitate boni est infinitas, quae est radix primi generis subalterni; secunda istam contrahens est entitas, quae est radix et fundamentum entium, quae appropriate sunt entia; tertia entitatem contrahens intentio est vitalitas; quarta intellectualitas; quinta animealitas; sexta corporeitas seu natura corporeitatis, et ista est ultima et particularissima omnium intentionum[63]).

Sicut autem apud Aristotelem, ubi in unius generis coordinatione fit determinatio potentiae per actum, »genera subalterna non sunt formae realiter differentes nec sumuntur a formis realiter diversis, sed ab eadem forma secundum diversas eiusdem formae intentiones consequenter et secundum ordinem se habentes secundum diversos gradus perfectionis et actualitatis, inquantum isti diversarum perfectionum gradus attenduntur secundum accessum ad ultimum complementum actus specifici, a quo sumitur differentia specifica et per consequens ratio speciei specialissimae, unde actus et perfectiones, quas designant superiora genera, non sunt nisi quaedam participationes ultimae perfectionis et completae actualitatis formae specificae«[64]) ita, quod »sunt quaedam formalia unius completae formae principia, quorum tamen unumquodque importat totum actum formae, quamvis modis diversis, ut quaedam earum minus determinate, quaedam vero plus

[60]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. I 1 10; Fauser 22,5–6; II 3 3; Fauser 141,80–142,1; Summa theol. II 1 3 3 1; Borgnet 23a; Arist., De gen. et corr. II 10, 336a27–28
[61]) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
[62]) cf. Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
[63]) cf. supra, prol. 11; Sturlese 19,463–470; prop. 101; Zavattero 211,29–30
[64]) Theodor. de Vrib., De orig. 4 25; Sturlese 175,241–176,254

214 principia *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 222 intentio: intentioni *O*

Digitized by Google

determinate, et in hoc invenitur inter genera differentia – sola autem species sic determinate importat actum specificum, ut ulterius non sit determinabilis per aliquod formale et ens simpliciter«[65]) – sic etiam proportionaliter genera subalterna in proposito, ubi actus determinatur per potentiam, non dicunt essentias diversas, sed diversas intentiones unius et eiusdem essentiae, scilicet boni, secundum maiorem vel minorem ipsius boni limitationem. Et sic bonum, unum, infinitum et ens et huiusmodi sunt radices generum, quae accipiuntur non secundum univocam praedicationem, sed secundum analogicam reductionem et coordinationem, quorum generum fundamenta in bono et uno, quae sunt idem[66]), sunt totalissima, fundamenta vero in natura corporeitatis particularissima, reliqua vero intermedia sunt magis vel minus totalia secundum consonantiam cum extremis.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis elicitur tertium, scilicet quod "totalior deus et propinquius primo ordinatus participatur a totaliori genere entium et particularior a particulariori"[67]). Cum enim omnis deus propinquius uni ordinatus sit totalior et distantior particularior per 126[68]), et omnis deus existens "divina unitas participetur ab uno" genere "entium immediate" per praemissis[69]), necessarium est, quod totalior deus participetur a totaliori genere entium. Quanto enim aliquid est totalius, tanto est formalius, absolutius et perfectius et sic eminentius minus totali et etiam particularior a particulariori.

Et hoc de tertio et primo propositi.

Circa secundam partem propositi tria faciam, quia primo dicam de comparatione in generali, secundo in speciali, tertio ex praemissis ostendam propositum in universo totali.

G De primo sciendum, quod, ut supra ostensum est[70]), omnis comparatio fundatur in uno, in quo communicant aliqualiter et differunt comparata. Tale autem unum est unum unitate unius communis rationis, quod quidem convenit dupliciter. Uno modo, ut sit unitas secundum univocationem, qualis est unitas generis vel speciei[71]) secundum Aristotelem[72]). Est etiam alia communitas unius rationis, quae attenditur secundum analogiam convenientiae eorum, quae participant unum nomen commune et secundum idem nomen rationem unam unitate cuiusdam analogiae.

65) Theodor. de Vrib., De orig. 4 33; Sturlese 178,341–349
66) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
67) Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–20; Boese 68,1–3
68) cf. Procl., Elem. theol. 126; Dodds 112,14–15; Boese 63,1–2
69) Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–2; Boese 67,1; cf. supra, prop. 135 E–F
70) cf. supra, prop. 136 B
71) cf. Theodor. de Vrib., De nat. contr. 19 3; Imbach 98,110–111: "Alio modo dicitur aliqua intentio una et communis secundum univocam rationem, puta unitas generis et speciei"
72) cf. Arist., Metaph. IV 2, 1003b11–15

245 fundamenta: fundata *O*   262 differunt *coni.*: differant *codd.*

Digitized by Google

Est autem duplex modus analogiae, secundum quorum aliquem potest attendi aliqua analogica communitas unius maneriei.

Unus, qui attenditur quasi in habitudine cuiusdam proportionis alicuius ad aliquid, sicut quattuor se habent ad duo in dupla proportione et similiter in aliis, ubi non est vera proportio, qualia sunt sanitas urinae et animalis et entitas accidentis et substantiae, quae etiam dicuntur communiter secundum analogiam per attributionem ad unum aliquid, cui primo ipsum nomen convenit, alia tamen et alia est talis nominis ratio, cum secundum dictum modum diversa participant idem nomen. Et essent huiusmodi res sic analogatae secundum rationes tales pure aequivocae, nisi rationem et proprietatem aequivocationis tolleret attributio ad unum primum. Et ex hoc veritatem habet, quod dicitur, quod huiusmodi analogia est aequivocatio ordinata[73]).

Alius modus communitatis analogiae attenditur secundum quandam proportionalitatem, quae dicitur similitudo proportionum, puta sicut se habet hoc ad hoc, sic se habet aliud aliquid ad aliud, ut sicut se habent quattuor ad duo, sic sex ad tria, quarum proportionum similitudo dicitur proportionalitas.

Et hoc de primo.

H De secundo sciendum, quod in omni manerie fundata in una communi intentione, secundum quam tota maneries dicitur esse unum genus, est attributio ad unum aliquid, cui primo ipsum nomen convenit, sicut apparet in tota manerie intellectuum, quae habet attributionem ad prime intellectum. Et in talibus analogatis potest esse proportio et secundum proportionem comparatio effectus ad effectum.

Dico autem comparationem effectus ad effectum, quia secundum Dionysium *De divinis nominibus* 2 cap. S[74]) "neque est diligens comparatio causatis et causis, sed habent quidem causata causarum contingentes imagines, in se autem causae segregantur et collocantur secundum proprii principii rationem. Et, ut nostris utar exemplis, delectationes et tristitiae dicuntur effectivae delectandi et tristandi, ipsae autem neque delectantur neque tristantur; et ignis calefaciens et urens non dicitur calefieri et uri. Et vivere si quis dicat per se vitam aut illuminari per se lumen, non recte dicet secundum meam rationem, nisi secundum alterum dicat modum, quoniam abundanter et substantialiter ea, quae sunt causatorum, praeinsunt causis". Haec Dionysius.

Si igitur per se vita non recte dicitur vivere, quid tunc dicendum est de prima vita? Consimiliter manifestum est in qualibet alia manerie. Non sic autem in rebus

[73]) cf. Theodor. de Vrib., De nat. contr. 19 3; Imbach 97,105–98,109; Arist., Metaph. IV 2, 1003a33–b10

[74]) Dion., De div. nom. 2 8; PG 3,645C–D; Suchla 132,14–133,4; Simon 83,70–76

276 nominis *om. sed suppl. in marg. m. post. O* | cum: tamen *V* 278 ad unum primum: unum ad primum *V* 283 habent: habet *V* 294 in se: ipsae *ed.* 296 effectivae: effectae *O* 297 neque[1]: nec *V* | neque[2]: nec *V*

Digitized by Google

diversarum manerierum, in quibus necessario invenitur proportionalitas, scilicet similitudo proportionum. Sicut si sic diceretur, sicut se habet anima ad animam, sic intellectus ad intellectum.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis elicitur tertium, scilicet proportionalitas, hoc est similitudo pro- I
portionum. Sicut enim se habet unum ens seu unum genus entium ad aliud in totalitate, formalitate, actualitate, prioritate, subordinatione mediata vel immediata, eodem modo proportionaliter se habet unitas ad unitatem. Verbi gratia: sicut se habet genus intellectuum ad genus vitarum, ita se habet unitas, quae est prime intellectus, ad unitatem, quae est prime vita. Sed genus intellectuum est minus formale, totale, actuale et immediate sublocatum generi vitarum. Ergo similiter se habebit prime intellectus ad prime vitam. Quare et permutatim, sicut se habet genus intellectuum ad prime intellectum ita, quod est sibi coelementale per assumptionem intellectualitatis ab eo, sic etiam se habet genus vitarum ad prime vitam. Et sic consimiliter se habent alia ad invicem.

Et per hoc etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim quot entia tot et unitates et e converso una ab uno participata, palam utique, quod secundum unitatum ordinem entium procedit ordo assimilatus ei, qui ante ipsum, et totalioribus totaliora copulantur, particularioribus autem unitatibus particulariora entia. Si enim non, iterum dissimilia dissimilibus coniungentur, et quae secundum dignitatem distributio non erit. Haec autem impossibilia, quoniam et aliis omnibus, quod bonum et proprium metrum inde superlustratur, et ab illis advenit; multo itaque magis in ipsis ordo erit participationis similia secundum posse similibus adaptans.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Ubicumque maneries entium sunt tot numero, quot sunt unitates, et e converso una unitate ab una manerie entium participata, ibi totalior deus propinquius primo ordinatus a totaliori entium genere participatur, et particularior et sic distantior a primo a particulariori; sed in toto universo est taliter per praemissam[75]): ergo omnis deus etc.

Maior istius rationis quasi tota ponitur in littera et declaratur ibi: *Si enim non* etc. Quantum ad ultimam partem sic per ad impossibile: Ubicumque totalior deus propinquius primo ordinatus non participatur a totaliori entium genere et particu-

[75]) cf. supra, prop. 135 M

304 manerierum: maneriebus *V* 305 si: sic *V* 311 habet *coni.*: habent *codd.* 314 minus formale, totale: minus totale formale *V* 317 sic: sicut *V* 319 per hoc: sic *V* 322 qui *coni.*: quod *codd.* 328 est *om. O* 332 etc. *om. V* 334 etc. *om. V* 335 non participatur *om. sed suppl. in marg. m. post. V*

Digitized by Google

larior a particulariori, ibi dissimilia coniungentur dissimilibus, et distributio, quae est secundum dignitatem, non erit; sed haec sunt impossibilia: ergo et illud, ex quo sequitur.

Quoniam: Hic probatur impossibilitas consequentium. In illis magis erit ordo participationis per immediatam distributionem graduum similia secundum possibilitatem similibus adaptans, a quibus superlustratur omne quod bonum, et mensura omnium etiam ab illis advenit; sed dii sunt huiusmodi: ergo magis erit ordo in eis quam in quibuscumque generibus entium. Quare, cum ordo sit in omnibus, multo magis in diis.

Ex praemissis etiam sequitur secunda pars elementi, quod, sicut ens ad ens secundum praeordinationem et subordinationem et immediationem vel mediationem, ita unitas ad unitatem multo fortius se habebit.

339 hic *coni.*: autem *codd.* 341 superlustratur *coni.*: superillustratur *codd.* 346 et[1] *om. V* | et[2] *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 137
OMNIS UNITAS SIMUL CONSTITUIT UNI PARTICIPANS IPSA

Postquam habitum est omnem unitatem divinam ab uno entium genere participari immediate et totaliores deos a totalioribus entibus, nunc auctor ostendit omnem unitatem productam in producendo praesupponere causalitatem prime unius, cui cooperatur in suum causatum constituendo dicens: OMNIS UNITAS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum videlicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam unius et unitatis, quantum spectat ad propositum, differentiae assignationem, secundo unitatis quadruplicem descriptionem, tertio ex praemissis subinferam suppositi intentionem.

De primo sciendum, quod, licet communiter dicendo differentia sit inter A
unum et unitatem sicut inter concretum et abstractum, denominatum et id, a quo fit denominatio, tamen secundum Platonicos est quodammodo e converso.

Unum enim est separatum et illimitatum, et cui prime ratio et intentio nominis convenit, quod nihil aliud est, quam quod dicitur, et per consequens est ratio et causa unitatis in omnibus sive unitatibus sive unitis qualitercumque uno participantibus. Et hoc vel simpliciter quoad prime unum vel in respectu determinatae maneriei quantum ad determinatum unum, quod est unum per essentiam. Unitas autem inquantum huiusmodi est contracta et limitata per 133[1]), et per consequens unum simpliciter et absolute est principium et causa simpliciter omnium substitutivum per 25 in commento[2]), cui etiam omnis multitudo est submissa per 5[3]), cum omnis multitudo eo, scilicet uno, participet per primam[4]). Unitas autem utpote per se perfecta procedit in generationes, ut potest, imitans in hoc omnium unum principium per 25[5]). Hoc, inquam, unum, scilicet prime unum, secundum Dionysium 13 cap. *De divinis nominibus*[6]) est "unum, quod est ante omne unum et multitudinem et partem, totum et definitionem et infinitatem et terminum et interminabilitatem, quod omnia existentia et ipsum esse definit, et omnium est et totorum omnium et simul et ante omnia et super omnia singulariter causa et super ipsum

[1]) cf. Procl., Elem. theol. 133; Dodds 118,8–11; Boese 67,1–4
[2]) cf. Procl., Elem. theol. 25 comm.; Dodds 28,23–25; Boese 17,3–5
[3]) cf. Procl., Elem. theol. 5; Dodds 4,19; Boese 4,1
[4]) cf. Procl., Elem. theol. 1; Dodds 2,1; Boese 3,1
[5]) cf. Procl., Elem. theol. 25; Dodds 28,21–22; Boese 17,1–2
[6]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980C–D; Suchla 228,19–229,5; Simon 444,63–68

6 unitas etc. *om. V* 18 maneriei *add.* in *V* 24 inquam: inquantum *V* 25 ante *om. codd.*

Digitized by Google

unum existens et ipsum unum existens terminat, quoniam existens unum, quod est in existentibus, numerabile; numerus autem essentia participat; supersubstantiale autem unum et omnem numerum terminat, et ipsum est unius et numeri et omnis existentis principium et causa et numerus et ordo". Haec Dionysius.

Et haec sufficiant ad praesens de differentia unius et unitatis, licet etiam ipse Trismegistus in *De XXIV descriptionibus*[7]) dicat prime Deum esse monadem, cum dicit in prima definitione: "Deus est monas monadem gignens et in se suum reflectens ardorem".

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod unum existens secundum Dionysium ubi iam supra[8]), quod est principium determinatae multitudinis, vocat auctor unitatem. Describitur autem unitas, ut sufficiat ad praesens, quattuor modis.

Primo a Boethio in libello *De unitate et uno*[9]): "Unitas est, qua unaqueque res dicitur esse una. Sive sit simplex sive composita, sive sit spiritualis sive corporalis, unitate una est, nec potest esse una nisi unitate". Et infra[10]): "Non solum autem unitate unum est, sed etiam tamdiu est, quidquid est, quamdiu est, in se unitas est". Haec Boethius.

Item secundo describitur per eundem in fine eiusdem[11]), cum dicitur: unitas est id, quod est, cuius manifestatio dependet ex praedictis. "Quidquid enim est, tamdiu est, quamdiu in se unitas est. Cum autem desinit esse unum, etiam desinit esse id, quod est. Unde est illud: quidquid est, ideo est, quia unum est. Quod sic ostenditur: Omne quidem esse ex forma est in creatis. Sed nullum esse ex forma est, nisi cum fuerit unita materie. Igitur non est esse nisi ex coniunctione materiae cum forma. Unde philosophi describunt illud dicentes: Esse est existentia materiae cum forma". Haec Boethius. Et nota, quod loquitur secundum intentionem Avencebrol III *Fontis vitae,* unde iste libellus excerptus est, qui etiam sic dicit libro II cap. 20[12]): "Dico, quod forma existens in materia, quae perficit essentiam omnis rei, et per quam factum est unumquodque quidquid, est unitas veniens a prima unitate, quae creavit eam".

Item tertio "unitas est efficiens multitudinem et retinens illam et dans ei esse et continens eam et existens in omnibus partibus eius". Ista sunt verba ipsius Avencebrol IV libro cap. 11[13]). Et quidam assumunt istam descriptionem unitatis brevius dicentes: Unitas est, quae facit multitudinem, unum retinet, unit et colligit[14]).

7) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,1–2
8) cf. supra, prop. 137 A
9) Domin. Gundiss., De unitate; Correns 1,2–4
10) Domin. Gundiss., De unitate; Correns 1,5–7
11) Domin. Gundiss., De unitate; Correns 1,6–14
12) Avenc., Fons vitae II 20; Baeumker 60,28–61,4
13) Avenc., Fons vitae IV 11; Baeumker 235,19–21
14) cf. Domin. Gundiss., De unitate; Correns 5,3

29 quod *coni.*: quid *codd.* 34 De XXIV: de et quattuor *O* 50 creatis: terminatis *V*
54 Fontis *coni.*: De fontis *codd.* | qui: quo *V* 56 prima: prime *V* 57 creavit: causavit *V*

Digitized by Google

Unde ex hac elicitur alia secundum eosdem[15]): Unitas est, quae diffusa in omnibus omnia unit et colligit.

Item quarto colligitur descriptio unitatis ab eisdem auctoribus[16]), quae est talis: Unitas est, quae cuncta, quae sunt, ducit ad esse. Cuius declaratio secundum ipsos est, quod unitas prima creavit unitatem, quae materiae copulata omnium, quae sunt, perficit essentiam, licet differenter. Et ratio huius differentiae est, quod unitas increata est sine principio et sine fine, immutabilis et invariabilis. Necesse esset, quod unitas creata oppositas haberet condiciones, unde ipsa varia facta variatur differenter secundum diversitatem materiae, cui adiungitur, unde quamvis, quantum de se est, habeat principium et finem, in quibusdam tamen habet principium et non finem, in quibusdam principium et finem, et in quibusdam subiacet corruptioni et in quibusdam non, in quibusdam adaequatur materiae, in quibusdam non, ubi videlicet materia est spissa et debilis. In ordine autem eorum, quae sunt, quo unitas fuerit primae unitati vicinior, eo est simplicior, et quo remotior, multiplicior; et propter hoc unitas, quae adduxit materiam intelligentiae ad esse, est magis una, simplex et indivisibilis et indissolubilis et essentialis eo, quod immediate cohaeret unitati primae et verae unitati. Et ideo haec unitas simplicior est et magis una omnibus unitatibus, quae deducunt ad esse ceteras substantias. Unitas autem, quae deduxit ad esse materiam animae, minus est una. Et sic paulatim descendendo per unumquemque gradum materiae inferior unitas augetur et multiplicatur, quousque pervenitur ad materiam, quae sustinet quantitatem huius mundi sensibilis[17]).

Hanc sententiam eleganter prosequitur Avencebrol in libro quo supra[18]), licet discrepet non solum ab intentione Aristotelis, sed etiam Platonis, sicut apparet diligentius intuenti.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis elicitur, quod unitas, prout hic accipitur, est principium originale multitudinis determinatae, sive talis multitudo sit in suis partibus distincta secundum diversos gradus essendi et in partibus suis nihilominus composita, sive ex duabus sive ex pluribus intentionibus secundum minorem vel maiorem compositionem secundum gradatam subordinationem ipsarum multitudinum. Et per consequens principium est exaltatum ab omnibus principiatis[19]), qualis est omnis divina unitas per essentiam, sive etiam ipsa multitudo sit ut res una, qualis est mul-

[15]) cf. Avenc., Fons vitae V 35; Baeumker 321,16–17; Domin. Gundiss., De unitate; Correns 4,19–20

[16]) cf. Avenc., Fons vitae II 20; Baeumker 61,16; Domin. Gundiss., De unitate; Correns 4,8–10

[17]) cf. Avenc., Fons vitae II 20; Baeumker 61,4–21; II 21; Baeumker 62,9–20; Domin. Gundiss., De unitate; Correns 5,16–6,26

[18]) cf. Avenc., Fons vitae II 21; Baeumker 62,20–63,24

[19]) cf. Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1

65 quae[2] *om.* *O* 87 accipitur: capitur *O* 92 qualis est *add.* est *V*

Digitized by Google

titudo cuiuslibet substantiae vel essentiae singulis infra deorum ordinem, ubi etiam unitas est consubstantialis suis principiatis constituens cum eis essentiam unam vel substantiam, qualis est omnis unitas divina secundum participationem, quae stans sub ordine principalis agentis est concausa residuae portionis, ut ita dicam. Cuius manifestum exemplum est in anima intellectiva. Et de istis duplicibus unitatibus videtur esse intentio elementi, cuius signum est, quod hic non fit determinatio unitatis, sed dicitur simpliciter: "Omnis unitas".

Et hoc de primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo ostendam secundarii agentis ad primarium subordinationem, secundo primarii in omnibus secundariis operationem et nihilominus secundariorum primario comparationem, tertio ex praemissis inferam propositi intentionem.

D De primo sciendum, quod, ex quo in causis productivis est status, necessarium est dare primam causam seu prime productivum, cui gradatim subordinentur omnia productiva, per 11[20]) et 21[21]). In omni autem ordine causali, ut supra dictum est[22]), secundum praesupponit primum quantum ad duo, ut sufficit ad propositum. Quorum unum est, quod est aliquid praeeminentiae seu excellentiae, quod proprie proprium est ipsi primo in toto illo ordine entium causalium, videlicet quod ipsum sit simplicius, nobilius et efficacius adeo, quod totus ordo sequens possit ab ipso dependere. Aliud est, quod est commune, scilicet ipsi primo et omnibus illius ordinis, quae nihilominus participant illud commune ex ipso primo. »Omne autem tale commune participatum a toto ordine causali simpliciori, puriori et nobiliori modo reperitur in principio illius ordinis quam in sequentibus. Et differenter ab aliis quantum ad esse, sed non quantum ad essentiam, secundum quam non numeratur nec ponit in numerum illud commune, secundum quod invenitur in diversis rebus causalibus illius ordinis, sed solum numeratur secundum diversum esse, quia illud commune quantum ad id, quod est per essentiam, quidquid invenitur causalium rerum in uno, etiam invenitur in alio, sed secundum aliud esse«[23]). »Illud autem diversum esse consistit in hoc, quod illud commune est in principio illius ordinis absolutiori et simpliciori et nobiliori modo, quam potest esse; in secundis autem talis ordinis est modo determinato et contracto et sic minus universali«[24]), ut apparet per 18[25]) et 21[26]) in declaratione.

20) cf. Procl., Elem. theol. 11; Dodds 12,8; Boese 8,1
21) cf. Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3
22) cf. supra, prop. 1 E; Sturlese 78,256–258: "In omni enim ordine causali rerum est prius et posterius, primum et secundum, per se et per aliud"
23) Theodor. de Vrib., De int. III 19 1; Mojsisch 192,51–58
24) Theodor. de Vrib., De int. III 19 2; Mojsisch 192,61–64
25) cf. supra, prop. 18 D; Sturlese 52,314–316; 53,348–354
26) cf. supra, prop. 21 I; Pagnoni-Sturlese 90,510–512

94 singulis: singularis *V* 95 essentiam unam: unam essentiam *V* 99 fit: sit *O*

Digitized by Google

»Tertio considerandum, quod tale commune sic sparsum in toto illo causali ordine in diversis invenitur in secundis ex virtute primi adeo, quod subtracto primo nihil secundorum remaneret nec re nec intellectu, quamvis non e converso, scilicet quod subtractis secundis oporteat primum remotum esse. Igitur posito tali communi in aliquo secundorum vel re vel operatione, oportet supponi primum vel re vel operatione, re quidem tantum, si illud commune fuerit res tantum, operatione autem, si illud commune fuerit operatio«[27]).

»Cum ergo omne constitutivum participantium ipso sit tale commune in omnibus divinis unitatibus, in omnibus, inquam, universaliter et per se in omnibus – unitas enim habet rationem principii[28]) – et tale commune, quod sic omnibus unitatibus divinis convenit universaliter et per se, descendit a principio primo totius universi, cum omnis multitudo, sive ex unitis constet sive ex unitatibus, est submissa per 5[29]) et 6[30]), descendit, inquam, in omnia productiva totius universitatis rerum causalium. Ipsum etiam esse constitutivum est operatio quaedam«[31]). Igitur necesse est in omni constitutione cuiuscumque divinae unitatis, ubi aliquod participans constituitur, inexistere virtutem prime unius, quod est simpliciter omnium constitutivum, quod operatur omnia in omnibus et per omnia eminentiori modo, quam constituantur a secundariis agentibus cuiuscumque dignitatis per 56[32]).

Et hoc de primo.

Circa quod tamen considerandum, quod »prime unum non est constitutivum E
aliquorum et aliquorum non, sed simpliciter omnium. Cum enim omne causatum habeat causam et omne constitutum constitutorem et omne constitutivum unum post unum reducatur ad prime constitutivum tamquam ad simpliciter primum[33]), tunc sequitur necessario, quod ipsum prime constitutivum sit constitutivum omnium causarum et causatorum, quia "quidquid est causa causae, est causa causati"[34]) et omne, quod est, per id habet esse, quod causam suam constituit in esse. Tunc, cum prime unum sit causa omnium primordialium causarum, et haec constitutiva, sequitur necessario, quod ipsum sit productivum seu constitutivum omnium productorum, quare et simpliciter omnium«[35]).

Qualiter autem prime unum constituat simpliciter omnia, an hoc solum sit per creationem, primordiales vero unitates constituant suas universitates per informa-

[27]) Theodor. de Vrib., De int. III 20 1; Mojsisch 192,72–193,78
[28]) cf. Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4; Boese 14,4
[29]) cf. Procl., Elem. theol. 5; Dodds 4,19; Boese 4,1
[30]) cf. Procl., Elem. theol. 6; Dodds 6,22; Boese 5,1
[31]) Theodor. de Vrib., De int. III 20 2; Mojsisch 193,79–83
[32]) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3
[33]) cf. Mos. Maimon., Dux neutror. I 68; Parisiis 1520, 27v
[34]) Nicol. Ambian., De arte fidei I 1; PL 210,597D; Dreyer 79,20
[35]) Thom. de Ebor., Sapient. V 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 149va

126 illo *om. O* 131 re quidem ... operatione *om. O* 136 convenit *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 137 cum: cui *O* 152 primordialium causarum: causarum primordialium *V* 155 hoc solum: solum hoc *V*

Digitized by Google

tionem seu determinationem et subordinatae causae agant per generationem, an ipsum prime unum agat immediate et constituat omne participans se ipso solo, aliae vero causae, etiam unitates, praestent adminiculum exterius, et per consequens occasionem tantum, qua per actionem prime unius omnis essentia constituatur in esse, nunc diligentius potest inquiri.

Et sunt, qui secundam viam tenent, quam etiam fulciunt auctoritate et ratione.

»Auctoritate, quia hoc videtur sentire Augustinus *De civitate Dei* XII cap. 25[36]) dicens, quod eadem vi divina, qua mundus accepit speciem, cum fieret et rotunditas caeli et solis, "eadem vi divina et effectiva, quae fieri nescit, sed facere accepit speciem essendi oculi rotunditas pomi et ceterae figurae naturales, quas videmus in terrae nascentibus non extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris" dispositione. Item idem in eodem XXII libro cap. 24[37]) "ipse", inquit, "operatione, qua usque nunc operatur, facit, ut numeros suos explicent semina et a latentibus in formas visibiles evolvant". Et *Super Genesim* VII libro cap. 6[38]) vult, quod "neque ex homine fetum vel seminis vel ipsius iam prolis creat aut format nisi Deus per sapientiam ubique attingentem". Hoc videtur manifeste dicere III libro *De Trinitate* cap. 9[39]) loquens de terrae nascentibus, et ponit exemplum de generatione spirituali, quae non est nisi a solo Deo«[40]).

Rationes etiam adducunt: Tum quia prime unum, quod est creator, est intimius omni creaturae quam ipsa sibi ipsi, et sic praevenit omne agens et intercipit inter omnem operationem seu causalitatem creaturarum constituentem et ipsum constitutum participans ipsa; tum quia solum prime unum utpote simpliciter simplex ingredi videtur et penetrare essentiam omnis rei constitutae, quare solum videtur perfecte operari in omnibus; tum etiam quia ipsum prime unum est sufficiens principium in omni genere actionis, quare non admittit secum aliquid constitutivum.

»Verum ista positio ab Aristotele et Averroe sufficienter reprobata est, sicut apparet per ipsum Averroem super IX *Metaphysicae* cap. 4[41]), ubi dicit: "Moderni ponunt unum agens omnia entia sine medio, scilicet Deum". "Et ista", ut dicit, "opinio est valde extranea a natura hominis. Et qui recipiunt huiusmodi opinionem, non habent cerebrum habile naturaliter ad bonum"«[42]).

»Destruitur autem ipsa opinio, ut sufficiat ad praesens, per Averroem in eodem loco, cuius rationis summa est per propositiones per se notas, quae sunt, quod actio respondet essentiae et propria propriae, unde privatio actionis propriae privat

[36]) Aug., De civ. Dei XII 26; Dombart–Kalb 382,11–18
[37]) Aug., De civ. Dei XXII 24; Dombart–Kalb 848,57–60
[38]) Aug., De Gen. ad litt. VII 22; Zycha 221,9–11
[39]) cf. Aug., De Trin. III 9,n.16; Mountain–Glorie 143,1–18; III 9,n.19; Mountain–Glorie 145,66–146,80
[40]) Thom. de Ebor., Sapient. V 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 149va–b
[41]) Averr., Metaph. IX comm. 7; Bürke 38,39–45
[42]) Thom. de Ebor., Sapient. V 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 149vb

167 creatoris: causatoris *O* 173 spirituali: spirituale *O* 176 creaturae: causaturae *O* 182 est *om. sed suppl. in marg. V* 183 super *om. V*

Digitized by Google

essentiam. Propter hoc istis sic ponentibus contingit, ut "nullum habeat actionem propriam naturaliter"[43]). Et cum hoc aliud sequitur inconveniens, quod, "cum entia non habent actiones proprias, non habent essentias proprias, actiones enim non diversificantur nisi per essentias diversas"[44]). Cum ergo ista sint impossibilia, et illud erit impossibile, ex quo sequuntur. Cum ergo unaqueque res sit per propriam operationem, alias esset otiosa et per consequens frustra, sequitur necessario, quod essentiae, sive sint unitates primordiales sive intellectus separati sive causae naturales, constituant effectus sibi coproportionales, quaelibet modo suo. Et cum actio causae naturalis sit a principio naturae intraneo, quod est principium per se, quare sequitur, quod naturalis causa non tantum est occasio, sed causa per suam actionem naturalem«[45]). Et sic multo fortius causae primariae constituunt effectus suos, cum plus et intimius influant ipsis secundariis et super effectus eorum.

»Et ista est intentio Augustini in auctoritatibus praeallegatis. Cum enim dicit Deum formatorem et formas induci per eum in inferioribus, non vult excludere media constitutiva, sed attribuere ipsi Deo principalitatem, secundum quod decet primam causam, unde in multis locis exprimit media agentia«[46]).

»Nec rationes concludunt, quia, licet prime unum sit intimius omnibus per essentiam, praesentiam et potentiam constituens omnia in intentione unius, et sic omne, inquantum ab ipso solo constituitur, est simplex quia tantum unum, cum omne, quod fit, fiat a sibi convenienti in nomine et in forma sive ratione, tamen nihilominus vult habere cooperatores constituentes esse compositum secundum omnem diversitatem compositionis«[47]).

Unde etiam, licet prime unum solum perfecte operetur in omnibus, tamen per hoc non excludit subordinata sibi principia activa rerum constitutiva, quorum nullum aspirat ad puritatem actionis cum prime uno, cum omnis causa et ante causatum operetur et cum ipso et post ipsum plurium sit substitutiva per 57[48]).

»Unde notandum, quod aliquid dicitur aliqui cooperari dupliciter. Uno modo, quia operatur ad effectum eundem, sed per aliam virtutem«[49]). Et hoc est dupliciter, vel inquantum superius operatur ad effectum inferioris virtute eminentiori, et sic prime unum cooperatur omnibus nec actio eius excluditur in cuiuscumque operantis operatione vel inquantum inferius per virtutem, quam habet a superiori, cooperatur ipsi superiori, et sic divinissimum operum est esse cooperatorem Dei

[43]) Averr., Metaph. IX comm. 7; Bürke 38,40
[44]) Averr., Metaph. IX comm. 7; Bürke 38,41–43
[45]) Thom. de Ebor., Sapient. V 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 149vb
[46]) Thom. de Ebor., Sapient. V 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 150rb
[47]) Thom. de Ebor., Sapient. V 12; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 150vb
[48]) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
[49]) Thom., Contra errores Graec. I 23; Dondaine A 84,11–13

190 nullum: nullam *V* 193 non *om. O* 194 ergo: igitur *V* 206 nec: haec *V* 212 etiam: et *V* 215 substitutiva *coni. ex Procl.*: institutiva *O*, constitutiva *V* 216 aliqui *coni. ex Thom.*: alii *codd.*

Digitized by Google

secundum Dionysium[50]. »Alio modo dicitur aliquid cooperari alicui, inquantum operatur eandem operationem cum ipso, sicut si diceretur de duobus trahentibus navim, quod unus alteri cooperetur, et sic nulla creatura cuiuscumque eminentiae cooperatur prime uni, sed solum secundum primum modum creatura dicitur cooperari prime uni quantum ad illos effectus, qui fiunt mediante creatura«[51].

Et hoc de secundo secundi.

F Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod, quia omnis unitas, sive sit monarcha alicuius determinatae multitudinis sive concausa, pars licet eminentior existens eius, quod per ipsum constituitur, et sic quamvis omnis unitas sit immediatum principium constitutivum sui participantis ipsum praehabens, constituens et in se ipsum recolligens, tamen, cum habeat virtutem constitutivam et quod sit constituens a prime uno dante omnibus et essentiam et secundum essentiam constitutivam potentiam et conservante et applicante eam ad constituendum, ideo "omnis unitas simul constituit uni id, quod ipsa participat"[52]. Praesupponit enim a superiori virtutem prime unius, ut dictum est, et ab inferiori causalitatem sive effectum ipsius prime unius, quem ut non valentem in se subsistere, licet sit simplex, determinat ad distinctum et determinatum modum subsistendi, sicut verbi gratia prime infinitas, quae est prime unitas intra ordinem unitatum, determinat esse simpliciter boni infra ordinem unialem ad esse infinitum, quod est esse compositum ex infinitate et bonitate, et sic simul constituit prime uni se ipsa, id est prime infinitate participans, puta totam seyram infinitatum, quae est quoddam bonum et in universitate simpliciter boni conclusum. Eodem modo est de aliis unitatibus. Et sic omnis unitas constituit cum prime uno determinatam maneriem boni compositi cooperatrix et instrumentum ipsius prime unius simpliciter omnia producentis.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Unum quidem enim ut omnium est hypostaticum, ita et unitatum participatarum et entium ad unitates dependentium causa. Quod enim uniuscuiusque unitum quidem in ipsum refulgens producit simplex quidem esse uno faciente, esse autem copulatum unitate efficiente, qua est copulatum. Haec igitur est, quae secundum se ipsam determinat participans ipsa ens et proprietatem supersubstantialem in ipso ostendens essentialiter; ex eo enim,

50) cf. Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B; Heil 18,16; Dionysiaca 791,3
51) Thom., Contra errores Graec. I 23; Dondaine A 84,16–23
52) Procl., Elem. theol. 137; Dodds 120,31; Boese 68,1

224 cooperetur: cooperatur *V* 225 cooperatur: cooperetur *O* 227 secundi *om. sed suppl. in marg. V* 230 eius: eis *O* 235 praesupponit *add.* eam *O* 236 virtutem: virtute *O* 237 ipsius *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 239 prime: prima *V* | simpliciter: simplex *V* 246 etiam *om. V* | elementi *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 249 quidem: unitas quae *ed.* 250 refulgens: effulgens *ed.* | simplex: simpliciter *ed.*

Digitized by Google

quod prime, semper, quod secundario existit esse hoc, quod est. Quae igitur est deitatis supersubstantialis proprietas, haec et entis est participans ipsa essentialiter.

Probatio elementi talis est: omne producens secundarium simul constituit uni participans ipsa; sed omnis unitas sive divina secundum essentiam sive secundum participationem est producens secundarium: ergo etc.

Maior apparet per 56[53] et 57[54]. Minor probatur sic: Omne institutivum quorumcumque entium determinatorum est secundarium producens respectu istius, quod simpliciter omnia instituit et producentia et producta ad producentia dependentia; sed omnis unitas est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet. Ex quo enim prime unum est simpliciter prima causa, tunc sicut est hypostaticum, scilicet substitutivum simpliciter omnium, ita etiam est substitutivum ipsarum unitatum participatarum, cum concludantur intra simpliciter omnia, et per consequens etiam est substitutivum et causa omnium entium dependentium sicut causatorum ad ipsas unitates, quia "quidquid est causa causae, est causa causati"[55], ut supra ostensum est[56].

Quod enim: Hic declaratur minor cum assignatione diversi modi producendi ipsius prime unius et unitatum dicens, quod prime unum producit refulgendo in ipsum, hoc scilicet, quod est unitum esse cuiuscumque. Hoc est aperte dictum: Omne productum procedit a prime uno in ipsum refulgente, inquantum est unum. »Omne enim agens agit sibi simile«[57]. Cum ergo primum sit prime unum, omne productum ab eo, inquantum solum productum est ab eo, est unum tantum.

Quod statim apertius subiungit dicens: Uno, scilicet prime, faciente sive producente in omnibus simplex esse, id est esse unum, omne enim vere simplex est unum et e converso, sed unitate simul coagente ipsi prime uni efficiente esse copulatum sive compositum ex ea parte, qua est copulatum. Haec igitur unitas est, quae determinat seu contrahit ens ipsa participans, non simpliciter omne ens, determinat, inquam, secundum se ipsam et ostendens est in ipso participante essentialiter suam supersubstantialem proprietatem. Cuius ratio est, quia hoc, quod est secundario, scilicet participans, existit hoc esse, quod est semper ex eo, quod est prime secundum talem ordinem per 18[58].

Concludit ergo omne copulatum seu compositum dependere a determinata unitate dicens: Igitur haec supersubstantialis proprietas, quae est deitatis supersubstantialiter, etiam est entis, quod ipsa est participans essentialiter.

53) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3
54) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
55) Nicol. Ambian., De arte fidei I 1; PL 210,597D; Dreyer 79,20
56) cf. supra, prop. 137 E
57) Alb., Super Dion. De div. nom. 1,n.58; Simon 36,53–54; cf. Arist., De gen. et corr. I 7, 323b31–32
58) cf. Procl., Elem. theol. 18; Dodds 20,3–4; Boese 12,1–2

253 deitatis: deitas *O*   254 participans: participantis *ed.*   257 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 138
OMNIUM PARTICIPANTIUM DIVINA PROPRIETATE ET DEIFICATORUM PRIMUM ET SUPREMUM EST ENS

Ostenso, quod dii participantur a generibus entium et totaliores a totalioribus, nunc ostendit auctor, quod de numero entium sit primum et supremum inter participantia et deificata dicens: OMNIUM etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de triplici divinae proprietatis acceptione, secundo de participantium ipsa proprietate divina et deificatorum diversificatione, tertio ex praemissis de suppositi intentione.

A De primo sciendum, quod proprietas divina, quantum sufficit ad propositum, est triplex, scilicet principaliformis et essentialis.

Prima est ex se Dei sive prime Dei, quod est "simpliciter bonum et unum" et sic omnium simpliciter institutivum per 133 et in elemento[1]) et in commento[2]).

Secunda est duplex, quia est essentialis et causalis. Prima est unitas et bonitas, quae sunt idem sicut bonum et unum per 13[3]), et non quaecumque unitas, sed per se perfecta per 114[4]), et non quaecumque bonitas, sed supersubstantialis per 119[5]). "Et enim, si omnia sint in ipsis (subaudi: diis), puta cognitio, potentia et bonitas, tamen existentia optime characterizatur et hypostasis secundum indeterminatum; hoc autem bonitas", per 121 in commento[6]). Eodem modo intelligatur de unitate et de supersubstantialitate per 117[7]), ubi dicitur, quod proprietas deorum est unialis et supersubstantialis.

Secunda proprietas, scilicet causalis ipsorum deorum, non invenitur magis propria quam unificare et bonificare. In hoc enim proprietas divina distinxit unitates et bonitates, "ut unusquisque (scilicet deorum) secundum aliquod bonitatis idioma

[1]) cf. Procl., Elem. theol. 133; Dodds 118,10; Boese 67,3
[2]) cf. Procl., Elem. theol. 133 comm.; Dodds 118,16–17; Boese 67,9
[3]) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
[4]) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[5]) cf. Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16–19; Boese 59,1–4
[6]) Procl., Elem. theol. 121 comm.; Dodds 106,31–33; Boese 61,20–22
[7]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4

5 quod: quot *O* 6 etc. *om. V* 13 sive *coni.*: sui *codd.* 14 omnium: unum *V* 21 de[2] *om. O* 25 ut: et *O*

Digitized by Google

omnia bonificet" per 133 in commento[8]). Et istae proprietates, essentialis et causalis, omnibus diis conveniunt et solis et semper.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod omne, quod est participans divina proprietate, B
cum sit determinatum unum, est aliquo modo unum et bonum, unificum et bonificum, et aliquo modo non unum et non bonum nec unificum et bonificum per 2[9]). Tale vero participans diversatur, quia vel est idem re et intentione cum participato et per consequens simplex, sicut per se perfectae unitates et supersubstantiales bonitates, puta dii intra ordinem, sunt participantes uno et bono per 116, sicut evidenter apparet in commento[10]). Licet, ut dictum est, participans et participatum sint indifferentia re et intentione[11]), cum quilibet deorum sit unum et bonum per essentiam et "qua unum bonum et qua bonum unum"[12]), et tamen dicuntur participare eis, quia, cum sint determinati et contracti in intentione unius et boni, non habent eam in tali superplenitudine, quali est in prime Deo, qui est simpliciter et absolute unum et bonum, dii autem quaedam unitates et bonitates.

Et iste est summus et supremus gradus participationis omnium participantium divina proprietate, sub quo sunt diversi gradus participationis, ubi participans componit cum participato. Et haec sive sint diversa re et intentione, sive sint diversa intentione et non re. Illa enim participantia, quae in se circumscripto participato sunt composita, inter quae primum est enter ens, quod est ex finito et infinito per 89[13]), in quo participans, quod habet rationem subiecti, est compositum ex bono et infinito, illa, inquam, participantia sunt diversa re et intentione a suis participatis, sicut ens participatum est diversum re et intentione a bono et infinito, quae sibi substernuntur non valentia subsistere se ipsis, cum sint infra suos ordines habentia rationem subiecti per 71[14]) et 72[15]). Quod autem ens participatum sit diversum re a substratis, apparet: Tum quia nihil idem re est perfectibile et perfectum sive imperfectum et perfectio, sicut invenitur inter materiam et formam diversitas realis; tum etiam quia participatum fit illius, a quo participatur[16]). Quod autem ens sit intentione diversum a bono et infinito, ex praecedentibus satis claret.

Non autem obstat praemissis diversitas, quam quis fingere posset, inter bonitates et unitates participantes et bonum et unum participata, ut aliquis ex hoc concludat ea esse re diversa propter iam supra habitas rationes. Ibi enim est diversitas

8) Procl., Elem. theol. 133 comm.; Dodds 118,13–14; Boese 67,5–6
9) cf. Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1
10) cf. Procl., Elem. theol. 116 comm.; Dodds 102,13–27; Boese 58,2–14
11) cf. supra, prop. 2 B; Sturlese 84,97–98; prop. 23 E; Pagnoni-Sturlese 118,241–242;
12) Procl., Elem. theol. 119 comm.; Dodds 104,20–21; Boese 59,5–6
13) cf. Procl., Elem. theol. 89; Dodds 82,1; Boese 46,1
14) Procl., Elem. theol. 71; Dodds 66,31–32; Boese 38,1–2
15) Procl., Elem. theol. 72; Dodds 68,17–18; Boese 38,1–2
16) cf. Procl., Elem. theol. 23 comm.; Dodds 26,30; Boese 16,8

34 puta ... participantes *om. O* 41 participationis: participatione *V* 48 diversum: diversa *V* 56 et: ut *O*

Digitized by Google

rei et quae praerequiritur secundum naturam et quae ad perfectionem exigitur. Hic autem non est alia diversitas quam in modo intelligendi, cum quaelibet unitas et bonitas sit unum et bonum per essentiam et se ipsa formaliter, sed a prime tali causaliter seu efficienter.

His igitur participantibus, scilicet ubi participans et participatum sunt idem re et intentione et ubi sunt diversa re et ratione ut extremis et omniquaque dissimilibus habitis, necessarium est inter ea cadere medium, quod secundum veram rationem medii sit quidem diversum et differens ab extremis[17]), sic autem communicans et conveniens ipsis. Et hoc erit participans, quod vel erit idem re cum participato et differt sola ratione seu intentione, vel e converso, quod sit idem intentione et differat re. Sed hoc est impossibile esse in rerum natura, cum diversitatem rei secundum essentiam necessario consequatur diversitas intentionis et non e converso. Ergo tale participans non erit medium extremorum. Relinquitur ergo, quod participans idem re cum participato existens sola intentione differens sit medium inter ordinem deorum participantem bono et uno et inter ordinem entium participantem divina unitate, et quod tale medium stet in tanta simplicitatis eminentia, ut quasi non videatur esse diversum re ab ipsis unitatibus summe intimatum eis, sed solum intentione.

Ex tali etiam mediatione videtur salvari processus ordinatus a simpliciter simplici in realem compositionem, ut post simpliciter simplex sit id, quod est contractum seu determinatum potentialitate quadam cum identitate intentionis, post quod immediate sublocetur id, quod est habens intentionum alietatem sive diversitate rei et deinde concernens diversitatem rei et intentionis, ut expositum est. Istud medium sunt infinitates per 90[18]) et eius commentum[19]) et 92[20]) et commentum[21]) constituentes immediatum ordinem post deos superlocatum ordini enter entium, cuius evidens exemplum est infinitas materiae, quae est idem re ipsi materiae differens solum intentione. Istam etiam identitatem rei et diversitatem intentionis considerare possumus inter definitionem et definitum et partes definitionis inter se.

Et hoc sufficiat ad praesens de secundo.

C Ex praemissis apparet, quod tres sunt gradus omnium divina proprietate participantium, quorum prima participant proprietate divini secundum causam principaliformiter, scilicet uno et bono et omnibus proprietatibus consequentibus

[17]) supra, prop. 55 comm.; Sannino 140,140–142
[18]) Procl., Elem. theol. 90; Dodds 82,7–8; Boese 46,1–2
[19]) Procl., Elem. theol. 90 comm.; Dodds 82,9–16; Boese 46,3–9
[20]) Procl., Elem. theol. 92; Dodds 82,23–26; Boese 47,1–4
[21]) Procl., Elem. theol. 92 comm.; Dodds 82,27–35; Boese 47,5–13

61 seu *add.* et *V* 63 ratione: intentione *sed del. et corr.* ratione *in marg. m. post. V* 65 quidem *add.* sic *V* 67 differt: differat *O* 68 differat: differt *V* 83 enter: inter *V* 88 participantium ... (89) proprietate *om. sed suppl. in marg. m. post. V*

Digitized by Google

unum et bonum simpliciter, quae ipsis diis insunt secundum modum suae determinationis, et per consequens ipsi dii tenent summum gradum inter deificata, ut non solum sint et vocentur dii ex tali participatione deitatis, sed etiam sint deifici utpote unificantes et bonificantes secundum aliquod idioma bonitatis intentionibus suis subiecta.

Secunda vero participantia participant divina proprietate divini secundum causam, sed mediate, scilicet per propriam totalitatem et per partiale in ordine deorum per 108[22]). Participant autem proprietate divina divini secundum essentiam, quod est prime sui ordinis, immediate, et per consequens etiam quaedam ex eis assequuntur deificationem per unitatem et assimilationem ad prime Deum, sicut est possibile, per 110[23]) et sequentem.

Tertia vero participantia adhuc mediatius participant et divina proprietate et deificatione.

Et hoc de primo principali.

Circa propositum tria declarabo, quia primo dicam de entis, secundum quod in proposito accipitur, propria significatione, secundo de ipsius significationis ratione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

De primo sciendum, quod ens in proposito accipitur pro rebus, quae sunt D
primarii indeficientes et inexhausti fontes esse sive absolutum sive contractum in omnia derivantes.

"Etenim bona Dei nominatio" secundum Dionysium 5 cap. *De divinis nominibus*[24]) "totos causae omnium processus manifestans et ad existentia et ad non existentia extenditur et super existentia" "et super non existentia est. Haec vero entis in omnia existentia extenditur et super omnia est". Haec Dionysius.

Sicut ergo causalitas boni attribuitur prime bono, propter quam attributionem nominamus ipsum bonum – et tamen secundum Dionysium 13 cap. *De divinis nominibus*[25]) "neque asserimus ipsum bonitatis nomen sicut concordans ipsi, sed desiderio intelligendi aliquid et dicendi de ineffabili natura illa nominum dignissimum ipsi primum santificamus, et concordabimus quidem et in hoc theologis, a rei autem veritate deficimus, propter quod et ipsi per negationes ascensum praeornaverunt sicut et suscitantem animam ab his, quae sunt animae ipsi connaturalia, et per omnes divinos intellectus pergentem, a quibus est segregatum, quod est super omne nomen et rationem et cognitionem" – sicut, inquam, secundum Dionysium 5 cap. *De divinis nominibus*[26]) "manifestam bonitatem et excedenter bonificam pro-

22) Procl., Elem. theol. 108; Dodds 96,9–12; Boese 54,1–4

23) Procl., Elem. theol. 110; Dodds 98,1–5; Boese 55,1–5

24) Dion., De div. nom. 5 1; PG 3,816B; Suchla 181,1–3; Simon 303,56–57. "et super ... omnia est": transl. Eriugenae, Dionysiaca 323,2–3; cf. Alb., Super Dion. De div. nom. 5,n.4; Simon 305,40–50

25) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,981 A–B; Suchla 229,15–230,4; Simon 446,67–72

26) Dion., De div. nom. 5 2; PG 3,816 C–817 A; Suchla 181,11–21; Simon 303,61–305,83

111 bona Dei: Dei bona *V* | nominatio: denominatio *O* 117 asserimus: afferimus *ed.*
118 de: dei *O* 119 ipsi: ipsum *O* | et² *om.* *O*

Digitized by Google

videntiam et omnium bonorum causam" theologia "laudat et existentem et vitam et sapientiam, quae facit substantiam et vivificat et est sapientiae donatrix cum his, qui substantia et vita et ratione et sensu participant, non aliud autem esse bonum dicunt et aliud existens et aliud vitam aut sapientiam neque multas causas et aliorum alias productivas deitates excedentes et subiectas, sed unius esse omnes bonos processus et a nobis laudatas Dei nominationes; et hanc quidem esse perfectae unius Dei providentiae manifestativam, quasdam autem universaliorum eiusdem et magis particularium" – haec Dionysius –, sic etiam proportionaliter omnes deos intra ordinem unialem aliquando vocamus entia, quia sunt causae omnis entitatis, licet constituant se participantia simul prime uni per praemissam[27]), aliquando autem dicimus eos non entia non ut ab ente deficentia, sed ut super entia[28]).

Et hoc est, quod statim ipse Dionysius[29]) annectit praemissis sub quaestione dicens: "Et quidem dicat aliquis: Quare existente excedente vitam et vita sapientiam, existentibus quidem viventia, viventibus autem sensibilia, istis autem rationale et rationalibus mentes excedunt et circa Deum sunt et magis ipsi propinquantur?" Et respondet sic[30]): "Et quidem oportet ea, quae maioribus donis ex Deo participant, et meliora esse et reliquis excellere. Sed si non subsistentia quidem et non viventia aliquis supponeret quidem esse ea, quae sunt intellectualia, bene quidem se haberet sermo. Si autem et sunt divinae mentes super reliqua existentia et vivunt super reliqua viventia et intellegunt et cognoscunt super sensum et rationem et plus quam omnia existentia pulchrum et bonum desiderant et eo participant, ipsae magis sunt circa bonum, abundanter ipso participantes et plura et maiora ex ipso dona possidentes, sicut et rationalia sensibilibus excedunt, abundantia rationis plus illis possidentia, et quaedam sensu et alia vita. Et est, sicut arbitror, hoc verum, quod magis uno et infiniti doni participantia magis ipsi sunt propinqua et diviniora derelictis". Haec Dionysius.

Et hoc de primo.

E Ex praemissis colligitur, quod, ex quo numerus deorum est prime Deo cognatissimum per 114 in commento[31]), quilibet eorum non solum nominabitur bonum et unum, in quo determinati sunt, sed etiam ens, in quo sunt prime, sive istud ens dicatur virtus sive existens. Licet "enim prime Deus non quodammodo sit existens, sed simpliciter et incircumscripte totum in se ipso esse quidem accepit et praeaccepit"[32]), tamen, cum etiam omnis deus sit prime respectu alicuius maneriei entium,

27) cf. supra, prop. 137 F
28) cf. Eustrat., In Eth. Nic. comm. I 4; Heylbut 45,14; Mercken 76,98–77,99
29) Dion., De div. nom. 5 3; PG 3,817 A; Suchla 182,1–4; Simon 306,79–81
30) Dion., De div. nom. 5 3; PG 3,817B–C; Suchla 182,4–16; Simon 306,81–87
31) Procl., Elem. theol. 114 comm.; Dodds 100,18–21; Boese 57,3–6
32) Dion., De div. nom. 5 4; PG 3,817D; Suchla 183,4–5; Simon 311,70–71

126 cum: causa *ed.* 130 perfectae *om. V* 135 autem: enim *O* | super: semper *O* 138 quidem: quam *O* 139 rationalibus: ratiocinabilibus *O* | propinquantur: propinquatur *V* 146 sunt: sub *V* 147 rationalia: rationabilia *V* 148 alia: quaedam *V* 153 quilibet: quaelibet *O* 155 sit: sic *V* 156 et[2]: etiam *V* 157 sit: sic *V*

Digitized by Google

ideo et quilibet potest vocari ens, sicut cui primo competit ratio et intentio nominis omnis sui causati.

Et hoc de secundo.

Ex deductis etiam apparet tertium. Cum enim ipsi dii sint amethecti in entitate per 99[33]) et sic principia omnis entitatis et ingenita et per consequens sint primi et supremi inter omnia divinitate participantia et deificata, tamen inter ipsos deos, cum sit in eis ordo, necessarium est unum esse summum et supremum, qui sit eminentissimus inter omnia divina proprietate participantia secundum primum gradum participationis iam supra declaratum et deificatorum sive deificorum, ut habet quidam textus[34]). F

Verum, quare talis deus dicatur ens, apparet mirabile primo aspectu. Tum quia primus et supremus inter deos sit antoinfinitas intermedius prime unius et prime entis per 92 in commento[35]), a quo etiam multitudo infinitarum potentiarum exorta est, ibidem in elemento[36]). Tum quia, sicut se habet ens ad ens, sic unitas ad unitatem per tertiam partem 136[37]), et totalior deus propinquius uni ordinatus a totaliori genere entium participetur per primam partem eiusdem[38]), particularior autem a particulariori per secundam partem[39]), et ordo infinitatum sit totalior ordine entium et sic prior, cum omne enter ens sit ex fine et infinito per 89[40]) et 102[41]), necessarium est prime infinitatem esse superiorem prime ente. Tum etiam quia omne participans participato demissius est per 24[42]), ordo autem entis participat infinitate per 90[43]) et 92[44]) in commentis, et per consequens participatum in infinitate est superius ad imparticipatum in entitate.

Cum ergo antoinfinitas sit primum et supremum omnium divina proprietate participantium, quomodo primum et supremum inter participantia dicitur esse ens? Ad quod dicendum, quod primum et supremum inter participantia divina proprietate, quae est prime Dei principaliformiter et secundum causam et deificatorum, est antoinfinitas seu prime infinitum, ut conclusum est. Tamen nihilominus, sicut prime Deus dicitur non solum bonum et unum, sed etiam "sicut vere existens" secundum Dionysium 5 cap. *De divinis nominibus*[45]) "et existentium uni-

[33]) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–23; Boese 50, 1–4
[34]) cf. Procl., Elem. theol. 138; Dodds 122,7–8; Boese 69,1–2
[35]) Procl., Elem. theol. 92 comm.; Dodds 82,34; Boese 47,12
[36]) cf. Procl., Elem. theol. 92; Dodds 82,23–24; Boese 47,1–2
[37]) Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,19–20; Boese 68,3–4
[38]) Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–18; Boese 68,1–2
[39]) Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,19; Boese 68,3
[40]) Procl., Elem. theol. 89; Dodds 82,1; Boese 46,1
[41]) Procl., Elem. theol. 102; Dodds 92,1–2; Boese 52,1–2
[42]) Procl., Elem. theol. 24; Dodds 28,8–9; Boese 16,1–2
[43]) Procl., Elem. theol. 90 comm.; Dodds 82,12–13; Boese 46,6–7
[44]) Procl., Elem. theol. 92 comm.; Dodds 82,30–31; Boese 47,8–9
[45]) Dion., De div. nom. 5 4; PG 3,817C; Suchla 182,17–19; Simon 307,71–72

175 sit: sic *V* 178 participatum: imparticipatum *O*

Digitized by Google

versorum substantificum, quod totius esse secundum virtutem supersubstantialem est substantificatrix causa et creatrix existentis" principium, quia totum esse "simpliciter et incircumscripte"[46]) in se ipso praehabet, ita etiam antoinfinitas superlocata prime enti, quod est immediata causa omnis determinatae entitatis, potest vere dici ens, cum sit concausa ipsius entis, licet sub ordine prime boni. "Quidquid autem est causa causae est causa causati"[47]). Et per consequens potest denominari a suo effectu.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim et ultra intellectum et ultra vitam ens, ut ostensum est, siquidem plurium hoc post unum causa, supremum utique erit ens. Horum quidem unitius et propter hoc omnino venerabilius, aliud autem ante ipsum non est praeter ipsum unum: ante unialem enim multitudinem quid aliud quam unum? Multitudo autem unialis ens tamquam ex fine ens et infinito. Et totaliter ante essentiam quod supersubstantiale ens. Quoniam et in his, quae in secunda illustrationibus, solum unum ultra pertingit quam ens, ens autem mox post unum. Nam potentia ens, nondum autem ens, unum est secundum suam naturam et, quod post hoc, iam actu ens. Et in principiis ergo entis ulterius mox non ens tamquam dignius ente sit unum.

Probatio elementi talis est: Omne existens ultra omnem intellectum et ultra omnem vitam, sive talia accipiantur subsistentia secundum participationem aut secundum essentiam, est omnium divina proprietate participantium et deificatorum primum et supremum; sed ens, scilicet prime infinitas, est huiusmodi: ergo etc.

Minor declaratur sic: Illud est ultra omnem intellectum et omnem vitam, quod est plurium causa post prime unum; sed ens est huiusmodi, cum sit unitius sive unius, ut magis proprie dicatur, cum omnis deus sit per se unum quidem, quod est alterum ab unito per conversam 4[48]) et propter hoc omnino venerabilius. Cum enim prime unum sit summum in omni veneratione, consequens est, quod unitissimum post ipsum et sic propinquissimum sit totaliter uniale magis.

Aliud autem: Hic adducitur secunda probatio elementi. Omne illud, ante quod nihil est nisi divinum secundum causam, scilicet prime unum, est omnium divina proprietate etc. primum et supremum; sed ens, scilicet prime infinitas, est huiusmodi: ergo etc.

[46]) Dion., De div. nom. 5 4; PG 3,817D; Suchla 183,4; Simon 311,70
[47]) Nicol. Ambian., De arte fidei I 1; PL 210,597D; Dreyer 79,20
[48]) cf. Procl., Elem. theol. 4; Dodds 4,9; Boese 4,1

188 creatrix: causatrix *O* 191 ipsius: ipsi *O* 196 ut *om. codd.* 197 quidem: quorum *O* 203 ulterius: ultimus *O* 208 etc. *om. V* 213 sit: sic *V* 214 sit *om. O* | uniale magis: magis uniale *O* 218 etc. *om. V*

Digitized by Google

Maior manifesta est. Minor probatur dupliciter. Primo sic: Illud, quod est absolutissimum unialis multitudinis, est tale, ante quod nihil est nisi prime unum. Ista apparet, quia ante unialem multitudinem, quae constat ex unitatibus per se perfectis, quid aliud quam prime unum? Quasi dicat: nihil. Per commentum enim 113[49]) "nihil enim est epekeina, id est ultra", et loquitur ibi de prime bono, quod est idem prime uni[50]); sed ens, scilicet prime infinitas, est huiusmodi: ergo etc.

Minor istius rationis et quod ens, de quo est sermo, sit prime infinitas, ostenditur sic: Illud, a quo omnia post primum simpliciter participant infinitate, sive tantum habeant infinitatis vestigium sive sint infinitates per essentiam sive solum participent ea exemplariter, est absolutissimum totius unialis multitudinis; sed prime infinitas est huiusmodi, cum multitudo unialis, de qua minus videtur, sit habens aliquale vestigium prime infinitatis tamquam consistens ex fine ratione prime unius et infinito ratione prime infinitatis: ergo etc.

Maior apparet per 24[51]) et 63[52]).

Et totaliter. Hic probatur minor praemissae rationis secundae sic: Illud, ante quod absolute et totaliter nihil est nisi simpliciter supersubstantiale, quod est causa supersubstantialitatis omnibus supersubstantialibus, est tale, ante quod nihil est nisi prime unum; sed ens, scilicet prime infinitas, est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet. Minor deducitur in illustrationibus, quae sunt exemplum principiorum seu primordialium causarum. Illud ultra, cuius causalitatem in illustrationibus solum prime unum ultra pertingit, est tale, ante quod absolute nihil est nisi simpliciter supersubstantiale; sed prime infinitas est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, si consideremus primam illustrationem, scilicet materiam primam, quae, cum sit "simplex secundum substantiam" per 59[53]), immo simplicissimum quid sicut absolute primum, "quia a solo primo procedit", ibidem in commento[54]), licet simplicitas talis sit deterior omni compositione. Et sic essentia materiae, si tamen ita proprie dici potest, est a prime uno tantum.

Deinde secunda illustratio est infinitas ipsius materiae per incohationes omnium formarum in ea, quas quidam[55]) vocant rationes seminales, quas certum est non esse eiusdem essentiae cum materia, cum potentiae talium formarum et

49) Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,10–11; Boese 57,6–7
50) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,2
51) Procl., Elem. theol. 24; Dodds 28,8–9; Boese 16,1–2
52) Procl., Elem. theol. 63; Dodds 60,1–3; Boese 34,1–3
53) Procl., Elem. theol. 59; Dodds 56,28–29; Boese 32,1–2
54) Procl., Elem. theol. 59 comm.; Dodds 56,37; Boese 332,9–10
55) cf. Aug., De Gen. ad litt. VI 10–11; Zycha 182,18–185,8; IX 17; Zycha 291,9–292,4; Aug., De vera rel. 18,n.36; Daur 209,21–27; Aug., De Trin. III 8,n.13; Mountain-Glorie 140,31–33; III 9,n.16; Mountain-Glorie 143,1–18; Alb., Super Dion. De cael. hier. 8; Simon-Kübel 125,91–126,5; Alb., Sent. II 1 12; Borgnet 33a; Alb., Summa theol. II 1 1 4; Borgnet 81b; Bonav., In Sent. II 7 2 2 1; Quaracchi 1885, 198a; II 18 1 2; Quaracchi 1885, 434a–438b; Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 2.2.2.,4; Pagnoni-Sturlese 309,70–71

224 etc. *om. V* 231 etc. *om. V* 236 etc. *om. V*

Digitized by Google

actus earum non diversificent speciem sive formam per 77 in declaratione[56]), et talis infinitas est a prime infinitate. Nec tamen aliqua istarum potentiarum proprie dicitur ens, cum non habeat nec esse nec rationem nisi ad actum, ad quem est[57]), et sic tota infinitas earum magis proprie dicitur non ens quam ens. Deinde sequitur ens actu, quod est proprie dictum ens et dependet a prime ente.

Et hoc est, quod dicitur in littera: *Quoniam et in his* illustrationibus, quae est in secunda, scilicet extrema et infima, universi totius solum prime unum ultra pertingit in causandum essentiam materiae primae quam tale ens, scilicet prime infinitum; sed ens, id est infinitas, est mox post unum ipsius materiae, quae dicitur una per privationem omnis formae. Nam potentia ens, id est materia, ut substat tali infinitati potentiarum, nondum autem ens, cum careat omni actu, est unum quid secundum suam naturam sive essentiam, et quod post hoc, scilicet unum, cum infinitate sua est iam actu ens, scilicet formatum et determinatum.

Sicut ergo se habet in illustrationibus, scilicet unum, infinitas et ens actu, ita se habet in principiis primordialibus suo modo, scilicet quod ultra prime ens est infinitas prime, super quam prime unum, benedictus Deus.

56) cf. supra, prop. 77 G; Zavattero 78,160–162
57) cf. Arist., Metaph. IX 8, 1050a4–14; infra, prop. 187 A; Sturlese 56,15–16

264 benedictus Deus *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 139
OMNIA PARTICIPANTIA DIVINIS UNITATIBUS INCIPIENTIA AB ENTE IN CORPORALEM NATURAM TERMINANTUR

Habito, quid sit primum inter participantia divina proprietate, nunc auctor in isto elemento ostendit, quid sit primum et ultimum inter participantia divinis unitatibus, dicens: OMNIA etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo recolligam proprietates omnium participantium in generali, secundo ostendam differentiam inter participantia divina proprietate et divinis unitatibus in speciali, tertio ex praemissis dicam de supposito in universo totali.

De primo sciendum, quod de ratione omnium participantium, ut sit in genere A dicere, est habere unam naturam communem, sive talis natura sit una secundum univocationem et hoc sive speciei vel generis, sive secundum unitatem analogiae et hoc sive proportionis sive proportionalitatis, in qua natura sic una comparentur ipsa participantia ad invicem sive secundum habitudinem aequiparantiae sive superpositionis et suppositionis, et hoc secundum maiorem vel minorem absolutionem intra unam et eandem naturam.

Ex quo sequitur secundo, quod omne participans est determinatum ad esse hoc vel illud et non est simpliciter et absolute tale. Cui consequens est, quod minus determinatum et magis determinatum sunt idem in essentia, sed differunt per esse.

Ex quo ulterius sequitur, quod nullum participans est simpliciter simplex nec simpliciter primum et independens, sed est aliquo modo, quo participat, et aliquo modo non, sicut "omne, quod participat uno, unum est et non unum" per 2[1]). Et sic etiam nullum participans est absolute perfectum inquantum participans, et per consequens praerequirit absolute perfectum, a quo assequatur aliquam perfectionem, cum submissione tamen et diminutione ab ea superplenitudine, qua talis perfectio est in prime tali, quod etiam dicitur imparticipatum, quod tamen est per essentiam, praesentiam et potentiam in omnibus se participantibus impartibiliter, licet secundum diversum esse.

Et haec sufficiant de primo.

1) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1

3 terminantur: terminatur *V* 6 dicens *om. O* | etc. *om. V* 15 sic: sit *V* 21 et magis determinatum *om. V* 22 quo: quibus *V* 26 a quo: aliquo *V*

Digitized by Google

B De secundo sciendum, quod participantia divina proprietate sunt per se una et unitates et sic simplicia et ex hoc entia in se ipsis et per se stantia et ad se ipsa conversiva totaliter et sic a se ipsis formaliter procedentia, licet ab alio sint efficienter. Et sic sunt sibi ipsis sufficientia et in pluribus proprietates simpliciter imparticipati consequentia et ex hoc ipsi cognatissima et omnium participantium eminentissima et dignissima. Eminentia enim et dignitas in omni genere est in approximatione ad primum illius generis, quare simpliciter nobilitas sive dignitas et maior est in approximatione maxima ad simpliciter primum. Talia autem participantia sunt ipsi dii per 116[2]), qui in summo gradu participant deitate.

Participantia autem divinis unitatibus sunt unita et composita et entia in aliis et sic per se non stantia proprie nec ad se ipsa conversiva, et si quaedam eorum sint conversiva, tamen non totaliter, licet quaedam se totis convertantur ad se tota. Et ex hoc sunt procedentia ab aliis per 41[3]) et efficienter et etiam aliquo modo formaliter, et per consequens sunt deficentia et in paucioribus proprietates unitatum divinarum consequentia et ex hoc minus prime uni cognata et minus nobilia participantibus supra dictis, licet in talibus proprietatibus sit multa latitudo propter maiorem vel minorem totalitem taliter participantium, ut apparet.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet tertium, quod aliter accipiuntur hic participantia quam supra, et per consequens alia est intentio istius elementi a praecedente. Ibi enim agebatur de divinis unitatibus divina proprietate participantibus in summo et deificatis, quae, scilicet earum, esset prima et suprema et sic prime uni cognatissima. Hic vero agitur de effectibus ipsarum unitatum, scilicet de ordinibus, quos primordiales unitates constituunt per 64[4]), quis scilicet talium ordinum sit supremus et quis infimus, ut statim inferius apparebit.

Et hoc de primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo ostendam divinis unitatibus participantium inceptionem, secundo eorum mediationem, tertio ipsorum terminationem.

D De primo sciendum, quod, quia "omnis divina unitas ab uno participatur entium immediate" per primam partem 135[5]), et "quot sunt participatae unitates, tot sunt participantia genera entium" per tertiam partem eiusdem[6]), et etiam quia divina unitas per essentiam est Deus, "omnis autem deus totalior quidem existens, propinquius primo ordinatus a totaliori genere entium participatur, particularior autem a particulariori, et ut ens ad ens, sic unitas ad unitatem" per 136[7]), necessarium est, quod genus entium immediate participans prima et suprema unitate sit

2) cf. Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1
3) Procl., Elem. theol. 41; Dodds 42,30–31; Boese 25,1–2
4) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20; Boese 34,1
5) Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–2; Boese 67,1
6) Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,3–4; Boese 67,2–3
7) Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–20; Boese 68,1–4

53 scilicet: secundum *O* 55 sit: sic *V* 61 quot: quod *V*

Digitized by Google

totalissimum inter participantia et sic supremum, ubi primum incipiant ipsa participantia divinis unitatibus.

Quae autem unitatum sit summa et prima, apparuit per praemissam[8]), scilicet prime infinitas vel prime virtus vel prime potentia, quod totum est idem. Si enim "omnis virtus unita plus est infinita quam multiplicata", ut dicitur in *De causis*[9]), prime virtus est prime infinitas et e converso. Haec enim virtus non iam est ultimum de potentia, sed magis prime potentia sicut omnem virtutem praehabens et sicut omnis virtutis causa et omnia suae intentioni subiecta secundum virtutem indeclinabilem et incircumfinitam producens, ut etiam vestigium sui relinquat in diis sequentibus. Hanc enim negare non possumus secundum intentionem auctoris, quia ad hoc praeter alia supra praemissa enumerata motiva cogit nos natura ordinis essentialis, quem necessarium est, sicut et in aliis, immo prae omnibus aliis in multitudine uniali deorum salvum esse. Quod non esset, nisi sex unitates contineret: in isto enim numero sicut minimo secundum quotum et primo perfecto natura essentialis ordinis potest stare per 62 in declaratione[10]). Inter istas autem sex unitates prime virtus tenet primatum, ut supra ostensum est, causa existens omnis particularis et qualitercumque participatae virtutis, sive per se perfectarum hypostaseon, quae sunt virtutes per se ipsas sive per essentiam, sive illustrationum in aliis hypostasim habentium – puta in entibus, vitis, intellectibus, animabus totalibus et partialibus et corporibus – et deinde etiam virtutis, quam participat materia prima. Et sic prime virtus propter abundantiam potestatis et infinitatem firmat et ultimas resonantiarum ipsius universi continet et fortificat. Et sic causalitate sua "vadit per omnia existentia, et nihil est existentium, cui perfecte ablatum sit habere quandam virtutem, sed intellectualem aut rationalem aut sensibilem aut vivificam aut substantialem habet virtutem; et ipsum etiam esse virtutem habet ad hoc, quod sit, a supersubstantiali virtute" secundum Dionysium 8 cap. *De divinis nominibus*[11]).

Ex praemissis evidenter apparet, quod ex hoc prime virtus est prima et suprema unitatum, quod etiam genus entium ab ea institutum sit primum divinis unitatibus participantium, scilicet ordo infinitatum seu infinitarum virtutum, quae etiam utpote constans tantum ex duabus intentionibus existentibus quodammodo idem re, sed diversis intentionibus, ut supra praemissa expositum est[12]), est immediatus ordo sub ordine deorum participans divinis unitatibus summo gradu, ut etiam altior modus participandi ipsis unitatibus nec excogitari valeat, sicut patet diligentius intuenti. Quare autem per se infinitum vocetur ens per auctorem, considerandum, quod secundum Theodorum in *Clave*[13]), "bonitas praecedit essentiam

8) cf. supra, prop. 138 comm.
9) Lib. de caus. 16 (17) 138; Pattin 171,15–16
10) cf. supra, prop. 62 B; Zavattero 182,64–67
11) Dion., De div. nom. 8 3; PG 3,892B; Suchla 201,17–21; Simon 368,81–84
12) cf. supra, prop. 138 B
13) Honor. August., Clavis phys. 119; Lucentini 89,8–17

75 etiam: et *V* 83 omnis: omnibus *O* 87 infinitatem: infirmitatem *V* 93 hoc: quo *O* | prime: prima *O* 97 intentionibus: intentione *O*

Digitized by Google

et bonitas non est per essentiam, sed essentia per bonitatem, et subtracta bonitate non dicitur proprie essentia. Non solum autem, quae sunt bona, sunt, verum etiam, quae non sunt, bona dicuntur eo, quod amplius meliora, quae non sunt, quam quae sunt. Inquantum enim per excellentiam superant essentiam, intantum supersubstantiali bono, Deo videlicet, appropinquant, et inquantum essentiam participant, intantum a superessentiali bono elongantur. Non esse autem dicuntur, quae nec sensu nec intellectu prae nimia sui excellentia percipi possunt. Esse autem dicuntur, quae sensu vel intellectu percipiuntur". Et infra parum[14]): "Bonitas veluti quoddam genus est essentiae, essentia vero species quaedam bonitatis esse creditur. Ita essentia est genus vitae". Haec Theodorus.

Ex praemissis colligitur, quod primus gradus rerum universi est in bonitatibus, secundus in non entibus, tertius in entibus, quartus in vitis, quintus in cognitivis intellectivis, sextus in animabus, septimus in corporibus. Sicut autem entia dicuntur aliquando vitae, quia vivunt altiori modo quam vitae, ita etiam non essentia, puta per se infinitates, possunt dici entia, quia sunt nobiliori et excellentiori modo quam entia.

Et hoc de primo.

E Ex praemissis colligitur aliqualiter secundum. Quanto enim res in universaliori intentione subsistit, tanto est prior et magis colligens et concludens omnes alias res in minus universalibus intentionibus subsistentes, et sic post subsistentia in intentione boni tantum sunt subsistentia in intentione et boni et infinitatis. Sic enim bonum primo ad extra se quoad diversitatem, immo magis quoad intra se secundum universalitatem determinatur infinitate, potentia vel virtute, quae sunt idem, ut prius dictum est. Et hic est primus gradus rerum divinis unitatibus participantium, ut ostensum est.

Verum, quia sic determinatum adhuc est universale universalitate actus sive actuali, ideo determinatur ulterius entitate, quae est secundus gradus participantium. Quae entitas determinatur vita, et est tertius gradus taliter participantium. Quae vita determinatur intellectualitate, et est quartus gradus. Quae intellectualitas animealitate, et est quintus gradus. Quae animealitas corporalitate, et est sextus gradus participantium.

Et hoc de secundo.

F Verum, quia in omnibus essentialiter ordinatis, sicut est in summo status – aliter enim esset processus in infinitum –, ita etiam est status in infimo eadem ratione, et tale infimum in gradibus entium universi per se subsistentium est "substantia" corporea, "quae sustinet novem praedicamenta" secundum Avencebrol[15]), et licet non omnes isti gradus rerum participent divinis unitatibus secundum suam totalitatem, quae est ex partibus, tamen remittuntur participative ad divinas unitates secundum

[14]) Honor. August., Clavis phys. 120; Lucentini 90,3–5
[15]) Avenc., Fons vitae II 6; Baeumker 35,14–15

104 eo quod: eoque *ed.* 108 sui: sua *O* 112 est: et *V* 121 in minus: minus in *V* 131 corporalitate: corporeitas *V* 137 Avencebrol *add.* libro *O*

Digitized by Google

eam totalitatem, quae est in parte, inquantum "omnis divini ordinis prima formam habent eorum, quae ante ipsa" per 112[16]).

Unde et corpus dicitur divinum et anima et intellectus per 129[17]) et per consequens vita, ens et infinitum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Primum enim participantium est ens, extremum autem corpus: et enim corpora divina esse dicimus. Omnium enim generum suprema diis remittuntur, corporum, animarum, intellectuum, ut in omni ordine diis proportionata contentiva et salvativa secundorum existant, ut unusquisque numerus totus sit secundum id, quod in parte totum, habens in se ipso omnia et ante alia divinam proprietatem. Est igitur et corporaliter, animealiter et intellectualiter divinum genus. Et palam, quod haec divina secundum participationem; nam primum divinum in unitatibus consistit. Participantia ergo divinis unitatibus incipiunt quidem ab ente, desinunt autem in corporalem naturam.

Probatio elementi talis est: Omnium generum suprema diis proportionata, contentiva et salvativa secundorum sunt incipientia ab ente, scilicet primo et per se virtute, et terminantur in corporalem naturam; sed omnia participantia divinis unitatibus sunt huiusmodi per 111[18]) et 112[19]): ergo etc.

Ut unusquisque: Hic probatur maior praemissae rationis sic: Omnia habentia in se singula sublocata secundum rationem concausae et participantia ante alia sibi demissiora divinam proprietatem, illa sunt contentiva et salvativa secundorum; sed omnium generum prima diis proportionata sunt huiusmodi: ergo etc.

Minor istius rationis apparet. Cum unusquisque numerus sive ordo sit totus formali totalitate per influentiam unius in aliud, necessarium est ipsum habere aliquod supremum sui, quod existens totum in parte praehabeat omnia partialiter et, quia est supremum, ideo participet ante alia divinam proprietatem, quae est continere et salvare.

Est igitur: Hic infert conclusionem dicens: Igitur divinum genus est et corporaliter per suprema corpora et animealiter per supremas animas et intellectualiter per superiores intellectus, et manifestum est, quod omnia talia sunt divina per participationem, quia esse divinum primo sive secundum essentiam consistit in unitatibus.

Participantia ergo: Hic infertur ex praemissis ipsum elementum.

[16]) Procl., Elem. theol. 112; Dodds 98,33–34; Boese 56,1
[17]) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–15; Boese 65,1–5
[18]) Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–23; Boese 56,1–7
[19]) Procl., Elem. theol. 112; Dodds 98,33–34; Boese 56,1

144 etiam *om. V* | et sic apparet intentio elementi *om. sed suppl. m. post. V* 151 primum *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 161 generum: genera *V* 171 infertur: infert *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 140
OMNES DEORUM POTENTIAE DESURSUM INCOHANTES ET PER PROPRIAS MEDIETATES PROCEDENTES DEVENIUNT USQUE AD LOCA CIRCA TERRAM

Ostenso, ubi diis participantia et incipiant et terminentur, nunc auctor ostendit, ubi deorum potentiae sint incohantes et per quae sint transeuntes et ubi finaliter desinentes, dicens: OMNES DEORUM etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam potentiae prime Dei distinctionem, secundo potentiae hic intentae declarationem, tertio ex praemissis ostendam suppositi intentionem.

A »De primo sciendum, quod in prime Deo multiplex est potentia. Una, quae est robur naturae ad se, in se, per se conservandum, alia, quae est robur naturae, ut in persona est, ad se communicandum perfecte« per interiorem originalem emanationem »non solum per actum naturae, quae potentia vocatur potentia generandi, sed etiam per actum amoris, quae vocatur potentia spirandi. Est tertio potentia operativa operum naturalium, quae sunt intelligere et velle modo ipsius, scilicet supereminentissime. Est et ultimo potentia operativa operis causalitatis rerum«[1]).

»Et licet omnes istae potentiae sint re unum ita, quod nomen potentiae de eis univoce dicatur, tamen potest cum hoc etiam de eis dici analogice ipsis consideratis secundum distinctas rationes. Sic enim prima est potentia, quae est robur naturae in superaeternitatis stabilitate se continentis, quia ipsa est ipsa natura, a qua aliae potentiae secundum rationem intelligendi videtur fluere. Et quia potentiae naturalium operationum immediatius omnibus insunt naturae, sicut etiam ipsa sine operatione naturali non potest esse, ideo illa est secunda potentia et prior est secundum modum intelligendi, quam sit potentia communicationis, sicut prior est perfectio rei in se quam in respectu ad alium. Tertia ergo est potentia, quae virtute naturae est in persona ad actum communicationis eiusdem naturae et est prior quam potentia causandi, quia immediatius consequitur naturam communicabilitas sui secundum se quam in sui participatione per simile. Unde ultima est potentia causalis«[2]).

Et hoc de primo.

[1]) Ulric. de Arg., De summo bono II 6 1 8; Beccarisi 190,145–151
[2]) Ulric. de Arg., De summo bono II 6 1 8; Beccarisi 190,151–191,163

5 participantia: participant *O*   7 deorum etc. *om. V*   16 est: et *O*   23 videtur: unitur *V*
29 communicabilitas: communicabilitatis *O*

Digitized by Google

»Verum, quia haec sola ultimo iam dicta potentia proprie sortitur vocabulum potentiae, ideo etiam, cum signum distributivum additur ei dicendo 'omnipotentia', distribuit solum hanc potentiam secundum multitudinem rationum, quam habet ex respectu diversorum effectuum ad ipsam«[3]). B

»Unde Dionysius 10 cap. *De divinis nominibus*[4]) dicit omnipotentiam de Deo dici per comparationem ad creaturas, cum dicit: "Hoc enim dicitur (scilicet omnipotens) propter hoc, quod omnium ipse est omnipotens sessio, continens et circuiens tota et collocans et fundans et circumstringens et firmum in se ipso omne perficiens et ex se ipso tota quemadmodum ex radice omnitenente«[5]) producens et ad se ipsum omnia quemadmodum ad plantationem omnitenentem convertens et continens ipsa sicut omnium sessio omnitenens, contenta omnia secundum unam omnia excedentem continentiam firmans et non dimittens ipsa decidentia a se ipsa sicut ex aeterna perfecta mota destrui. Dicitur autem omnitenens thearchia et omnia tenens et immixte gubernans principans et sicut omnibus desiderabilis et interminabilis et supermittit omnibus voluntarias leges et dulces partus divini et omnipotentis et indissolubilis amoris ipsius bonitatis". Haec Dionysius.

"Ponamus ergo ante oculos mentis nostrae, quae sit illa Dei naturae potentia, quae tenet omnia, implet omnia, complectitur omnia, superexcedit omnia, sustinet omnia. Nequaquam autem Deus ex una parte sustinet atque alia superexcedit neque ex alia implet atque ex alia parte circumplectitur, sed circumplectendo implet, implendo circumplectitur, sustinendo superexcedit, superexcedendo sustinet"[6]), "sine inquietudine superius regens, sine lassitudine inferius sustinens, interius sine extenuatione penetrans, exterius sine extensione circumdans. Est itaque inferior et superior sine loco; est amplior sine latitudine, subtilior sine extenuatione. Et qui per molem corporis nusquam est, per incircumscriptam substantiam suam nusquam deest?" Haec Gregorius VIII *Homilia super Ezechielem*[7]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur tertium. Sicut enim summi Dei omnipotentia, quae secundum sui superperfectionem incommunicabilis est, etiam ipsis diis continet et circuit per se perfecta seu tota, et collocat et fundat et circumstringit et implet et penetrat simpliciter omnia attingens "a fine usque ad finem fortiter et disponens omnia suaviter"[8]), sic etiam cuiuslibet dei potentia divinitatem participantis imitatur in hoc prime Deum, quod per primam redundantem in omnia intentioni suae subiecta activam potentiam continet, circuit, collocat et fundat et circumstringit et C

3) Ulric. de Arg., De summo bono II 6 2 1; Beccarisi 191,3–6

4) Dion., De div. nom. 10 1; PG 3,936D–937A; Suchla 214,10–215,7; Simon 396,67–398,87; supra, prop. 100 I; Zavattero 208,172–209–182

5) Ulric. de Arg., De summo bono II 6 2 1; Beccarisi 191,10–192,22

6) Greg., In Hiezech. hom. I 8,n.16; Adriaen 109,308–314

7) Greg., Moralia in Iob II 12,n.20; Adriaen 72,26–33

8) Sap. 8,1

34 omnipotentia *coni.*: cum potentia *codd.* 40 et¹ *om. O* 45 aeterna: essentia *ed.* 52 sed: et *V* 62 et fundat *om. V*

Digitized by Google

implet et penetrat ea et superexcedit, servans tamen in omni tali sui ipsius multiplicatione proprietatem propriae hypostaseos per 125[9]), et per consequens non sustinet una parte et alia superexcedit, sed est secundum condicionem causae separatae ubique simul et nusquam per 98[10]). Et sic potentiae deorum ad imitationem omnipotentiae prime Dei sunt activae tantum, cum omnis deus sit actus purus, licet differant in puritate et inter se et ad prime Deum. Et sic communiter potentiae eorum sunt rationes agendi et diffundendi se in omnia sua producta, cum quilibet eorum sit bonitas unifica et unitas bonifica per 133[11]). Bonitas autem est sui ipsius diffusiva in omne, quod participare potest, et ratio agendi omni agenti.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo ostendam potentiarum ipsorum deorum incohationes, secundo earum processum per proprias mediationes, tertio earum terminationes.

D De primo sciendum, quod, sicut de prime Deo dicit Dionysius et assumit Theodorus in *Clave*[12]), "'Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum'[13]), per datum omnium rerum substantiales constitutiones, per donum vero virtutes, quibus ornatur universa natura, declarans; et hoc totum, substantia videlicet et virtus, descendit desursum a Patre luminum, hoc est ex fonte omnium bonorum, Deo, qui in omnia, quae sunt et quae non sunt, profluens in omnibus fit, sine quo nihil esse potest". Et infra[14]) ex persona discipuli: "Video omnia ex Deo et Deum in omnibus esse, et non aliunde, nisi ex ipso facta esse, quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso facta sunt omnia". Haec Theodorus.

Sicut igitur se habet in prime Deo, quod est fontana scaturrigo simpliciter omnium, ita etiam se habet proportionaliter secundum quandam imitationem in omni alio deo ita, quod potentiae deorum sunt desursum sive a se ipsis incohantes, secundum quod "omnis deus a se ipso propriam orditur sive incohat operationem" per 131[15]), sive etiam incipiant secundum gradum alicuius determinatae distantiae a primario prime boni actu et inter se mutuo, per declarationem 56[16]) et 57[17]). Sicut verbi gratia potentia prime intellectus non incipit ubi potentia prime boni vel prime infinitatis vel prime entis vel prime vitae, sed desursum, scilicet in ordine intellectuum, ubi primum manifeste apparet eius causalitas, licet aliquale vestigium suae intentionis relinquat et in prime anima et in prime natura et per consequens in ordine infinitatum, enter entium et vitarum. Et sicut dixi de prime intellectus potentiae incohatione, ita intelligendum est de aliorum deorum potentiis suo modo.

Et hoc de primo.

9) Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,31–32; Boese 63,3–4
10) Procl., Elem. theol. 98; Dodds 86,37; Boese 49,1
11) Procl., Elem. theol. 133; Dodds 118,8–9; Boese 67,1
12) Honor. August., Clavis Phys. 167; Lucentini 132,19–26
13) Iac. 1,17
14) Honor. August., Clavis phys. 170; Lucentini 135,20–22
15) Procl., Elem. theol. 131; Dodds 116,15–16; Boese 66,1
16) cf. supra, prop. 56 A–B; Sannino 141,13–143,88
17) cf. supra, prop. 57 G; Sannino 153,204–205

Digitized by Google

De secundo considerandum, quod deorum potentiae sic, ut dictum est, desursum incohantes sunt procedentes per proprias medietates, secundum quod de primo Deo secundum ordinem voluntariae providentiae 13 cap. *Angelicae hierarchiae*[18]) prosequitur Dionysius in haec verba: "Thearchica virtus (id est potentia) ad omnia veniens capit et per omnia teneri non valens transit et omnibus rursus est non apparens, non solum sicut in omnibus supersubstantialiter segregata, sed et sicut occulte ad omnia dimittens provisivas ipsius operationes. At vero et omnibus intellectualibus iuxta proportionem suam superapparet et propriam luminis donationem tradens dignissimis substantiis per ipsas sicut primas in subiectas ipsa beneornate distribuit secundum uniuscuiusque ornatus Dei conspectivam commensurationem. Aut, ut planius dicam et per propria exempla, quamvis indigentia Deo ab omnibus segregato, sed nobis manifestiora, solaris radii distributio ad primam materiam bene distributive vadit, omnibus clariorem et per ipsam manifestius resplendere facit primos splendores. Accedens autem ad crassiores materias obscuriorem habet distributivam manifestationem, ex illuminatarum materiarum ad luminis donationis delativum habitum inoportunitate et paulatim ex hoc ad perfecte fere non distributivum contrahitur. Et rursum ignis calor magis se ipsum distribuit ad magis susceptiva ad ipsius susceptionem facile euntia et duci facilia, ad substantias vero contraformatas aut contrarias, aut nullum aut obscurum quoddam ignificativae operationis vestigium manifestat. Et isto est amplius, quod ad non cognata per familiariter se ad ipsum habentia accedit, primum, si contingat, ignea faciens ad ignificationem facile imitabilia, et per ipsa aut aquam aut aliud quid eorum, quae non facile ignificantur iuxta proportionem calefaciens. Igitur secundum eandem physicae bonae operationis rationem supernaturaliter omnis boni ornatus visibilis et invisibilis ordinationis principatus propriae luminis donationis fulgorem prima apparitione in ditissimis effusionibus supremis substantiis manifestat, et per istas, quae post ipsas sunt substantiae, divino radio participant. Ipsae enim cognoscentes prime Deum et divinam virtutem superposite desiderantes et primi cooperatores facti, sicut est possibile, Dei imitativae virtutis et operationis dignae sunt habitae et, quae sunt post ipsas substantias, ipsae ad communicationes secundum virtutem boniformiter extendunt copiose illis tradentes de illa, quae in ipsis supervenit claritate; et rursus illae subiectis et secundum unamquamque prima illi, quae post ipsam tradit de dato et ad omnes iuxta proportionem providentia transeuntes divino lumine". E

Et hoc idem expressius et brevius facit, quod dicit idem Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[19]) loquens de prime bono: "Bonum quidem, in quibus perfecte quidem ingignitur, perfecta facit et immixta et integra bona. Quae autem minus ipso

18) Dion., De cael. hier. 13 3; PG 3,300D–301D; Heil 44,17–46,1; Dionysiaca 946,4–955,2
19) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,717C–720A; Suchla 165,12–166,3; Simon 250,58–66

111 donationem: donationes *V* 118 luminis: lumina *O* | donationis *coni.*: delationis *codd.* 120 susceptiva: suspectiva *O* | duci: duplici *V* 124 imitabilia: mutabilia *V* 128 apparitione: apparitionem *O* 131 et *om.* *V* 132 post: prius *O* 137 Et[1]: Ad *V*

Digitized by Google

participant, et imperfecta sunt bona et mixta propter defectum boni. Et non est universaliter malum neque bonum neque faciens bonum, sed quod magis et minus bono appropinquat, proportionaliter erit bonum, quoniam per universa vadens perfecta bonitas non usque ad solas, quae circa ipsam sunt, proficiscitur sanctissimas substantias, sed extenditur usque ad ultimas, his quidem totaliter praesens, illis autem subiecte, aliis autem extreme, secundum quod unumquodque existentium ipsa participare potest. Et haec quidem omnino bono participant, illa autem magis et minus privantur, alia autem obscuriorem habent boni participationem, et aliis secundum ultimam resonantiam adest bonum. Si enim non proportionaliter unicuique bonum adesset, essent quidem divinissima et provectissima extremorum habentia ordinem". Et haec Dionysius.

Sicut ergo secundum Theodorum in *Clave*[20] "super omnia Deus invisibilis et incorporalis et incorruptibilis potest a se ipso descendere et se ipsum in omnibus creare, 'ut sit Deus omnia in omnibus'[21] et usque ad extrema rerum" ita ut, sicut infra aliquantulum dicit, "quod Deus totius universitatis conditae principium sit et medium et finis: principium, quia ab ipso procedunt omnia, medium, quia in ipso et per ipsum currunt omnia, finis, quia ipsum appetunt omnia, in quo quiescunt, quia nihil ultra quaerunt. Et haec tria in ipso unum sunt, in animis contemplantium diversa. In primis creatrix natura omnium, quorum causa et principium est, naturam creat et a nullo creatur; in medio creatur a se ipsa et creat in primordialibus causis, in earum vero effectibus creatur et non creat; in fine nec creat nec creatur, quando 'Deus omnia in omnibus'[22] erit et omnis creatura obumbrabitur in Deum conversa sicut astra sole oriente"[23]. Haec Theodorus.

Sicut ergo prime Dei potentia desursum incohans et per proprias medietates procedit, eodem modo proportionaliter deorum potentiae procedunt per proprias et non alienas medietates. Et, ut conveniens isti intentioni detur exemplum, prime intellectus potentia, qui est tertius deus ab inferiori vel quartus a superiori numerando in ordine deorum, talis, inquam, deus procedit per proprias non alienas medietates, quia nihil facit circa deos sub se locatos nec circa ordinem infinitatum, entium et vitarum, in quibus solum, ut dictum est, relinquit aliquale vestigium suae intentionis, in quibus, licet suo modo, sed procedit per ordinem intellectualium hypostasum, immo per totam seyram intellectualitatis et omnium animarum suae intentionis capacium usque ad species rerum generabilium et corruptibilium, quarum individua sunt circa terram. Eodem modo se habet proportionaliter omnis deus.

Et hoc de secundo.

[20] Honor. August., Clavis phys. 167; Lucentini 132,7–10
[21] I Cor. 15,28
[22] I Cor. 15,28
[23] Honor. August., Clavis phys. 171; Lucentini 135,2–136,12

140 Et non est ... (142) bonum *om. V* 142 per universa: perversa *V* 149 essent: esset *V* 152 incorporalis et incorruptibilis: incorruptibilis et incorporalis *V* 153 creare: causare *O* 154 sit: sic *V* 155 medium[2] ... (156) omnia[1] *om. sed suppl. in marg. m. post V*

Digitized by Google

Ex praemissis etiam aliqualiter claret tertium. Sicut enim prime Dei potentia F
procedit per simpliciter omnia usque ad materiam primam, quae tenet gradum infimum universi, ut etiam sit "prope nihil"[24]), ita etiam quaelibet aliorum deorum potentia sua pertingit usque ad extremum suae seyrae, cum non solum producant per se perfecta, sed etiam illustrationes, immo etiam "omnia mortalia et particularia condita deorum sunt et omnia quaecumque continet mundus" secundum auctorem 3 *De malorum existentia* cap. * [25]) Et sic eorum causalitates perveniunt usque ad loca circa terram.

Et sic apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Neque enim illas impedit aliquid et prohibet praesentiam ad omnia, neque enim indigent locis et distantiis propter inhabitudinalem ad omnia excellentiam et non mixtam ubique praesentiam; neque participare ipsis idoneum prohibetur a participatione, sed simul aliquid ad participationem paratum fit et illae adveniunt, neque tunc progredientes neque prius absentes, sed semper eodem modo se habentes. Si igitur aliquid eorum, quae circa terram idoneum fit participare, et huic assunt, mediis autem secundum ipsorum ordinem, extremis autem extreme. A sursum quidem igitur usque ad ultima extendunt se ipsas; unde et in his sunt primorum impressiones et compatientia omnia omnibus, in primis quidem secundis praeexistentibus, in secundis autem primis inapparentibus. Tripliciter enim erat unumquodque aliud: aut secundum causam aut secundum existentiam aut secundum participationem.

Probatio elementi talis est: Omnis ratio producendi nec impedita ab aliquo nec impedibilis nec cuius praesentia ab aliquo prohibetur nec in se nec quoad participantia, est desursum incohans et per proprias medietates proveniens et deveniens usque ad extrema etiam circa terram; sed omnes deorum potentiae sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior manifesta est. Minor probatur in littera sic: Nullum neque indigens locis et distantiis propter inhabitudinalem ad omnia excellentiam et non mixtam ubique praesentiam neque ubi participare ipsis idoneum prohibetur a participatione, sed simul aliquid ad participationem paratum fit et illae adveniunt, est impeditum ab aliquo nec impedibile nec eius praesentia ab aliquo prohibetur nec in se nec quoad participantia; sed omnis deorum potentiae sunt huiusmodi: ergo etc.

Neque tunc: Hic auctor excludit tacitam obiectionem, quam aliquis posset inducere, an scilicet potentiae deorum tunc essent progredientes, cum aliquid fit idoneum et paratum ad participationem, vel an prius fuerint absentes, quando par-

[24]) cf. Aug., De Gen. ad litt. I 15; Zycha 22,13
[25]) Procl., De X dub. 3,n.15; Boese 28,37–38

175 Dei *om. O* 181 cap. *seq. lac. codd.* 193 inapparentibus *coni.*: apparentibus *codd.* 208 vel *add. sup. lin. V*

Digitized by Google

ticipans non erat paratum sive idoneum participare. Utrumque istorum excludit dicens: Illud, quod semper eodem modo se habet, neque est tunc progrediens, cum participans fit idoneum participare, neque prius fuit absens, cum non erat idoneum; sed deorum potentiae sunt huiusmodi, cum sint eodem essentialis, quae sunt immutabiles: ergo etc.

Si igitur: Hic concludit, quod assunt omnibus cuilibet secundum suam analogiam.

A sursum: Hic infertur principalis conclusio.

Unde et in his: Hic ostenditur, quomodo superiora sunt in inferioribus exemplariter et inferiora in superioribus causaliter et primordialiter et quodlibet in se ipso essentialiter, et patet per 65[26]) et 103[27]).

Et est hic notabilis propositio: *Tripliciter* etc.

[26]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[27]) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13–16; Boese 52,1–4

212 sint: fuerint *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 141
OMNIS PROVIDENTIA DEORUM HAEC QUIDEM EST EXEMPTA AB HIS, QUIBUS PROVIDETUR, HAEC AUTEM COORDINATA

Postquam ostensum est, qualiter potentiae deorum descendant in suos effectus et quia descensus fit per providentiam, ideo auctor in praesenti elemento ostendit duplicem esse providentiam dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam providentiae distinctionem, secundo providentiae et fati differentiae assignationem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

A De primo sciendum, sicut aliqualiter dictum est super 120[1]), duplex est providentia, naturalis scilicet et voluntaria. Et habetur ista distinctio ab Augustino VIII *Super Genesim ad litteram*[2]), ubi dicit tractans illud verbum "ut operaretur et custodiret"[3]): "Hinc iam in ipsum mundum velut in quandam magnam arborem rerum oculus cogitationis attollitur atque in ipso quoque gemina operatio providentiae reperitur, partim naturalis, partim voluntaria. Naturalis quidem per occultam Dei administrationem, quae et lignis et herbis dat incrementum, voluntaria vero per angelorum opera et hominum. Secundum illam primam caelestia superius ordinari inferiusque terrestria, lumina sideraque fulgere" – et infra[4]) – "et quidquid aliud in rebus interiore naturalique motu geritur. In hac autem altera signa dari, doceri et discere, agros coli, societates administrari, artes exerceri, et quaeque alia sive in superna societate aguntur sive in hac terrena atque mortali ita, ut bonis consolatur". Et infra[5]): "Deus itaque super omnia, qui condidit omnia et regit omnia, omnes naturas bonus creat, omnes voluntates iustus ordinat". Haec Augustinus.

Verum, quia in naturali providentia est ordo et conexio causarum essentialium et substantialium[6]), ideo subdividitur in conditivam, contentivam et provisivam.

[1]) supra, prop. 120 E; cf. Theodor. de Vrib., De cog. ent. 56 2; Steffan 219,64–68; De sub. spir. 2 1; Pagnoni-Sturlese 304,42–43; De sub. theol. 3 5; Sturlese 281,70–74; Ulric. de Arg., De summo bono II 6 18 9; Beccarisi 145,263–146,266; Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 244,3–4

[2]) Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 243,25–244,7

[3]) Gen. 2,15

[4]) Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 244,10–14

[5]) Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 245,3–5

[6]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 6 18 9; Beccarisi 146,267–273

2 haec: hoc *V*   6 etc. *om. V*   11 super 120: super 102 *V*   14 quandam *om. sed suppl. in marg. m. post. V*   22 consolatur: consulatur *V* | atque *om. V*

Digitized by Google

Et habetur ista distinctio a Ioanne Damasceno libro II cap. 29[7]), cuius titulus est "De providentia", ubi, postquam praemisit duplicem descriptionem providentiae, subiungit: "Si autem Dei voluntas est providentia, omnino necesse est omnia, quae providentia fiunt, secundum rectam rationem et optima et Deo placentissima fieri. Necesse enim eundem esse factorem eorum, quae sunt, et provisorem, neque enim decens neque consequens est alium quidem factorem esse universorum, alium autem provisorem. Ita enim imbecillitate omnino sunt uterque, hic quidem faciendi, hic autem providendi. Deus igitur est et factor et provisor, sed factiva eius virtus et contentiva et provisiva bona eius voluntas est". Et supra 28 cap.[8]): "Etenim generatio nostra conditricis eius virtutis est, et permanentia contentivae eius est virtutis, et gubernatio et salus provisivae eius est virtutis". Haec Damascenus.

Et subiungit in 29 cap.[9]) aliam divisionem providentiae dicens: "Providentiae autem haec quidem secundum acceptionem sunt, haec autem secundum concessionem".

Et hoc de primo.

B De secundo considerando pono sententiam Boethii in *De consolatione* IV prosa 6[10]), ubi introducitur philosophia velut ab alio orsa principio ita disserens: "Omnium generatio rerum cunctusque mutabilium naturarum progressus et quidquid aliquo movetur modo, causas, ordinem, formas ex divinae mentis stabilitate sortitur. Haec in suae simplicitatis arce composita multiplicem regendis modum statuit. Qui modus, cum in ipsa divinae intelligentiae puritate conspicitur, providentia nominatur; cum vero ad ea, quae movet atque disponit, refertur, fatum a veteribus appellatum est. Quae diversa esse facile liquebit, si quis utriusque vim mente conspexerit. Nam providentia est illa ipsa divina ratio in summo omnium principe constituta, quae cuncta disponit, fatum vero inhaerens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia suis quaeque nectit ordinibus. Providentia namque cuncta pariter, quamvis diversa, quamvis infinita complectitur, fatum vero singula dirigit in motu locis, formis ac temporibus distributa, ut haec temporalis ordinis explicatio in divinae mentis adunata prospectum providentia sit, eadem vero adunatio digesta atque explicata temporibus fatum vocetur. Quae licet diversa sint, alterum tamen pendet ex altero: ordo namque fatalis ex providentiae simplicitate procedit. Sicut enim artifex faciendae rei formam mente percipiens operis movet effectum, ita Deus providentia quidem singulariter stabiliterque facienda disponit, fato vero haec ipsa, quae disposuit multipliciter ac temporaliter, administrat. Sive

7) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 100,4–12; Buytaert 155,5–156,14; Nemes. Emes., De nat. hom. 42,n.344; Morani 125,7–17; Verbeke-Moncho 158,54–159,66
8) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 28; Kotter 99,9–11; Buytaert 154,12–155,14
9) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 101,26; Buytaert 157,30–31
10) Boeth., Philos. cons. IV 6; Bieler 79,18–80,57

32 consequens *om. sed add. in marg. m. post. O* 36 nostra: materia *O* 37 provisivae eius est virtutis: provisivae est virtutis eius *V* 44 quidquid *add.* in *V* 46 arce: arte *V* 52 quaeque: que *V* 58 mente *add.* pretio *V*

Digitized by Google

igitur famulantibus quibusdam providentiae divinis spiritibus fatum exerceatur seu anima seu tota inserviente natura seu caelestibus siderum motibus seu angelica virtute seu daemonum varia sollertia seu aliquibus horum seu omnibus fatalis series texitur, illud certe manifestum est, immobilem simplicemque gerendarum formam rerum esse providentiam, fatum vero eorum, quae divina simplicitas gerenda disposuit mobilem nexum atque ordinem temporalem. Quo fit, ut omnia, quae fato subsunt, providentiae quoque subiecta sint, cui etiam ipsum subiacet fatum, quaedam vero, quae sub providentia locata sunt, fati seriem superent. Ea vero sunt, quae propinqua divinitati stabiliter primae fixa fatalis ordinem mobilitatis excedunt". Hucusque Boethius, et ponit exemplum de orbibus circa unum cardinem[11]). Et infra[12]): "Simili ratione, quod longius a prima mente discedit, maioribus fati nexibus implicatur ac tanto aliquid liberum est, quanto illum rerum cardinem vicinius petit. Quodsi supernae mentis haeserit firmitati, motu carens fati quoque supergreditur necessitatem. Igitur uti est ad intellectum ratiocinatio ad id, quod est id, quod gignitur ad aeternitatem tempus, ad medium punctum circulus, ita est fati series mobilis ad providentiae stabilem simplicitatem". Haec Boethius.

Ex praemissis colligitur differentia providentiae et fati: tum quia "providentia praeexistit fato et omnia quidem, quaecumque fiunt secundum fatum, multo prius a providentia fiunt" secundum auctorem *De fato et providentia* cap. 2[13]). Tum quia providentia est simpliciter omnium, fatum vere quorundam: "multa enim diffugiunt fatum, providentiam vero nihil" secundum auctorem ibidem[14]). Tum quia "providentia est fatum desuper gubernans, quod ipsa produxit et separavit ipsius epystasiam, id est superstationem, usque ad altero mobilia aut sortita in altero mobilibus substistentiam", idem ubi supra[15]). Tum etiam quia proxima deo sunt exempta a fato, distantia vero subsunt. Unde auctor ibidem 5 cap.[16]): "Providentiam itaque non est tibi difficile videre, quam dicimus. Si enim fontem bonorum primum divinam ipsam causam determinans recte dicens, unde enim aliunde bona quam divinitus? Ita ut bonorum quidem, ait Plato, nullum alium causandum quam Deum. Deinde omnibus superstantem intelligentialibusque et sensibilibus superiorem esse fato, et quae quidem sub fato entia et sub providentia perseverare, le conecti quidem a fato habentia, bonificari autem a providentia, ut conexio finem habeat bonum et providentia sic reductiva fati in se ipsam, quae autem rursum sub

[11]) cf. Boeth., Philos. cons. IV 6; Bieler 80,57–64
[12]) Boeth., Philos. cons. IV 6; Bieler 80,64,72
[13]) cf. Procl., De prov. 2,n.3; Boese 110,6–111,8
[14]) cf. Procl., De prov. 2,n.4; Boese 111,4
[15]) cf. Procl., De prov. 2,n.4; Boese 111,5–8
[16]) cf. Procl., De prov. 5,n.13; Boese 118,16–120,11

66 nexum: sexum *V* | temporalem: generalem *V* 67 quoque: quorum *V* 68 seriem *rescr. m. post. O* 71 a prima mente discedit *coni.*: a prima discedit *codd.* 83 epistasiam: ypostasiam *V*, epistasiam *B* | usque *om. V* 84 idem: ibidem *O* 85 exempta: accepta *V* 89 intelligentialibusque: intelligentialibus quae *V* 92 rursum *coni. cum B*: sursum *codd.*

Digitized by Google

providentia non adhuc omnia indigere et fato, sed intelligentialia ab hoc (scilicet fato) exempta esse". Et bene infra[17]: "Et propter haec omne quidem intellectualiter ens sub providentia perseverari solum, omne autem, quod corporaliter, sub necessitate. Duo itaque regna rei intelligantur: haec quidem intellectualia, haec autem sensibilia, et regna duo duorum, providentiae quidem sursum intellectualiumque et sensibilium, fati autem deorsum sensibilium. Et providentia differat a fato, qua differt Deus a divino quidem, sed participatione divino et non prime, quoniam et in aliis, ut vides, aliud quod prime, aliud quod secundum participationem velut lumen solis et quod in aere lumen, sed hic quidem prime, hoc autem propter illum (scilicet solem) lumen; et vita prime quidem in anima, secundario autem in corpore propter illam. Sic igitur providentia quidem Deus per se, fatum autem divina aliqua res et non Deus: dependet enim a providentia et velut imago est illius. Sicut enim providentia ad intellectualia entium, sic fatum ad sensibilia. Regnat quidem haec (scilicet providentia) super intellectualia, hoc autem super sensibilia, et permutatim aiunt geometrae, et ut providentia ad fatum, sic intellectualia ad sensibilia. Intellectualia autem prime sunt entia et ab his altera: et providentia ergo prime est, quod est, et ab hac dependet et fati ordo". Haec auctor.

Et sufficiat de secundo.

C Ex praemissis apparet, quid sit providentia et quot modis sit providentia et quare dicatur esse deorum, cum omnis deus in sua existentia habeat totis providere et providentia primitus sit in diis per 120[18]), super qua etiam distinctum aestimo sufficienter de diis, quia est Deus secundum causam et sunt dii secundum essentiam et secundum participationem, ita, quod prima divinorum ordinum sunt suscipientia deorum posthabitiones per 111[19]) et 129[20]).

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo ostendam omnis providentiae causam et rationem et ex hoc ipsius providentiae bipartitam divisionem, secundo providentiae exemptae modum et condicionem, tertio providentiae coordinatae propriam intentionem.

D De primo sciendum, quod amor est motivum primum et ratio omnis providentiae sive exemptae sive coordinatae, sicut dicit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[21]): "Ipse omnium causa propter bonitatis excessum omnia amat, cuncta facit (ecce conditiva providentia), cuncta continet (ecce contentiva), cuncta convertit (ecce provisiva). Et est divinus amor bonus boni propter bonum. Ipse enim bonum

17) Procl., De prov. 5,n.13–14; Boese 120,29–122,16
18) cf. Procl., Elem. theol. 120; Dodds 104,31–32; Boese 60,1–2
19) cf. Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–19; Boese 56,1–2
20) cf. Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–15; Boese 65,1–5
21) Dion., De div. nom. 4 10; PG 3,708A–B; Suchla 155,14–20; Simon 213,74–77

93 intelligentialia: intelligibilia *V* | ab: ad *V*   95 perseverari: perseverat *B*   96 regna rei: genera tibi *B*   99 et: etiam *V*   101 hic *om.* *O*   107 geometrae: geometere *V*   120 condicionem: cognitionem *O*

Digitized by Google

operans existentium amor in bono secundum excessum praeexistens non dimisit sine germine in se ipso manere: movit autem ipsum ad operandum secundum omnium generativum excessum", unde et Trismegistus[22]) dicit, quod "Deus est monas monadem gignens et in se suum reflectens ardorem".

Et infra eodem[23]) Dionysius: "Et est hoc virtutis unificae et coniunctivae et indifferenter concretivae in pulchro et in bono propter pulchrum et bonum tributae et continentis quidem coordinata secundum communicativam alternam habitudinem, moventis autem prima ad subiectorum providentiam et collocantis minus habentia in superioribus conversione. Est autem exstasim faciens divinus amor non dimittens sui ipsorum esse amatores, sed amandorum. Et monstrant quidem superiora providentiae facta minus habentium et coordinata sui invicem continentiae et subiecta divinioris" amoris "conversionis ad prima". Et infra[24]): "Audendum et hoc pro veritate dicere, quod ipse, omnium causa pulchro et bono omnium amore per abundantiam amativae bonitatis extra se ipsum fit ad omnia existentia providentiis. Et sicut bonitate et dilectione et amore trahitur et ex eo, quod est super omnia et ab omnibus segregatum, ad id, quod est in omnibus, disponitur secundum exstasim facientem supersubstantialem virtutem a se ipso inegressibilem". Haec Dionysius.

Ex quibus evidenter apparet, quod primum motivum et ratio omnis providentiae sive exemptae sive coordinatae est divinus amor.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum quod, quia providentia est operatio boni unicuique E
congrua largientis, ut ex superioribus apparet, cum omnibus bonum non aliunde quam ex providentia provenire concedamus, bonum autem superveniens quandoque supervenit ex eo, quod prime tale, quandoque vero ex eo, quod non est prime tale. Prime autem tale vel est simpliciter prime vel prime respectu certi et determinati ordinis.

Primo modo simpliciter bonum, et hoc solum est prime simpliciter et per consequens non concluditur cum suis causatis nec intra ordinem partialem nec etiam totalem, sed est simpliciter exemptum ab omnibus simpliciter et per consequens non habet providentiam nisi exemptam, et sic providet omnibus simpliciter.

Secundo modo prime, scilicet in genere, respectu videlicet determinati ordinis, sunt ipsi dii, quorum quilibet est monarcha respectu suae antarkiae, immo totius seyrae suae, id est omnium sub suae causalitatis ambitu contentorum, et per consequens est exemptus ab omnibus suis causatis, cum omne, quod prime causa,

22) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,1–2

23) Dion., De div. nom. 4 12–13; PG 3,709D–712A; Suchla 158,13–159,3; Simon 218,68–219,66; "amandorum": transl. Eriugenae, Dionysiaca 215,3

24) Dion., De div. nom. 4 13; PG 3,712A–B; Suchla 159,9–14; Simon 219,68–71

131 hoc: virtus haec *V* 132 indifferenter: differenter *ed.* 133 communicativam: communicationem *V* 142 disponitur: deponitur *ed.* 149 quandoque: quando *O* 150 est *om. O* 160 cum: quia *O*

Digitized by Google

exaltatum sit ab effectu per 75[25]). Et sic "omne divinum" et per essentiam et secundum causam "et providet secundis et ereptum est ab his, quibus providetur, neque providentia submittente suam immixtam et unialem excellentiam neque unione providentiam exterminante" per 122[26]).

Ex praemissis sequitur, quod "si aliqua eorum, quae in mundo, bonificantur, propter prime bonum bonificantur. Et non aeternorum solum, sed et corruptibilium unumquodque, neque determinatorum solum, sed et indeterminatorum unumquodque, sive per se ex providentia suscipiat suum bonum (sicut dii et praecipue primo deus) sive per media prima bonificata ab illa. Nam entium mediationes non eas, quae ante ipsas causas auferentes effectus eius, qui in ea, quae post haec sunt mediationes, sed his, quae post haec commensuratis facientes eorum, quae ante ipsa donationes, quibus ipsae quidem connaturaliter participant, illa autem impotentia propter submissionem quasi adducunt et idonea efficiunt ad participationem confortantes sui ipsorum praecursalibus illustrationibus. Propinquiora quidem igitur providentiae frui magis ipsi et ornari magis vicinantia ac si solis et animae et intellectus proximiora, haec quidem illuminantur magis quam remotiora, haec autem vitalia magis, haec autem intelligendo exstant perfectiora". Haec auctor 3 quaest. *De providentia*[27]).

Sicut autem se habet simpliciter bonum ad totum universum simpliciter, sic se habet quilibet deus, qui est quaedam bonitas, ad suum universum.

Et hoc de secundo.

F Sane, quia dii intra ordinem unialem et sint monarchae, ut dictum est, et antarkes et pro tanto, licet exempti sint a suis causatis sicut prime ens ab omnibus entibus, tamen omnes insimul accepti praeter prime Deum, cum concludantur intra ordinem, ut dictum est, qui ordo etiam sicut et omnis universitas est quoddam totum formale finitum specie et partibus. Et sic superior deus influit alteri submisso et bonitatem, inquantum gradatim bonitas in eis contrahitur, et etiam propriam intentionem, in qua est prime, cuius vestigium aliquale in sequentibus derelinquit. Et talis bonificatio sive provisio boni vel providentia, cum omnes sint coordinati, dicitur coordinata. Sicut autem dictum est de diis per essentiam, quod primorum est providentia respectu subsequentium coordinata, ita etiam se habet in omnibus diis secundum participationem ita, quod prima in omnibus ordinibus per se perfectarum hypostaseon respectu se sequentium eiusdem coelementationis, immo etiam supremum intra eandem essentiam sive substantiam respectu resi-

25) cf. Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
26) Procl., Elem. theol. 122; Dodds 108,1–4; Boese 61,1–4
27) Procl., De X dub. 3,n.17; Boese 30,9–22

171 sunt *add.* scilicet *O* | his: hi *O* 174 confortantes *coni. cum B*: confortantibus *codd.* 176 et *om. V* 177 exstant: existent *ed.*

Digitized by Google

duae portionis, sicut apparebit in anima, habet providentiam coordinatam propter alternam habitudinem eorum ad invicem, quam efficit divinus amor in eis, ut supra ostensum est.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Haec quidem enim secundum existentiam et ordinis proprietatem penitus superexpansa sunt illustratis, haec autem eiusdem entia dispositionis provident submissis eiusdem coelementationis imitantia et haec exemptorum deorum provisivam operationem et appetentia replere secunda bonis, ut possunt.

Probatio elementi talis est: Omnis distributio boni secundum dignitatem, cuius haec secundum existentiam et ordinis proprietatem penitus superexpansa sunt illustratis, haec autem sunt entia eiusdem dispositionis et coelementalia sequentibus, haec quidem est exempta ab his, quibus providetur, haec autem coordinata; sed omnis providentia deorum est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, quia ea, quae sunt prime cuiuscumque ordinis sive totalis, scilicet universi, sive partialis, scilicet determinatarum universitatum, sunt superexpansa omnibus suis causatis; quae vero sunt intra quaecumque ordinem, imitantur in provisione prime talia, ut repleant sibi submissa bonis, ut possunt.

202 et haec *coni.*: in hoc *codd.* 208 etc. *om. V* 209 scilicet: sive *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 142
OMNIBUS QUIDEM DII ASSUNT EODEM MODO. NON AUTEM OMNIA EODEM MODO DIIS ASSUNT, SED SINGULA SECUNDUM IPSORUM ORDINEM ET POTENTIAM TRANSUMUNT ILLORUM PRAESENTIAM, HAEC QUIDEM UNIFORMITER, HAEC AUTEM MULTIPLICATIM, ET HAEC QUIDEM PERPETUO, HAEC AUTEM SECUNDUM TEMPUS, ET HAEC QUIDEM INCORPOREE, HAEC AUTEM CORPORALITER

Ostenso, quod deorum potentiae procedant et pertingant ad omnia et hoc per exemptam providentiam, nunc auctor agit de ipsorum deorum ad omnia uniformi praesentia dicens: OMNIBUS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, quia primo dicam de ipsorum deorum ad omnia uniformi praesentia, secundo de omnium aliorum citra deos ad ipsos difformi seu multiformi coexistentia.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam quasdam condiciones deorum in generali, secundo dicam de praesentia prime Dei ad simpliciter omnia in speciali, tertio de coexistentia ipsorum deorum ad suas seyras in quolibet universo partiali.

A »De primo sciendum, quod omnis deus est unitas incorporea, incommutabilis, supersubstantialis et superaeterna natura«[1]).

Quod autem omnis deus sit unitas, apparet tum per 114[2]), tum quia omnis multitudinis principium et origo est unitas per 21[3]) – dii autem sunt primordialia rerum principia –, tum etiam quia sunt causae unitatis in omnibus aliis. Et ideo dicit Trismegistus[4]), quod “Deus est monas monadem gignens” etc.

»Quod etiam sit unitas incorporea, patet, quia nullum corpus est vera unitas, secundum quod ostendit Augustinus *De vera religione*[5]). Nam, etsi omne corpus vere corpus sit, tamen est falsa unitas. Non enim est in corpore summa aequalitas. Etsi etiam unitate contineatur, tamen non implet eam, quam imitatur«[6]).

»Quod etiam omnis deus sit incommutabilis, apparet, quia est prime simplex«[7]), et hoc vel absolute, sicut prime unum, quod etiam est simpliciter incommutabile,

[1]) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17ra; cf. Aug., De Trin. I 8,n.15; Mountain-Glorie 47,6–8

[2]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

[3]) cf. Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3

[4]) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,1–2

[5]) cf. Aug., De vera rel. 34,n.63; Daur 228,13–14

[6]) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17rb

[7]) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17rb; cf. Aug., De civ. Dei XI 10; Dombart-Kalb 330,1–2

Digitized by Google

vel in respectu, sicut sunt alii dii, secundum quod dicitur per 127[8]): "Omne divinum est prime simplex".

Quod etiam sit supersubstantialis, apparet per 115[9]) et 121[10]).

»Quod etiam nomen naturae de Deo dicatur, patet per Senecam *De beneficiis* libro 4[11]): "Quid – inquit – est aliud natura quam Deus et divina ratio toti mundo partibusque eius inserta?"«[12])

»Item omnis deus est quiddam idem sibi ipsi, unitas in nullo sibi dissimilis nulloque intellectu divisibilis[13]). Dissimilitudo enim est origo falsi secundum Augustinum *De vera religione*[14]). Sed in diis nulla falsitas esse potest, cum prime Deus sit prima veritas, qua omnis alius deus est verax. Et ideo impossibile est, quod in eis sit dissimilitudo, licet sint dissimiles inter se secundum exigentiam ordinis essentialis, quem constituunt«[15]).

»Quod etiam Deus nullo intellectu sit divisibilis in se, patet, tum quia nullam habet magnitudinem molis«[16]), tum etiam quia subsistit in una tantum intentione, et hoc sive secundum causam, sicut prime Deus, vel secundum essentiam, sicut alii dii.

Ex istis duabus condicionibus sequitur tertia, quod omnis »deus est "una sola individua simplex natura"«[17]).

Item quarta, omnis »deus est natura simplex, quae hoc est, quod habet, et in qua non est aliud esse, aliud habere«[18]). Haec apparet per 121[19]).

Item quinta, omnis »deus est "natura, quae nec per loca nec per tempora mutari potest"«[20]).

Item ex praemissis sequitur sexta condicio deorum, quae est: Omnis »deus est« essentia superaeternae »incommutabilitatis, quae semper, ut est idem, est ubique

8) Procl., Elem. theol. 127; Dodds 112,25; Boese 64,1
9) cf. Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1
10) cf. Procl., Elem. theol. 121; Dodds 106,21–22; Boese 61,11–12
11) Sen., De benef. IV 7; Hosius 91,2–4
12) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17rb
13) cf. Anselm., Prosl. 18; Schmitt 114,22–24
14) cf. Aug., De vera rel. 36,n.66; Daur 230,1–25
15) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17rb
16) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17rb
17) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17va; cf. Anselm., De incarn. Verbi 6; Schmitt 20,13–14
18) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17vb; cf. Greg., Moralia in Iob XVI 43,n.54; Adriaen 830,17–20
19) cf. Procl., Elem. theol. 121 comm.; Dodds 106,31–32; Boese 61,20–21
20) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 18ra; cf. Aug., Epist. 18 2; Goldbacher 45,14–15

44 alii: alteri *O*

Digitized by Google

praesens, ubique invisibilis, ubique incomprehensibilis, ubique tota«[21]). Haec apparet ex iam dictis et per 98[22]).

Et sic etiam apparet ista septima, quod omnis »deus est incommutabilis rerum forma eodem modo semper se habens, undique sui similis pulchritudo nec distenta locis nec tempore variata, unus atque idem omni ex parte«[23]).

Ubi notandum, quod Deus vocatur forma a formando et foris manendo[24]), non ab informando proprie.

»Et ideo primo et principalius convenit omni deo nomen formae propter ipsius proprietates, quae sunt, quod forma est essentiae constitutiva, finitatis causativa, actionis productiva, virium et luminum collativa, cognitionis largitiva, differentiae et diversitatis operativa, unitiva, communicativa«[25]), contentiva, retentiva, diffusiva, penetrativa, sustentativa, distinctiva, magnitudinis terminativa, completiva sive perfectiva[26]).

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod prime Deus adest omnibus simpliciter qualitercumque existentibus per essentiam, praesentiam et potentiam[27]). "Ipse enim – ut dicit Dionysius 3 cap. *De divinis nominibus*[28]) – neque in loco est, ut absit a quodam aut ex aliis ad alia transeat", cum sit incorporeus et incommutabilis per primam condicionem. Et ideo nec per loca nec per tempora mutari potest per quintam, sed est superaeternae incommutabilitatis, quae semper ut idem est ubique praesens, ubique tota per sextam, et sic eodem modo in omnibus et ad omnia se habet nec distentus locis nec temporibus variatus per septimam condicionem. Et ideo sequitur in Dionysio ubi supra[29]): "Sed et dicere in omnibus existentibus ipsum esse relinquitur et ab infinitate, quae est super omnia et comprehendit omnia". Haec Dionysius.

Nihil ergo impedit prime boni coexistentiam ad omnia simpliciter et tota et partes et corruptibilia et aeterna et unumquodque singularium, quia nihil effugit ipsum, sive in esse dicas sive in cognosci, et per consequens, cum talis coexistentia prime Dei ad res non possit intelligi ubi neque coexistens aut sit idem per

21) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 18rb; cf. Greg., Moralia in Iob V 34,n.62; Adriaen 262,31–34

22) cf. Procl., Elem. theol. 98; Dodds 86,27; Boese 48,1

23) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 19rb; cf. Aug., De vera rel. 3,n.3; Daur 189,13–16

24) cf. Alb., De praed. V 9; Borgnet 261; Alb., Metaph. I 4 9; Geyer 60,27–28; Alb.,Phys. II 2 2; Hoßfeld 99,44–45; VII 1 6; Hoßfeld 529,14–15; Bonav., In Sent. IV 1 1 dub. 2; Quaracchi 1899, 29a

25) Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 19rb

26) cf. supra, prop. 3 C; Sturlese 96,148–151

27) cf. Alb., Super Dion. De div. nom. 9,n.23; Simon 392,11–13

28) Dion., De div. nom. 3 1; PG 3,680B; Suchla 138,9–10; Simon 101,66

29) Dion., De div. nom. 3 1; PG 3,680B; Suchla 138,11–12; Simon 101,66–67

57 variata: variatis *V* 61 causativa *add.* proprietates formae *V* 73 per *om. O*

Digitized by Google

essentiam ei, cui coexistit, sicut composita, aut unum in essentia, sicut simplicia, aut unum sicut causa alterius. Prime autem Deus non componitur alicui, cum sit simpliciter simplex, nec est unum per essentiam cum suis causatis, cum sit causa prime omnium, et sic "exaltatus ab omni effectu"[30]) et sic existens causa simpliciter omnium omnia ordinat per se ipsum, licet per causas medias, in quibus et cum quibus operatur per 57[31]), exequatur. Et in ipsa executione quodammodo immediate se habet ad omnes effectus, inquantum omnes causae mediae sibi subordinatae agunt in sua virtute, ut quodammodo ipsum primum in omnibus agere videatur et omnia opera secundarum causarum ei possunt attribui eminentius per 56[32]), sicut artifici attribuitur opus instrumenti. Item etiam habet se immediate ad omnes res, inquantum ipsum solum per se est causa boni sive secundum essentiam sive secundum participationem. Item, quia omnia ab ipso conservantur seu continentur in sua existentia.

Et secundum hos tres modos dicitur ipsum prime bonum esse in omnibus per essentiam, potentiam et praesentiam. Per essentiam quidem, inquantum esse omnis rei causatae est quaedam participatio divini boni, et sic essentia prime boni cuilibet qualitercumque subsistenti adest, inquantum ipsum subsistens habet bonum, sicut causa adest proprio effectui, necesse est enim causam et causatum esse simul. Per potentiam vero, inquantum omnia in virtute sua agunt, quiquid agunt, per 56 in commento[33]) . Per praesentiam vero, inquantum ipsum immediate omnia ordinat et disponit, "attingit" enim "a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter"[34]). Et sic apparet, quod prime Deus adest omnibus.

Qualiter autem assit eodem modo, nunc considerandum. Ubi praemittendum, quod »duplex est actio prime Dei. Una quidem, secundum quam instituit res, quae est creatio, alia, secundum quam res iam institutas regit. In prima igitur actione non habet locum, quod sit in omnibus eodem modo, quia, si oportet omnem diversitatem effectuum reducere in diversitatem recipientium, oportebit dicere, quod sint aliqua recipientia non a prime Deo«, quod est contra 11[35]) et 12[36]). »Unde oportet dicere, quod prima diversitas rerum non sit ex aliqua diversitate recipientium, sed ex causa prima, non quia in ea sit aliqua diversitas, cum sit omnimodis idem sibi ipsi, simplicissima et incommutabilis, sed quia eius sit diversitatem cognoscere, est enim agens per suam scientiam. Et ideo diversos gradus producit ad complementum universi. Sed in actione regiminis et providentiae, de qua nunc agitur,

[30]) cf. Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
[31]) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
[32]) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3
[33]) cf. Procl., Elem. theol. 56 comm.; Dodds 54,16–19; Boese 31,12–15
[34]) Sap. 8,1
[35]) cf. Procl., Elem. theol. 11; Dodds 12,8; Boese 8,1
[36]) cf. Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1

82 coexistit: inexistit *V* 83 sicut: sit *O* 106 creatio: causatio *O* 114 providentiae: providentia *O*

Digitized by Google

est diversitas receptionis secundum diversitatem recipientium«[37]). Et sic prime Deus adest omnibus eodem modo.

Et hoc de secundo.

C De tertio vero notandum, quod, sicut prime Deus adest simpliciter omnibus, ita quilibet deus intra ordinem constitutus adest omnibus contentis sub sua intentione, et eodem modo, quia, "quod idoneum factum" est ad eorum participationem, "mox habet deos" praesentes "et tunc cognoscens, quando cognoscitur ab ipsis, et suscipiens eam, quae in ipsum providentiam, qua sortiens latebit se ipsum et quod participabat immanifeste", sicut dicit auctor 3 quaest. *De providentia*[38]). Et ponit exemplum "ac, si quis dormiens in sole et illuminatus ignoraret in dormiendo, excitatus autem videat a lumine se ipsum contentum, et tunc lumen existimet adesse et prius sibi ipsi praesens, quamvis ipse propter ignorantiam lumini non aderat"[39]). Et sic non solum prime Deus, sed etiam omnes dii per essentiam assunt omnibus suis effectibus et eodem modo.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de diversa seu differenti participationis ratione in generali, secundo ex hoc de diversa et differenti coexistentia participantium ad deos in speciali, tertio ex praemissis infertur propositi declaratio in universo totali.

D De primo sciendum, quod secundum auctorem *De providentia* 4 quaest.[40]) "omnis participatio, sive aeternorum sive corruptibilium existat, sortitur semper medium participantium et participatorum ordinem. Et sic convenit omnibus mediationibus communionem ad extrema habere, et hanc necesse hoc quidem ad participans, hoc autem ad participatum habere, alterius enim ens solum non utique copularet ambo ad invicem. Media vero ens praedicto modo in participantibus subsistit procedens quidem ex participatis, firmata autem in suscipientibus illorum operationem, sicut cognitionem in cognoscentibus dicimus esse et non in cognitis. Et enim cognoscentia ad cognita participantium suscipiunt dignitatem, participare enim cognito vult omne cognoscens. Participationem igitur hunc ordinem habentem et providentia prime ab omnibus participata, ab animabus, inanimatis, rationalibus, irrationalibus, aeternis, corruptibilibus secundum ipsorum singulorum (scilicet participantium) virtutem. Omnia enim illius organa haec quidem propinquius producta, haec autem remotius necesse methoysiam, id est postexistentiam, vel participationem non solum providentiae insinuare causam, a qua procedunt,

37) Thom., De caus. exp. 24; Saffrey 122,19–123,4
38) Procl., De X dub. 3,n.16; Boese 28,15–18
39) Procl., De X dub. 3,n.16; Boese 28,18–21
40) Procl., De X dub. 4,n.22; Boese 36,2–38,26

120 factum est: est factum *V* 122 qua: sua *V* 124 ignoraret in dormiendo: in dormiendo ignoraret *V* 137 hoc *coni. cum B*: hac *codd.* 138 hoc *coni. cum B*: hac *codd.* 147 haec: huius *V*

Digitized by Google

sed etiam participantis ipsa praeaccepisse idoneitatem rationabiliter quidem in rationabilibus entem, intellectualiter autem in intellectualibus, phantastice autem aut sensibiliter in his, quae secundum phantasiam aut sensum vivunt, essentialiter autem et per esse solum in his, quae sine vita esse obtinent. Omnibus autem entibus organis et omnibus utente providentia unumquodque necesse tendere ad opus proprium utenti virtuti neque illius obfuscans propriam existentiam neque sui ipsius naturam in operatione".

Ex praemissis apparet, quod omnis participatio determinatur secundum modum et naturam participantis et, quia participantia sunt differentia, necesse est et participationes participantium esse differentes secundum diversam idoneitatem participantium, ut dictum est.

Et hoc de primo.

Verum, quia omne participans accedens ad id, quo participat, et sic coexistens E
ei participat ita, "ut aptum natum est: hoc quidem ad esse solum, hoc autem ad vivere, hoc autem ad cognoscere, hoc autem ad omnia sortiens iam participato et perfecta, qua aptum natum, hoc quidem semper participans propter sui ipsius virtutem et participationem indeficientem habens propter dantis infinitam operationem et propter suam mansivam et firmam habitudinem, hoc autem quandoque propter non firmam in ipso naturam transortiens, et hoc etiam le quandoque dans participationem ex sua debilitate, ut quod quidem bene a diis habeat, quod autem non semper a suscipiente"[41]), ex praemissis apparet, quod necesse est omne participans ipsis diis adesse sive coexistere, sed diversimode secundum diversitatem recipientium.

Et sic non omnia assunt diis eodem modo, sed singula recipientium transumunt praesentiam ipsorum deorum secundum ordinem ipsorum transumentium et potentiam sive virtutem. Et cum illa, quae secundum exigentiam ordinis essentialis sunt propinquiora diis, sunt magis unita et sic amplioris virtutis minus unitis et distantioribus, sequitur necessario, quod secundum diversitatem transumentium sive participantium sit diversa et differens transumptio sive participatio.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur tertium, scilicet quod aliter assunt ipsis diis infinitates, F
aliter enter entia, aliter intellectus, aliter animae sive totales sive partiales, aliter corpora sive aeterna sive generabilia et corruptibilia, unumquodque secundum modum participationis sibi debitum secundum proprium ordinem et naturam, ut etiam de nobis mortalibus dicat Dionysius 3 cap. *De divinis nominibus*[42]): "Etenim ipsa (scilicet trinitas) universis adest; non omnia autem ipsi assunt. Tunc autem, quando ipsam invocamus castissimis quidem orationibus primum et revelata mente

[41]) Procl., De X dub. 4,n.23; Boese 38,3–12

[42]) Dion., De div. nom. 3 1; PG 3,680B; Suchla 138,6–10; Simon 101,64–66

149 participantis: participatis *V* 150 autem² *om. O* 167 quandoque: quando *V*
179 assunt: asserunt *O* 185 ipsam *coni.*: ipsum *codd.*

Digitized by Google

et ad divinam unitionem aptitudine, tunc et nos ipsi assumus. Ipsa enim neque in loco est" etc., ut supra inductum est[43]).

Et subiungit curiosa exempla, quorum primum sic inducit: "Nos igitur ipsos orationibus extendamus ad divinorum et bonorum radiorum altiorem respectum, sicut si multi luminis catena ex caelesti summitate pendente, ad anteriora autem descendente semper ipsam mutatis manibus ad anterius capientes trahere quidem ipsam deorsum videremur, revera autem non deponeremus illam et sursum et deorsum praesentem, sed nos ipsi sursum ageremur ad altiores multorum luminum radiorum splendores"[44]). Haec Dionysius.

Sicut igitur non eodem modo omnia assunt diis, sic et singula transumunt sive recipiunt praesentiam illorum secundum suum, id est recipientium, ordinem et virtutem, ut haec quidem uniformiter, scilicet entia secundum speciem[45]) et per se perfecte hypostases, haec autem multipliciter sive multiformiter, ut entia haec, et haec quidem perpetuo, quae semper et connaturaliter participant, haec autem secundum tempus, quae aliquando participant, et haec quidem incorporeae, puta anima et omnia ea superiora, haec autem corporaliter sicut inferiora.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Necesse enim differentem participationem eorundem aut penes participans fieri differentem aut penes participatum. Sed divinum omne semper eundem habet ordinem et inhabitudinale est ad omnia et immixtum. Penes participans ergo solum relinquitur immutationem consistere et quod non similiter in his esse, et haec alias aliter et alia aliis. Quare omnibus eodem modo illis praesentibus omnia non eodem modo assunt illis, sed, ut singula possunt, assunt et, ut assunt, sic ab illis sumunt: secundum mensuram enim horum praesentiae est participatio.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Ubicumque differens participatio fit solum penes participantia et non penes divinum participatum, ibi dii secundum providentias suas participati assunt omnibus se assequentibus eodem modo; sed in omnibus participantibus diis differens participatio fit solum penes participantia: ergo dii assunt omnibus participationibus eodem modo.

Maior apparet. Minor probatur sic: Ubicumque divinum omne semper habet eundem ordinem et inhabitudinale est ad omnia et immixtum, ibi differens par-

[43]) supra, prop. 142 B

[44]) Dion., De div. nom. 3 1; PG 3,680C; Suchla 138,13–139,6; Simon 107,72–75

[45]) cf. Theodor. de Vrib., De int. II 33 5; Mojsisch 172,23

189 ad *corr. ex* ex *V* 190 pendente: dependente *O* 191 semper ipsam: ipsam semper *V* 199 autem ... (200) quidem *om. O* 205 inhabitudinale: inhabituale *ed.* 207 aliis *add.* adesse diis *ed.* 217 inhabitudinale: inhabitudinalem *O*

Digitized by Google

ticipatio fit solum penes participantia et non penes divinum participatum; sed in omnibus participantibus diis divinum esse semper habet etc.: ergo in omnibus participantibus diis differens participatio fit solum penes participantia.

Penes participans: Hic infert conclusionem pro simili, et patet.

Quare omnibus etc.: Hic ex praemissis inducitur secunda pars elementi cum tali ratione: Ubicumque participata sunt eodem modo praesentia omnibus participantibus et participantia non eodem modo assunt participatis, sed singula, prout possunt, assunt, ibi participantia, ut assunt participatis secundum proprium ordinem et potentiam, ita etiam transumunt participationem ex praesentia ipsorum participatorum; sed dii sunt huiusmodi respectu omnium participantium, et participantia taliter, ut dictum est, se habent respectu deorum: ergo omnia participantia citra deos, sicut assunt diis, ita et transumunt ab illis participationem, quia participatio est secundum mensuram praesentiae deorum.

219 etc. *om. V* 222 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 143
OMNIA DETERIORA PRAESENTIA DEORUM SUBSISTUNT. ET SI IDONEUM SIT PARTICIPANS, OMNE QUIDEM, QUOD ALIENUM A DIVINO LUMINE FIT, ILLUSTRATUR AUTEM OMNE SUBITO A DIIS

Habito, quod dii assunt eodem modo omnibus valentibus sortiri eorum praesentia, nunc auctor ostendit, quomodo etiam deteriora subsistunt eorum praesentia dicens: OMNIA etc.

Ad istius elementi evidentiam quattuor declarabo secundum quattuor partes ipsius.

Circa primum duo ostendam, scilicet suppositum et propositum.

Circa suppositum tria faciam, quia primo ponam li 'deteriorum' diversam significationem, secundo deteriorum utriusque significationis subdivisionem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

A De primo sciendum, quod Isidorus libro *Etymologiarum*, sicut recitat Papias[1]), dicit, quod deterior est bono detractior vel a malo peior, inde 'deterioro' – 'deterioras', et derivatur a 'deter' praepositione descendente a 'de', sicut 'subter' a 'sub', vel a 'detero', id est 'deprimo'. Haec Papias.

Ex quibus colligitur, quod deteriora sunt vel a bono detractiora vel a malo peiora. Et secundum primam significationem deteriora dicuntur imperfecta et inconsummata bona, secundum vero secundam dicuntur deteriora magis mala.

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod deteriora primae significationis vocantur omnia, vel quae non sunt prime bonum, sicut dicitur in 10[2]): "Omne antarkes simpliciter bono deterius est". Omne enim antarkes deficit a supersufficientia prime boni. Vel quae non sunt pura, immixta et simplicia bona, et sic omnia composita ex diversis intentionibus, cuiuscumque eminentiae sint, dicuntur deteriora ipsis diis, qui in eorum comparatione sunt perfecta, immixta et integra bona. Vel tertio dicuntur deteriora compositiora simplicioribus, ubi simplicitas est melior compositione, et sic omne inferius ab homine incipiendo et sursum versus in tota conexione universi dicitur deterius suo superiori sive immediato sive mediato. Vel dicuntur quarto deteriora omnia simplicia compositis citra hominem. Et de istis duobus modis

[1]) cf. Pap., Element. s.v. "Deterior"; Venetiis 1496, 90b
[2]) Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1

15 inde *add.* in *V* | deterioro: deteriora *V* 28 compositione: comparatione *O* 30 suo *om. O*

Digitized by Google

deteriorum, scilicet tertio et quarto, intelligitur 59 elementum[3]), quod dicit sic: "Omne simplex secundum substantiam aut est melius aut deterius compositis". Vel dicuntur quinto deteriora qualitercumque imperfectiora et demissiora perfectis. Et sic accipit deteriora commentum 124[4]), ubi dicit: "Si enim omne, quodcumque fuerit in diis, secundum ipsorum est proprietatem, palam utique, quod non secundum deteriorum naturam" etc. Et infra[5]) enumeratis partibilibus, transmutabilibus et contingentibus subiungit: "Non enim a deterioribus suscipit" etc. – et infra[6]) – "sed deteriora circa determinatum deorum indeterminatizant et circa intransmutabile trasmutantur et, quod impassibile, passibiliter suscipiunt et, quod intemporale, temporaliter. Deterioribus quidem enim ab eminentioribus evenire possibile, diis autem suscipere aliquid a deterioribus non licitum".

Et hoc de secundo.

Deteriora vero secundae significationis, quae dicuntur a malo peiora, sunt dif- C
ficulter consideranda, quia, sicut dicit auctor *De malorum existentia* cap. 18[7]), "videbitur autem utique omnium difficillimum esse nosse secundum se ipsam mali naturam, siquidem omnis cognitio speciei est attactus et species, malum dicunt sine specie et velut privatio. Forsitan autem utique fiet et hoc manifestum, si ad bonum ipsum et bonorum numerum aspicientes sic utique malum quidem, quid sit, speculabuntur: ut enim le prime bonum ultra omnia, sic malum ipsum expers omnium bonorum, dico autem qua malum et defectus illorum et privatio. Bonum igitur quidem qualiter subsistit et quos habet ordines, in aliis dictum est. Malum autem, si boni omnino est qua malum privatio, ut quidem malum expers est fontis bonorum, ut autem infinitum primi finis, ut autem debilitas eius, quae ibi potentiae, ut autem incommensuratio et falsum et turpitudo pulchritudinis videlicet et veritatis et mensurae, per quae et le mixtum et in quibus entium unitates; ut autem illocabile ipsius natura et instabile manentis aeterni in uno et potentiae illius, impotentiae enim le non eodem modo". Haec auctor.

Et enumerat consequenter multas condiciones mali, quas Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[8]) recolligens sic dicit: Est autem malum infirmitas et defectus boni. Et infra[9]): "Igitur malum praeter viam et praeter intentionem et praeter naturam et praeter causam et praeter principium et praeter finem et praeter definitum et praeter voluntatem et praeter substantiam. Igitur privatio est malum et defectus et infirmitas et incommensuratio et peccatum et sine intentione et sine

[3]) Procl., Elem. theol. 59; Dodds 56,28–29; Boese 32,1–2

[4]) Procl., Elem. theol. 124 comm.; Dodds 110,14–16; Boese 62,5–6

[5]) Procl., Elem. theol. 124 comm.; Dodds 110,21–22; Boese 63,10–11

[6]) Procl., Elem. theol. 124 comm.; Dodds 110,23–28; Boese 63,12–16

[7]) Procl., De mal. subst. 19,n.51; Boese 246,1–16

[8]) cf. Dion., De div. nom. 4 30; PG 3,732A–B; Suchla 176,7–8; Simon 292,73–74

[9]) Dion., De div. nom. 4 32; PG 3,732C–D; Suchla 177,7–15; Simon 293,68–73

32 scilicet: cap. *O* 33 simplex: simpliciter *O* 44 significationis: cognitionis *O* 50 sic: sit *O* 56 quae: quo *V*

Digitized by Google

pulchritudine et sine vita et sine mente et sine ratione et imperfectum et non collocatum et sine causa et indefinitum et sine germine et vacuum et non operans et inordinatum et dissimile et infinitum et obscurum et sine substantia et in tempore nullo modo nusquam nihil existens". Haec Dionysius.

Quot autem sint mali differentiae, explicat auctor 20 cap. *De malorum existentia*[10]) in haec verba: "Malum aliud quidem est in animabus, aliud autem in corporibus; et quod in animabus dupliciter, hoc quidem irrationali specie vitae, hoc autem in ratione factum. Dicatur autem et nunc, quod tria sunt haec, in quibus malum: anima particularis et animae idolum et corpus singularium ens. Si igitur ei quidem, quae sursum animae bonum secundum intellectum – ante ipsam enim intellectus – et irrationali secundum rationem – unicuique enim ex proximae meliori le bene –, corpori autem rursum le secundum naturam – principium enim haec motus et quietis ipsi –, necesse itaque malum quidem huic praeter intellectum ut le secundum intellectum subcontrarium esse, huic autem praeter rationem, cui le bene secundum rationem, huic autem praeter naturam erat, et tres has malorum species inexistentes tribus naturis debilitari potentibus propter submissionem in partiale suae seyrae. Tota quidem enim, sicut dictum est saepe, habent le bonum, quod ipsorum semper; malum autem hic dico, quod in singularibus et individuis, in quibus utique et potentiae defectus propter submissionem ipsius esse et divisionis additio unione attenuata. Totaliter autem malum aliud quidem, quod in animabus, aliud autem, quod in corporibus, et horum quod in animabus duplex, hoc quidem aegritudo, hoc autem turpitudo, ut alibi ait Eleates Xenus; est autem turpitudo quaedam ignorantia et intellectus privatio, aegritudo autem rursus dissidio in anima et eius, quae secundum rationem, vitae defectus. Tripliciter utique erit et sic malum, sed horum unumquodque duplex: et enim turpitudo alicubi quidem est circa dianoiam, id est ratiocinationem, alicubi autem circa opinionem, quoniam et cognitio altera, et alicubi quidem scientiae, alicubi autem artis indigentia. Turpe autem et aegritudo alicubi quidem in cognitionibus, alicubi in impetibus: et enim appetitus non secundum rationem et sensuum autem multi et phantasiae praecipites, quibus quidem vita in actione appetitibus contrariantibus, quibus autem in speculationibus phantasia praeterincidente et purum ipsarum et immateriale auferente. Et le praeter naturam autem duplex: et enim turpitudo, quae in corpore praeter naturam – speciei enim est et haec debilitas et defectus – et aegritudo eo, qui in ipso ordine et commensuratione soluta. Malum quidem igitur tot modis dividendum". Haec auctor.

Quibus si addiderimus daemones secundum Dionysium, quibus "aversio est malum et convenientium ipsis excessus (sive egressio) et non consecutio et imper-

[10]) Procl., De mal. subst. 21,n.55–57; Boese 254,1–256,18

92 in *om. O* | et *om. O* 95 aliud ... animabus *om. O* 96 quidem: quid *O* 99 sed: si *V* | alicubi: alicui V 100 circa[1]: terra O | alicubi: alicui *V* 102 et[1] *om. O* | in[2] *om. V* | impetibus: impeditibus *V* 105 et[2]: etiam *V* 110 si: fieri *O*

Digitized by Google

fectio et impotentia et salvantis ipsius perfectionem virtutis et infirmitas et fuga et casus"[11]), et sic "daemoni est malum praeter boniformem intellectum esse, animae praeter rationem, corpori praeter naturam"[12]), tunc erunt quattuor, in quibus est malum.

Et sufficiat de supposito et primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo ponam deorum condicionem, secundo subsistentiae deteriorum primae significationis causam et rationem, tertio subsistentiae deteriorum secundae significationis originationem, et ex hoc propositi intentionem.

De primo sciendum, quod secundum Alanum[13]) "Deus est splendor numquam D
deficiens, vita indefessa non moriens, fons semper scaturriens, seminale vitae seminarium, sapientiae principale principium, initiale bonitatis initium". Haec Alanus.

Sicut autem se habent ista in prime Deo, sic proportionaliter se habent in quolibet deo per essentiam, ut apparet ex praemissis.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod deteriora primae significationis subsistant ex deo- E
rum praesentia, satis apparet ex dicendis.

Dico autem deteriora, non quae sunt per se "perfecta, immixta et integra bona" – haec enim, cum sint ipsi dii, subsistunt praesentia prime Dei –, sed dico deteriora, "quae minus" prime Deo "participant et sunt imperfecta bona et mixta propter defectum boni. Et nullum tale est universaliter malum neque bonum neque faciens bonum, sed, quod magis et minus bono appropinquat, proportionaliter erit bonum", aliud quidem "subiecte", aliud autem "extreme, secundum quod unumquodque existentium" prime bono "participare potest". Licet quaedam "magis et minus priventur, alia autem obscuriorem habent boni participationem, et aliis secundum ultimam resonantiam adest bonum"[14]), quae etiam magis proprie possunt hic vocari deteriora, sicut maxime a bono detracta. Haec enim omnia subsistunt ex deorum praesentia, cum omne qualitercumque subsistens aut subsistat secundum causam aut secundum existentiam aut secundum participationem per 65[15]), participans autem omne subsistit praesentia participati, sive participetur separabiliter sive per aliquam inseparabilem potentiam, quam immittit participanti, assit per 81[16]).

Et hoc de secundo.

[11]) Dion., De div. nom. 4 23; PG 3,725B; Suchla 171,14–16; Simon 270,69–70
[12]) Dion., De div. nom. 4 32; PG 3,733A; Suchla 178,1–2; Simon 293,76–77
[13]) Alan. de Ins., Liber de planctu naturae 8; PL 210,451D–452A; Häring 838,147–149
[14]) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,717C–720A; Suchla 165,13–166,1; Simon 250,59–65
[15]) cf. Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[16]) cf. Procl., Elem. theol. 81; Dodds 76,12–13; Boese 43,1–2

112 perfectionem: perfectior *V* 113 casus *add.* perfectionem *V* 122 scaturriens: scaturrientes *O* 127 subsistant: substant *O* 131 minus: intellectus *V*

Digitized by Google

F De tertio sciendum, quod secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[17]) et auctorem *De malorum existentia* 17 cap.[18]) "unam utique secundum se malorum causam nullatenus ponendum. Si enim bonorum causa una, malorum multa et non unum; si bona quidem omnia commensurata invicem et similia et amica, mala autem totum contrarium neque invicem neque bonis symmetra. Si itaque similium quidem invicem unam causam praecedere, dissimilium autem multitudinem – quae enim ex una causa omnia amica et compatientia et appellantia invicem, haec quidem magis, haec autem minus, sunt – multa et non unam causam malorum ponentibus, alias quidem animabus, alias autem corporibus", alias etiam daemonibus[19]). Et infra[20]): "Assimilatae enim animae entibus, malis pro ea, quae ad melius assimilatione transmutant horum vitam. Et enim bonorum quidem exemplaria anima aspicit ad se ipsam conversa et quae se ipsa meliora apud quae, quae prime bona et entium summitates in casto fundamento et ipsae separatim locatae. Malorum autem rursum ad ea, quae extra se ipsam respiciens et quae post ipsam et quaecumque singularia et extra se ipsa inordinata et interminata et fluctuosa sui ipsorum natura, quae et expertia bonorum, quibus nutritur anime oculus et rigatur et vivit sui ipsius vita". Et infra[21]): "Quod autem malum in animabus quidem propter debilitatem nascitur et propter deterioris victoriam – exorbitat enim equus malitia participans, ait ille, ad terram repens et girans –, in corporibus autem pro dissimilium permixtione, speciei dico et informis, et iterum contrariarum rationum".

Et infra 18 cap.[22]) : "Quis autem modus et qualiter subsistit malum ex his causisque et non causis entibus, consequenter nobis dicendum dictam parhypostasim hic ponentibus. Non enim est alicubi subsistere, quod neque ex principali causa factum etiam qualitercumque neque in determinatum finem et le cuius gratia relationem habet neque secundum se eum, qui in esse progressum sortiens, oportune ipsum principaliter substans et quaecumque fieri ex causa secundum naturam: omnium autem impossibile sine causa generationem habere et ad aliquem finem ordinem ipsius generationis referre. Utrum igitur malum ponendum, aut horum, quibus esse secundum accidens et propter aliud et non ex principio proprio? Quo-

[17]) cf. Dion., De div. nom. 4 31; PG 3,732B; Suchla 176,9–11; Simon 292,74–75

[18]) Procl., De mal. subst. 17,n.47; Boese 240,2–11

[19]) cf. Dion., De div. nom. 4 32; PG 3,733 A; Suchla 178,1–2; Simon 293,76–77: "Daemoni est malum praeter boniformem intellectum esse, animae praeter rationem, corpori praeter naturam"

[20]) Procl., De mal. subst. 17,n.48; Boese 240,8–242,16

[21]) Procl., De mal. subst. 17,n.49; Boese 242,15–19

[22]) Procl., De mal. subst. 18,n.50; Boese 242,21–244,11

156 quae[3] *om. O* | prime: prima *O* 159 fluctuosa: fructuosa *V* 165 18: 8 *V* 166 et: etiam *V* 167 alicubi: aliter *V* 173 proprio: proprie *V*

Digitized by Google

niam et agimus omnia". Et infra[23]) : "Et quod fit sic quidem recte, sic autem non recte: quia quidem enim le non bonum aestimamus non recte, quia autem bonum adipisci appetentes recte; et quia universale quidem recte, particulare autem contrarium: aliud ergo, quod desiderabile nobis, et aliud, quod fit et cuius adeptio, et hoc quidem boni natura, hoc autem contrarium illi. Igitur generationem contrarii ponentes non contrarium et qualiter fiat propter debilitatem facientis et propter incommensurationem ad id, quod fit subsistere, magis utique quam paryfistasthe, id est iuxta subsistere, ei, quod fit, dicentes, recte dicemus utique; aut subsistere quidem eorum, quae ex principio in finem progredientium erat, paryfistasse autem eorum, quae neque ex principio secundum naturam apparent neque in determinatum aliud consumatum".

Et infra 21 cap. [24]): "Dubitabit autem aliquis utique qualiter et unde mala providentia ente". Et infra[25]): "Si autem, sicut dictum est saepe, malum hoc et bonum est et non impermixte malum neque antomalum, sed sic quidem malum, simpliciter autem non malum, neque malo esse propter boni participationem ipsi penitus interimendum, neque le usque ad hoc omnia et fieri bona et esse propter eam, quae in ipso, malitiam. Totaliter enim non idem omniumque sunt causam dicere Deum et solum causam omnium; sed hoc quidem verum (supple: quod sit causa omnium) hoc autem non (scilicet quod solus sit causa omnium). Et enim intellectus causa eorum, quae post ipsum, et anima eorum, quae consequenter, et natura corporum et quae in corporibus". Et infra[26]): "Si igitur providentia omnia et nullum omnino malum, secundum quod ex providentia est et fit, quid mirum, si malum habebit locum in entibus, secundum quod ex anima, et idem malum quidem erit singularium totis autem bonum". Haec auctor. Et subiungit duplicia esse mala animae: hoc quidem ab intra in phantasiis, consensibus et electionibus, hoc autem ab extra in actionibus[27]).

Et infra parum ante finem libri[28]): "Propter quod mihi videtur Plato circa regem omnium omnia ponens et illius gratia omnia, et quaecumque non bona, phantasiata enim ut bona et haec entium sunt; similiter bonorum omnium causam illum appellare et non solum omnium. Neque enim malorum, sed et horum incau-

[23]) Procl., De mal. subst. 18,n.50; Boese 244,13–25; cf. Dion., De div. nom. 4 32; PG 3,732C; Suchla 177,4–6; Simon 293,66–68: "Quare quod fit, rectum quidem esse apparere, quoniam boni gratia fit; revera autem non rectum esse; idcirco quod non bonum, bonum opinamur"

[24]) Procl., De mal. subst. 22,n.58; Boese 256,1–2

[25]) Procl., De mal. subst. 22,n.58; Boese 256,11–258,20

[26]) Procl., De mal. subst. 22,n.58; Boese 258,24–27

[27]) cf. Procl., De mal. subst. 22,n.58; Boese 258,32–36

[28]) Procl., De mal. subst. 23,n.61; Boese 264,10–18

174 sic[1]: sit *O* | sic[2]: sit *O* 175 autem: aut *V* 180 p(ar)yfistasthe *coni. cum B*: p(ar)ystasthe *OV* 182 p(ar)ryfistasse *coni. cum B*: p(ar)yfistahe *OV* 188 ipsi: ipse *V* 192 hoc autem ... omnium[2] *om. sed suppl. in marg. m. post. V*

Digitized by Google

sativum, et omnis entis causam, et enim horum tamquam entium et, qua bonum, unumquodque. Si itaque haec recte dicimus, et omnia utique ex providentia erunt, et malum habet locum in entibus. Quare et faciunt dii malum, sed tanquam bonum". Haec auctor.

Ex praemissis apparet, quod "omnia deteriora" sive primae sive secundae significationis "subsistunt praesentia deorum". Cuius exemplum satis aptum ponit auctor circa finem primi capituli dicti libri[29]) de tenebris dicens: "Quoniam et tenebra, quae quidem impermixta omnino ad contrarium et luminis expers, non est; quae autem in lumine facta et terminata ipso undique, entium est; et sole quidem tenebrosum nihil, dat enim et tenebrae claritatem debilem; aeris autem tenebrae sunt privatio eius, quod in ipso, luminis". Haec auctor.

Cui alludit Theodorus in *Clave*[30]), ubi dicit: "Solaris radius munda penetrat et immunda, cum sit in omnibus mundus neque purior in nitidis quam in sordibus. Incontaminatus est enim in omnibus, quae illuminat, 'lucet in tenebris'[31]), et mirabile dictu tenebras in se non sunt, dum tenebrarum causas in se comprehendat non solum umbrarum, verum etiam absentiarum ratione. Nullae quippe tenebrae sunt in natura rerum, quae lumine non circumscribantur. Si enim in corporibus sunt, quamvis longissime protendantur, postremo tamen solari luce ambiuntur. Si in spiritibus, quorum tenebrae ignorantia veritatis sunt, sapientiae claritate finem accipiunt. Similiter nulla absentia est, quae non ab eo, cuius absentia est, causam nascendi accipiat. Nam si lumen non praecesserit absentia, quae tenebrae sunt, non sequetur. Ideoque ex uno genere sunt absentiae et res, quarum absentiae sunt, ut lux et tenebrae, sonus et silentium, forma et informitas, ceteraque id genus".

Et hoc sufficiat de proposito.

Circa secundam partem tria faciam, quia primo dicam de idoneitate in generali, secundo ex hoc, quid sit idoneum in speciali, tertio ex praemissis, qualiter esse idoneum fit participans in universo totali.

G De primo sciendum, quod idoneitas est opportunitas, dispositio vel aptitudo rei ad aliquam perfectionem sive praesentem sive absentem, hoc est sive actu participatam sive participabilem, et hoc sive talis perfectio sit intrinsecus rei idoneae perfectiva sive extrinsecus, et si intrinsecus sive cum cointellecta privatione actus sive perfectionis in subiecto idoneo sive cum quodam ordine ad perfectionem determinatam.

Primo modo iam ultimo dictae distinctionis res apta sive potentia ratione cointellectae privationis est multa non solum in eo, quod pluribus perfectionibus est

[29]) Procl., De mal. subst. 1,n.10; Boese 190,7–12

[30]) Honor. August., Clavis phys. 412 (Eriugena, De divis. nat. V,n. 31; PL 122,942D–943A; Jeauneau 116,3708–3723)

[31]) Ioann. 1,5

209 praesentia *coni.*: principia *codd.* 210 tenebra *coni. cum B*: tenebrae *codd.* 211 quidem: quidam *V* | omnino: omnia *O* 212 sole *coni.*: soli *codd.* 213 sunt *add.* est *V* 216 quam: quod *V* 235 quodam *ex corr. in marg. V*

Digitized by Google

determinabilis, quia privatio perfectionis cuiuscumque stat sub perfectione contraria in re apta, alias talis res apta esset privata toto genere talium perfectionum, quod esse non potest. Si enim haberet contrariam perfectionem et poneretur talis res apta transmutari in aliquam perfectionem talis generis, sequeretur, quod esset transmutatio de genere in genus, quod est impossibile[32]). Non solum res apta sive ens potentia cointellecta privatione est multa modo iam dicto, sed etiam est multa in substantia secundum modum substantiae suae, id est si fuerit ens in potentia seu apta secundum suam substantiam, erit etiam multa, id est omnia illa, ad quae est apta seu ad quae est in potentia, ut materia prima est omnia illa, quorum aptitudo est in ea.

»Si etiam attendamus secundum membrum praesentis distinctionis, videlicet quod aliquid est aptum sive in potentia sub quodam ordine ad perfectionem, quam respicit et ad quam est idoneum secundum rationem alicuius determinati ordinis ad ipsam perfectionem, secundum hoc talis aptitudo non est pluribus modis determinabilis, sed sola perfectione, ad quam est et quam ipsum, quod aptum est, respicit secundum rationem sui determinati ordinis; secundum hoc enim actus activorum sunt in patiente et disposito[33]) sive idoneo et propria forma est in propria materia«[34]). Talis enim aptitudo est meritum materiae, secundum quod datur sibi forma et secundum quod est in ultima dispositione, quae est necessitas non abiciens perfectionem, sed necessario stans sub perfectione.

Qualiter autem contingat rem sic aptitudinatam esse in ultima dispositione ad suam perfectionem sive essentialem sive accidentalem, inferius apparebit.

Et hoc de primo.

Ex iam dictis statim apparet, quod istud vocatur et est proprie idoneum ad participandum, quod est aptum natum participare perfectionem, ad quam est, et hoc sive cum cointellectione privationis sive secundum rationem alicuius determinati ordinis ad ipsam perfectionem, ut iam dictum et expositum est[35]), et hoc sive sit ad talem aptitudinem productum per agens commune sive per determinatum, aliud tamen ab educente vel inducente ipsam perfectionem, sive per illud idem agens sit factum idoneum, quod facit in eo actum completum, et tale agens non agit nisi ex determinato principio potentiali ad determinatum finem per medium determinatum, quod non invenitur extra hunc ordinem. Et tale iam ultimo dictum idoneum, quod cum perfectione sua est unius coordinationis, proprissime dicitur idoneum ab 'idos', quod est forma, et 'neos', quod est novum, quasi innovatum per novam formam vel susceptivum novae formae. H

Et hoc de secundo.

[32]) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 2.2.2.,5; Pagnoni-Sturlese 309,72–310,77

[33]) cf. Arist., De an. II 2, 414a11–12

[34]) Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 2.2.2.,6; Pagnoni-Sturlese 310,78–86

[35]) cf. supra, prop. 143 F

242 quod *add.* talis *V* 244 multa² *add.* est *V* 245 in *add.* sua *O* 249 si: sed *V*
264 cointellectione: intellectione *V*

Digitized by Google

I Ex praemissis apparet, quod omne sic factum idoneum, id est aptum natum suscipere determinatam perfectionem, cum nulla talis aptitudo sit frustra in natura, sit participans ipsa perfectione secundum actum, et hoc sive in perpetuis, ubi non differt idoneitas a perfectione participata, sive in generabilibus, ubi differunt, licet non diversificent speciem ex ea parte, qua forma in potentia fit forma in actu. Receptivum vero bene ponit in numerum cum recepto vel receptibili.

Et hoc de secundo principali.

Circa tertiam partem tria dicam, quia primo dicam de luminis ratione, secundo de divini luminis propria intentione, tertio ex praemissis de alieni propria acceptione et qualiter fiat a divino lumine expositione.

K De primo sciendum, quod lumen est forma per omnia sibi similis uniformitatem retinens in toto et in parte secundum Plinium[36]). Et sic quantum ad rationem, a qua nomen imponitur, et etiam quantum ad primum significatum importat qualitatem sensibilem per se propriam sensui participare, quae qualitas, quia in immaterialibus esse non potest, ideo transumptive dicitur de ipsis immaterialibus.

Quantum vero ad secundum significatum, quo res ut figura alicuius spiritualis illud designat, vere dicitur lumen de Deo et de aliis rebus spiritualibus, quia res est veritas figurae et figura est eius umbra. Et sic proprie dicitur de diis: "Deus enim lux est et tenebrae in eo nullae"[37]). Et sic etiam dicit Alanus *De intelligentiis*[38]), quod prima substantia est lux. Quamvis enim in materialibus differant lux et lumen sicut forma significata in se et in habente ipsam per essentiam vel per similitudinem, tamen in divinis indifferenter sumuntur, quia ibi habens est id, quod habetur, propter simplicitatem.

Et hoc de primo.

L Similitudo vero, secundum quam hoc nomen lux vel lumen Deo convenit, vel potest attendi ratione suae essentiae vel virtutis vel causalitatis vel effectus consequentis suam causalitatem. Primo modo dicitur de Deo ratione suae bonitatis. Sicut enim lux est maxime formalis et nobilis inter omnes formas sensibiles et habet in se unite et simpliciter et excellenter perfectiones omnium qualitatum visibilium adeo, quod etiam sit hypostasis, id est formalis subsistentia, omnium colorum, ita bonitas deorum consistit in hoc, quod ipsa sola ratione suae supersubstantialitatis est pura et immixta et sic omnino formalis nihil habens vel de materia vel materiae condicionibus sibi permixtum, immo nec de aliis intentionibus formalibus essentialiter. Ex quo consequens est, cum natura superior necessario habeat eminenter id, quod est inferioris, quod haec natura utpote in omnibus eminentior omnium

[36]) ap. Barth. Anglic., De rerum propr. VIII 40; Frankfurt 1650, 425

[37]) I Ioann. 1,5

[38]) Adam Pulchr. Mulier., Lib. de intellig. 6; Baeumker 8,6

283 alieni: alicui *O* 288 participare: participari *O* 295 significata: significativa *O*
299 lumen: luminis *V* 309 in *om.O*

Digitized by Google

generum perfectiones secundum suam proprietatem in se praehabet, scilicet unialiter et supersubstantialiter per 117[39]).

Et ideo Dionysius in idem ponit haec duo, scilicet bonum et lumen. Pulchrum autem mediante lumine reducitur ad rationem boni, cum pulchritudo sit consonantia cum claritate. Unde, sicut lux corporalis est formaliter et causaliter pulchritudo omnium visibilium, sic lux divina est formalis causa pulchritudinis cuiuscumque formae: omnis enim forma, cum sit effectus primae lucis divinae sive sit divina secundum essentiam sive secundum causam, participat similitudinem primae lucis. Et hoc est, quod auctor libri *De intelligentiis* vult dicere prop. 8[40]): "Unumquodque, quantum habet de luce, tantum retinet esse divini. Unaqueque substantia habens magis de luce quam alia dicitur nobilior ipsa. Perfectio omnium eorum, quae sunt in ordine universi, est lux". Unde etiam quaelibet forma, quanto minus habet huius luminis per obumbrationem materiae, tanto deformior est et alienior a divino lumine, et quanto plus habet huius luminis per elevationem supra naturam, tanto pulchrior est. Ubi autem haec lux est essentialiter, ibi est ignota et inenarrabilis, ubi autem est secundum causam, ibi est superignota penitus et omniquaque ineffabilis.

Si vero sit transumptio ratione virtutis et causalitatis, sic hoc nomen 'lux' dicitur de diis secundum eandem rationem, qua est bonum. Sicut enim lux solis, inquantum est instrumentum universalis naturae habens in se virtutem omnium caelestium motorum et mobilium et motuum superextensum, est toti visibili mundo sursum et deorsum illuminans omnia valentia illuminari ita, quod, si quod ipso non participat, hoc non est ex infirmitate suae illuminativae virtutis, sed propter importunitatem seu inidoneitatem accipiendi lumen[41]) et sic de aliis condicionibus, quas enumerat Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*, sic etiam lux inaccessibilis, sive sit divina secundum causam sive secundum essentiam, quarum prima est "super omne lumen bonum – secundum Dionysium ibidem[42]) – sicut radius fontanus et supermanans luminis effusio, omnem supermundanam et circamundanam et mundanam mentem ex superplenitudine ipsius illuminans et intellectuales ipsarum totas virtutes renovans et omnes superexcedens eo, quod superextendatur, et omnia comprehendens eo, quod superiaceat, et simpliciter omnem illuminativae virtutis donationem sicut principaliter lucens in se ipso coassumens et superhabens et praehabens". Et sic distribuit lumina suarum bonitatum a supremis et provectissimis essentiis transiens usque ad ultimas, et neque superiores pertinguunt ad

39) rectius cf. Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,7; Boese 59,3–4

40) Adam Pulchr. Mulier., Lib. de intellig. 8; Baeumker 9,19–24

41) cf. Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697D; Suchla 147,15–18; Simon 157,71–72: "Et si aliquid ipsis non participat, hoc non infirmitas aut parvitas est illuminativae ipsius distributionis, sed non extentorum ad luminis participationem propter luminis accipiendi importunitatem"

42) Dion., De div. nom. 4 6; PG 3,701A–B; Suchla 150,1–7; Simon 175,72–76

321 etiam: et *V* 325 ibi: ubi *O* 328 est: et *V* 334 sic etiam: sicut et *V* 340 illuminativae: illuminantem *O*

Digitized by Google

ipsius excessum in bonitate, nec inferiora transeunt ambitum suae immensitatis, sed illuminat omnia simpliciter ita, quod nihil est, quod sit simpliciter expers suae illuminativae virtutis. Eodem modo proportionaliter est de ipsis, qui sunt fontana lumina sub prima luce simpliciter.

Si vero tertia ratio transumptionis consideretur, scilicet effectus consequens causalitatem luminis, sic etiam specialiter omnis deus dicitur lumen superintellectuale, et ratio luminis transfertur in eos potius ratione scientiae et veritatis quam bonitatis. Et sic omnis deus per essentiam potest dici "candor lucis superaeternae", scilicet prime lucis, "et speculum sine macula" "et imago bonitatis illius"[43]). Prime enim Deus est simpliciter prima, purissima, simplicissima et superperfectissima veritas et ratio incommutabilis omniquaque diffundens radios suos in omne verum, licet per prius superimpleat ipsos deos superintellectuali lumine et consequenter omnes supercaelestes mentes, et sic descendat usque ad illuminationem nostri, qui etiam quasi in tenebris et umbra mortis sedemus. Eodem modo proportionaliter est intelligendum de diis intra ordinem unialem.

Et hoc de secundo.

M Ex praemissis colligi potest, quod illud dicitur alienum a divino lumine, quod est tenebrosum, obscurum vel opacum, et hoc sive tantum subsistat secundum ultimam divini luminis resonantiam – hoc enim videtur maxime distare a fontana luce – et ex hoc dissimillimum ipsi, sive etiam illud dicatur alienum a divino lumine, quod supra dictum est deterius quoad secundam significationem, scilicet malitia, quae, dum in infinitum non progrediatur, sed necessariis finibus comprehendatur, consequenter boni successione finem accipiet.

Omne autem alienum primo modo sumptum fit a divino lumine. Sicut enim omnis ordo sive summus sursum versus sive extremus deorsum versus sive medius a Deo, qui est verum lumen, est constitutus et intra eum custoditur, extra quem nihil est et intra quem omne, quod est, et omne, quod non est, sive per excessum sive defectum accipiatur, mirabili et ineffabili modo comprehenditur ipsoque, qui omnia ambit, omnia ambiri negari non potest, et extra quem nihil potest vel cogitari vel credi vel intelligi, praesertim dum inconcusse intelligatur tenebras, quae alienae sunt a luce, intra lucem contineri et a luce fieri, dum nullae sint tenebrae non participantes aliqualiter luce. Et sicut dixi tenebras contineri intra lucem, sic dico umbram intra corpus, silentium intra sonitum ceteraque similia, quae causas suas in his, quibus e contraria, absque his, quarum absentiae defectus privationes et operationes contrarietates sunt, nullo modo esse et intelligi possunt. Esse autem dico ea ratione, qua non solum substantialia, verum etiam, quae ex eis ex adversa parte respondent, esse dicuntur. Eodem modo intelligendum est de luminibus deorum, quod non solum propinquissima, sed etiam remotissima, quae videntur esse aliena per eas, constituuntur et fiunt.

43) Sap. 7,26

355 consequenter omnes: omnes consequenter *O*   360 illud *add.* quod *V*   365 in *om. O*   369 quem: que *V*   372 quem: que *V*

Digitized by Google

Alienum vero secundo modo prius dicto acceptum incausale est omnique naturali origine carens, malum videlicet. Neque enim in existentibus est neque in non existentibus, sed ab ipso non existente magis ab existens quam alienum et magis sine substantia. Dicatur tamen alienum tamquam alicui bono subcontrarium et sic, licet non reducatur in causam efficientem, sed deficientem, nec in causam per se, sed per accidens, tamen fit a divino lumine non inquantum malum sive alienum, sed inquantum innititur bono, sicut verbi gratia tenebrae subcontrariantur lumini et causantur a lumine, cui etiam permiscentur, quoniam, quae sunt omnino impermixtae ad lumen et luminis simpliciter expertes, non sunt in rerum natura, ut prius dictum est[44]), "quae autem in lumine factae sunt et terminatae ipso undique, entium sunt et soli quidem tenebrosum nihil, dat enim tenebris claritatem debilem, aeris autem tenebrae sunt privatio eius, quae in ipso, luminis".

Unde auctor *De malorum existentia* circa finem[45]) concludit etiam malum fieri tamquam bonum per ipsos deos, ut superius est adductum.

Et hoc sufficiat de tertia parte.

Circa quartam et ultimam partem tria dicam, quia primo dicam de li 'omnis' in proposito diversa expositione, secundo de li 'subito' multiplici acceptione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

De primo sciendum, quod »perfectum, totum, maximum, universum et omne N
sunt synonima quippe, sicut dicit Aristoteles III *Physicorum*[46]), "totum et perfectum aut idem penitus est aut secundum naturam proximum est". "Cuius autem nihil est extra, hoc est totum"[47]). Et perfectum hoc est, "cui nihil abest"[48]). Cui " autem est absentia extra", id est, »cui aliquid deest«[49]), "non omne est, cum absit"[50]). Item secundum Aristotelem X *Metaphysicae*[51]) "maximum in quolibet genere est perfectum: magnum enim est illud, cui non est possibilis additio, perfectum vero extra quod nihil". Item secundum Aristotelem in eodem[52]) et Averroem[53]) perfectum et completum idem, quia illud, cui non potest fieri additio, est completum, perfectum autem est, extra quod nihil, et sic est completum, cum etiam extra completum nihil est. Item omne completum est continens et non contentum, et propter hoc nihil est extra completum: hac igitur ratione completum et totum idem. Item

44) supra, prop. 143 F
45) cf. Procl., De mal. subst. 23,n.61; Boese 264,1–18
46) Arist., Phys. III 6, 207a13–14; Bossier–Brams 128,16–17
47) Arist., Phys. III 6, 207a11–12; Bossier–Brams 128,14
48) Arist., Phys. III 6, 207a9–10; Bossier–Brams 128,12–13
49) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 2 44; Fauser 137,42–43
50) Arist., Phys. III 6, 207a12; Bossier–Brams 128,15
51) Arist., Metaph. X 4, 1055a10–12; t. comm. 13; Venetiis 1562, 261rC
52) cf. Arist., Metaph. X 4, 1055a11–17; t. comm. 13; Venetiis 1562, 261rC–D
53) cf. Averr., Metaph. X comm. 13; Venetiis 1562, 261vH

393 soli: sole *ed.* 396 tamquam *add.* fieri *O* 399 li *om.* *O* 405 est² *om.* *O*
407 enim est: est enim *O*

Digitized by Google

secundum Aristotelem I *Caeli et mundi*[54]) omne, "totum et perfectum non diversificantur in forma, sed eorum diversitas est in materia" et accidente, prout exponit Averroes[55]). "Nam, cum subiectum rei est quantitas discreta, tunc dicitur omne; cum autem fuerit quantitas continua, dicitur totum; quando autem est in forma et qualitate, dicitur completum sive perfectum"«[56]).

»Secundum vero Avicennam libro IV cap. 3 *Metaphysicae*[57]) nomina perfectionis, totius et universi paene cognata sunt in significatione. Verum nomen perfectionis non continet sub se multitudinem nec in potentia nec in effectu. Totum vero continet multitudinem aut in potentia aut in effectu, unde res est perfecta, inquantum nihil remanet extra eam et est totum in eo, quod, quidquid est necessarium ei, in eo est. Unde totum est respectu multitudinis comprehensae in eo. Differunt autem totum et universum, quia totum dicitur continuum et disgregatum, in cuius situ est diversitas; universum vero est illud, in cuius situ non est diversitas, vel id, in quo est distinctio«[58]), ut supra 67[59]) est expositum.

Item 'omne' accipitur et distributive pro singulis generum vel collective pro generibus singulorum.

Et hoc de primo.

O De secundo notandum, quod 'subito' uno modo idem est, "quod est praeter spem ex non apparente ad manifestum adductum" secundum Dionysium in principio 3 *Epistulae*[60]) ad Gaium monachum. Secundo modo 'subito' est, quod sit in parvo vel imperceptibili tempore, et sic est idem quod velociter. Tertio modo idem est, quod instantanee seu quod fit in instanti.

Ubi tamen sciendum, quod secundum Alhazen in II libro *De aspectibus*[61]) quaedam videntur comprehendi in instanti, quae tamen comprehenduntur in tempore insensibili, sicut "syllogismi, quorum propositiones sunt universales et manifestae, comprehenduntur in tempore insensibili"[62]), licet multis videantur comprehendi in instanti, quod non est verum secundum eum, quia illud solum comprehenditur in instanti, quod comprehenditur per intellectum, non per rationem, illud autem, quod comprehenditur per rationem, comprehenditur in sensibili tempore, "verbi

54) Arist., De cael. I 1, 268a20–22; tr. Gerardi: Opelt 5,89–90
55) cf. Averr., De cael. I comm. 3; Carmody–Arnzen 7,12–14
56) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra
57) cf. Avic., Metaph. IV 3; Van Riet 217,48–218,63
58) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra
59) supra, prop. 67 A; Zavattero 8,15–9,43
60) Dion., Epist. 3; PG 3, 1069B; Ritter 159,3–4; Simon 485,71
61) Alhaz., De apsect. II 3,n.32–35; Smith 105,221–107,270
62) Alhaz., De aspect. II 3,n.35; Smith 106,263–264

413 et² *om. O* 418 cap. 3 Metaphysicae: Metaphysicae cap. 3 *O* 419 totius: totus *V* 426 67 *om. O* 431 spem: speciem *O* 437 sicut ... (438) insensibili *om. O* 441 per rationem comprehenditur *om. V*

Digitized by Google

gratia, quod totum sit maius sua parte"[63]). "Et ordinatio istius syllogismi est ista: omne totum addit super partem, et omne addens super aliud est maius ipso: ergo omne totum est maius sua parte. Et velocitas comprehensionis virtutis distinctivae circa consecutionem non est, nisi quia propositio universalis est manifesta"[64]). Et infra loquens de comprehensione visus ostendit, quod prius sentitur esse coloris quam quiditas ipsius, et quod comprehensio quiditatis non est subito, "quoniam comprehensio quiditatis coloris non est nisi per distinctionem et assimilationem; sed distinctio non est nisi in tempore: ergo comprehensio quiditatis non est nisi in tempore"[65]).

Et huius signum apparet in tracto apud motum eius. Et postea[66]) ostendit, "quod color in eo, quod color, et lux in eo, quod est lux, non comprehenditur visu nisi in tempore", ubi etiam inter alia dicit medium non illustrari nisi in tempore, quamvis lateat sensui, quod clare probat per transitum luminis per foramen[67]).

Sed magister Theodoricus tractatu *De natura oppositorum* 44 cap.[68]) oppositum sentit, ostendendo formas perfectionales "fieri non per motum, sed simplicem transmutationem" et per consequens "unaquaeque earum secundum se et absolute respicit suum perfectibile, et ideo adest et abest modo simplici et indivisibiliter suo perfectibili secundum simplicem et istantaneam dependentiam a sua causa"[69]). Et sic visio et illuminatio medii secundum eum fit in instanti.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod omne, sive accipiatur pro univer- P
so sive pro generibus singulorum sive pro singulis generum, omne, inquam, tale illustratur a diis, qui sunt lumina supersubstantialia, subito, sive tale lumen sit ex non apparente ad manifestum adductum praeter spem, sicut in obscuratis propria imbecillitate et quasi in idoneis, cum stent sub oppositis formis, sive talis illustratio fiat per idonea, quae necessario fit in instanti et ex parte illustrantis, cum non agat per motum et transmutationem, sed per simplicem enumerationem, et ex parte illustrabilis, quod etiam indivisibiliter et modo simplici et per consequens instantanee suscipit ipsum lumen multo amplius, quam aer suscipiat lumen solis.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

[63]) Alhaz., De aspect. II 3,n.32; Smith 105,224–225; Euclid., Elem. I comm. an. conc. 8; Heiberg-Stamatis 6,4; Venetiis 1509, 4v

[64]) Alhaz., De aspect. II 3,n.33; Smith 106,245–249

[65]) Alhaz., De aspect. II 3,n.57; Smith 119,30–33

[66]) Alhaz., De aspect. II 3,n.60; Smith 121,96–98

[67]) Alhaz., De aspect. II 3,n.60; Smith 121,101–122,143

[68]) Theodor. de Vrib., De nat. contr. 44 1; Imbach 113,11–12

[69]) Theodor. de Vrib., De nat. contr. 44 3; Imbach 114,21–24

445 consecutionem: coclusionem *ed.* 455 Theodoricus *add.* cuius *O* 465 spem: speciem *O* 470 multo ... lumen[2] *om.* *O*

Digitized by Google

COMMENTUM

Semper quidem enim divina magis comprehensiva potentiora sunt procedentibus ab ipsis, participantium autem idoneitas divini luminis causa fit. Obscurat enim illam sua imbecillitate. Illa autem obscurata aliud aliquid videtur praeminentiam transumere non secundum ipsius potentiam, sed secundum participantis impotentiam diffugere putantis speciem divinam illustrationis.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omnia qualitercumque etiam defectivam entitatem habentia subsistunt praesentia deorum; sed omnia deteriora sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet per secundam partem praemissae, quia divina per essentiam utpote magis comprehensiva semper sunt potentiora omnibus procedentibus ab ipsis: cum ergo deteriora habeant aliquam participationem, licet obscuram, ista tamen necessario erit ex praesentia deorum.

Participantium autem: Hic probatur quoad secundam partem. Omne qualitercumque potens sortiri praesentia deorum fit participans; sed omne idoneum est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, quia alias potentia secundum speciem esset frustra. Minor declaratur, cum idoneitas participantium sit causa illustrationis divini luminis: ergo omne idoneum fit participans.

Obscurat enim etc.: Hic probatur tertia pars elementi sic: Omne illud, cuius idoneitas obscuratur propria imbecillitate, fit a divino lumine; sed omne alienum a participatione est huiusmodi: ergo omne alienum fit a divino lumine.

Maior apparet, quia transcendens a participatione inferioris illustrantis, puta intellectus, incidit in participationem superioris, scilicet vitae, et cadens a vita incidit in participationem entis et deinde in potentiam et ultimo in bonitatem seu unitatem. Et hoc est, quod dicitur in littera, quod idoneitas obscurata propria imbecillitate ipsius participantis ipsum participans videtur aliquid aliud transumere ex praeminentia, id est nobiliori intentione, non secundum potentiam ipsius participantis, sed secundum ipsius impotentiam diffugere putantis divinam speciem, id est formam inferioris causae, incidit in speciem illustrationis superioris causae.

Quarta pars non probatur. Cum omne agens per essentiam agat in istanti; dii autem sunt huiusmodi: ergo etc. Ergo omne, quod illustratur a diis, illustratur subito.

475 praeminentiam *coni.*: praeminentia *codd.* 480 etc. *om.* *V* 491 etc. *om.* *V*
492 a participatione ... (493) alienum *om.* *V* 494 transcendens: transcidens *O*
496 participationem: perfectionem *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 144
OMNIA ENTIA ET OMNES ENTIUM DISPOSITIONES INTANTUM PROCESSERUNT INQUANTUM ET DEORUM ORDINATIONES

Ostenso, quod non solum meliora, sed etiam deteriora subsistunt praesentia deorum, nunc ostendit auctor, usque ad quem terminum omnia entia procedant dicens: OMNIA ENTIA etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum dicam tria, quia primo dicam de li 'omnium entium' propria acceptione, secundo de dispositionis diversa significatione, tertio de dispositionis hic acceptae subdivisione et ex praemissis suppositi declaratione.

De primo sciendum, quod in proposito omne illud vocatur ens, quod est qualitercumque citra deos subsistens. Et sic ens non est hic nomen commune, quod dividitur in substantiam et accidens[1]), sed dicit rem qualitercumque ex principiis constitutam, per se subsistentem, non indigentem altero ad consistentiam, id est in se ipsa ens et non in altero habens consistentiam[2]). Unde et Ioannes Damascenus in *Logica* sua cap. 1[3]) describens tale ens dicit: "In omnibus entibus, quod in se ipso habet esse et non in altero, substantia est". Omne quodcumque per se existens et non in altero habet esse, id est quod non propter aliud est neque in altero habet existentiam, sed in se ipso est, in quo accidens habet existentiam, quia transmutato accidente substantia non transmutatur. Et sic acceptum ens condividitur dispositioni qualitercumque acceptae, secundum quod includit inexistentiam. A

Et hoc de primo.

De secundo notandum, quod dispositio multa significat. Aliquando enim dicit praedefinitionem simpliciter prime Dei, ut est in ipso praedefiniente secundum illud: "disponit omnia suaviter"[4]). »Et quod non solum in Deo sit sicut in causa dispositionis rerum, sed sicut in disponente per intellectum, probat Augustinus *Super Genesim*[5]) tractans illud: "omnia in mensura, numero et pondere disposuisti"[6]), quia vel haec sunt in creaturis vel in creatore. Non in creaturis, quia sunt B

[1]) cf. Ioann. Damasc., Dial. 4; Kotter 57,3–6; Colligan 1,5–6
[2]) cf. Ioann. Damasc., Dial. 4; Kotter 57,6–58,10; Colligan 1,6–9
[3]) Ioann. Damasc., Dial. 4; Kotter 59,55–58; Colligan 1,23–24
[4]) Sap. 8,1
[5]) cf. Aug., De Gen. ad litt. IV 3; Zycha 99,1–22
[6]) Sap. 11,21

9 de[1] *om. codd.* 17 substantia ... (18) altero *om. V* 25 disponit *coni.*: dispositionis *codd.*
28 vel in ... creaturis *om. sed suppl. in marg. m. post. V*

Digitized by Google

facta, et si omnia facta disposita sunt in his, ipsa etiam disposita sunt in his se ipsis, quia si in aliis essent disposita, non omnia Deus in his disposuisset. Impossibile autem est rem disponi in se ipsa: ergo reliquum membrum verum est, scilicet quod haec sunt extra creaturas in creatore et quod disposuisse "omnia in mensura"[7]) etc. est omnia disposuisse in se, qui est "mensura omni rei modum praefigens et numerus omni rei speciem praebens et pondus omnem rem ad quietem trahens"«[8]).

»Et licet talis dispositio divina implicet divinam voluntatem et, inquantum scientia practica Dei est causa scitorum, implicet potentiam, tamen secundum principalem rationem nominis pertinet ad scientiam divinam, in qua secundum rationes exemplares omnia sunt praeordinata. Et quia hoc attributum appropriatur Verbo divino, ideo dicit *Glossa* super principium Genesis[9]), quod Deus uno modo operatur "in Verbo omnia disponendo"[10]), "quoniam in ipso condita sunt universa"[11]), immo "omnia per ipsum et in ipso creata sunt"[12]), secundum quod conceptus rei vocatur res ipsa«[13]). Et ista est prima significatio dispositionis.

Secunda est, qua omnia disposita sunt seu praeconstituta in primordialibus causis: in talibus enim prime Deus sicut in mundo supersubstantiali omnia disposuit facienda sub hac dispositione.

»Efficientia ipsius prime Dei, qua omnia in ipsis primordialibus causis et per eas in propriis naturis condidit, dicitur dispositio, secundum quod tria distinguuntur opera Dei prima, scilicet creationis, dispositionis et ornatus.

Et sic ulterius quarto ipse effectus huius efficientiae vocatur dispositio Sap. 7[14]): "Ut sciam dispositionem orbis terrarum".

Et quinto huius effectus habitudinaliter inserti in natura rerum. Productio ad actum et perfectionem est etiam dispositio, Sap. 8[15]): "Disponit omnia suaviter". Et haec disposito proprie est effectus providentiae secundum illud Boethii IV *De consolatione*[16]): "Providentia est divina ratio in summo omnium principe constituta, quae cuncta disponit"«[17]).

7) Sap. 11,21
8) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 1; Beccarisi 97,3–12; (lin. 34) mensura ... (35) trahens: Aug., De Gen. ad litt. IV 3; Zycha 99,15–17
9) cf. Glossa ord. in Gen. 1,1; Argentinae 1480–1481, I 9a; Aug., De Gen. ad litt. I 4; Zycha 8,5–21
10) Petr. Lomb., Sent. II 12 6; Grottaferrata 1971, 388,37–389,1
11) Col. 1,16
12) Col. 1,16
13) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 3; Beccarisi 99,75–82
14) Sap. 7,17
15) Sap. 8,1
16) Boeth., Philos. cons. IV 6; Bieler 79,27–29
17) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 4; Beccarisi 100,83–90

30 Deus: Deo *O* 36 causa *coni. ex Ulr.*: tam *codd.* 37 rationes *coni. ex Ulr.*: res *codd.* 41 immo: in modo *V* 45 sub: ab *O* 48 ulterius: ultimo *O* 50 terrarum *add.* dispositio *V*

Digitized by Google

Sexta dispositio est productorum ordinatio secundum illud commenti 110[18]): "Non enim omnia aequalis sunt dignitatis et si ex eadem dispositione".

Septima idem est, quod ordo, iuxta illud Augustini XIX *De civitate Dei*[19]): "Ordo est parium dispariumque sua unicuique loca distribuens dispositio". Idem apparet et per 118[20]).

Octava idem est, quod forma naturalis corporalis rem informans: haec enim dicitur esse dispositio eius, cuius est forma.

Item nona idem est, quod forma accidentalis, secundum illud Commentatoris super IV *Metaphysicae*[21]), quod essentia accidentis est esse dispositionem entis veri.

Decima dispositio est idoneitas ad aliquam formam, et hoc sive differat a forma, sicut in forma substantiali, sive sit idem quod forma sicut in accidentalibus, ubi ultima dispositio est ipsa forma.

Undecima idem est, quod modus vel species rei.

Duodecima proprietas rei, sive consequatur rem secundum se et absolute sive in ordine ad aliud, dispositio dicitur, quia emanat de genere accidentis secundum Boethium[22]).

Et hoc de secundo.

De tertio considerandum, quod dispositio, prout hic accipitur, est duplex. Una, C quae competit toti entium universitati sive totali sive partiali, alia, quae competit cuiuscumque entis singularitati.

Prima consistit in "numero, pondere et mensura"[23]) seu ordine, specie et modo, quae in idem reducuntur cum praedictis, secundum quod invenitur vestigium deorum in omnibus entibus[24]). Est enim numerus uniuscuiusque rei numerosa essentia secundum processum eius a sua causa productiva, quae secundum rationem suae simplicitatis et absolutionis est principium talis essentiae, quam eo ipso necessarium est cadere in aliquem essentialem numerum intentionum sive pauciorum sive plurium. Quod autem hic intelligitur per 'numerum', intelligitur etiam nomine speciei in alia enumeratione, est enim species essentia rei ex proportionata principiorum eius coaptatione quasi quidam pulchrum resultans. Et sic ratio speciei attenditur in ratione principiorum intrinsecorum et potissime in respectu ad primum productivum, quod etiam in tali intentione est prime pulchrum secundum eam rationem, qua res, quae suam essentiam ex ipso participat

18) Procl., Elem. theol. 110 comm.; Dodds 98,12–14; Boese 56,12–13
19) Aug., De civ. Dei XIX 13; Dombart-Kalb 679,11–12
20) cf. Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4
21) cf. Averr., Metaph. IV comm. 2; Venetiis 1562, 65vI; Arist., Metaph. IV 2, 1003b6–10; Theodor. de Vrib., De mag. et min. 19 2; Imbach-Steffan 60,50–54
22) cf. Boeth., In Isag. Porph. IV 15; Brandt 276,3–4: "Superius dictum est omnia propria ex accidentium genere descendere"
23) Sap. 11,21
24) supra, prop. 32 F; Mojsisch 212,222

59 dispositio: positio *O* 65 differat: differt *V* 81 aliquem: aliquam *O*

Digitized by Google

tamquam existens ipsum in altero et ad eius videlicet imitationem et similitudinem procedens. Dico autem ad imitationem et similitudinem et non ad imaginem loquendo proprie, cum imago, utpote perfecta similitudo et conformitas ad prime Deum, qua non invenitur maior, solum reperiatur in diis, ut supra 32[25]) est ostensum, vestigium vero invenitur in omnibus creaturis. Secundum hoc igitur patet, quod ratio numeri et speciei attenditur in participando essentiam numerosam a suo principio productivo.

Ex quo consequitur ratio mensurae sive modi, quod idem est. In eo enim, quod unumquodque procedens capit suam essentiam ab eo, quod est sua prime causa, a qua procedit, est secundum propriam rationem terminatum et limitatum tenens aliquem gradum eius intentionis, quae fontane et absque limitatione est in ipso, quod est prime in ea et ex hoc quasi pelagus infinitum. Tenere autem gradum talis intentionis est rem stare in mensura et modo propriae entitatis cum quadam deficentia a suo prime.

Ex quo necessario sequitur tertium 'pondus', videlicet sui ordo rei, qui non est nisi inclinatio quaedam, qua res convertitur in suum principium, a quo procedit appetens ipsius perfectionem. Et sic ordo sive pondus rei sequitur speciem, quae est secundum essentiae participationem.

Sequitur etiam modum seu mensuram, quae est secundum rei limitationem. Et haec tria inveniuntur in omnibus entibus in respectu ad sua principia productiva et potissime respectu primi principii absolute, cuius vestigium omnibus est impressum.

Secunda vero dispositio, scilicet quae competit cuiuscumque entis singularitati, subdividitur, quia vel est essentialis alicui rei singulari, et hoc vel secundum se et absolute vel in respectu ad aliud sicut omnem intellectum esse plenitudinem specierum – hoc enim competit sibi secundum se et absolute – vel intelligendo instituere – hoc enim inexistit sibi in habitudine ad aliud –, licet utrumque sit essentiale intellectui per essentiam, vel est accidentalis, et hoc sive consequatur speciem sicut figura et color in avibus, sive individuum sicut esse quantum vel quale et sic de aliis.

Ex praemissis colligitur, quod non solum entia quantum ad eorum substantialitatem, verum etiam omnes entium dispositiones sive secundum ordinatorum totalitatem sive secundum cuiuslibet entis singularitatem processerunt ab ipsis diis sicut a primordialibus causis.

Et hoc de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam, quid sit ordinatio deorum in generali, secundo, cum non sit aliud quam dispositio eorum, dicam de dispositione in speciali, tertio ex praemissis ostendam propositum in universo totali.

D De primo sciendum, quod ordinatio deorum, prout hic accipitur, non est aliud a dispositione, secundum quod est praedefinitio in eis ad imitationem prime praedefinientis et disponentis omnia simpliciter. Talis enim dispositio secundum princi-

[25]) supra, prop. 32 E; Mojsisch 211,194–212,201

108 potissime: potissimi *V* 125 praedefinientis: definientis *O*

Digitized by Google

palem nominis rationem dicit id, quod essentialiter est in diis, cum effectu in creatura habitudinaliter connotato potius quam actualiter eo, quod secundum rationem dispositio est prior electione, quae facit impetum ad opus, et idem convenit diis ab aeterno et est sententia consilii divini, quae vocatur praefinitio saeculorum.

Et hoc de primo.

E

Verum, ut istud, quod iam dictum est et etiam quod supra de dispositione adductum est, in primis tribus significationibus dispositionis evidentius appareat, considerandum, quod, »sicut dicit Damascenus II libro cap. 22[26]), ordo est inter consilium, iudicium, dispositionem et electionem et operationem, quia primo de operandis est consilium, id est appetitus inquisitivus de his rebus, quae in nobis sunt, secundo est iudicium, quo iudicamus quid melius, tertio est dispositio, quo quis disponit et amat, quod iudicatum est ex consilio, et vocatur sententia, quarto est electio, cum duobus propositis hoc alteri praeoptamus, deinde fit impetus ad opus.

Ex hoc patet, quod dispositio in nobis est sententia de aliquo facendo, sicut consulte iudicatum est fieri. Cum ergo omnia, quae de diis dicuntur, secundum suam perfectionem sine imperfectione, quam habent in entibus productis, sumantur, sic etiam est in proposito. Et ideo remoto omni eo, quod dicit dubitationem vel ignorantiam, dispositio deorum est practica praeconceptio in eorum arte de rebus facendis et de modo productionis, scilicet secundum congruitatem ordinum et ordinatorum et similium condicionum, et de modo cuiuslibet rei productae, scilicet ut sit in mensura et numero et pondere, id est in tali perfectione bonitatis, quod cuiuslibet dei causatum sit vestigium suae causae primordialis«[27]).

Et hoc de secundo.

F

»Ex praemissis apparet tertium, quod sententia dispositionis, licet in nobis dicat conclusionem practicam conclusam ex iudicio, quae est cum intentione affectus ad prosequendum id, quod consiliatum est – ut enim dicit Damascenus[28]), si iudicat et non diligit illud, quod iudicatum est, non dicitur sententia –, tamen in diis non sic sumitur, cum non cognoscant unum ex alio, sed dicit in eis infallibilem et immutabilem praeordinationem effectus, secundum quod per omnia congruit rationi iudicii divini. Haec est enim sententia supermentalis secundum iudicium prudentiae. Unde, sicut dicunt Avicenna[29]) et Isaac in libello *De definitionibus*[30]), "sententia est conceptio definita et certissima" "alterius partis" contradictionis«[31]).

26) cf. Ioann. Damasc., De fide orthod. II 22; Kotter 90,71–91,83; Buytaert 137,85–100
27) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 1; Beccarisi 97,14–98,29
28) cf. Ioann. Damasc., De fide orthod. II 22; Kotter 90,78–80; Buytaert 137,95–96
29) Avic., De an. V 1; Van Riet 79,45–46
30) Isaac Isr., Lib. de defin., alia transl., Muckle 340
31) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 2; Beccarisi 99,55–63

135 et electionem *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 136 consilium *add.* scilicet *V* 143 sic: sicut *V* 147 et[2]: in *V* 153 illud *om. codd.*

Digitized by Google

»Cum igitur dii omnia operentur per artificiales intellectus et ab illis nihil possit fieri nisi cum dispositione praedicto modo sumpta, patet, quod necessaria ratione concluditur dispositiones et praeordinationes esse in diis«[32]).

Et sic etiam manifeste ex praeinductis colligitur, quod non solum entia, verum etiam omnes entium dispositiones sive secundum ordinatorum totalitatem sive secundum cuiuslibet singularitatem, et hoc sive sint essentialia sive accidentalia, intantum processerunt secundum modum perfectionis et etiam elongationis usque ad ultimum possibile esse in natura, inquantum se extendunt deorum ordinationes.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Et enim dii entia secum produxerunt et nihil erat possibile subsistere et mensuram et ordinem sortiri extra deos, et enim perficiuntur omnia secundum ipsorum potentiam et ordinantur et mensurantur a diis. Et ante extrema igitur in entibus genera praeexistunt dii disponentes haec et dantes his vitam et specificationem et convertentes haec ad bonum et ante media eodem modo et ante prima. Et omnia colligantur et radicantur in diis et salvantur per hanc causam; distans autem a diis adhuc et desertum factum penitus in non ens decidit et exterminatur privatum penitus a continentibus ipsum.

Probatio elementi talis est: Omnia producta a diis mensuram et ordinem ab ipsis sortientia intantum processerunt inquantum et deorum ordinationes; sed omnia entia et omnes entium dispositiones sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, quia, cum prime Deus simul creavit omnia, licet principaliter creavit deos, in quibus et per quos omnia et singula disposuit in pondere, numero et mensura, et per consequens, postquam dii creati sunt, statim in eodem nunc produxerunt secundum auctorem omnia secum entia qualitercumque secundum speciem existentia et individua perpetua, alia autem, scilicet generalia et corruptibilia, in rationibus seminalibus produxerunt. Et sic nihil erat possibile existere extra deos, quia omnia perficiuntur a prime Deo secundum ipsorum potentiam et ordinantur et mensurantur a diis et ipsi dii praeexistunt ordine dignitatis et naturae ante extrema genera in entibus et per consequens sunt causae eorum disponentes ipsa genera secundum suas seyras et donantes quibusdam vitam, quibusdam specificationem, scilicet esse quiditativum sive intellectualitatem, quibusdam entitatem, quam vocat perfectionem. Et sic non solum disponunt res in se ipsis, sed

[32]) Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 2; Beccarisi 99,72–74

160 nisi: non *O* 163 etiam: et *V* 169 Et *coni.*: ut *codd.* 172 convertentes: convertens *V* 174 hanc: hac *V* 178 etc. *om. V* 180 creavit: creaverit *V* 181 creati sunt: sunt creati *O*

Digitized by Google

etiam convertentes eas ad bonum secundum condicionem subsistentium per conversionem per 37[33]). Et sic convertunt extrema ad bonum ante media et media eodem modo ante prima. Et sic per essentialem dependentiam omnia illigantur seu innectuntur et radicantur in eis et salvantur. Verum distans adhuc a diis sine omni appropinquatione similis ad deos ipsos et factum penitus desertum praesentia deorum decidit in non ens actu et exterminatur ab esse privatum penitus eis, quae ipsum continere deberent.

[33]) cf. Procl., Elem. theol. 37; Dodds 40,7–9; Boese 23,1–3

193 illigantur: intelligantur *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 145
OMNIS DIVINI ORDINIS PROPRIETAS PER OMNIA SECUNDA PERTINGIT ET DAT SE IPSAM OMNIBUS DEMISSIORIBUS GENERATIONEM

Postquam ostensum est omnia entia cum sibi attinentibus dispositionibus a diis sicut a causis primordialibus prodiisse, nunc auctor ostendit proprietatem divini ordinis per omnia penetrare et se ipsam ad generationem demissorum omnibus erogare dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam divini ordinis distinctionem, secundo proprietatum primi ordinis divini ex eius descriptione manifestationem et tertio ex hoc proprietatum hic intenti ordinis deductionem.

A De primo sciendum, quod, sicut tactum est aliqualiter super 10[1]), duplex est ordo divinus, hierarchicus et antarkicus sive hierarchia et antarkia, quarum descriptiones, ut ibi dictis addatur aliquid, breviter resumantur.

»"Hierarchia" enim secundum Dionysium 3 cap. *Angelicae hierarchiae*[2]) est "ordo" non concretive pro uno gradu ordinis, qui est pars hierarchiae, sed formaliter et in abstracto dictus, qui est ordinatio graduum inter se, "divinus" secundum donum divinum et secundum reductionem in Deum[3]), "scientia et actio"[4]), id est secundum scientiam et actionem. "Scientia", prout hic sumitur, est lumen divinum manifestans ea, quae pertinent ad regimen universi secundum providentiam voluntariam. Similiter actio dicit virtutem quandam luminis ad explendum actus hierarchicos, qui sunt purgare, illuminare et perficere«[5]).

»Unde infra 7 cap.[6]) dicit: "Purgatio est et illuminatio et perfectio divinae scientiae assumptio". "Deiforme similans" in qualitate talis luminis, quia hoc est

1) cf. supra, prop. 10 A; Pagnoni-Sturlese 178,36
2) cf. Dion., De cael. hier. 3 1; PG 3,164D; Heil 17,3; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 44,69–70
3) cf. Alb., Super Dion. De cael. hier. 3; Simon–Kübel 46,87–47,3; Sent. II 9 1; Borgnet 190a
4) Dion., De cael. hier. 3 1; PG 3,164D; Heil 17,3; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 44,70
5) Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 10 2; Palazzo 152,16–153,32; (lin. 22) actus ... (23) perficere: cf. Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B–C; Heil 19,1–2; Simon–Kübel 56,72–73; Alb., Super Dion. De cael. hier. 3; Simon–Kübel 47,40–47; Alb., Sent. II 9 1; Borgnet 191a
6) Dion., De cael. hier. 7 3; PG 3,209C; Heil 30,23–24; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 111,81–82

3 pertingit: pertingunt *V* 18 in *om. O*

Digitized by Google

similitudo et candor lucis aeternae, "quantum possibile" est unicuique hierarchiae secundum suam capacitatem, "et ad", id est per, "inditas ei divinitus illuminationes", per quas assimilatur in qualitate luci increatae, "ascendens proportionaliter in Dei similitudinem" [7], id est pertingens ad altiorem Dei similitudinem, quam sit illa, quae consistit in sola habituali conformitate, quae altior similitudo est, quando per illum habitum ad instar prime Dei potest lumen receptum diffundere in alios. Unde subdit ibidem[8] Dionysius dicens: "Est enim unicuique hierarchiam sortientium perfectio, hoc est in Dei imitationem ascendere et omnium divinius est, ut eloquia aiunt, Dei cooperatorem fieri et ostendere divinam actionem in se relucentem"«[9].

Antarkia vero est "ordo sive coordinatio essentialis causalis divinus per essentiam ex se perfectis bonitatibus seu unitatibus intra absolutissimam intentionem secundum maiorem vel minorem absolutionem gradatim distributis et ad se invicem et ad suum monarcham proportionaliter distributus". Ista descriptio sufficienter super 10[10] est deducta.

Et hoc de primo.

Ex praemissis colligitur secundum, scilicet quod proprietates primi ordinis sunt B
duplices, generales et speciales.

Generales sunt, quae conveniunt omni ordini in eo, quod est ordo, secundum sui generalitatem ad ordinem essentialem et accidentalem. Licet enim omnis ordo sit totum et hoc formale et finitum specie et partibus, tamen non omnis ordo est eiusdem totalitatis et formalitatis, cum quidam sit totalis per essentialem colligationem seu conexionem, ordinationem ratione providentiae naturalis, quam necessario sequitur formalitas per essentialem influentiam unius in aliud, inquantum quodlibet superius stans sub ordine principalis agentis est concausa inferioris se, si tamen habet inferius, quod dico propter ultimum excludendum a tali influentia.

Est et alius ordo totalis in providentia voluntaria secundum participationem altioris luminis, in qua participatione conectuntur coordinata iuxta leges providentiae voluntariae, quam etiam exsequuntur taliter ordinata, inquantum superiora inferioribus communicant indita sibi lumina copiose. Praesupponunt tamen superiora recipientium substantiam, virtutem et operationem ab altiori principio ad esse deducta, cum nullum eorum sit causa essentialis. Licet enim sint intellectuales substantiae, nulla tamen earum est intellectus per essentiam, quod necessario requiritur ad causam essentialem, ut sic praehabeat causatum suum, immo sit id

7) Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,164D; Heil 17,4–5; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 44,70–71

8) Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B; Heil 18,14–17; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 56,70–72

9) Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 10 2; Palazzo 153,32–46

10) supra, prop. 10 A; Pagnoni-Sturlese 177

29 similitudinem[1]: similitudine *V* 30 illa: ista *V* 33 imitationem: imitatione *V*

Digitized by Google

ipsum causatum suum nobiliori et eminentiori et perfectiori modo, quam ipsum causatum sit in se ipso per 18[11]).

Sunt igitur istae condiciones seu proprietates generales omni ordini convenientes, scilicet quod sit totum quoddam per inexistentiam seu communionem alicuius communis intentionis et quodammodo formale et finitum specie et partibus et quod dividatur in tria et quod, quanto aliquid est superius, tanto est eminentioris nobilitatis in eo, in quo communicant. Habent nihilominus quasdam proprietates speciales et communiter et divisim: communiter dico ratione ordinis, divisim ratione ordinatorum. Omnes enim angelici spiritus communiter »procedunt a Deo in similitudinem substantiae divinae et suarum substantialium perfectionum, quales sunt scientia, sapientia, bonitas, potentia, praesidentia, entium dispositio et gubernatio et si qua sunt similia, quae suo modo communicantur dictis substantiis spiritualibus. Et sic dictae substantiae sunt spirituales et processerunt a Deo non modo secundum rationem determinativam rei secundum speciem suam nec solum secundum rationem ideae, ad quam et secundum quam exemplantur individua, quae duo, id est ratio et idea, attenduntur in mente divina, sed, sicut dictum est, ad similitudinem et imitationem divinae substantiae et substantialium perfectionum«[12]). Specialiter tamen et divisim quidam habent purgare, illuminare et perficere[13]) et per consequens continere et custodire.

Et hoc de secundo.

C Sicut ergo in hierarchia inveniuntur proprietates generales et speciales, quas habent supercelestes mentes ex dispositione providentiae voluntariae, ut dictum est, sic etiam in antarkia sunt proprietates generales et speciales.

Generales: Ipsa enim antarkia, cum sit ordo divinus per essentiam non secundum participationem accidentalem divini luminis et subsit providentiae naturali prime Dei, ipsa, inquam, est totum ratione formalissimae, actualissimae et absolutissimae intentionis, quae est bonitas et unitas. Hac enim colligantur, cum quilibet deorum sit bonitas et unitas. Et sic etiam dici potest non solum totum, sed etiam totalissimum ratione superessentialis intimitatis eorum ad invicem, et per consequens tale totum etiam est non iam formale, immo formalissimum per influentiam unius in aliud et sic finitum, immo finitissimum specie et partibus, cum sit minimum secundum quotum et maximum secundum quantum superessentialis potentiae. Et sic etiam dividitur trifarie in supremum, media et infima, et quod coordinata intimantur per assimilationem sibi invicem inferius superiori et superius inferiori, et quod ipse ordo est tripliciter counitus a summitate et a medietate et a fine.

[11]) cf. Procl., Elem. theol. 18 comm.; Dodds 20,5–9; Boese 12,3–6; Theodor. de Vrib., De cog. ent. 21 2; Steffan 185,42–44; Theodor. de Vrib., De anim. 15 2; Sturlese 26,48–51

[12]) Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1.2.1.1.4.,1; Mojsisch 39,9–40,24

[13]) cf. Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B–C; Heil 19,1–2; Simon–Kübel 56,72–73

68 communiter procedunt: procedunt communiter *O*   77 purgare, illuminare et perficere: purgatio, illuminatio et perfectio *O*   89 non iam: iam non *V*   92 media: medium *V*

Digitized by Google

Habent etiam proprietates speciales communiter et divisim. Communiter, inquantum quilibet deorum et procedit et reducitur in prime bonum secundum similitudinem et conformitatem divinae essentiae et eorum, quae in ipsa sunt per se, puta subsitere in tribus hypostasibus differentibus secundum respectus originis. Et per consequens quilibet deorum est perfecta imago prime boni ratione completae et superperfectae conformitatis suae ad ipsum prime bonum et similitudinis repraesentativae, qua in creaturis non invenitur maior[14]).

Specialiter vero et divisim: Quidam divini ordinis est paternale et generativum deorum, quidam perfectum, quidam custoditivum, quidam reductivum, quidam purificativum et sic de aliis specialibus proprietatibus, de quibus inferius singillatim et explicite prosequetur.

Et hoc ad praesens sufficiat de supposito.

Circa propositum vero tria faciam, quia primo ostendam, qualiter per omnia secunda pertingat divini ordinis proprietas generalis, secundum qualiter idem faciat proprietas specialis, tertio quod ex talium proprietatum participatione inexistit demissioribus, scilicet rebus naturalibus, generatio temporalis.

De primo sciendum, quod, sicut "omnis secundum unumquemque ordinem D
primordialis causa universo ordini suam proprietatem tradit, et quod est illa primo, hoc est hic secundum submissionem" per 97[15]), ita etiam proprietates generales divini ordinis pertingunt per omnes ordines submissos.

Unde et quilibet eorum efficitur totum et hoc formale et finitum specie et partibus et dividitur trifarie, et quod coordinata sibi mutuo intimantur. Ex diis enim, qui primum ordinem constituunt, sunt "omnes existentium substantiales essentiae, unitiones, discretiones, identitates, similitudines, communiones contrariorum, incommixtiones unitorum, providentiae superiorum, alternae habitudines coordinatorum, conversiones minus habentium omnium eorundem conservativae et intransmutabiles mansiones et collocationes, et rursus omnium in omnibus iuxta proprietatem uniuscuiusque communiones et adaptationes et inconfusae amicitiae et harmoniae omnis rei, in omni concretiones, indissolubiles continentiae existentium"[16]).

Istae enim proprietates et consimiles pertingunt per omnes ordines essentiales et sunt supra 22 expositae[17]).

Et hoc de primo.

Verum qualiter speciales proprietates etiam per omnia secunda pertingant, E
advertendum, quod, sicut in diis quidam est proprietatis paternalis et generativae deorum, quidam perfectivus, quidam custoditivus, quidam reductivus, quidam puri-

[14]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1.2.1.1.7.,1; Mojsisch 43,4–5
[15]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
[16]) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704B–C; Suchla 152,14–21; Simon 195,72–76
[17]) cf. supra, prop. 22 A; Pagnoni-Sturlese 98,15–102,166

123 omni: omnia *O*

Digitized by Google

ficativus et sic de aliis consimilibus proprietatibus, ita etiam proprietates istae repe- riuntur in secundis omnibus suo modo. Et ut gratia exempli de purificatione fiat sermo, notandum, quod purificatio est in diis "non sicut ab immundis maculis et inquinationibus liberantibus", sed sicut "secundum supremam castitatem" et puritatem "in amore" prime boni "inconversibili ordine ineffabiliter obtinentibus"[18]); a diis autem pertingit per infinitates, entia, vitas, intellectus, animas et usque ad corpora sive ingenerabilia sive etiam generabilia inclusive, in quibus omnibus invenitur puritas, licet in quolibet modo suo.

Et sicut dixi de purificativa proprietate, eodem modo de aliis proprietatibus specialibus est dicendum.

Et hoc de secundo.

F De tertio considerandum, quod Averroes super XI *Metaphysicae* cap. 6[19]) dicit, quod "calores generati ex caloribus stellarum generantes quamlibet speciem specierum animalium habent mensuras proprias illius caloris ex quantitatibus motuum stellarum et dispositionibus earum ad invicem in propinquitate et remotione. Et ista mensura provenit ab arte divina intellectuali, quae est similis uni formae unius artis principalis, sub qua sunt artes plures. Secundum hoc igitur est intelligendum, quod natura facit aliquid perfecte et ordinate, quamvis non intelligat, quasi esset rememorata ex virtutibus nobilibus, quae dicuntur intelligentiae". Hucusque Averroes.

Ex quibus verbis colligitur, quod proprietas divina dat se ipsam demissioribus ad eorum generationem.

Verum, ut lucidius deducatur, accipiamus tres propositiones Avencebrol, quarum primam ponit libro IV cap. 20[20]), quod "forma omnis causati est in sua causa", secundam ponit libro III cap. 26[21]), quod omnis forma inferior est in superiori, ac per hoc omnes formae inferiores sunt in intelligentia secundum esse nobilius, sicut habetur ab eodem libro III 23, 26, 27 et 38 cap.[22]). Tertiam ponit libro II cap. 3[23]), quod formae inferiorum non sunt in intelligentia per receptionem ab inferioribus.

His praemissis sciendum, quod natura ista inferior non mota secundum se movetur a corporibus caelestibus et corpora caelestia a suis motoribus, quos movent intellectus separati sive intelligentiae, quae ultimo moventur ab arte et secundum artem, quam aspiciunt in mente divina, in qua inspiciunt formas omnium inferiorum, secundum quam etiam artem movere debent animas nobiles, et hae per

18) Dion., De cael. hier. 7 2; PG 3,208B; Heil 28,23–29,3; Dionysiaca 845,3–846,4
19) Averr., Metaph. XII comm. 18; Venetiis 1562, 305D–E
20) Avenc., Fons vitae IV 20; Baeumker 256,12
21) cf. Avenc., Fons vitae III 26; Baeumker 142,23–24
22) cf. Avenc., Fons vitae III 23; Baeumker 133,16–17; III 26; Baeumker 142,17–18; III 27; Baeumker 143,6–7; III 38; Baeumker 167,4–12
23) cf. Avenc., Fons vitae II 3; Baeumker 29,12–21

131 proprietates istae: istae proprietates *V* 133 quod *add.* in *V* 134 secundum *om. V* 136 infinitates: infirmitates *O* 137 omnibus *om. O*

Digitized by Google

corpora caelestia corpora inferiora, ut imprimatur forma in materia, quae forma inspecta est in suo exemplari.

Ex hoc autem aspectu speciei in mente divina exprimitur ipsa forma intuitu inspicientis, quam quidem speciem secundum eandem artem, prout possibile est, exprimit in motibus caelorum et per ipsos in potentiis materiae, in qua, cum est ista forma in potentia naturali, natura mota taliter movetur ad formae expressionem in ipsa materia per iugem et indesinentem expressionem eiusdem speciei ab arte divina in aspectu intelligentiae et ab arte intelligentiae in mentibus motorum orbium et ab istis in motibus et caelorum virtutibus et per ipsas in potentiis materiae, quarum expressionum singulae, si vel ad momentum desisterent, numquam forma exprimeretur in materia, cuius expressio est generatio.

Hanc sententiam manifeste ponit Avencebrol, ubi etiam inducit Platonem libro V cap. 17[24]), unde inter alia sic dicit : "Plato consideravit, quod formae sunt in intelligentia ex intuitu voluntatis et fiunt in anima universali ex intuitu intelligentiae universalis, similiter fiunt in natura et in substantia ex intuitu animae universalis in naturam".

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim usque ad tantum entia procedunt, usque quo et deorum dispositiones processerunt, in singulis generibus est divinarum potentiarum proprietas desuper illustrata; differt enim unumquodque a propria proxima causa proprietate, secundum quam illa hypostasim sortita est. Dico autem, puta quae est deitas purificativa, et in animabus est purificatio et in animalibus et in plantis et in lapidibus; et quae custoditiva eodem modo et quae conversiva, et si perfectiva et si vivificativa similiter. Et lapis quidem participat purgativa potentia corporaliter solum, planta autem adhuc altius secundum vitam, animal autem habet secundum impetum speciem hanc, anima autem rationabiliter, dii autem superessentialiter et unialiter. Et omnis seyra, id est catena, eandem habet potentiam ab una divina causa. Et in reliquis eadem ratio: omnia enim prodierunt a diis, et haec quidem ex aliis, haec autem ex aliis promicuerunt et seyrae usque ad extrema deveniunt, et haec quidem immediate, haec autem per media plura aut pauciora ad illos dependent. Plena autem omnia diis et, quam unumquodque habet naturam, inde habet.

[24]) Avenc., Fons vitae V 17; Baeumker 289,19–290,1

179 intentio elementi *om. V* 186 lapis: lapidis *V* 191 deveniunt: proveniunt *V*
193 habet[1] *add.* secundum *ed.*

Digitized by Google

Probatio elementi talis est: Ubicumque omnis perfectio submissorum dependet a diis, ibi omnis proprietas divini ordinis per omnia secunda pertingit et dat se ipsam omnibus demissioribus generationem; sed in omnibus entibus et eorum dispositionibus omnis perfectio submissorum dependet a diis: ergo etc.

Minor apparet per praemissam[25]. Maior apparet per 135[26] et sequentem[27].

Differt etc.: Hic ostendit auctor, qualiter perfectio submissorum dependeat a diis, et arguit sic: Unumquodque procedens differt a propria proxima causa in proprietate, secundum quam illa causa est sortita hypostasim sive subsistentiam. Licet enim omnis secundum unumquodque ordinem primordialis causa universo ordini suam proprietatem tradat, tamen, quod est illa causa primo, hoc est ipse ordo secundum submissionem per 97[28], et sic procedens et est idem in proprietate et differt a sua propria proxima causa; sed omne submissum seu secundum est procedens: ergo etc.

Dico autem: Hic exemplificatur ratio in proprietatibus specialibus, quarum primam ponit purificativam. Haec enim est in diis superessentialibus unialiter, secundum quam aliquis deus est sortitus suam hypostasim et pertingit per omnia submissa diis usque ad animas etiam rationales, in quibus est purificatio rationabiliter et a negligentia et nescientia per scientiae acceptionem; deinde invenitur in animabus, quae purificantur, inquantum a suis impetibus refrenantur et superfluitatibus sublevantur. Purificatio vero plantarum vitaliter est per floritionem et incisionem et etiam per effectum, sicut choleram purgare dicitur de scammonea[29], de lapidibus vero pretiosis qualiter natura purget eos totaliter a sordibus et quod saphirus purget oculos, superfluum est tractare. Eodem modo est de aliis proprietatibus specialibus deorum, scilicet custoditiva, conversiva, perfectiva et vivificativa sive zoegena.

Et omnis seyra: Hic adducitur alia probatio elementi: Ubicumque invenitur seyra, id est ordo totorum sive catena, ibi omnis divini ordinis etc.; sed non solum in totali entium universitate, sed etiam in qualibet partiali manerie entium invenitur seyra: ergo etc.

Maior apparet, cum omnis seyra sit eiusdem potentiae sive proprietatis ab una divina causa, scilicet a suo proprio amethecto per 100[30] et sequentem[31]. Minor apparet per commentum 21[32].

[25] cf. supra, prop. 144 comm.
[26] cf. Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–4; Boese 67,1–3
[27] cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–20; Boese 68,1–4
[28] Procl., Elem. theol. 97; Dodds. 86,8–10; Boese 49,1–3
[29] cf. Alb., De veget. V 2 1,n.73; Meyer–Jessen 323; VI 2 1,n.267; Meyer–Jessen 474
[30] cf. Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–3; Boese 51,1–3
[31] cf. Procl., Elem. theol. 101; Dodds 90,17–19; Boese 51,1–4
[32] cf. Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,4–33; Boese 14,4–15,31

204 ipse: prime *V* 212 a *om. O* | animabus: animalibus *V* 215 de[1] *om. V* 216 totaliter: corporaliter *O* | purget: purgat *V*

Digitized by Google

Et in reliquis: Hic ostendit, quod idem modus probandi est in reliquis proprietatibus, quia omnia prodierunt ex diis, licet haec quidem ex aliis diis, haec autem ex aliis profluxerint per 135[33]) et sequentem[34]), et etiam quia seyre non solum stant in perfectoribus, sed etiam deveniunt usque ad extrema per 63[35]) et sequentem[36]). Et sic "omnia sunt plena diis"[37]), iuxta illud: "Iovis omnia plena"[38]), et unumquodque habet naturam suam propriam ex ipsis diis.

33) cf. Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–4; Boese 67,1–3
34) cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–20; Boese 68,1–4
35) cf. Procl., Elem. theol. 63; Dodds 60,1–3; Boese 34,1–3
36) cf. Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
37) Arist., De an. I 5, 411a8; Stroick 49,86; Procl., De X dub. 3,n.16; Boese 28,9–10
38) Verg., Ecl. 3,60; Mynors 8; cf. Aug., De civ. Dei VII 9; Dombart-Kalb 194,194,53

Digitized by Google

PROPOSITIO 146
OMNIUM DIVINORUM PROCESSUUM FINES AD SUA ASSIMILANTUR PRINCIPIA CIRCULUM SINE PRINCIPIO ET SINE FINE SALVANTES PER CONVERSIONEM AD PRINCIPIA

Ostenso in generali proprietates divini ordinis per omnia secunda pertingere nunc auctor incipit hoc ipsum explicare in speciali et primo quantum ad habitudinem coordinatorum in uno ordine, intimationem et similitudinem eorum ad se invicem dicens: OMNIUM etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum. Circa primum tria faciam, quia primo dicam de processu in generali, secundo de divinis processibus in speciali, tertio de ultimo in ipsis processibus et finali.

A De primo sciendum, quod, sicut ex superioribus apparet[1]), processus est disgregatio procedentium intra unam intentionem ipsis procedentibus a prime tali sive primo fontano et originali principio productivo influxam secundum gradum et modum, quibus ipsa talis intentio est determinabilis intra ambitum seu universalitatem generalitatis suae. Et sic ipse processus distribuit procedentia gradatim et ad se invicem et ad suum monarcham.

Et hoc de primo.

B Est autem duplex processus divinus in ordine providentiae naturalis, scilicet divinus per essentiam et divinus per participationem.

Primus est unus tantum habens proprietates et generales et speciales, ut supra praemissa[2]) latius est deductum. Inter generales vero sunt unitiones, discretiones, identitates, similitudines et huiusmodi[3]). Cum enim divinus processus sit summe ordinatus, necessarium est ipsum esse totalissimum et formalissimum et finitissimum, ut ibi dictum est, et per consequens concernit ipsorum deorum ad se invicem unitionem et unitorum discretionem et discretorum identitatem et similitudinem essentialem, licet differant per esse.

Secundus vero processus, ad quem pertingunt proprietates tam generales quam speciales primi ordinis per praemissam, multiplicatur secundum numerum

[1]) cf. supra, prop. 10 A; Pagnoni-Sturlese 177,31–35; prop. 21 B; Pagnoni-Sturlese 80,172–81,175.

[2]) supra, prop. 145 B

[3]) cf. Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704B; Suchla 152,14–15; Simon 195,72

7 ordine *add.* et *V* | et *om.* *V* | similitudinem *om.* *V* 8 etc. *om.* *V* 27 differant: differunt *V* 29 per: prae *V*

Digitized by Google

ipsorum deorum per 135[4]), quorum deorum quilibet incipit ab aliquo determinato ordine emicare se ipsum et sic procedit per omnia secunda semper quidem plurificans suas derivationes et partiens per 125[5]). Et sic quilibet deus est prime respectu eorum, quae a se procedunt, et per consequens ipsi processus sicut et ipsi dii producentes sub invicem ordinantur, cum totalior deus a totaliori genere entium participetur et particularior a particulariori per 136[6]).

Et hoc de secundo.

C

Verum quia, sicut divinus processus, cum sit finitus specie et partibus utpote fundatus super habitudine superpositionis et suppositionis, incohat in aliquo summo ipsius processus et terminatur in infimo, ita etiam omnis alius processus ordinatus causalis et essentialis necessario concernit duo extrema, supremum scilicet et infimum, quorum primum est perfectissimum, ultimum vero imperfectissimum in eodem processu: "Omnium enim eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sunt perfectiora secundis et secunda his, quae post ipsa, et consequenter eodem modo" per 36[7]), et per consequens primum intra processum est absolutissimum, ultimum vero contractissimum. Et ex hoc etiam est finis totius processus, finis, inquam, non qui sit "causa perfectiva", "propter quam ceterae res quaeruntur"[8]), "et ipsa non est propter aliquid aliud"[9]) secundum Avicennam VIII libro cap. 3, sed finis, qui non dicitur "nisi defectio virtutis principii et terminatio" secundum Avencebrol libro II cap. 21[10]), et propter hoc, ut ait[11]), "finis non potest convenire principio" et sic fines processuum sunt ultima seu infima eorum et per consequens imperfectissima.

Et hoc sufficiat de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de ipsa assimilatione, secundo de circulationis salvatione, tertio de ipsa conversione.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam similitudinis triplicem acceptionem, secundo hic intentae diversam condicionem, tertio ex praemissis finium ipsorum processuum ad sua principia assimilationem.

D

De primo sciendum, quod, »sicut aequalitas est de proprietatibus quantitatis, ita similitudo est de proprietatibus qualitatis et ideo definitur per eam secundum

4) cf. Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,3–4; Boese 67,2–3
5) cf. Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–31; Boese 63,1–3
6) cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–19; Boese 68,1–3
7) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–32; Boese 22,1–3
8) Avic., Metaph. VIII 3; Van Riet 394,84
9) Avic., Metaph. VIII 3; Van Riet 394,77–78
10) Avenc., Fons vitae II 21; Baeumker 63,5
11) Avenc., Fons vitae II 21; Baeumker 63,4

37 sicut *om. V* 48 defectio: perfectio *O* 49 Avencebrol: Avicebron *O* 56 finium *coni.*: definium *codd.*

Digitized by Google

Avicennam VII *Metaphysicae* cap. 1[12]), quod ipsa est unio in qualitate, et a Boethio super cap. *De specie*[13]), quod "similitudo nihil aliud est quam quaedam unitas qualitatis"«[14]).

»Similitudo vero dicitur tripliciter.

Aliquando enim dicitur unum extremorum, quod ad alterius consequentiam factum est, et tunc describitur sic: Similitudo est formalis figura iuxta aliud facta.

Aliquando autem dicit ipsam comparationem inter duo extrema similia, et tunc describitur sic: Similitudo est rerum diversarum mutua relatio vel, ut dictum est[15]), unitas qualitatis[16]).

Tertio modo, cum in similitudine sit parilitas et disparitas, in eius descriptione tangitur utrumque, sicut describitur a Calcidio super *Timaeo* Platonis[17]): "Similitudo" – inquit – est "parilitatis et disparilitatis" associatio«[18]).

Et hoc de primo.

E »Verum de medio modo sermo est apud Aristotelem *De similitudine*[19]), cuius tres sunt modi secundum eundem X *Metaphysicae* cap. 6[20]). Nam simile aut dicitur proprie aut minus proprie.

Si proprie, cum sit unio in qualitate, hoc est tripliciter, aut in qualitate« essentiali aut »substantiali aut accidentali«[21]). Si essentiali, tunc dicitur similitudo, qua aliqua eiusdem processus causalis uniuntur seu conveniunt in una formali intentione essentialiter, licet non secundum idem esse, sed differenti et inter se et ad suum principium productivum. "Omnis enim processus per similitudinem secundorum ad prima efficitur" per 29[22]) et similiter conversio per 32[23]). »Si substantiali, tunc dicitur similitudo, qua aliqua conveniunt in forma substantiali, licet non omnino eodem modo, sed secundum magis et minus, sicut duae lineae rectae sunt similes, licet una sit longior altera. Sed si aliqua non diversantur in forma substantiali nec in magis nec in minus, illa dicentur potius idem quam similia, sicut plures homines sunt unus homo in natura humana. Si vero fuerit unio in qualitate accidentali, sicut duo subiecta alba dicuntur similia, similiter et ipsae albedines dicuntur simi-

12) cf. Avic., Metaph. VII 1; Van Riet 350,27–29; cf. Alb., Metaph. V 2 8; Geyer 245,47–54: "... unum in quantitate, quod est unio diversorum, facit aequale et aequalitatem ... unio in qualitate faciat simile ..."

13) Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. III 9; Brandt 228,20

14) Thom. de Ebor., Sapient. VI 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 188rb

15) supra, prop. 29 D; Mojsisch 186,170–171

16) cf. Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. III 9; Brandt 228,18

17) Calcid., Comm. 355; Waszink 325,10

18) Thom. de Ebor., Sapient. VI 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 188rb; cf. supra, prop. 29 D; Mojsisch 186,165–187,175

19) cf. Arist., Metaph. V 9, 1018a15–17

20) cf. Arist., Metaph. X 3, 1054b3–13

21) Thom. de Ebor., Sapient. VI 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 188rb

22) Procl., Elem. theol. 29; Dodds 34,3–4; Boese19,1–2

23) cf. Procl., Elem. theol. 32; Dodds 36,3–4; Boese 21,1–2

83 magis: maius *O* 84 una *add.* non *V* 87 sicut *coni.*: sic *codd.*

Digitized by Google

les. Ultimo modo non adeo proprie dicuntur aliqua similia, in quibus aut actu sunt plures dispositiones convenientes quam disconvenientes, sicut stagnum dicitur esse simile argento, aut in quibus possunt plures dispositiones esse convenientes quam non convenientes, et illa dicuntur similia et dissimilia[24]): similia ratione convenientiae, dissimilia propter disconvenientia«[25]). Et sic omne producens producit similia ad se ipsum ante dissimilia per 28[26]).

Et hoc de secundo.

F

Ex praemissis apparet, quod fines omnium divinorum processuum, cum conveniant in eadem formali intentione cum suis principiis, sive quae sunt intra ipsos processus, puta summa ipsorum ordinum, sive quae sunt exempta ab ipsis processibus principia prime ipsorum ordinum, necessario assimilantur ad ipsa sua principia.

Et hoc de primo propositi.

Circa secundum tria declarabo, quia primo dicam de circulatione in generali, secundo de ipsa in speciali, tertio ex praemissis de proposito in omni processu divinali.

G

De primo sciendum, quod secundum Aristotelem VII *Physicorum*[27]) "circulus tunc maxime est secundum naturam, quando maxime circulus est", scilicet "cum est circulus in fine". In omni autem linea circulari punctus semper est finis unius partis circuli et principium alterius. »Sicut autem sphaerica figura est in corpore, ita circulus in superficie, utraque autem plures habet proprietates, scilicet quod perfectissimae, pulcherrimae, optimae et prime simplicissimae sunt omnium figurarum, et quia capacissimae«[28]).

Ratione primae proprietatis dicit Aristoteles VII *Physicorum*[29]), quod tunc "unumquodque perfectum est, cum attingit propriae virtuti, sicut et circulus tunc maxime est secundum naturam", "cum est circulus in fine". »Et quia impossibile est circulum recipere augmentum vel diminutionem, secundum quod dicit Aristoteles V *Metaphysicae* cap. 7 secundum expositionem Averrois[30]), necessario est perfectissima figura. Ceterum in circulo non est principium aut finis, unde etiam dyadema, quod est figurae circularis, dicitur quasi duo demens, principium scilicet et finem«[31]).

[24]) cf. supra, prop. 28 D; Mojsisch 175,160–167; Arist., Metaph. X 3, 1054b11–13

[25]) Thom. de Ebor., Sapient. VI 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 188rb; cf. Alb., Metaph. X 2 2; Geyer 443,15–39

[26]) cf. Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1

[27]) Arist., Phys. VII 3, 246b30–247a20; Bossier–Brams 266,15–16; "cum est circulus in fine": transl. Michaelis Scoti, t. comm. 18; Venetiis 1562, 320vH

[28]) Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 90,73–77

[29]) Arist., Phys. VII 3, 246b28–30; Bossier–Brams 266,13–16 (idem n. 864)

[30]) cf. Averr., Metaph. V comm. 11; Ponzalli 119,263

[31]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 90,83–91; (lin. 115) unde ... (116) finem: cf. Mart. Cap., De nuptiis I 7; Willis 4,13–14; Alan. de Ins., Reg. cael. iur. 7 2; Häring 131; Alan. de Ins., Sermo de sphaera intell.; d'Alverny 298

91 similia ... (92) dissimilia *om. O* 97 sive ... (98) ordinum *om. O*

Digitized by Google

»Ipse etiam circulus in superficialibus sicut et sphera in solidis figuris est pulcherrima figura, "quid enim pulchrius ea figura, quae sola complexa omnes alias figuras continet" secundum Ciceronem *De natura deorum* libro II cap. 21[32]). Huius autem pulchritudinis causa est singularis sui aequalitas, sicut declarat Augustinus *De quantitate animae*[33]). Ipsa etiam est optima figurarum, quia "nihil asperitatis, nihil offensionis habere potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum"[34]). Ipsa etiam est prima figurarum, quia una linea contenta, secundum quod dicit Aristoteles I *Caeli et mundi*[35])«[36]).

Ratione simplicitatis nullius figurae geometricae certificatur esse, nisi prius constiterit esse circuli, sicut apparet de triangulo aequilatero in primo theoremate I Euclidis[37]), cuius esse certificatur per circuli esse et per consequens nec esse aliarum figurarum multilaterarum. Sphaerae etiam esse non certificatur, nisi cum resolvitur circulus in circulum. Eodem modo dico de columna et pyramide, sicut patet per earum definitiones.

Quod autem circulus sit simplicissima omnium figurarum superficialium, ostenditur ex ratione sic: Omnis figura, in cuius condivisione numquam resultat alia figura et numquam ratio totius figurae eiusdem, sed semper ratio partis eiusdem figurae, est simplicior omni alia figura, in cuius aliqua divisione resultat alia et alia figura et alia ratio totius figurae eiusdem; sic autem se habet circulus ad omnem figuram: ergo circulus est simplicissima figurarum.

Probatio autem primae est, quia, si aliqua figurarum superficialium esset simplicior circulo, illa esset triangulus; sed iste dividitur in alias figuras: ergo non est simplicior circulo, qui numquam dividitur, nisi vel in semicirculos vel in portiones circuli.

Quod autem circulus sit capacissima figurarum superficialium, apparet per inscriptionem figurarum multiangularum, quarum nulla aequat circuli capacitatem.

Et hoc de primo.

H »De secundo sciendum, quod, sicut prime Deus est communis cunctis amor creaturis, quem omnia repetunt finem boni secundum Boethium IV *De consolatione* metro 6[38]), nomen autem amoris dupliciter de Deo dici potest: et active, ut ita dicam, et passive. Nam ex naturali bonitate sua amat omnia. Ipse etiam propter suam bonitatem et pulchritudinem, quae per se amabiles sunt, amatur ab omnibus

32) Cic., De nat. deor. II 18,n.47; Plasberg-Ax 67,6-7
33) Aug., De quant. an. XVI 27; Hörmann 164,5
34) Cic., De nat. deor. II 18,n.47; Plasberg-Ax 67,7-9
35) Arist., De cael. II 4, 286b14-18
36) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 18; Hudry 91,99-107
37) cf. Euclid., Elem. I prop. 1; Heiberg-Stamatis 7,2-8,9; Venetiis 1509, 5r
38) cf. Boeth., Philos. cons. IV m.6; Bieler 85,44-45

121 etiam: et *V* 122 angulis: angelis *V* 127 esse *om.* *O* 128 multilaterarum *coni.*: multilaterum *codd.* 130 patet: apparet *O* 132 condivisione: condicione visione *V* 133 ratio: ratione *V* 141 superficialium *om.* *O* 145 boni: bonum *O*

Digitized by Google

secundum illud Augustini *Soliloquiorum*[39]: "Deus" est, "quem amat omne, quod amare potest, sive sciens sive nesciens".

Verumtamen secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[40]) ipse prime Deus differenter dicitur amor seu dilectio et amabilis seu diligibilis secundum sermonum proprietates. Nam inquantum amor seu dilectio est ordiens a se ipso, movetur in dilecta seu amata et sic facit quasi lineam rectam per directum motum, inquantum movetur in ea, quae facta sunt. Inquantum vero amabilis est, movet ea, quae facta sunt, in se ipsum, ut eum diligant propter bonum et pulchrum, quae omni existenti naturaliter sunt appetibilia. Movetur sicut sui ipsius ad omnia communicativus, movet sicut omnium ad se adductivus et ita, quia amor, movetur in omnia, quia amabilis, movet ad se omnia«[41]). Et sic facit circulum incipiens a se ipso per exitum et tendens in se ipsum per reditum iuxta illud Boethii ubi supra:

"Nam nisi rectos revocans itus
flexos iterum cogat in orbes"[42]),
"dissaepta suo fonte fatiscant"[43]).
Nam "non aliter durare queunt,
nisi converso rursus amore
refluant causae, quae dedit esse"[44]).

Item idem libro III metro 2[45]):

"Repetunt proprios quaeque recursus
redituque suo singula gaudent
nec manet ulli traditus ordo,
nisi quod fini iunxerit ortum
stabilemque sui fecerit orbem", id est circulum.

»Haec enim est natura amoris: appetere amoris reflexionem. Et ex hoc divinus amor comparatur circulo propter hanc interminabilem revolutionem ipsius in omnia et omnium in se ipsum, sicut dicit idem Dionysius[46]), quod "divinus amor" est "sicut quidam aeternus circulus propter bonum, ex bono, in bono et ad bonum in non errante convolutione circumambulans et in eodem secundum idem procedens semper et manens et restitutus". Formatur enim circulus pede certim in circumferentia circuli aequidistanter alio pede certim currente et in eundem punctum redeunte. Igitur centri immobilitas est divinae bonitatis stabilitas, circumferen-

[39]) cf. Aug., Solil. I 1,n.2; Hörmann 4,16–17
[40]) cf. Dion., De div. nom. 4 14; PG 3,712C–713A; Suchla 160,1–15; Simon 223,74–224,78
[41]) Thom. de Ebor., Sapient. I 17; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 22rb
[42]) cf. Boeth., Philos. cons. IV m.6; Bieler 85,40–41
[43]) cf. Boeth., Philos. cons. IV m.6; Bieler 85,43
[44]) Boeth., Philos. cons. IV m.6; Bieler 85,46–48
[45]) Boeth., Philos. cons. III m.2; Bieler 40,34–41,38
[46]) Dion., De div. nom. 4 14; PG 3,712D–713A; Suchla 160,12–15; Simon 224,76–78

149 quem: qui *V* 159 movet *add.* scilicet *O* 161 nisi: non *O* 164 durare queunt: queunt durare *V* 165 nisi *coni.*: in *codd.* 170 ulli: illi *O*

Digitized by Google

tiae deductio est eiusdem bonitatis communicatio et in eundem punctum reditio est in ipsum fontem bonitatis omnium per appetitum boni et pulchri reflexio«[47]).

Sicut ergo se habet prime bonum amore suo essentiali ad omnia simpliciter, ita quilibet deus existens prime alicuius universitatis partialis se habet proprio amore ad omnia sub sua intentione contenta, et per consequens quilibet ad instar prime boni "extra se ipsum fit" "et amore trahitur ex eo, quod est super omnia" sibi subiecta "et ab omnibus segregatus, ad id, quod est in omnibus, deponitur secundum exstasim facientem supersubstantialem" cuiuslibet dei "virtutem a se ipso inegressibilem"[48]) et rursus eodem amore omnia reducit in se ipsum, ut sit circulum constituens per reductionem omnium in se ipsum. Et sic quodlibet universum facit circulum, licet circulorum quidam sint simpliciores et capaciores et sic maiores, utpote qui constituuntur per formaliorum intentionum exitum a sua causa et reditum in eandem, quidam vero minores, qui per minus formales intentiones constituuntur. Et circulus bonitatis est perfectissimus, pulcherrimus, optimus et primus, simplicissimus, capacissimus et maximus, naturae vero circulus est compositissimus, strictissimus et minimus, cuius tamen terra obtinet vicem centri.

Et hoc de secundo.

I Ex praemissis apparet, quod, ex quo fines omnium processuum assimilantur ad sua principia, ut ostensum est [49]), »et similitudo sit causa delectationis, secundum quod dicit Cicero V libro *De natura deorum* cap. 12[50]), et maioris aestimationis, similia enim magis aestimamus, hinc homo, quia nihil pulchrius quam hominem putavit, deos homini similes finxit, secundum quod habetur in eodem[51]). Sola etiam similitudo placet, sicut dicit Augustinus VI *Musicae*[52]). Similitudo etiam est causa innotescendi, similia enim ex similibus innotescunt[53]). Est etiam similitudo spectabilis, quia secundum Tullium I *Rhetoricae*[54]), similitudo est, quae in paribus et sub unam rationem cadentibus maxime spectatur. Hinc sequitur, quod similitudo secundum se est diligibilis secundum Augustinum[55]) et per consequens simile

47) Thom. de Ebor., Sapient. I 17; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 22rb
48) Dion., De div. nom. 4 13; PG 3, 712B; Suchla 159,11–14; Simon 219,69–72
49) supra, prop. 146 F
50) cf. Cic., De nat. deor. I 27,n.77; Plasberg–Ax 30,11–12
51) cf. Cic., De nat. deor. I 27,n.77; Plasberg–Ax 30,15–18
52) cf. Aug., De mus. VI 13,n.38; PL 32,1184
53) cf. I Ioann. 3,1–2
54) Cic., De inv. I 30,n.46; Stroebel 39,12–14
55) cf. Aug., De mus. VI 10,n.25; PL 32,1177; VI 14,n.46; PL 32,1187

185 quilibet: quelibet *O* 187 deponitur *coni.*: disponitur *codd.* 192 constituuntur: constituitur *O* 199 ostensum est *inv. V* 201 homo *coni.*: Homerus *codd.* 202 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 206 unam:una *O*

Digitized by Google

est per se appetibile, sicut dicit Boethius *De hebdomadibus*[56]. Nihil enim appetit suum contrarium«[57].

Igitur, cum in omni divino processu fines assimilentur principiis, necessarium est fines ipsos principiis copulari, ut sic circulum sine fine et sine principio sint salvantes. Omne enim procedens et conversum circularem habet operationem per 33[58].

Et hoc de secundo.

Circa tertium tria faciam, quia primo dicam de conversione, secundo de principiorum condicione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

K De primo sciendum, quod conversio, ut habetur super 31[59], est tenditio totalis ex amore proveniens procedentis secundum modum substantiae suae in suum principium processivum. In qua descriptione tenditio est quidam motus. Motus autem in processibus causalibus essentialibus est triplex, scilicet circularis, directus et obliquus. Unde Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[60] loquens de angelis sic dicit: "Et moveri quidem divinae dicuntur mentes. Circulariter quidem, unitae sine principiis et interminabilibus illuminationibus pulchri et boni. In directum autem, quando procedunt ad subiectorum providentiam recta omnia transeuntes. Oblique autem, quando providentes minus habentibus inegressibiliter manent in identitate circa identitatis causam, pulchrum et bonum, indesinenter circum chorum agentes". Haec Dionysius.

Sicut ergo est triplex motus in angelis, ita etiam est in omnibus intellectualibus hypostasibus et eis superioribus entibus suo modo, et per consequens conversio, non iam in se, sed praecipue in suum principium, in motu requiritur circulari. Principium enim est intimius conversivo, quam sit ipsum conversivum sibi ipsi.

Et hoc de primo.

L Verum, ut de principiis aliquid dicatur, sciendum, quod »principium est, ex quo cetera oriuntur vel omnia, et ipsum ex nulla re alia oritur. Non enim est principium, quod gignitur aliunde secundum Tullium *De Tusculanis quaestionibus* libro I[61]. Propter hoc dicitur in prologo Macrobii: cui "nulla est origo" et ex quo sunt omnia, illud est principium«[62].

[56] cf. Boeth., Quomodo subst.; Stewart–Rand 42,49–50

[57] Thom. de Ebor., Sapient. VI 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 188rb–188va; cf. supra, prop. 32 D; Mojsisch 209,110–124; (lin. 208) nihil ... (209) contrarium: cf. Arist., Phys. V 6, 230b10–15

[58] cf. Procl., Elem. theol. 33; Dodds 36,11–12; Boese 21,1–2

[59] cf. supra, prop. 31 D; Mojsisch 201,64–202,68

[60] Dion., De div. nom. 4 8; PG 3,704D–705A; Suchla 153,4–9; Simon 197,71–74

[61] cf. Cic., Tusc. disp. I 23,n.54; Pohlenz 244,11–13

[62] Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164ra; cf. Macrob., Comm. in Somn. Scip. II 13; Willis 133,17–18; Cic., Somn. Scip. 8; Willis 162,31–32

216 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 225 causam: causa *V* 232 ut de principiis aliquid dicatur: ut dicatur de principiis aliquid *V* 239 unumquemque: unumquodque *V*

Digitized by Google

Unde et "omne amethectum, qua amethectum est hac, ab alia causa non subsistit, sed ipsum principium est et causa eorum, quae participant omnium, et sic principium omne secundum unumquemque ordinem est ingenitum" per 99[63]).

»Item principium est id, quod est magis primum, magis unum, magis simplex, magis indivisibile secundum Aristotelem III *Metaphysicae* cap. 11[64]) et XI libro cap. 7[65]). Et per consequens, quanto aliquid magis elongatur a suo principio, tanto plus debilitatur«[66]).

»Unde Avencebrol libro IV cap. 15[67]) dicit, quod principium est, quo aliquid fuerit propinquius, eo erit fortius et perfectius et, quo remotius, eo debilius et imperfectius. Et causa secundum eundem[68]) est, quia "finis omnis rei non est sicut principium eius", et ideo, quo magis appropinquatur fini et elongatur a principio vel origine, eo efficitur debilius, donec perveniatur ad ultimum finis et tunc sistet«[69]).

Et hoc de secundo.

M Ex praemissis colligitur, quod fines sicut magis elongati a principio et sic magis debilitati ad sui subsistentiam indigent conversione et reditu ad sua principia. Nam "non aliter durare quaeunt" etc., ut supra ex Boethio est adductum[70]).

Et hoc est, quod habetur per 37[71]): "Omnium secundum conversionem subsistentium prima sunt imperfectiora secundis et secunda his, quae deinceps, ultima autem perfectissima". Ultima enim, quae multiplicantur per processum, sunt prima, quae per conversionem faciunt regressum. Et sic omnis seyra, id est ordo totorum, in amethectum principium et causam sursum tendit, omnia autem amethecta unus omnium princeps exhibet per 100[72]).

Et sic etiam apparet intentio elementi.

63) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–23; Boese 50,1–4
64) cf. Arist., Metaph. III 3, 999a1–6
65) cf. Arist., Metaph. XI 1, 1059b34–35
66) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164ra; cf. Arist., De gen. animal. II 8, 747b29; Van Oppenraaij 110; cf. etiam Alb., De animal. XVI 2 9; Stadler 1138,9–10
67) cf. Avenc., Fons vitae IV 15; Baeumker 245,19–21
68) cf. Avenc., Fons vitae IV 15; Baeumker 245,12–16
69) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164rb
70) cf. supra, prop. 146 H
71) Procl., Elem. theol. 37; Dodds 40,7–9; Boese 23,1–3
72) cf. Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–3; Boese 51,1–3

242 elongatur: elongatatur *V*   244 quod *om. O*

Digitized by Google

COMMENTUM

Si enim unumquodque procedentium convertitur ad proprium principium, a quo processit, multo utique magis alii ordines a sua summitate procedentes iterum convertuntur ad illam. Conversio autem finis ad principium unum efficit et communem et terminatam et in se ipsum convenientem et in multitudine quod uniforme ostendentem per commutationem.

Probatio elementi talis est: Omnia procedentia intra unam intentionem consistentia assimilantur ad sua principia circulum sine fine et sine principio salvantes per conversionem ad sua principia; sed omnium divinorum processuum fines sunt huiusmodi, quia, si unumquodque procedentium convertitur ad proprium principium, unde processit per 31[73]) et 34[74]) et 35[75]), multo magis pro certo divini ordines non solum sunt procedentes quilibet eorum a sua summitate, sed etiam iterum convertuntur ad illam.

Conversio autem: Hic specialiter ostenditur de finis cuiuslibet processus divini conversione sic arguendo: Illud, quod per sui commutationem efficit totum processum unum et hoc per unam intentionem communem et terminatam et in se ipsum convenientem et ostendentem, illud, quod est uniforme in multitudine, necessarium est ponere in omni divino processu; sed conversio finis ad principium est huiusmodi: ergo etc.

[73]) cf. Procl., Elem. theol. 31; Dodds 34,28–29; Boese 20,1–2
[74]) cf. Procl., Elem. theol. 34; Dodds 36,20–22; Boese 21,1–2
[75]) cf. Procl., Elem. theol. 35; Dodds 38,9–10; Boese 22,1–2

264 ad: a *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 147
OMNIUM DIVINORUM ORNATUUM SUMMA ULTIMIS ASSIMILANTUR SUPRAPOSITORUM

Comparatis finibus divinorum processuum principiis eorundem in eodem ordine nunc auctor comparat principia ordinum submissorum finibus ordinum immediate suprapositorum dicens: OMNIUM etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de ornatus propria significatione, secundo de divinorum ornatuum originatione, tertio de summorum in ipsis ornatibus propria condicione.

A De primo sciendum, quod ornatus multa significat.

Aliquando enim ponitur pro bono sicut in descriptione regni 12 cap. *De divinis nominibus*[1]), ubi dicitur, quod "regnum" est "omnis finis ornatus" etc., ibi habet alia translatio[2]): omnis finis boni etc. Aliquando idem significat, quod mundus, unde cosmos Graece, quod idem est, quod ornatus, est mundus Latine[3]). Aliquando ponitur pro decore universaliter. Aliquando pro "indumento laetitiae"[4]) specialiter.

In proposito vero divinus ornatus non est aliud, quam ordo sive dispositio essentialis, secundum quod etiam Dionysius ordines angelorum sive caelestium mentium vocat ornatus, sicut apparet in *Caelesti hierarchia* 2 cap.[5]) circa principium. Item 3 cap. ante medium[6]) et circa finem[7]). Item 5 cap. circa principium[8]) et in fine[9]) et in principio 6 capituli[10]) et in aliis multis locis eiusdem.

Vocantur autem divini ordines seu dispositiones ornatus, et hoc pro tanto, ut arbitror, quia quilibet ordo divinus ex hoc, quod sanctum quendam monstrat

1) Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969B; Suchla 224,9–10; Simon 427,72
2) Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969B; Suchla 224,10; transl. Eriugenae, Dionysiaca 529,1
3) cf. Isidor., Etym. XIII 1; Lindsay n. 2; Pap., Element. s.v. "Mundus"; Venetiis 1496, 212b; Beda, De nat. rer. 3; Jones 194,7–9
4) cf. Is. 61,10; "indumento laetitiae": cf. Alb., Super Isaiam IV 1; Ostlender 64,81
5) cf. Dion., De cael. hier. 2 1; PG 3,135D–137A; Heil 9,20; Dionysiaca 741,2; 2 3; PG 3,141A; Heil 13,4–5; Dionysiaca 759,4
6) cf. Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B; Heil 18,11; Dionysiaca 790,2
7) cf. Dion., De cael. hier. 3 3; PG 3,168A; Heil 19,21; Dionysiaca 797,4
8) cf. Dion., De cael. hier. 5 5; PG 3,196B; Heil 25,4; Dionysiaca 822,2–4
9) cf. Dion., De cael. hier. 5 5; PG 3,196D; Heil 25,24; Dionysiaca 827,2
10) cf. Dion., De cael. hier. 6 1; PG 3,200C; Heil 26,1; Dionysiaca 828,2–3

5 auctor comparat: comparat auctor *V* 9 tertio ... (10) condicione *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 12 pro bono *coni.*: probatio *codd.*

Digitized by Google

universaliter ornatum imaginem thearchicae pulchritudinis ex decentissime proportionata coaptatione rerum intra unam intentionem quasi quiddam pulchrum resultantem.

Et hoc de primo.

Verum, quia ratio ornatus attenditur in ordinatorum consonantia et ad se invi- B
cem et ad suum monarcham in eo, quod, sicut secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[11]) prime bonum sicut absolutus omnium simpliciter monarcha dicitur supersubstantialis pulchritudo "propter traditam ab ipso omnibus" in tota rerum universitate consistentibus "iuxta proprietatem uniuscuiusque pulchritudinem et sicuti universorum" simpliciter "consonantiae et claritatis causa ad similitudinem luminis cum fulgore immittens universis pulchrificas ipsius fontani radii traditiones et sicut omnia ad se vocans. Unde et pulchrum dicitur et sicut tota in totis congregans ad idem". Et infra parum[12]): "Etenim in simplici et supersubstantiali totorum pulchrorum natura omnis pulchritudo et omne pulchrum uniformiter secundum causam praeexistunt. Et ex pulchro isto omnibus existentibus est esse secundum propriam rationem singula pulchra. Et propter pulchrum omnium concordiae et amicitiae et communiones et pulchro omnia uniuntur. Est autem principium omnium pulchrum sicut effectiva et movens tota et continens amore propriae pulchritudinis et finis omnium sicut finalis causa – etenim pulchri causa omnia fiunt – et exemplaris, quoniam secundum ipsum cuncta determinantur. Propter quod idem est bono pulchrum, quoniam pulchrum et bonum secundum omnem causam cuncta desiderant". Et infra parum[13]): "Hoc unum et pulchrum singulariter est omnium multorum pulchrorum et bonorum causa". Sicut, inquam, se habet prime bonum supersubstantialis pulchritudo pulchrificans et ornans simpliciter omnia, sic suo modo quilibet deus est omnium intra suam intentionem constitutorum consonantiae et claritatis et sic pulchritudinis et ornatus seu decentissimae dispositionis causa.

"Etenim ex ipsis diis et a prime Deo per ipsos et substantia est et vita omnis et mentis et animae et omnis naturae, parvitates, aequalitates, magnitudines, mensurae omnes et existentium proportiones et harmoniae, concretiones, totalitates, partes, omne unum et multitudo, coniunctiones partium, omnis multitudinis unitiones, perfectiones totalitatis, quale, quantum, quotum, infinitum, comparationes, discretiones, omnis infinitas, omnis finis, definitiones omnes, ordines". Haec Dionysius ubi supra[14]). Et parum infra[15]): "Et simpliciter omne existens ex pulchro

11) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,701C–D; Suchla 151,5–10; Simon 184,78–81
12) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704A–B; Suchla 151,18–152,8; Simon 190,69–192,81
13) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704B; Suchla 152,12–13; Simon 195,71
14) Dion., De div. nom. 4 10; PG 3,705C; Suchla 154,11–17; Simon 208,54–57
15) Dion., De div. nom. 4 10; PG 3,705D–708A; Suchla 154,20–155,6; Simon 208,59–64

24 imaginem *iter.* *O* 25 coaptatione *om.* *V* 28 consonantia: consonantiam *V*
34 pulchrificas: pulchrificans *O* 43 quoniam: quod *O* 44 pulchrum[1]: pulchro *V*
46 inquam: inquantum *O* 51 ipsos: ipso est *O* 52 omnis: omnes *O*

Digitized by Google

et bono est et ad pulchrum et bonum convertitur. Et omnia, quaecumque sunt et fiunt, propter pulchrum et bonum sunt et fiunt. Et ad ipsum omnia inspiciunt et ab ipso moventur et continentur et ipsius gratia et propter ipsum et in ipso principium exemplare omne, finale, efficiens, formale elementorum. Et simpliciter omne principium, omnis continentia, omnis summitas aut, ut comprehendens dicam, omnia existentia ex pulchro et bono, omnia non existentia supersubstantialiter in pulchro et bono. Et est omnium principium et finis superprincipale et superperfectum, 'quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso' et ad ipsum 'omnia'[16]". Haec Dionysius.

Et hoc de secundo.

C Quae autem dicantur et sint summa omnium divinorum ornatuum, satis arbitror esse notum. Est enim intra quemlibet ornatum divinum summum, quod est magis primum, magis unum, magis simplex, magis indivisibile, ut supra praemissa[17] dictum est de principio intra ordinem, magis absolutum et per consequens perfectissimum intra ordinem, quod etiam est totum in parte, concausa totius residui ordinis, inquantum stat sub ordine principalis agentis.

Et hoc sufficiat de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo ponam ultimorum divinorum ornatuum multiplicem condicionem, secundo summi inferioris ornatus et infimi superioris immediationem et eius rationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

D De primo sciendum, quod, ex quo ultimum unius ornatus opponitur summo eiusdem, necessarium est ultimum esse oppositarum condicionum ad ipsum, unde ipsum ultimum est postremum, minus unum, minus simplex, magis divisibile, magis contractum et per consequens imperfectissimum intra ordinem et sic nullius causa, sed causatum omnium. Unde sequitur, quod, si amplius contraheretur, iam non valeret intra ordinem remanere.

Et hoc de primo.

E Qualiter autem absolutissimum inferioris ordinis immediate per similitudinem contractissimo superlocati ordinis valeat collocari, sciendum, quod non solum quilibet ordo partialis est quoddam totum formale per influentiam unius in aliud et per consequens omnia ipsius ordinis sibi mutuo et in processu, qui nihil relinquit vacuum multo minus quam corporum situs, et in conversione, quae fit per tot, per quot processus per 38[18], sicut catenarum ansulae innectuntur, verum multo fortius partes totalis universi sibi mutuo colligantur, cum universum totale sit magis bonum, magis unum, magis pulchrum, magis ordinatum quocumque universo partiali. Quid enim faceret prime bonum et unum nisi bonum et unum?

16) Rom. 11,36

17) supra, prop. 146 L

18) cf. Procl., Elem. theol. 38; Dodds 40,17–18; Boese 23,1–2

58 bono *add.* et in pulchro et bono *V* 61 elementorum: elementarium *ed.* 71 magis ... (72) ordinem *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 73 stat *om. O* 75 propositum: suppositum *O*

Digitized by Google

»“Nec fas erat bonitati praestanti quidquam facere nisi pulchrum”, sicut dicit Plato in *Timaeo*[19]. Unde Trismegistus *Ad Asclepium*[20]) dicit, quod “mundus” iste “sensibilis et omnia, quae in eo sunt a superiore mundo” intelligibili, scilicet quasi “ex vestimento” sunt “contexta”, et ideo “prout uniuscuiusque genus est, sic singula sui generis imagines habent”.

Pulchritudo autem consistit in sola convenientia secundum Augustinum *De vera religione*[21]). Pulchra igitur sunt omnia non in se tantum, sed in respectu ad universa et singula, non tantum pulchra, sed etiam pulchriora. Omne enim, quod in se est pulchrum, in compage fit pulchrius, secundum quod dicit Augustinus III *Super Genesim* cap. 17[22]). Universalis autem et tota causa pulchritudinis cuiuslibet facti est divinus fulgor cuncta illuminans et in universis apparens[23]). Cum ergo unitas sit forma pulchritudinis, quae est numerosa aequalitas secundum Augustinum VI *Musicae*[24]), prima autem aequalitas, quae est prima unitas, quae est universalis pulchritudo secundum Dionysium in multis numerata, complet pulchritudinem in omnibus secundum propriam causam et rationem«[25]), sequitur omnes partes universi ad se invicem consonantissime copulatas et sic ordinatissime dispositas. Ordo autem est distributorum gradatim colligatio terminata. Partes igitur universi,cum sibi mutuo sint conexae, necessarium est summum inferioris ordinis infimo immediate superlocati ordinis sine medio copulari.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis evidenter concluditur propositum. Cum enim omnis “copula- F
tio fiat per similitudinem”[26]), quae omnia colligit, “sicut segregat dissimilitudo et distare facit” per commentum 32[27]), igitur summa omnium divinorum ornatuum ultimis assimilantur ordinum, quibus sine medio conectuntur.

COMMENTUM

Si enim oportet continuitatem esse divini processus et propriis medietatibus unumquemque ordinem colligari, necesse est summitates secundorum copulari finibus primorum. Copulatio autem fit per similitudinem, similitudo ergo submissi ordinis ad ultima superlocati.

19) Plat., Tim. 30a6–7; Waszink 23,3–4
20) Asclep. 34; Moreschini 79,22–80,1
21) cf. Aug., De vera rel. 40,n.74; Daur 235,3–4; 43,n.80; Daur 241,29–30
22) Aug., De Gen. ad litt. III 24; Zycha 92,8–9
23) cf. Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 14; Willis 58,5–6
24) cf. Aug., De mus. VI 13,n.38; PL 32,1184
25) cf. Thom. de Ebor., Sapient. II 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 51rb
26) Procl., Elem. theol. 147 comm.; Dodds 130,2; Boese 73,5
27) cf. Procl., Elem. theol. 32; Dodds 36,6–7; Boese 21,4–5

96 quasi: quod *O* 97 prout *add.* unius *V* 101 etiam: et *O* 115 segregat: disgregat *O* 116 ornatuum: ortuum *O*

Digitized by Google

Probatio elementi talis est: In omni habente continuitatem ex sua natura, ibi summa inferiorum copulantur ultimis suprapositorum; sed omnium divinorum ornatuum necesse est esse continuitatem inter se ex natura rei: ergo omnium divinorum etc.

Maior apparet per locum a minori, quia, si oportet esse continuitatem divini processus partialis et propriis medietatibus unumquemque determinatum ordinem colligari, multo fortius erit continuitas et colligatio in universo totali et per consequens necesse est summitates secundorum primorum finibus copulari. Licet enim differant in determinatis intentionibus, tamen in universalioribus conveniunt, immo inferior semper praesupponit superiorem intentionem, quam determinat.

Copulatio autem. Hic supposita copulatione arguit sic: Omnis copulatio fit per similitudinem: igitur summa ordinis submissi assimilantur ad ultima ordinis superlocati.

122 sua natura: natura sua *V* 130 differant: differunt *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 148
OMNIS DIVINUS ORDO SIBI IPSI COUNITUS EST TRIPLICITER: A SUMMITATE SUI IPSIUS ET A MEDIETATE ET A FINE

Postquam comparata sunt summa inferiorum ordinum infimis superiorum immediate superlocatorum, nunc auctor comparat inter se partes omnis divini ordinis principales dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, scilicet suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam ordinis descriptionem, secundo unius omnis ordinis duplicem considerationem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

De primo sciendum, quod omnis ordo est relatio multorum in gradibus diffe- A
rentium ad unum.

In hac descriptione *relatio* ponitur pro genere. Relatio, inquam, non quae sit praedicamentum, sed quae sit idem, quod respectus realis intrinsecus inexistens rebus habitudinatis et per consequens non ponens in numerum cum essentialiter ordinatis.

Alia, quae sequuntur in descriptione, sunt loco differentiarum, inter quae primum est *multorum*. Unum enim non facit ordinem, cum ordo fundetur in habitudine comparativa superpositionis et suppositionis, nihil autem unum et idem superponitur et supponitur sibi ipsi. Similiter nec duo constituunt ordinem, cum omnis ordo in prima, media et infima distinguatur, et sic est multorum. Et hic differentium, non diversorum, quae se totis differant et nullo uno communi conveniant, sed quae intra unum commune analogum, quod in omnibus est idem per essentiam, secundum diversum esse conveniant, et sic sunt eadem et altera secundum naturam eorum, quae sunt ad invicem per 66[1]) et per consequens consonantia sibi mutuo.

Unde et Trismegistus *Ad Asclepium*[2]) dicit: "Musicen nosse nihil aliud est, nisi cunctarum rerum ordinem scire quaque sit divine ratio sortita. Ordo enim rerum singularum in unum omnium artifici ratione collata concentum quendam melo divino dulcissimum conficiet". Unde et sicut in musicis instrumentis diversarum cordarum est alius et alius situs, ita in rerum ordine diversorum secundum esse est

1) cf. Procl., Elem. theol. 66; Dodds 62,24–25; Boese 35,1–2
2) Asclep. 13; Moreschini 52,17–53,1

7 scilicet *om. O* 10 omnis ordinis: ordinis omnis *O* 27 est *coni.*: esse *codd.* 29 singularum: singularium *O* | concentum: contentum *O*

Digitized by Google

alia et alia collocatio, cum absolutissima sint priora et superiora, contractiora vero posteriora et inferiora, media vero secundum consonantiam cum extremis. Unde et Augustinus XIX *De civitate Dei*[3]) sic describit ordinem, quod est "parium dispariumque sua unicuique loca tribuens dispositio". Et ideo dicitur in gradibus differentium.

Sed quia omnis habitudo est alicuius ad aliquid, ideo in dicta descriptione ultimo subiungitur ad unum, quod est radix omnium omnia adunando seu ad unum redigendo.

Et hoc de primo.

B Verum, an tale unum, quod et bono idem per 13[4]), sit tantum extra ordinem ita, quod sit ab eo simpliciter separatum, vel sit tantum intra ordinem, quod nullatenus extra ipsum, an medio modo, considerandum, quod Aristoteles circa finem XII *Metaphysicae* novae translationis[5]) istam quaestionem subtiliter perscrutatur, cum dicit: "Perscrutandum autem est, qualiter habet totius natura bonum et optimum, utrum separatum quid et ipsum secundum se aut secundum ordinem". Averroes[6]): Aristoteles "intendit perscrutari, utrum entia sint per se ad invicem aut et omnia sint propter se primum, sicut est de membris hominum cum primo principio, quo fit homo, aut nulla ligatio est inter ea, sed esse eorum ad invicem est casu et omnia sunt propter aliud extrinsecum ab eis. Et quia manifestum est per se, quod habet aliquod bonum et aliquem finem, perscrutatus est, utrum bonum, quod est in entibus, est extrinsecum et distinctum ab eis: sed nullum bonum habet existens in ordine, id est quoniam non sunt ordinata propter se ad invicem. Ordinata enim propter se ad invicem illud bonum, quod existit in eis, existit in ordine, aut bonum existens in eis non est nisi in ordine tantum. Et nullum bonum habet distinctum a toto aut est in utroque. Verbi gratia: utrum bonum existens in quolibet modo modorum hominum existentium in una civitate, scilicet finis, quem intendunt per actiones eorum, est aliquod distinctum et extrinsecum ab eis, verbi gratia primus princeps, aut bonum, quod est in eis, non est, nisi propter prioritatem eorum ad invicem". "Et hoc intendit cum dicit: perscrutandum etc., id est perscrutemur, utrum bonum, quod est in istis, scilicet illud, propter quod sunt, sit extrinsecum et distinctum ab eis, aut est in ordine eorum ad invicem, scilicet in esse quorundam propter quaedam, aut est in utroque sicut in exercitu. Bonum enim existit in exercitu propter ducem in exercitu et propter ordinem eius, sed bonum, quod est in duce, maius est bono, quod est in ordine. Ordo enim est propter ducem, sed dux non est propter ordinem, cum dux sit causa ordinis, sed non ordo causa ducis. Et hoc intendebat cum dicit" aut utroque modo sicut exercitus.

3) Aug., De civ. Dei XIX 13; Dombart-Kalb 679,11–12
4) cf. Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
5) Arist., Metaph. XII 10, 1075a11–13; Vuillemin-Diem 266,463–465
6) Averr., Metaph. XII comm. 52; Venetiis 1562, 337vH–M

38 ultimo: ultimum *V* 46 quid *coni.*: quod *codd.* 63 utroque: utraque *O*

Digitized by Google

Etenim in ordine ipsum bene et dux exercitus et magis iste: "non enim iste propter ordinem, sed ille propter hunc est". "Et quia bonum existit in hoc toto utroque modo, scilicet propter ordinem et propter illud, propter quod est ordo, scilicet primum principium. Et omnia, quae sunt sub primo principio, non aequaliter habent ordinem: haec quidem enim habent perfectum ordinem ita, quod nihil admiscetur eis per accidens, sicut est de corporibus caelestibus, haec autem, quia invenitur in eis privatio ordinis per accidens". Et infra[7]: Ad unum quidem coordinata sunt, "id est apparet enim, quod hoc commune" in eis, quod omnia, "secundum quod omnia sunt propter unum et quod omnes actiones eorum sunt erga istud unum et est prima causa, quemadmodum omnia, quae in domo sunt, propter dominum domus sunt". Hucusque Averroes.

Et sufficiat de secundo.

Ex praemissis colligitur, quod omnis ordo, sive sit divinus secundum essentiam C
sive secundum participationem, fundatur in duplici uno et bono, quorum unum est essentialiter intra ordinem secundum omnes gradus eius distributum, aliud autem est extra ordinem et separatum et exemptum, a quo incipit totus ordo per 21[8], quod etiam "universo ordini suam proprietatem tradit" per 97[9]. Et ut apertius elucescat, sciendum, quod utrumque unum est idem per essentiam, sed differt per esse per 18[10].

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria declarabo, quia primo ponam ordinis distinctionem per differentem graduum distributionem, secundo distinctorum triplicem counitionem et counitionis rationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

De primo sciendum, quod, »sicut habemus a divino Dionysio[11], universitas D
entium quantum ad ordinis sui dispositionem distinguitur in suprema, media et infima, quae tripartita distinctio quantum ad generalissimos modos et gradus entium ulteriorem adhuc recipit distinctionem, ita videlicet, ut in quolibet dictorum trium inveniantur suprema, media et infima. Nec vadit hoc in infinitum, sed necessario est status ad duo extrema, ad aliquod videlicet summum ex parte una et ad aliud aliquod infimum ex parte altera, ex quibus dependet gradus et ordo uniuscuiusque eorum, quae locantur in mediis secundum approximationem seu distantiam ab huiusmodi extremis. Et in hoc consistit ratio ordinis, qui est entium per se«[12].

»Secundum hanc autem dispositionem contingit inferiora reduci in superiora per media. Ad quod necessarium est entia in huiusmodi ordinibus locata habere

[7] Averr., Metaph. XII comm. 52; Venetiis 1562, 338rB

[8] cf. Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,15–21; Boese 15,15–21

[9] Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2

[10] cf. Procl., Elem. theol. 18 comm.; Dodds 20,18–20; Boese 13,15–17

[11] cf. Dion., De cael. hier. 10 2; PG 3,273B; Heil 40,17; Dionysiaca 921,4; Simon–Kübel 164,82

[12] Theodor. de Vrib., De vis. beat., prooem. 1; Mojsisch 13,2–10

92 distinguitur: distingutur *O* 98 eorum: ordo *V* 101 entia *om. sed suppl. in marg. O*

Digitized by Google

ad invicem quandam conformitatem, quo superiora secundum sui inferius tangant inferiora secundum sui superius, ut eo divinae legis ordine bonitates et perfectiones superiorum communicentur inferioribus et inferiora convertantur in superiora«[13]) per 146[14]) et ante praemissam[15]).

Et hoc de primo.

E Verum, cum omnia copulata sint similia, similia vero sunt simul unita, omnis enim similitudo est quaedam unitas, immo unum causat simile et extrema omnis ordinis sunt similia per ante praemissam[16]), similia, inquam, per essentiam, licet maxime opposita secundum esse, multo fortius ipsa media erunt extremis similia et per consequens ea ad invicem conectentia se ipsis, scilicet ipsis mediis. Cum ergo similitudo sit "causa amoris", quae est secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[17]) "simplex virtus per se motiva ad unitivam quamdam concretionem ex bono usque ad extremum existentium et ab illo rursus consequenter per omnia ad bonum, ex eadem et per eandem se ipsam reflectens et ad eandem semper revoluta", hoc enim est, ut superius parum praemittit loquens de amore[18]), "virtutis unificae et coniunctivae et indifferenter concretivae in pulchro et bono propter pulchrum et bonum praeexistentis et ex pulchro et bono propter pulchrum et bonum tributae et continentis quidem coordinata secundum communicativam alternam habitudinem, moventis autem prima ad subiectorum providentiam et collocantis minus habentia in superiorum conversione. Est autem et exstasim faciens divinus amor". Haec Dionysius.

Et sic necessarium est prima per exstasim amoris omnes donationes prime ipsius ordinis transfundere in media et redundare in extrema. Prime enim unum in omni ordine causali essentiali est "una quaedam et simplex unitionis natura uniens universa" suae intentionis "sibi ipsi et illis ipsis et sibi invicem salvans omnia in non confusa omnium continentia et immixta et concreta"[19]). "Propter quod una omnium et indissolubilis complexio secundum divinam ipsius harmoniam subsistit et concordatur consonantia perfecta et consensu et connaturalitate et congregata et inconfuse et indivisibiliter contenta. Transit enim" prime tale unum ad omnia suae intentionis "existentia secundum simplicissimam ipsius et immixtam unificae virtutis praesentiam, uniens omnia et coniungens extrema per media extremis secundum unam connaturalem coniunctam amicitiam et extremis omnis rei termi-

[13]) Theodor. de Vrib., De vis. beat., prooem. 2; Mojsisch 13,14–19
[14]) cf. Procl., Elem. theol. 146; Dodds 128,22–24; Boese 72,1–3
[15]) cf. supra, prop. 147 E
[16]) cf. supra, prop. 147 F
[17]) Dion., De div. nom. 4 17; PG 3,713D; Suchla 162,2–5; Simon 229,70–72
[18]) Dion., De div. nom. 4 12–13; PG 3,709D–712A; Suchla 158,13–19; Simon 218,69–219,64
[19]) Dion., De div. nom. 11 2; PG 3,949C; Suchla 219,2–5; Simon 414,75–76

112 quae est *om. V* 115 se: per *V* | ad *om. O* | revoluta: revelata *V* 117 indifferenter: differenter *ed.* | concretivae *om. O* 121 habentia *coni.*: habentis *codd.* 128 ipsius: ipsi *O* 129 concordatur *coni.*: concordiam *codd.* 133 et *add.* in *V*

Digitized by Google

nationibus omnia consentientia faciens unitatibus, identitatibus, congregationibus, indivisibiliter ipso uno stante et in uno omnia monstrante et per omnia proficiscente et a propria identitate non recedente". Ista est sententia Dionysii 11 cap. *De divinis nominibus*[20]).

Et sufficiat de secundo.

Ex praemissis apparet, quod, cum omnis divinus ordo sit relatio multorum F in gradibus differentium ad unum, et cum prime unum cuiuslibet ordinis uniat omnes partes ordinis et inter se et ad se, oportet, quod illa, quae sunt unius ordinis, habeant ad invicem conformitatem et convenientiam et fiant unum non quocumque modo, sed secundum ordinem causalem, quo primum seu summitas in ordine, utpote altius omnibus et eminentius et absolutius prius, operantes sui monarchae apparitiones, quae ad ipsum sicut proximum principalius deferentur, et sic habens virtutem unitissimam et actualissimam non iam solum pro se, sed pro toto ordine residuo, inquantum est totum in parte, transmittit bonitatem seu perfectionem, quam recipit in totum residuum ordinem, et immediatus in media et per media in extrema sicut uniens ipsum se ipso manens nihilominus in se ipso, cum sit magis exemptum a sequentibus quam haec ab aliis per 130[21]).

Et sic totus ordo simul unitur ex primi et eminentis influentia in omnia sequentia, media autem colligando extrema et inter se et ad se utrisque intimantur, suo scilicet superiori inferiori superioris et suo inferiori superiori infimorum, et sic ipsa media extendentia se ad superius tamquam familiaria traducunt donationes et influentias superioris et influunt eas sine invidia inferioribus et sic imponunt omnibus conexionem se ipsis receptione et traditione, ut sic totus ordo couniatur ex superioribus et mediis deferentibus et inferioribus repletis. Et quia omnium divinorum processuum fines ad sua assimilantur principia per completionem circuli per 146[22]), ideo etiam conversus est finis per media ad principium: per tot enim regreditur, per quot egreditur per 39[23]), et sic "totus ordo" tripliciter counitus, scilicet "per unificam primorum potentiam et eam, quae immediate" quasi centrali "continentiam", et per finis revertentiam "ad" suum "principium processivum"[24]).

Et sic etiam apparet intentio elementi.

[20]) Dion., De div. nom. 11 2; PG 3,949D–952A; Suchla 219,8–22; Simon 415,74–80

[21]) cf. Procl., Elem. theol. 130; Dodds 116,1–2; Boese 65,1–2

[22]) cf. Procl., Elem. theol. 146; Dodds 128,22–24; Boese 72,1–3

[23]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 38; Dodds 40,17–19; Boese 23,1–3

[24]) Procl., Elem. theol. 148 comm.; Dodds 130,16–19; Boese 73,11–13

148 residuum: siduum *V* 149 sicut: sic *V* 156 conexionem: commixtionem *V* 161 immediate: in medietate *ed.* 162 revertentiam *coni.*: reverentiam *codd.* | processivum: processum *ed.* 163 etiam *om. V* | intentio *om. V*

Digitized by Google

COMMENTUM

Haec quidem enim unitissimam habens potentiam in totum ipsum transmittit unionem et unit omnem desuper manens in se ipsa. Medietas autem ad ambo extrema porrecta colligat omnem quidem circa se ipsam primorum quidem traducens donationes, ultimorum autem sursum tendens potentias et omnibus communionem imponens et colligationem ad invicem. Unus enim sic totus fit ordo ex replentibus et repletis, sicut in quoddam centrum ad medietatem convenientibus. Finis autem conversus iterum ad principium et progressus rursus ducens potentias similitudine et continuationem toti ordini exhibet. Et sic totus ordo simul unus est per unificam primorum potentiam et eam, quae immediate continentiam, et per conversionem ipsius finis ad principium processivum.

Probatio elementi triplex est secundum tres partes ipsius. Et prima est talis: Ab illo est omnis divinus ordo sibi ipsi counitus, quod unitissimam habens potentiam transmittit unionem in totum ipsum ordinem et unit omnem ipsum manens desuper in se ipso; sed summitas omnis divini ordinis est huiusmodi: ergo a summitate sui omnis divinus ordo est sibi ipsi counitus. Haec ratio apparet ex declaratione.

Medietas autem etc.: Hic ponitur probatio secundae partis sic: Ab illo est omnis divinus ordo sibi ipsi counitus, quod ad ambo extrema ipsius ordinis porrectum colligat omnem ordinem circa se ipsum; sed medietas omnis divini ordinis est huismodi: ergo etc.

Maior apparet. Minor probatur sic: Omne traducens donationes primorum in ultima et sursum tendens potentias ultimorum in prima et per consequens imponens omnibus communionem et colligationem ad invicem est ad ambo extrema porrectum, colligans omnem ordinem circa se ipsum. Unus enim sic fit totus ordo ex replentibus et repletis; sed medietas omnis divini ordinis est huiusmodi, cum sit quasi centrum, in quod et superiora, scilicet replentia, et inferiora, scilicet repleta, conveniunt: ergo etc.

Finis: Hic probatur tertia pars sic: Ab illo est omnis divinus ordo sibi ipsi counitus, quod similitudinem et continuationem toti ordini exhibet; sed finis utpote iterum conversus et progressus per omnia intermedia ad principium sursum ducens potentias est huiusmodi: ergo etc.

Et sic: Hic concludit ex praemissis, quod totus ordo tali modo fit unus per unificam primorum potentiam transmissam in totum ordinem et per eam, quae immediate continentiam, qua sicut centrum colligat extrema, et per conversionem finis ad principium processivum, qua similitudinem et continuationem exhibet toti ordini.

170 iterum *om. O* 172 immediate: in medietate *ed.* 173 processivum: processuum *ed.* 179 etc. *om. V* 182 etc. *om. V* 193 etc. *om. V* 196 immediate: in medietate *ed.* 197 processivum: processuum *ed.* | continuationem: contractionem *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 149
OMNIS MULTITUDO DIVINARUM UNITATUM FINITA EST SECUNDUM NUMERUM

Habita multiplici comparatione rerum inter se integrantium ordines a primordialibus unitatibus emanantes nunc auctor redit ad declarandum quasdam proprietates ipsarum unitatum et quantum ad emanationem et denominationem et, ut haec commodius faciat, primo prosequitur divinarum unitatum multitudinis finitatem dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de multitudine in generali, secundo de multitudine divinarum unitatum in speciali, tertio ex praemissis ostendam suppositum in numero uniali.

De primo sciendum, quod multitudo videtur importare ad praesens proceden- A
tia »secundum diversos gradus distantiae a prime producente distributa. Quamvis enim virtus primae causae eodem modo se habeat ad omnia, immo etiam ipsi dii omnibus assunt eodem modo, non autem omnia assunt diis eodem modo per 142[1]), quia, ut dicit Alpetragius[2]) et per se notum est, omnis virtus motoris primi, sive moveat ut amatum et desideratum[3]) sive cuius actus est motus, omnis, inquam, talis virtus maior est in immediate coniuncta quam in eo, quod coniungitur ei per medium[4]). Et hoc intenderunt philosophantes dicere, quando dixerunt, quod distantia processuum est causa ordinis primarii ad secundarium[5]) et sic multitudinis gradatim distributae. Per distantiam enim intendunt virtutem primae causae, sive sit prima simpliciter sive in genere, in eo, quod in tali vel tali gradu distat, quia ipsa distantia nihil causat«[6]).

»Verum si quaeratur, unde causetur diversitas distantiarum in rebus ab una prima causa simul productis ex nihilo, qualis est simpliciter prima tantum omnia,

[1]) cf. Procl., Elem. theol. 142; Dodds 124,27–28; Boese 71,1–2

[2]) cf. Alpetrag., De mot. cael. III 12; Carmody 80; IV 8; Carmody 82; V 2; Carmody 82

[3]) cf. Arist., Metaph. XII 7, 1072a26–1072b3; Alb., Metaph. XI 2 6; Geyer 489,63–64

[4]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. I 4 7; Fauser 55,5–8; Alb., Summa theol. II 9 53 3; Borgnet 568a

[5]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 1 6; Fauser 66,90–91

[6]) Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 9; Cod. Vat. Lat. 1311, 82va–b

8 etc. *om. V* 16 assunt: assint *V* 19 in *om. V* | coniuncta: coniuncto *V* 24 ipsa: omnia *V*

Digitized by Google

simul in primordialibus causis et per eas producens, quidam[7]) dicunt, quod causetur ex sapientia operativa prime boni per intellectum suum universaliter agentem, quia res creatae nihil aliud praesupponunt. In hac enim sapientia prime Deus omnia faciens opera sua bona et perfecta instituit taliter, ut ex eis omnibus, quorum quodlibet est in se perfectum secundum modum suae naturae, constitueretur unum universum universaliter et simpliciter perfectum, ut dicit Aristoteles I *Caeli et mundi*[8]). Hoc enim fieri non potuit, ut dicunt, nisi diversa principia naturarum diversorum graduum perfectionis praeconciperet divina sapientia, et secundum istorum principiorum praesuppositionem oportuit produci principiata secundum maiorem vel minorem distantiam dissimilitudinis a prima causa, secundum quod facultas istorum principiorum sustinuit. Et iste processus fuit secundum eos causa multitudinis et ordinis rerum. Et ideo Rabbi Moses[9]) dicit, quod causa numeri et ordinis rerum est sapientia primae causae«[10]).

Alii[11]) vero dicunt, quod diversitas graduum sive in multitudine totali rerum sive partiali est ex parte recipientium, »cum non solum prima causa, sed etiam omnis causa primordialis nullam habeat diversitatem, sed ea, quae recipiunt earum influentiam, sunt diversa«[12]). Et dicunt, quod hoc non solum verum est in actione rerum regitiva seu provisiva, sed etiam in actione rerum institutiva.

Et si diceretur eis, quod ex hoc sequeretur aliqua recipientia non esse a prima causa, cum receptio praesupponat recipiens et participatio participans, respondent, quod participatio in prima rerum diversitate, secundum quod stat solum in ratione boni, non praesupponit participans, immo ipsa "participatio est essentiae assumptio"[13]), sicut et receptio est essentiae recipientis captio. Et sic participans,

[7]) Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 9; Cod. Vat. Lat. 1311, 82vb: "Si autem quaeritur, unde causatur diversitas distantiarum in rebus ab una prima causa simul creatis ex nihilo, oportet dicere, quod causetur ex sapientia operativa intellectus universaliter agentis, quia res creatae nihil aliud sibi praesupponunt"; cf. Mos. Maimon., Dux neutror. I 68; Parisiis 1520, 28r

[8]) cf. Arist., De cael. I 8, 277b12–13; Alb., De cael. I 3 4; Hoßfeld 64,74–78: "Talis autem ordo unius perficit universum mundum unum ... Haec est ergo probatio subtilissima, quam intendit Aristoteles in Primo Caeli et mundi"

[9]) cf. Mos. Maimon., Dux neutror. I 68; Parisiis 1520, 28r; Alb., De caus. et proc. univ. II 1 6; Fauser 66,93–67,2

[10]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 9; Cod. Vat. Lat. 1311, 82va-b

[11]) cf. Avic., Metaph. IX 4; Van Riet 487,79–80: "Igitur multitudo recipientis causa est multitudinis actionis principii quod est unum in essentia."; IX 6; Van Riet 501,83–502,86; cf. Alb., Super Dion. De div. nom. 11,n.19; Simon 420,51–52; Alb., De caus. et proc. univ. II 4 13; Fauser 166,56–167,11; Thom. de Ebor., Sapient. I 20; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 26vb–27va

[12]) Thom., De caus. exp. 24; Saffrey 124,13–15

[13]) Honor. August., Clavis phys. 136; Lucentini 104,15; Alb., Super Dion. De cael. hier. 4; Simon-Kübel 63,65–69

29 creatae: causatae *O* 39 causae *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 45 a prima causa: a causa prima *V*

Digitized by Google

participatio et participatum sunt una simplex essentia in rerum creatione. In informatione vero seu determinatione primordialium causarum, qua contrahitur causalitas prime boni, participatum praesupponit participans secundum naturam, cum nulla earum agat ex nihilo vel in nihil, ut ita dicam. Ista est sententia Dionysii de diversitate graduum in bonitate 4 cap. *De divinis nominibus* V[14]), ubi dicit, quod "bonum, quibus perfecte quidem ingignitur, perfecta facit et immixta et integra bona. Quae autem minus ipso participant, et imperfecta sunt bona et mixta propter defectum boni" etc., sicut superius est inductum[15]).

Et hoc de primo.

De secundo notandum, quod multitudo divinarum unitatum potest accipi B
dupliciter. Vel omnium unitatum, sive sint divinae secundum essentiam sive secundum participationem per declarationem 137[16]), vel divinarum solum per essentiam, quae sunt dii per 114[17]). Et si hoc secundo modo, tunc adhuc potest intelligi dupliciter. Vel de multitudine, quam efficiunt, scilicet pro seyra sive ordine totorum, hoc est pro tota coordinatione alicuius universitatis, quam producit aliqua divina unitas per 135[18]), et de tali multitudine posset exponi elementum. Sed non videtur esse intentio auctoris, cum commentum videatur a tali sententia discrepare: dicit enim eam propinquissimam esse uni. Vel accipitur multitudo secundo modo divinarum unitatum pro eo ordine, quem ipsi dii se ipsis sicut partes constituunt, scilicet pro multitudine uniali. Et istud magis videtur concordare intentioni commenti. Et haec est multitudo constans ex unitatibus per 6[19]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur, quod tam in prima quam in secunda significatione C
multitudinis le 'omnis' est signum universale collectivum et distributivum. Unde est sensus: Omnis multitudo divinarum unitatum quoad primam significationem, sive ipsae unitates sint divinae per essentiam sive secundum participationem, quarum primae sunt simpliciter exemptae a suis causatis, secundae vero condicionantur condicionibus suorum causatorum, cum sint concausae.

Quoad secundam vero significationem est sensus: Omnis multitudo divinarum unitatum, scilicet per eas causata, sive sit infinitatum sive entium sive vitarum etc.

In tertia vero idem est signum universale quod perfectio: "omne enim totum et perfectum idem"[20]). Et tunc est sensus: Omnis, id est perfecta multitudo seu tota divinarum unitatum, cum prima perfectio multitudinis sit deorum multitudo, haec enim, utpote propinquior prime uni quantitate quidem discretionis remotioribus

14) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,717C–D; Suchla 165,12–15; Simon 250,58–60
15) supra, prop. 140 E; 143 E
16) cf. supra, prop. 137 C
17) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
18) cf. Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–4; Boese 67,1–3
19) cf. Procl., Elem. theol. 6; Dodds 6,22; Boese 5,1
20) Arist., Phys. III 6, 207a13–14; Bossier–Brams 128,16

50 creatione: causatione *O*   53 nihilo *ex corr. O*   79 etc. *om. O*

Digitized by Google

minor, virtute autem sive potentia maior per 62[21]). In medietate enim a prime uno, quod est ipsius monarcha, est emanans, unde et unialis dicitur per 113[22]).

Et hoc de principali supposito sufficiat.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de finitate et infinitate in generali, secundo ostendam omnem multitudinem in actu esse finitam in speciali, tertio ex praemissis ostendam propositum in numero uniali et in universo totali.

D De primo sciendum, quod finitas et infinitas quantitati congruunt.

»Est autem duplex quantitas, continua et discreta: discreta autem continet duo, numerum scilicet et orationem; continua vero est duplex, permanens et successiva, quae tamen in genere sic describitur, quod partes eius ad aliquem communem terminum copulantur. E contrario vero discreta est, cuius partes non copulantur ad aliquem communem terminum[23]). Et ideo talem quantitatem vocat Boethius[24]) disgregatam«[25]).

Cui vero per prius nomen conveniat quantitatis, sciendum, quod »compositum primum ex materia et forma est unum unitate essentiali, et istud unum est radix substantiarum et principium accidentium per substantias. Nam cum dividitur per duas differentias primas, per quas constituuntur duae species, necessario concomitantur duo accidentia, quae sequuntur illas duas species. Verbi gratia: si duae primae species substantiae sunt corporea et incorporea, hanc sequitur continuum et illam discretum, quae, quamvis duo sint non habentia naturam aliquam communem sui generis, quamvis etiam unum non egrediatur per alterum, tamen, quia per duas differentias speciales reducuntur ad unum principium sicut ad causam, propter hoc habent naturam aliquo modo analogicam quasi substantia et accidens. Unde nomen quantitatis aliter dicitur de eis, scilicet discreto et continuo, quam dicitur ens de substantia et accidente«[26]).

»Et ex hoc manifestum est, cui primo nomen quantitatis conveniat. Nam, sicut dictum est, cum duo accidentia quantitatis sequantur exitum duarum differentiarum seu specierum substantialium, sicut una differentia substantialis primo recipit nomen generis substantiae, accidens, quod sequitur istam differentiam, primo possidebit nomen quantitatis. Verbi gratia: si haec differentia, quae est incorporea, est prior, tunc accidens quantitatis, quod sequitur, erit prius et recipiet prius nomen quantitatis, quare, cum numerus sequatur substantiam incorpoream, continuum vero corpoream, tunc numerus, id est discreta quantitas, prius possidet nomen

[21]) cf. Procl., Elem. theol. 62; Dodds 58,22–23; Boese 33,1–2

[22]) cf. Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1

[23]) cf. Arist., Cat. 6, 4b20–5a14; transl. Boethii, Minio-Paluello 13,20–14,24; Boeth., In Cat. Arist. II; PL 64,203A

[24]) cf. Boeth., In Cat. Arist. II; PL 64,202D

[25]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. III 24; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 119ra

[26]) Thom. de Ebor., Sapient. III 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 121ra–b

97 cui: sui *O* 100 concomitantur: coomitantur *V* 101 verbi *om. sed suppl. in marg. O* 116 quantitas: quantitatis *O*

Digitized by Google

quantitatis et accomodabitur continuo per discretum, magnitudini per numerum. Hoc autem manifeste dicit Averroes super X *Metaphysicae* cap. 2[27]), videlicet quod nomen quantitatis transumitur a quantitate numerali ad aliud genus quantitatis, scilicet continuam. Hoc enim vult sermo Aristotelis secundum Averroem II *Metaphysicae* cap. 8[28]), qui dicit, quod materia est primo recipiens definitionem numerorum et causa eorundem, et ideo, cum quantitas primo debeatur materiae, tunc primum in quantitate erit numerus, quod nomen ei primo conveniat«[29]).

»Si quis autem quaerat, qualiter et unde fiat haec attributio quantitatis continuo per discretum, discat ab Aristotele I *Posteriorum* cap. 7[30]), quod magnitudines quodammodo numeri sunt et propter hoc contingit demonstrantem in arithmetica descendere ad demonstrandum per idem principium in geometria, quod non esset, nisi magnitudines numeri essent, hoc est sub numeris. Scientia enim de numero descendit in scientiam de magnitudine, sicut manifestum est in X Euclidis[31]), ubi a numero descendit demonstrando in magnitudinem rationalem«[32]).

Sicut ergo omnis numerus est finitus vel infinitus, ita et "omnis magnitudo est finita vel infinita"[33]).

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod, sicut omnis magnitudo est finita secundum dimen- E
sionem, ita etiam omnis multitudo est finita secundum numerum, tum per Aristotelem III *Physicorum*, tum per 93 in declaratione[34]), tum ex ratione. Quidquid enim habet ordinem in rerum natura, finitum est secundum numerum. Omnis autem multitudo processuum habet ordinem in natura rerum: ergo est finita secundum numerum. Maior per se patet, quia omne ordinatum in rerum natura habet terminum. Si enim non haberet terminum, non esset ordinatum: omnis enim ordo fundatur in habitudine superpositionis et suppositionis et sic in extremis necessario terminatur[35]).

Et iuxta hoc arguitur sic: Omne ordinatum est naturale; nullum infinitum secundum numerum est ordinatum: igitur nullum infinitum secundum numerum est naturale: quod igitur est naturale seu in rerum natura, est finitum secundum numerum. Maior huius manifesta est, quia ordo est essentialis naturae, unde inordinatio est extra naturam secundum Aristotelem III *Caeli et mundi* cap. 5[36]).

[27]) cf. Averr., Metaph. X comm. 2; Venetiis 1562, 251vK
[28]) cf. Averr., Metaph. I comm. 36; Venetiis 1562, 22rC
[29]) Thom. de Ebor., Sapient. III 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 121rb
[30]) cf. Arist., Anal. Post. I 7, 75b2–6
[31]) cf. Euclid., Elem. X prop. 6; Heiberg-Stamatis 9, 19–20
[32]) Thom. de Ebor., Sapient. III 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 121rb
[33]) Arist., Metaph. XII 7, 1073a8; Vuillemin-Diem 259,303–304
[34]) cf. supra, prop. 93 D; Zavattero 169,75–80
[35]) cf. Theodor. de Vrib., De int. II 21 3; Mojsisch 161,66–162,73
[36]) cf. Arist., De cael. III 2, 301a5

125 discretum: discretam *O* 137 rerum *iter.* rerum *O* 139 terminum: tertium *V*
140 terminum: tertium *V* 141 habitudine: habitu divinae *O* | necessario: numero *O*

Digitized by Google

Medium patet, quia infinitum in eo, quod huiusmodi, non potest ordinari nisi per finitum aut infinitum; sed nec sic nec sic, ergo nullo modo. Quod autem infinitum determinari seu ordinari per infinitum sit impossibile, patet, quia "infinitum non determinatur ab infinito", secundum quod dicit Averroes super II *Metaphysicae* cap. 2[37]), quia secundum Aristotelem ibidem[38]) "infinito non erit infinitum. Nam si infinitum determinat infinitum, tunc illud, quod determinat infinitum, non erit infinitum"[39]). Eo enim ipso, quo determinat, est finitum. Quare impossibile est, quod sit infinitum.

Sed nec infinitum potest per finitum ordinari, nisi fiat finitum: infinitum enim manens infinitum non potest determinari per finitum, quia infinitum excedit finitum per infinitum. Mensuram autem oportet adequari mensurato; nullo modo igitur determinatur infinitum, quare nec ordinatur. Quod, si non ordinatur, non habet locum in universo, quod est ordinatum: quare nulla multitudo est infinita secundum numerum. Ergo per oppositum omnis multitudo est finita secundum numerum.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet evidenter tertium, scilicet quod omnis multitudo divinarum unitatum in omni significatione praemissa est finita secundum numerum. Quod tamen specialiter ostendi potest ex ratione divinarum unitatum per essentiam, cum sint primordiales causae, quod scilicet earum multitudo sit finita secundum numerum. In omni enim serie causarum contingit reperiri prius, medium et postremum, sunt his rationibus, quod postremum nullius est causa, medium causa extremi et causatum a priori, prius causa medii et extremi, sed extremi per medium.

Hoc igitur posito, cui non potest intellectus contradicere, quaero de prime uno, quod est causa universi ipsarum unitatum, de quorum ordine sit. Nam quod de ultimis non possit esse, patet, quia ultimum nullius est causa. Similiter nec de mediis, quia medium non est causa universi, sed tantum postremi vel postremorum: igitur erit de prioribus. Est ergo causa prior, quod eam nulla causa praecedit: igitur est prima causa, ante quam nulla, quare status est in causis. Finitae igitur sunt secundum numerum, et hoc est intentum, aut sic est prior, quod non est prima, ante quam nulla, quare erit de mediis secundum rationem medii supra dictam. Sed impossibile est, quod medium sit causa universi, quia non est causa prioris: quare impossibile est eam ponere de mediis. Igitur necessario est prior ita, quod ante eam nulla.

Cum ergo omnis deus sit mensura entium, etiam prime Deus erit mensura primissimorum entium, scilicet superessentialium, quare multitudo eorum finita erit

[37]) Averr., Metaph. II comm. 12; Darms 73,14–15
[38]) cf. Arist., Metaph. II 2, 994b26–27
[39]) Averr., Metaph. II comm. 12; Darms 74,16–17

169 et ... (170) extremi[1] *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 173 de mediis: divinae diis *O* 174 quia: quod *V* | causa: casa *V* 175 ergo: igitur *O* 176 status ... (178) quare *om. O*

Digitized by Google

secundum numerum. Et hoc est, quod dicit 113[40]): "Omnis divinus numerus unialis est": igitur est finitus etc.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim propinquissime uni est, non utique infinita existet, non enim connaturale uni quod infinitum, sed alienum. Si enim et multitudo distat ab uno, palam, quod infinita multitudo penitus deserta ab illo, propter quod et impotens et invalida. Non ergo infinita deorum multitudo. Unialis ergo et finita, omni alia multitudine uni magis congenea. Si quidem igitur principium multitudo, oportebat propinquiorem principio ea, quae remotius magis esse multitudinem, similius enim quot propinquius, quoniam autem unum est quod primum, quae illi connaturaliter multitudo, minus est multitudo quam, quae remotius, quod autem infinitum non minus multitudo, sed maxime multitudo.

Probatio elementi talis est: Nullum propinquissime sublocatum prime uni utpote sibi maxime connaturale existit infinitum secundum numerum; sed omnis multitudo divinarum unitatum est huiusmodi; ergo nulla multitudo divinarum unitatum est infinita secundum numerum.

Medium istius rationis apparet in littera et probatur ibi: Si enim nullum distans et desertum penitus ab uno est propinquissime sub prime uno locatum, et per consequens nec connaturale, sed alienum ei. Sed omnis multitudo infinita est huismodi, qua enim multitudo est distans ab uno, qua vero infinita est penitus deserta ab uno et sic impotens et invalida per oppositum 95[41]): ergo nulla multitudo infinita est propinquissime sub prime uno locata. Cum igitur multitudo divinarum unitatum sive deorum utpote validissima et potentissima sit propinquissime sublocata prime uni ut magis congenea sibi omni alia multitudine, ipsa erit unialis et finita secundum numerum licet infinita secundum potentiam seu virtutem.

Si quidem igitur. Adducitur confirmatio praecedentium deductionum. Supposito enim, quod omne immediate principiatum seu productum sit simile suo principio productivo per 28[42]), arguitur sic. Principium multitudinis divinarum unitatum vel est multitudo vel unum. Si multitudo, ergo quanto aliquid est ei similius et propinquius, tanto est magis multitudo ea multitudine, quae est dissimilior et remotior: ergo minime participabit uno. Verum, quia impossibile est principium multitudinis divinarum unitatum sicut nec totius universitatis esse multitudinem, sed unum,

[40]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
[41]) cf. Procl., Elem. theol. 95; Dodds 84,28–29; Boese 48,1
[42]) cf. Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1

184 etc. *om. O* 185 et sic etiam apparet intentio elementi *om. V* 187 connaturale: connaturali *V* 213 ergo: igitur *V*

Digitized by Google

cum "omnia entia procedant ab una causa prima" per 11[43]) et "omnium entium causa et principium sit bonum" per 12[44]), quod est "uni idem" per tertiam partem 13[45]), ergo multitudo, quae est ipsi uni magis similis et propinqua, immo simillima et affinissima, erit minus multitudo quam, quae est remotior, minus, inquam, secundum quotum, sed maxime secundum quantum virtutis. Ergo erit finita secundum numerum, immo finitissima per oppositum ad infinitam multitudinem, quae non minus est multitudo, sed maxime, cum non participet uno, et sic sit "ex infinities infinitis" per commentum primae[46]).

[43]) Procl., Elem. theol. 11; Dodds 12,8; Boese 8,1
[44]) Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1
[45]) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
[46]) Procl., Elem. theol. 1 comm.; Dodds 2,10; Boese 3,10

Digitized by Google

PROPOSITIO 150
OMNE PROCEDENS IN DIVINIS ORDINIBUS OMNES PRODUCENTIS POTENTIAS SUSCIPERE NON EST NATUM NEQUE UNIVERSALITER SECUNDA EORUM, QUAE ANTE IPSA, SED HABENT ILLA QUASDAM AB INFERIORIBUS EXEMPTAS ET INCOMPREHENSIBILES HIS, QUAE POST IPSA

Ostensa generali unialis ordinis proprietate, scilicet eius secundum numerum finitate, nunc auctor comparat partes multitudinis ad invicem in potentiarum maioritate et minoritate dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam procedentium distinctionem, secundo quarundam proprietatum unius membri enumerationem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

A De primo sciendum, quod secundum duplicem emanationem, originalem scilicet et causalem, sunt duplicia procedentia, scilicet originaliter et causaliter. Procedentia originaliter manent cum principio processus intra eandem naturam seu essentiam et idem esse absolutum differentia solum et a principio processus et inter se respective, sive respectus originis constituant et distinguant procedentia in esse personali distincto, sicut in natura prime boni, sive solum in esse respectivo, sicut in aliis a se ipsis procedentibus per 40 in declaratione[1]).

Procedentia vero causaliter, licet maneant in suis producentibus per essentiam, tamen per processum nihilominus segregantur ab eis secundum diversum esse absolutum per 30[2]).

Et hoc de primo.

B Taliter autem procedentium, scilicet causaliter, multae sunt proprietates, scilicet quod omne procedens habet causam productivam. "Nihil enim se ipsum composuit aut ad esse perduxit", sicut habetur in *Arte fidei* libro I prop. 3[3]). Unde Augustinus I *De Trinitate* 1 cap.[4]): "nihil gignit se ipsum, ut sit".

Item omne procedens causaliter inquantum huiusmodi est sibi insufficiens. Nam si omne, quod est et quod habet, est et habet ex producente, sequitur, quod

1) cf. supra, prop. 40 C; Sannino 39,130–140
2) cf. Procl., Elem. theol. 30 comm.; Dodds 34,14–27; Boese 20,3–14
3) Nicol. Ambian., De arte fidei I 3; PL 210,599A; Dreyer 80,11
4) Aug., De Trin. I 1,n.1; Mountain–Glorie 28,35–36

3 potentias: potentia *V*   23 per 30: per 34 *V*

Digitized by Google

nihil, quod est vel quod habet, sit vel habeat ex se et sic est sibi secundum se insufficiens, licet quoddam procedens, puta antarkes, sufficiat sibi formaliter, secundum quod procedit a se ipso per 9[5]) et 41[6]).

Item omne procedens tale habet superius et dignius. "Omne enim productivum melius est quam natura eius, quod producitur", per 7[7]) et "omnis causa est prior et dignior suo causato" per secundam communem animi conceptionem, quae habetur in libro *De arte fidei*[8]).

Item omne procedens est limitatum et contractum. Omnis enim essentia creata est suis terminis circumscripta, secundum Ambrosium libro *De Spiritu sancto*[9]). Concluditur namque intra terminos suae essentiae, sive tales sint potentia et actus, finitum et infinitum vel quo est et quod est, sive sint distincta secundum intentionem sive secundum rem.

Item omne procedens est aliquo modo compositum, cum sit limitatum: Cadit enim et recedit a simpliciter simplici.

Item omne procedens concluditur intra duplicem ordinem, totalem videlicet et partialem. Omne enim, quod est in rerum natura, est ordinatum.

Item omne procedens est respectivum, cum sit dependens et a producente et conclusum intra totalitatem sui ordinis, cuius est pars, et per consequens nullum procedens est simpliciter absolutum et exemptum.

Item omne procedens coexigit aliquid, cui coordinetur, cum unitum non constituat ordinem.

Item omne procedens est simile et dissimile suo producenti et idem et alterum. Omne enim producens producit sibi simile, immo "omnis processus per similitudinem secundorum ad prima efficitur" per 29[10]) et per consequens omne procedens manet in producente et procedit ab eo.

Item omne procedens convertitur ad illud, a quo procedit per 31[11]) et 34[12]).

Istae proprietates ad praesens sufficiant de secundo.

C Ex praemissis apparet condicio et proprietas omnis procedentis in divinis ordinibus, sive sint divini per essentiam sive secundum participationem, cum proprietates enumeratae omnibus procedentibus causaliter sint communes.

Et hoc de supposito.

Circa propositum tria ostendam secundum tres partes ipsius elementi, quia primo ponam procedentium ad potentias producentium inferioritatem, secundo

5) cf. Procl., Elem. theol. 9; Dodds 14–16; Boese 7,1–3
6) cf. Procl., Elem. theol. 41; Dodds 42,30–31; Boese 25,1–2
7) Procl., Elem. theol. 7; Dodds 8,1–2; Boese 6,1–2
8) Nicol. Ambian., De arte fidei prol.; PL 210,598C; Dreyer 79,8
9) cf. Ambros., De spir. sanc. I 7,n.81; Faller 48,1–49,2
10) Procl., Elem. theol. 29; Dodds 34,3–4; Boese 19,1–2
11) cf. Procl., Elem. theol. 31; Dodds 34,28–29; Boese 20,1–2
12) cf. Procl., Elem. theol. 34; Dodds 36,20–22; Boese 21,1–2

36 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 59 sive *iter. O* 63 inferioritatem: inferiores *O*

Digitized by Google

perfectionum, quas habent secunda respectu primorum, paucitatem, tertio producentium ad procedentia exemptionem et sublimitatem.

Circa primam partem tria faciam, quia primo ponam procedentium ad producentia multiplicem comparationem, secundo ex hoc ineptitudinis susceptivae virtutis ipsorum procedentium rationem, tertio ex praemissis subiungam primae partis intentionem.

De primo sciendum, quod, sicut aliqualiter tactum est super 7[13]) et colligitur D
ex proprietatibus procedentium supradictis, »comparatio procedentis ad producens est secundum multa: secundum alietatem, prioritatem, dignitatem, ubertatem, generositatem, simplicitatem, libertatem, singularitatem seu unitatem, pluralitatem, necessitatem, simultatem, potentiarum inaequalitatem, convertibilitatem, contrarietatem, mutuam eorum cognoscibilitatem et proportionalitatem«[14]).

»Secundum alietatem enim comparantur ad invicem procedens et producens, quia "nihil est causa sui" per 8 I libri *De arte fidei*[15]). Omnino enim causa est alia a causato[16]) et producens a producente«[17]).

»Item secundum prioritatem: "Semper enim prior est res, quae facit, quam illa, quae fit"[18]), quia "prius est, a quo non convertitur subsistendi consequentia" secundum Aristotelem in *Praedicamentis*[19]). Et prius est, quod, cum non fuerit, non erit secundum et quod, cum fuerit, nondum erit secundum, secundum Aristotelem VIII *Physicorum* cap. 12«[20]).

»Secundum has autem rationes producens necessario prius est procedente, quia, si non fuerit producens, non erit procedens, si vero fuerit producens, nondum erit procedens. Cuius ratio est secundum Avicennam II *Metaphysicae* cap. 4[21]). Omnis enim causae seu producentis essentia prior est, quam sit causa productiva alterius tempore vel natura: nam si producens non haberet esse, nisi inquantum est productivum procedentis, tunc haberet esse per essentiam procedentis, quare, cum procedens habeant esse per producens, ipsum producens haberet esse per id, quod habet esse ab eo, scilicet per procedens, quod est impossibile«[22]).

»Item comparantur ad invicem secundum dignitatem, quia, sicut dicitur in communi animi conceptione, quae praemittitur libello *De arte fidei*[23]), "omnis

[13]) cf. supra, prop. 7 E; Pagnoni-Sturlese 152,493–154,554
[14]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145va
[15]) Nicol. Ambian., De arte fidei I 8; PL 210,600A; Dreyer 81,16
[16]) cf. Sen., Epist. 65,n.14; Reynolds 178,21–22
[17]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145va
[18]) Aug., De civ. Dei VII 9; Dombart–Kalb 193,18–19
[19]) Arist., Cat. 12, 14a34–35; transl. Boethii, Minio-Paluello 37,19–20
[20]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145va; cf. Arist., Phys. VIII 7, 260b17–18; Averr., Phys. VIII comm. 56; Venetiis 1562, 397rE
[21]) cf. Avic., Metaph. II 4; Van Riet 96,3–10
[22]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145va
[23]) Nicol. Ambian., De arte fidei prol.; PL 210,598C; Dreyer 79,8

80 prius: prior *O* 92 dicitur: dicit *O*

Digitized by Google

causa dignior est suo causato" et per consequens omne producens melius est quam natura eius, quod producitur, per 7[24]). Attribuens enim esse dignius est eo, cui attribuit secundum Avicennam VI *Metaphysicae* cap. 3 [25]); producens autem attribuit esse procedenti: ergo dignius est eo. Contra ordinem enim naturae est, ut "vilius" sit "causa nobilioris", sicut dicitur *De fide et legibus* IV libro cap. 24«[26]).

Item secundum ubertatem, quia quanto aliquid est absolutius et illimitatius, tanto est in diffundendo se uberius, unde et primum simpliciter, quod est simpliciter absolutum et illimitatum, est dives per se et est dives magis et per consequens "omne antarkes simpliciter bono deterius est" per 10[27]), quod est omnium entium causa et principium per 12[28]).

Item secundum generositatem: Quanto enim aliquid est prius dignius et uberius seu copiosius, tanto est generosius seu liberalius, unde et in communicando omnis ab eo invidia longius relegatur.

Item comparantur secundum simplicitatem, quae comparatio etiam sequitur ex praemissis: Quanto enim aliquid est prius, tanto est simplicius, et per consequens prime producens est simplicissimum. Hoc enim est tantum producens et non procedens, cum omne procedens sit aliqualiter compositum, ut apparet ex prius dictis. Et hoc est, quod dicitur 12 prop. *De articulis fidei* I libri[29]): "causam supremam simplicissimam esse oportet. Unde manifestum est unam tantum esse causam supremam".

Item secundum libertatem: Quanto enim aliquid est simplicius simplicitate dignitatis, tanto est absolutius et liberius et e converso quanto compositius, tanto contractius et obligatius.

»Item comparantur secundum singularitatem, unitatem et pluralitatem, quoniam "contrariorum contrariae sunt causae" secundum Aristotelem IV *Meteororum*[30]). Et propter hoc unius est una causa per se. Unde, si eiusdem sunt causae non subordinatae, hoc erit in diverso genere causae, secundum quod habetur II *Physicorum*[31]), quod, si etiam contrariorum sit eadem causa, unius erit per se alterius per accidens, sicut idem gubernator navis est causa salutis per praesentiam et naufragii per absentiam«[32]).

24) cf. Procl., Elem. theol. 7; Dodds 8,1–2; Boese 6,1–2
25) cf. Avic., Metaph. VI 3; Van Riet 309,81–82
26) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145va–b; cf. Guil. Alvern., De legibus 20; Parisiis 1674, 55bC
27) Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1
28) cf. Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1
29) Nicol. Ambian., De arte fidei I 12; PL 210,600B; Dreyer 82,3–4
30) cf. Arist., Meteora IV 7, 384b2–3; Hoßfeld 265,70
31) cf. Arist., Phys. II 3, 195a11–14
32) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145vb–146ra

96 cap. 3: 3 cap. *V* 117 singularitatem: simplicitatem *V* 120 subordinatae: sunt ordinatae *V*

Digitized by Google

»Item secundum necessitatem et ex parte causati seu procedentis et ex parte causae seu producentis. Ex parte procedentis, quia nihil est, "cuius ortum legitima causa non praecedat" secundum Platonem in *Timaeo*[33]). Et "nihil fieri sine causa potest" secundum Ciceronem *De divinatione* libro II cap. 12[34]). "Quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habet a natura. Necesse est illud, inquit, exploratum habeto nihil fieri potuisse sine causa"[35]) adeo, quod dicit Aristoteles II *Caeli et mundi* cap. 6[36]), quod "non est possibile, ut res sempiternae sint sine causa". Hinc Augustinus V *De civitate Dei* cap. 9[37]): Nihil, inquit, fieri potest, quod non aliqua causa efficiens praecesserit. Et libro VII cap. 14[38]): "Sicut enim nihil fit, ita nihil incohatur, ut fiat, quod non faciens causa praecesserit". Similiter ex parte producentis seu causae est necessitas: Causa enim seu producens, quantum est in se, id est quantum est causa, necessario facit esse causatum. Unde si semper est causa, inquantum est causa, semper est causatum, secundum quod dicit Avicenna IX cap. 1[39])«.

»Haec autem necessitas inter producentia et producta seu causas et causata aliter est seu differenter in aeternis et in generabilibus et in intermediis«[40]). In aeternis enim non oportet hoc quidem prius esse, hoc autem posterius: "Omne enim aeternum totum simul est" per 52[41]), cum sint exempta a tempore per 51[42]). Et ideo aeternum, "quantumcumque esse potest, tantum totum est iam possidens sine diminutione et sine ordine" per 52[43]). Et loquitur ibi de vere aeternis secundum substantiam et operationem, quae non solum habent substantiam aeternam, sed etiam operationem cum substantia, et hanc simul totam habent et in eadem mensura perfectionis stantem et universaliter fixam secundum unum et eundem terminum immobiliter et intransmutabiliter. Loquitur etiam ibi de aeternis secundum substantiam et temporalibus secundum operationem, quae sunt tota secundum substantiam, sed habent prius et posterius secundum operationem. »Generabilium vero necessitas semper ligata est cum tempore, secundum quod dicit Averroes super II *Caeli et mundi*«[44]).

33) Plat., Tim. 28a5–6; Waszink 20,21–22
34) Cic., De div. II 28,n.60; Giomini 105,25–26
35) Cic., De div. II 28,n.60; Giomini 105,13–19
36) cf. Arist., De cael. II 5, 287b24–25; transl. Gerardi: Opelt 133,58
37) cf. Aug., De civ. Dei V 9; Dombert-Kalb 138,103–104
38) Aug., De civ. Dei VII 9; Dombert-Kalb 193,21–22
39) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145vb; cf. Avic., Metaph. IX 1; Van Riet 435,26–28
40) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145vb
41) Procl., Elem. theol. 52; Dodds 50,7; Boese 28,1
42) cf. Procl., Elem. theol. 51; Dodds 51,1; Boese 28,1
43) Procl., Elem. theol. 52; Dodds 50,10–11; Boese 28,4–5
44) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145vb; cf. Averr., De cael. II comm. 104; Carmody-Arnzen 467,117–118

126 praecedat: praecedit *V* 141 est iam: iam est *V* 142 loquitur *om. sed suppl. in marg. O* 145 universaliter: vult *V* 147 et ... (148) substantiam *om. O* 150 II Caeli et mundi: Caeli et mundi II *V*

Digitized by Google

»Item producens et procedens comparantur secundum simultatem. Nam vere producentia seu vere causae simul sunt cum suis productis seu causatis, quae vero sunt causae per accidens et adiutrices praecedere possunt, secundum quod dicit Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 2«[45]) et IV libro cap. 2[46]). Et causa huius est secundum eundem in *Scientia naturali* libro I cap. 12[47]), cum »dicit, quod "non potest esse, ut essentia causati habeat esse cum privatione essentiae causae ullo modo". Immo, sicut dicit idem VI *Metaphysicae* cap. 1[48]), "causatum eget alio, quod det sibi esse per se", unde "eget datore sui semper et incessanter, quamdiu habuerit esse"«[49]) et loquitur de causis, quae sunt causae causati secundum esse et fieri.

Item secundum potentiarum inaequalitatem. Quanto enim aliquid est prius, dignius, uberius, generosius, simplicius et liberius, tanto est activius, potentius et magis comprehensivum sui effectus adeo, quod omne, quod a secundis producitur, a prioribus et causalioribus producitur eminentius, a quibus et secunda producebantur per 56[50]), et ideo omnis causa ante causatum operatur et post ipsum plurium est institutiva per 57[51]).

»Item comparantur ad invicem secundum relationem seu convertibilitatem, quia causa inquantum causa seu producens inquantum huiusmodi et procedens correlativa sunt et sunt simul, sicut iam supra dictum est, et ideo dicuntur ad convertentiam. Verumtamen hic intelligendum est de causa seu producente inquantum huiusmodi, non de ipsa essentia causae, quia essentia causae prior est, quam ut ipsa sit causa. Et propter hoc vult Algazel tract. II cap. 5 *Metaphysicae*[52]), quod causa et causatum non invicem pendent secundum sensum relationis, pendet enim causatum ex causa et non e converso secundum eundem[53]). Potest enim causa esse sine causato, quamvis impossibile sit causatum esse sine causa«[54]). Omne enim quod prime causa exaltatum est ab effectu per 75[55]). "Neque enim, secundum Dionysium cap. 2 *De divinis nominibus*[56]), diligens comparatio causatis et causis, sed habent quidem causata causarum contingentes imagines, ipsae autem causae a causatis segregantur secundum proprii principii rationem".

[45]) cf. Avic., Metaph. VI 2; Van Riet 301,17–19
[46]) cf. Avic., Metaph. IV 2; Van Riet 198,73–199,75
[47]) Avic., Phys. I 12; Van Riet 105,40–41
[48]) Avic., Metaph. VI 1; Van Riet 300,88–91
[49]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 145vb
[50]) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,3–6; Boese 30,1–3
[51]) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
[52]) cf. Algaz., Metaph. I 2 6; Muckle 54,10–12
[53]) cf. Algaz., Metaph. I 2 6; Muckle 54,16–17
[54]) Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 146ra
[55]) cf. Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
[56]) Dion., De div. nom. 2 8; PG 3,645C; Suchla 132,14–17; Simon 83,70–72

156 cum: tamen *V* 158 habuerit *om. sed suppl. in marg. O* 162 quod[2] *add.* producitur *O* 171 5 *add.* in *V* 173 causatum ... enim *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 175 per 75: per 57 *V* 176 cap. 2: 2 cap. *V* 177 ipsae *coni.*: in se *codd.*

Digitized by Google

»Item comparantur ad invicem secundum proprietatum oppositionem. Producenti enim appropriatur necessitas, procedenti possibilitas, similiter superficientia et indigentia, largitas et receptibilitas et secundum huiusmodi contrarietates, secundum quod manifestum est ab Avicenna VI *Metaphysicae* cap. 3«[57].

»Item comparantur ad invicem secundum cognoscibilitatem, quia per producens ut causam cognoscimus procedens ut causatum secundum Aristotelem I *Posteriorum*[58]. Similiter et producens seu causam cognoscimus per procedens seu causatum, sicut dicit Albumazar I tract. *Introductorii* differentia 4[59]: Ducit enim in cognitionem eius et ideo, ut ait, "naturale novimus per naturas et iterum naturas novimus per naturale", quasi causam per effectum«[60].

»Ultimo comparantur ad invicem secundum proportionem, quia inter causam seu producens et causatum seu procedens semper est aliqua proportio, et propter hoc quodlibet non est ex quolibet secundum Rabbi Mosen cap. 101[61]. Unde causae particulari et in potentia respondent causata particularia et in potentia et universales universalibus secundum Aristotelem II *Physicorum* 4 cap.«[62]. Idem habetur per 77[63].

Et hoc de primo.

Verum, quia omne, quod suscipitur in aliquo, suscipitur ibi secundum modum E
suscipientis et, cum procedens sit posterius, indignius, sterilius, inglorius seu ignobilius et, ut breviter dicam, oppositarum condicionum ad suum producens utpote tendens in alietatem per diversitatem esse et submissionem, necessarium est ipsum procedens non esse eiusdem idoneitatis cum suo producente, sed multo inferioris et quasi oppositae, sicut apparet ex iam dictis. Et hoc totum verum est in emanatione causali.

Non sic autem est in procedente secundum emanationem originalem, quia, cum in tali processu salvetur naturae seu essentiae et etiam omnis esse absoluti identitas, per consequens non erit ibi alietas naturae seu diversitas, licet ibi sit alietas personalis. Et sic non est ibi prius aut posterius nec maius aut minus, sed tota, scilicet et principium emanationis et emanantia, sive modo naturae per generationem

[57] Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 146ra; Avic., Metaph. VI 3; Van Riet 317,70–318,73

[58] cf. Arist., Anal. post. I 6, 75a35

[59] Album., Introd. maius I 4; Lemay 26,912–913

[60] Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 146ra

[61] cf. Mos. Maimon., Dux neutror. III 14; Parisiis 1520,77v: "Sed unumquodque est propter substantiam suam, non propter aliud"

[62] Thom. de Ebor., Sapient. V 8; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 146ra; cf. Arist., Phys. II 3, 195b21–28; cf. Alb., Phys. II 2 8; Hoßfeld 110,83–94 et 111,15–18

[63] cf. Procl., Elem. theol. 77; Dodds 72,20–23; Boese 41,1–5

183 ad *om. O*   182 VI Metaphysicae ... (184) causatum *om. sed suppl. in marg. O*   192 causata *add.* ad *V*   193 Physicorum: Physici *O*   194 habetur *ex corr. in marg. m. post. O*   203 sic: sicut *V*

Digitized by Google

sive voluntatis per spirationem, coaeva sunt sibi et coaequalia et eiusdem potentiae sicut et essentiae, potentiae dico essentialis, non generativae vel spirativae.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod procedens causaliter in divinis ordinibus non est natum suscipere omnes potentias producentis. Licet enim sit simile producenti utpote eiusdem intentionis cum producente, sive producens sit primordialis unitas et monarcha respectu procedentium, qui in omnibus condicionibus, quas melius est esse quam non esse, scilicet nobilibus, supereminet procedentibus universis, sive etiam ipsum producens sit eiusdem coelementationis cum procedente, secundum quod in omni ordine causali essentiali inferius aliqualiter saltem per modum, quo est contractius, procedit a superiori, licet, inquam, ipsum procedens sit sic simile producenti, ut dictum est, tamen, cum "omnium eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sint perfectiora secundis et secunda his, quae post ipsa, et consequenter eodem modo" per 36[64]), necessarium est in omnibus divinis ordinibus sive divinis per essentiam sive per participationem, de quibus etiam videtur praesens elementum specialiter intendere, procedens, sive sit primum in ordine, quod tamen magis est exemptum a sequentibus quam haec a submissis per 130[65]), sive medium sive infimum utpote deficiens a perfectione sui producentis, non esse idoneum suscipere omnes potentias producentis. Licet enim omnia sint in omnibus, proprie tamen in unoquoque per 100[66]).

Et haec sufficiant de prima parte.

Circa secundam vero tria faciam, quia primo dicam de secundorum multiplici condicione, secundo de ipsorum secundorum distinctione, tertio ex praemissis de secundae partis intentione.

G De primo sciendum, quod, sicut habetur super 36[67]) et 37[68]), 56[69]), secundum est nomen ordinale. Ideo dicit illud, quod est posterius primo. Cuius tales sunt proprietates, ut breviter colligantur. Sicut enim primum est unum, indivisibile, intransmutabile, communicabile, superessentiale, nobile, causale[70]), ita secundum est quodammodo multum, divisibile re vel intellectu, trasmutabile, determinatum seu coartatum, accidentale, ignobile et causatum.

[64]) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–32; Boese 22,1–3
[65]) cf. Procl., Elem. theol. 130; Dodds 116,1–2; Boese 65,1–2
[66]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13; Boese 52,1
[67]) cf. supra, prop. 36 D; Sannino 19,154–162; 36 E; Sannino 20,177–179
[68]) cf. supra, prop. 37 B; Sannino 24,91–93
[69]) cf. supra, prop. 56 D; Sannino 144,106–145,160; prop. 29 E; Mojsisch 187,177–189,238
[70]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 20; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 196rb; supra, prop. 29 E; Mojsisch 188,204–206

208 et *om.* *V* | eiusdem: eius *V* 214 primordialis: priordialis *V* | qui: quae *O* | condicionibus *add.* sive *O* 218 inquam: inquantum *V* 219 sit sic: sic sit *V* 226 esse *coni.*: est *codd.*

Digitized by Google

Quod autem omne secundum sit quodammodo multum, apparet, tum quia est participans uno et sic "unum et non unum" per secundam[71]), tum quia est alterum a prime uno; tum etiam quia non est prime simplex, cum sit alteri componibile sicut conclusum intra ordinem, cuius est pars.

Ex praemissa condicione sequitur secunda, scilicet quod secundum est quodammodo divisibile re vel intellectu. Re, sicut omne compositum seu unitum, quod, quia "est alterum a per se uno" per quartam[72]), ipsum est divisibile. Intellectu, sicut omne per se unum, cum deficiat a simplicitate prime unius, quod solum est simpliciter simplex, cadit in aliquam compositionem saltem contractionis etsi non plurium adunationis, omne etiam multum et divisibile est et transmutabile, cum fiat unum per aliud a se, quod sustinet participative per tertiam[73]), et per consequens est singularizatum seu participatum, et hoc in comparatione primi est quasi accidentale per 6 regula Trismegisti[74]), quae sic dicit: "Deus est, cuius comparatione substantia est accidens, accidens vero nihil". Huic alludit Avencebrol libro III cap. 36[75]) et 54[76]).

Omne autem, cuius esse reducitur ad aliud, a quo est, est ignobile et causatum.

Et hoc de primo.

Verum, sicut est duplex primum, scilicet simpliciter et in genere, primum enim H simpliciter est unum tantum, primum vero in genere admittit secum primum in alio genere, ita etiam est secundum duplex, scilicet simpliciter, quod nullo modo potest esse primum respectu cuiuscumque, sed est omnibus inferius in ordine causali, secundum vero in genere dicitur in respectu, quia submissum respectu superioris vel superiorum. Primum vero potest esse respectu sibi sublocatorum.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis evidenter apparet, quod secunda non habent universaliter poten- I tias eorum, quae ante ipsa, sive sint secunda simpliciter in quolibet ordine sive sint secunda in respectu, quae secundum veritatem sunt media inter prima et ultima per 36[77]) et 110[78]) cum sequente[79]).

Et hoc de secunda parte sufficiat.

Circa tertiam partem tria dicam, quia primo ponam priorum multiplicem condicionem, secundo potentiarum priorum producentium exemptionem et incomprehensionem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

71) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1
72) Procl., Elem. theol. 4; Dodds 4,9; Boese 4,1
73) cf. Procl., Elem. theol. 3; Dodds 4,1; Boese 4,1–2
74) Lib. XXIV philos. 6; Hudry 12,1–2
75) cf. Avenc., Fons vitae III 36; Baeumker 161,21–23
76) cf. Avenc., Fons vitae III 54; Baeumker 199,15–17
77) cf. Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–32; Boese 22,1–3
78) cf. Procl., Elem. theol. 110; Dodds 98,1–5; Boese 55,1–5
79) cf. Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–23; Boese 56,1–7

238 omne: nomen *V* | sit: sic *V* | est: esse *O* 241 conclusum *add.* est *O* 256 tantum: causatum *V*

Digitized by Google

K De primo sciendum, quod, licet iam enumeratae sint quaedam condiciones priorum, ex quibus potest elici propositum, tamen nihilominus addantur et haec, quae, quamvis sint propriae simpliciter primo, tamen possunt primis in genere adaptari. »Primum namque est omnium specierum speciositas, in ipso est omnium antiquorum antiquitas, in ipso omnium bonorum copiositas«, omnium causarum causalitas, omnium virtutum virtuositas, omnis dignitatis et nobilitatis superexcellens claritas et summa ingenuitas, et praecedit simpliciter omnia subiecta »causalitate, aeternitate, dignitate, esse, cognitione, ordine, voluntate et electione, potentia et virtute, positione, motione«[80]).

Prima istarum condicionum apparet, quia "pulchrum et bonum idem" secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[81]). Et sic prime pulchrum est "omnis pulchri" sive speciosi "fontanam pulchritudinem excedenter in semet ipso praehabens. Etenim" in simpliciter supersubstantiali "totorum pulchrorum natura, omnis pulchritudo et omne pulchrum uniformiter secundum causam praeexistunt" secundum Dionysium ibidem[82]).

Secunda apparet per eundem 10 cap.[83]), ubi dicit: "Dierum autem antiquus Deus laudatur propter hoc, quod omnium ipse est, aevum et tempus, et enim et ante tempus et ante dies et ante aevum et tempora". Et infra[84]): "Oportet igitur non simpliciter coaeterna Deo, qui est ante aevum, arbitrari aeterna dicta".

Tertia apparet per 8[85]) et 12[86]) et quia est "bonum omnis boni"[87]), bonum utpote "fons omnium bonorum"[88]).

Quarta apparet, cum bonitas sit ratio causandi omnibus causis.

Quinta apparet per auctorem *De providentia* quaest. 3[89]), ubi dicit, quod "infinitum providentiae virtutem omnium virtutum comprehensivam entem earum, quas habent ea omnia, quibus providetur" etc.

Sexta etiam apparet ex praemissis et etiam consequentes.

Et hoc de primo.

L Verum, quia "omne divinum essentiam quidem habet bonitatem, potentiam autem unialem et cognitionem occultam et incomprehensibilem omnibus simul

80) Thom. de Ebor., Sapient. VI 20; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 196rb; supra, prop. 29 F; Mojsisch 190,274,277; prop. 56 D; Sannino 144,123–128

81) cf. Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704B; Suchla 152,7; Simon 192,80

82) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,704A; Suchla 151,16–19; Simon 187,80–190,70

83) Dion., De div. nom. 10 2; PG 3,937B; Suchla 215,8–9; Simon 399,72–73

84) Dion., De div. nom. 10 3; PG 3,940A; Suchla 216,16–17; Simon 407,76

85) cf. Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2

86) cf. Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1

87) Aug., De Trin. VIII 3,n.4; Mountain–Glorie 272,17; cf. Aug., Enarr. in Psalm. 26,4 26 2,n.8; Dekkers–Fraipont 158,31–159,32

88) Aug., Enarr. in Psalm. 66,2 66,n.2; Dekkers–Fraipont 858,31

89) Procl., De X dub. 3,n.11; Boese 20,17–18

272 quae *om. V* 273 in ipso ... (274) antiquitas *om. O* 291 ratio *corr. ex* causa *in marg. V* 295 consequentes: costituentes *V*

Digitized by Google

secundis" per 121[90]), omne etiam, quod est supersubstantialis unitionis, est indicibile et incognoscibile omnibus secundis per 123[91]), necessarium est potentias prime producentium non solum esse exemptas, sed etiam incomprehensibiles omnibus procedentibus seu productis, cum sint infinitae. "Omne enim enter ens infinitum est neque secundum multitudinem neque secundum magnitudinem, sed secundum potentiam solam" per 86[92]) et per consequens est infinitum solis suppositis, cum "omne infinitum in entibus neque suprapositis infinitum sit neque sibi ipsi" per 93[93]). Sicut autem se habent prime producentia in exemptione et incomprehensibilitate ad omnia simul secunda, ita etiam se habent suo modo prime producentia: "omnis enim divini ordinis prima maiori modo exempta sunt a proximis sub ipsis ordinatis quam haec a consequentibus" per 130[94]).

Et hoc de secundo.

M

Ex praemissis colligitur tertium, scilicet quod prima in omnibus divinis ordinibus habent quasdam exemptas et incomprehensibiles potentias his, quae sunt post ipsa. Cum enim summitates sint divinorum ordinum, "habent unitissimam potentiam" per 148 in commento[95]), quia ex prime et primordiali unitate in uniali ordine collocata ad ipsa immediate extenditur et clarior prime unius traditio et occultior. Occultior, quia simplicior et divinior, clarior, sicut prius data et prius apparens et magis tota et magis ad ipsum, sicut clarum effusa ex ipso rursus ad procedens quodcumque derivatur iuxta proportionem et secundum eandem bene ornati ordinationis principatus legem in divina convenientia et proportione ad universi boni ornatus superprincipale principium et terminationem divinissime sursum agitur. Et consequenter producentia habent omnes potentias procedentium utpote in eis nobiliori et excellentiori modo praeexistentes, a quibus etiam fontaliter derivantur. Procedentia vero sicut magis a prime uno recedentia et sic magis deficientia non sunt capacia omnium potentiarum sive totalium proprietatum suarum producentium, quamquam aliquas particulariter suscipiant secundum proportionem suam, secundum quas efficiuntur talia respectu submissorum. Et sic ipsa procedentia non habent universaliter seu totaliter omnes potentias eorum, quae ante ipsa, scilicet producentium, sed ipsa producentia utpote prima et eminentiora habent quasdam potentias sive virtutes exemptas et simpliciter incomprehensibiles his, quae post ipsa. Verbi gratia: prima intra omnem ordinem causalem et essentialem sunt eminentiora mediis et haec extremis.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

90) Procl., Elem. theol. 121; Dodds 106,10–12; Boese 60,1–3
91) cf. Procl., Elem. theol. 123; Dodds 108,25–26; Boese 62,1–2
92) Procl., Elem. theol. 86; Dodds 78,19–20; Boese 44,1–2
93) Procl., Elem. theol. 93; Dodds 84,1–2; Boese 47,1–2
94) Procl., Elem. theol. 130; Dodds 116,1–2; Boese 65,1–2
95) Procl., Elem. theol. 148 comm.; Dodds 130,6; Boese 73,3

301 etiam: et *O* 309 ipsis: ipsius *V* 316 occultior *om. V* 321 habent: habens *O* 330 omnem *om. O*

Digitized by Google

COMMENTUM

Si enim proprietates deorum differunt, quae quidem inferiorum in superioribus existunt, quae autem superiorum, totaliorum entium, in inferioribus non sunt, sed has quidem imprimunt digniora his, quae ab ipsis producuntur, has autem in ipsis praeacceperunt exempto modo. Ostensum est enim, quod totaliores sunt, qui propinquius uni, particulariores autem, qui remotius. Totaliores autem magis comprehensivas habent potentias quam particulares: non ergo illorum potentiam, qui secundum habent ordinem et particularem comprehendunt. Est ergo in superioribus incomprehensibile aliquid et incircumscriptibile ab inferioribus. Et enim quod infinitum unumquodque divinorum sit neque sibi ipsi, ostensum est ens neque habens, quae super ipsum multo prius, sed omnibus, quae post ipsum. Infinitas autem, quae secundum potentiam, in illis infinitum autem incomprehensibile est, quibus est infinitum. Non ergo omnibus participant potentiis inferiora, quas in se ipsis digniora preacceperunt: essent enim utique illa comprehensibilia secundis sicut et ipsa secunda. Neque igitur omnes habent haec eas, quae illorum propter particularius, neque, quas habent eodem illis modo, habent propter infinitatem facientem illas superferri inferioribus.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne inferius et sic indignius et sic contractius seu particularius omnes producentis sui potentias sicut superioris, dignioris et totalioris seu absolutioris suscipere non est aptum; sed omne procedens in divinis ordinibus est huiusmodi: ergo omne procedens etc.

Medium istius rationis deducitur in littera, quia, si differunt proprietates deorum per 133 in commentum[96]) et prima parte 135[97]), tunc certe proprietates inferiorum deorum sicut minus digniorum et contractiorum seu particulariorum existunt in superioribus sicut dignioribus, absolutioribus et totalioribus. Proprietates vero, quae sunt superiorum existentium totaliorum, non sunt in inferioribus, sed has quidem proprietates imprimunt digniora his, quae producuntur ab ipsis, quarum sunt participabiles, has autem praeacceperunt in se ipsis, scilicet ipsa digniora, exempto modo.

Ostensum est: Hic probatur secunda pars ipsius elementi sic: Nulla particulariora et remotiora a prime uno habent universaliter omnes potentias eorum, quae ante ipsa, scilicet quae sunt totaliora et propinquiora prime uni; sed omnia secunda in divinis ordinibus sunt huiusmodi in comparatione primorum: ergo nulla secunda habent universaliter etc.

Medium istius rationis apparet per 126 et 136. In 126[98]) enim ostensum est, quod "omnis deus totalior quidem est, qui uni propinquior, particularior autem,

[96]) cf. Procl., Elem. theol. 133 comm.; Dodds 118,12–13; Boese 67,5: "Et enim proprietas divina distinxit unitates et bonitates deorum..."

[97]) cf. Procl., Elem. theol. 135 comm.; Dodds 120,5–8; Boese 67,4–68,7

[98]) Procl., Elem. theol. 126; Dodds 112,14–15; Boese 63,1–2

348 elementi *om. V* 349 sic *om. V* 358 praeacceperunt: praeaccepit *O* 363 primorum: priorum *V*

Digitized by Google

qui remotior". Per secundam vero, scilicet 136[99]), conferuntur ipsi dii sive divinae unitates ad invicem inesse totaliores vel particulariores sicut entia ad entia.

His habitis deducitur maior sic: Nulla habentia minus comprehensivas potentias habent seu comprehendunt universaliter omnes potentias eorum, quae habent magis comprehensivas potentias; sed omnia particulariora et remotiora a prime uno sunt huiusmodi respectu totaliorum et prime uni propinquiorum: ergo nulla particulariora etc.

Est ergo: Hic probatur tertia pars elementi sic: Omnia infinita secundum potentiam habent quasdam potentias exemptas et incomprehensibiles omnibus his, quae post ipsa; sed omnia producentia in divinis ordinibus sunt huiusmodi respectu procedentium: ergo omnia producentia habent quasdam potentias etc. Omnia etiam producentia sunt superiora procedentibus: ergo in superioribus est aliquid incomprehensibile et incircumscriptibile ab inferioribus.

Medium istius rationis fundatur super 93[100]), 95[101]), 123[102]) et 130[103]). Ex quibus evidenter ostenditur unumquodque divinorum per essentiam esse infinitum secundum potentiam, sed "neque sibi ipsi neque" superioribus[104]), sed solis inferioribus, et quod prima omnis divini ordinis sunt ab eis exempta, quae ea sequuntur.

Neque igitur: Hic in summa resumuntur media secundae et tertiae rationis, ut earum conclusiones inferantur, cum dicitur: Neque haec, subaudi secunda, habent omnes eas potentias, quae illorum, scilicet primorum seu digniorum et totaliorum, propter particularius, neque inferiora habent potentias, quas habent eodem modo illis superioribus propter infinitatem superiorum, quae facit illas potentias superiorum superfieri seu eminere inferioribus potentiis.

[99]) cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–20; Boese 68,1–4
[100]) cf. supra, prop. 93 D–F; Zavattero 169,76–170,121
[101]) cf. supra, prop. 95 D; Zavattero 178,80–87
[102]) cf. supra, prop. 123 F
[103]) cf. supra, prop. 130 F
[104]) Procl., Elem. theol. 93; Dodds 84,1–2; Boese 47,1–2

368 particulariores *add.* sunt *O* 373 etc. *om.* *V* 376 procedentium: producentium *O* 377 etiam *om.* *O* 378 procedentibus: producentibus *O* 385 conclusiones: condiciones *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 151
OMNE PATERNALE IN DIIS PRAEOPEROSUM EST ET IN BONI ORDINE PRAESTANS SECUNDUM OMNES DIVINAS DISPOSITIONES

Habito, quod producentia seu prima omnis divini ordinis habent quasdam potentias exemptas a procedentibus seu secundis, nunc auctor incipit prosequi de talibus potentiis sic exemptis, secundum quas etiam comparat ipsos deos ad invicem. Et primo incipit in potentia, secundum quam prima instituunt existentias secundorum, dicens: OMNE etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam le patris multiplicem condicionem, secundo paternitatis, patris et paternalis differentiae assignationem, tertio ex praemissis subiungam suppositi intentionem.

A De primo sciendum, quod pater, sive accipiatur personaliter sive essentialiter, est principium et causa sine principio et sine causa, ingenitum et incausatum, omnium generativum et causativum, imaginis suae expressivum, similitudinis, cognationis et affinitatis omnibus impressivum, omnis naturae initiativum, omnium datorum et donorum largitivum, seminis divini et deifici effusivum, omnium vivificativum, distinctivum, formativum, perfectivum, generativae virtutis tributivum, omnium amativum, nutritivum, ornativum, ditativum, comprehensivum, penetrativum, impletivum, congregativum, reductivum, gubernativum, procurativum.

Istae condiciones patent per ordinem.

Primas enim sex ponit Damascenus libro I cap. 8[1]), ubi dicit: Credimus "in unum Patrem, omnium principium et causam, non ex aliquo genitum, anetion, id est" non causam habentem, "non causatum autem et ingenitum, solum existentem". Et loquitur de Patre personaliter accepto in summa Trinitate.

Quoad septimam et octavam apparet per Papiam[2]). Pater enim secundum eum Graecum et Latinum est vocabulum et est idem quod genitor et dicitur a patrare, quod est causare et perficere, et per consequens Pater est omnium generativus et causativus.

Quoad nonam apparet tam in emanatione originali quam causali. In prima enim Pater exprimit se in altero, scilicet in sua imagine, »imago enim est perfecta con-

1) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 8; Kotter 19,30–31; Buytaert 30,36–38
2) cf. Pap., Element. s.v. "Pater"; Venetiis 1496, 249b

6 sic: sit *V* 16 initiativum: initiatum *V*

Digitized by Google

formitas et character substantialis et similitudo repraesentativa, qua non invenitur maior«[3]). Et talis imago est unigenitus Dei filius Patris per omnia suo genitori coaequalis, "ex Patre genitus ante omnia secula, lumen ex lumine, Deus verus ex Deo vero, genitus non factus, consubstantialis Patri, per quem omnia facta sunt". Haec Damascenus ubi supra[4]). Et sequitur[5]): "'Ante omnia saecula'[6]) dicentes ostendimus, quoniam sine tempore et sine principio est eius generatio. Non enim ex non ente ad esse deductus est filius Dei, 'qui est splendor gloriae'[7]) et character Patris hypostaseos et viva 'sapientia et virtus et Verbum'[8]) enhypostatum, id est subsistens et substantialis et perfecta et vivens 'imago invisibilis Dei'[9])". Haec Damascenus.

In emanatione vero causali, quae tendit in diversitatem naturae et esse absoluti, tota Trinitas unus Pater exprimit se primo in ipsis diis, quae sunt verae et perfectae imagines utpote conformissimae uni et similitudines repraesentativae, quibus non invenitur maior secundum naturam. Unde et eos sic alloquitur secundum Platonem in *Timaeo* II libro[10]): "O dii deorum, quorum opifex idemque Pater ego".

Quod autem Pater sit impressivus omnibus suae geniturae existentibus similitudinis, cognationis et affinitatis, apparet in numeris et legibus.

Quod autem sit naturae initiativus, apparet, cum sit fons totius naturae corporalis et incorporalis, spiritualis et intellectualis.

Quod vero Pater sit omnium datorum et donorum largitivus, apparet per Dionysium sic incohantem *Angelicam hierarchiam*[11]): "'Omne datum bonum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum'".

Verum quod sit seminis divini et deifici effusivus, apparet per Platonem in *Timaeo* II libro ubi supra[12]): "Huius ergo universi generis semen faciam vobisque tradam". Huic alludit Boethius III *De consolatione philosophiae* metro 9[13]), ubi loquitur de Patre:

"O qui perpetua mundum ratione gubernas,
terrarum caelique sator".

[3]) Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1.2.1.1.7.,1; Mojsisch 43,4–5
[4]) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 8; Kotter 19,35–20,37; Buytaert 30,41–44; Symb. Constant.; Denzinger n. 150
[5]) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 8; Kotter 20,37–42; Buytaert 30,44–48
[6]) Symb. Constant.; Denzinger n. 150
[7]) Hebr. 1,3; cf. Sap. 7,26
[8]) cf. I Cor. 1,24
[9]) Col. 1,15
[10]) Plat., Tim. 41a7–8; Waszink 35,9–10
[11]) Dion., De cael. hier. 1 1; PG 3,120B; Heil 7,3–4; Dionysiaca 727,3–728,1; Iac. 1,17
[12]) Plat., Tim. 44d1–2; Waszink 36,9–10
[13]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 51,92–93

32 repraesentativa: repraensentiva *V* 33 Dei filius patris: Dei patris filius *V* 45 Timaeo: Timaei *V* | idemque: idem *O* 50 pater: prime *O* 54 vobisque: vobiscum *O* 56 gubernas: gubernans *V*

Digitized by Google

Quod autem sit omnium vivificativus apparet, quia Deus Pater non solum habet vitam in semet ipso, immo ipse est “vera et summa vita, in quo et a quo et per quem vivunt omnia, quae vero vivunt”[14]), et per consequens inspirat vitam omnibus.

Est etiam omnium distinctivus per Filium suum, qui est ars Patris plena omnium rationum viventium incommutabilium secundum Augustinum[15]).

Et sic etiam est omnium formativus et perfectivus iuxta illud Boethii ubi supra[16]):

“Tu cuncta superno
ducis ab exemplo,
pulchrum pulcherrimus ipse
mundum mente gerens similique imagine formans”.

Haec est mens, de qua sic dicit Macrobius libro I cap. 3[17]), »ubi ponit unum Deum et mentem de ipso natam sub his verbis: “Cum, inquit, ad summum et principem omnium Deum, qui apud Graecos togaton dicitur, tractatus se audet extollere et ad mentem, quam Graeci noym appellant, originales rerum species, quae ideae dictae sunt, continentem ex summo natam et perfectam Deo, cum, inquit, de his loquuntur, summo scilicet Deo, et mente nihil fabulosum attinguunt”. Et attendendum, quod mens, quae est ars Patris, per rationes et ideas, quae sunt originales rerum species, omnia distinguit, format et perficit«[18]).

Quod autem sit generativae virtutis tributivus, apparet per Trismegistum *Ad Asclepium*[19]), qui dicit eum plenitudinem fecunditatis, quia nihil est infecundum in eo, immo ipse est “fecunditate plenissimus et semper voluntatis suae pregnans parit. Voluntas autem eius est bonitas omnis”.

Verum quod Pater sit omnium amativus, apparet, quia diligit, quod suum est in omnibus. Pater enim est, qui sui aliquid habet in filio. Unde Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[20]): “Ipse omnium causa propter bonitatis excessum omnia amat, cuncta facit, cuncta perficit”. Et infra loquitur de generativae virtutis largitione, ubi dicit[21]): “Amor in bono secundum excessum praeexistens non dimisit ipsum sine germine in se ipso manere. Movit autem ipsum ad operandum secundum omnium generativum excessum”.

14) Aug., Solil. I 1,n.3; Hörmann 5,8–10; cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 21rb

15) cf. Aug., De Trin. VI 10,n.11; Mountain–Glorie 241,21–22; Alb., Summa theol. I 7 30 1; Siedler 228,75–77

16) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,6–8

17) Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 2; Willis 6,22–7,1

18) Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14rb

19) Asclep. 20; Moreschini 60,4–6; cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14rb

20) Dion., De div. nom. 4 10; PG 3,708A–B; Suchla 155,14–16; Simon 213,74–75

21) Dion., De div. nom. 4 10; PG 3,708B; Suchla 155,18–20; Simon 213,75–77

60 vera: natura *V* 73 Graeci noym: gecinoym *V* 74 perfectam: profectam *ed.* 76 attendendum: attendum *V*

Sed quod sit omnium generatorum nutritivus, ostendit Dionysius in *Epistula* ad Titum[22]), ubi praemissis condicionibus alimenti subiungit: "Duplex ergo alimentum divina sapientia proponit, et unum quidem forte et manens, aliud autem umidum et profusum et in cratere donat provisivas ipsius bonitatis" etc.

Quod vero sit omnium ornativus seu pulchrificus, apparet per Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[23]), ubi dicit: "Supersubstantiale vero pulchrum pulchritudo quidem dicitur propter traditam ab ipso omnibus existentibus, ut iuxta proprietatem uniuscuiusque pulchritudinem et sicut universorum consonantiae et claritatis causa ad similitudinem luminis cum fulgore immittens universis pulchrificas fontani radii ipsius traditiones".

Verum quod omnia ditet, apparet per Dionysium ubi supra in principio *Angelicae hierarchiae*[24]), ubi dicit: "Omne datum bonum" etc.

Est etiam omnium comprehensivus, penetrativus et impletivus, cum sit omnipotens et omnia in omnibus.

Quatuor etiam ultimae condiciones habentur per Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[25]), ubi dicit: "Et sicut omnia ad se ipsum bonitas convertit et princeps congregatrix est dispersorum, sicut ex causa perfecta deducta et in quo omnia consistunt sicut in omnipotenti plantatione custodita et contenta, et ad quod omnia convertuntur, quemadmodum ad proprium singula finem et quod desiderant omnia".

Unde Boethius[26]):

> "O qui perpetua mundum ratione gubernans".

Et infra [27]):

> "Tu numeris elementa ligas" etc., quoad congregationem.

Et post[28]):

> "Tu triplicis mediam naturae cuncta moventem
> conectens animam per consona membra resolvis".

Et iterum de reductione[29]):

> "Tu causis animas paribus vitasque minores
> in caelum terramque seris, quas lege benigna
> ad te conversas reduci facis igne reverti".

[22]) Dion., Epist. 9 3; PG 3, 1109B; Ritter 201,10–13; Simon 542,86–88
[23]) Dion., De div. nom. 4 7; PG 3,701C; Suchla 151,5–9; Simon 184,78–80; Iac. 1,17
[24]) Dion., De cael. hier. 1 1; PG 3,120B; Heil 7,3; Dionysiaca 727,3; Iac. 1,17
[25]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,700 A–B; Suchla 148,8–16; Simon 162,77–82
[26]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 51,92
[27]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,10
[28]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,13–14
[29]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,18–21

92 profusum: perfusum *O* | cratere: carcere *V* | etc. *om. V* 97 causa: tamen *V* | luminis: lucis *O* 98 traditiones: traditionis *V* 111 et infra *om. O* 112 quoad *coni.*: quae ad *codd.*

Digitized by Google

Et infra[30]):

"Da, Pater, angustam menti conscendere sedem,
da fontem lustrare boni".

Et concludit[31]):

"Te cernere finis,
principium, vector, dux, semita terminus idem".

Et hoc de primo.

B De secundo notandum, quod paternitatem intelligo primum, absolutissimum et excellentissimum esse fontem omnis bonitatis, ut non solum prime bonum sit pater ex condicionibus iam inductis tamquam dans omnibus et bonitatem et virtutem et esse et vitam et intelligere seu universaliter cognitionem, sed etiam ipsa paternitas, inquantum ipse est fons supereffluens et inexhauribilis omnis naturae, in quo omnia, ex quo omnia, per quem omnia et ad quem omnia. Ex eo enim dulcissimus amoris affectus tendit in omne, quod qualitercumque sua bonitate participare potest, quo etiam rursus, ut dictum est, omnia in se ipsum convertit, ut supra ex Dionysio in principio *Angelicae hierarchiae* est adductum. Sic ergo prime bonum, Trinitas supersubstantialis, superdea et superbona non solum dicitur pater, sed etiam ipsa paternitas, ex qua omnis paternitas in caelo et in terra nominatur. Et hoc in causali emanatione.

In originali vero paternitas solum competit principio sine principio, ingenito fonti superbonorum luminum, Filii videlicet et Spiritus sancti. Unde Dionysius 2 cap. *De divinis nominibus*[32]) sic dicit: "Pater est fontana deitas, Filius autem et Spiritus sanctus deigenae deitatis, si ita oportet dicere, pullulationes divinae naturae et sicut flores et supersubstantialia lumina a sanctis eloquiis accepimus. Quomodo autem haec sunt, nec dicere nec cogitare nec intelligere est possibile, sed usque ad hoc omnis nostrae intellectualis operationis virtus est, quod omnis paternitas divina filiatio data est nobis et supercaelestibus virtutibus ex patriarchia ab omnibus segregata filiarchia, ex qua et dii et deorum filii, patres et deiformes fiunt et nominantur mentes spiritualiter videlicet tali paternitate et filiatione perfecta, hoc est incorporaliter, immaterialiter et intelligibiliter, thearchico spiritu super omnem intelligibilem immaterialitatem et deificationem supercollocato et patre et filio ab omni paternitate et filiatione divina excedendo supereminenter exaltatis". Sic ergo licet "ea, quae sunt supersubstantialis dei fecunditatis, non convertantur ad se invicem, solus tamen fons supersubstantialis deitatis est Pater, neque Filius est Pater,

[30]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,22–23

[31]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,26–27

[32]) Dion., De div. nom. 2 7–8; PG 3,645B–C; Suchla 132,1–13; Simon 82,76–83,70; "supereminenter exaltatis": transl. Eriugenae, Dionysiaca 99,2

121 angustam menti: angustiam mente *V* 132 omnia² *add.* et *O* | dulcissimis: dulcissius *V* 133 qualitercumque: qualiterque 135 bonum: bonitas *V* 142 sanctus: scilicet *V* 147 filiarchia: filiarcha *O*

Digitized by Google

neque Pater est Filius, custodientibus hymnis propria religiose unicuique thearchicarum personarum"[33]). Haec Dionysius.

Sic igitur apparet, quid sit paternitas et pater in prime bono tam in emanatione causali quam etiam originali et quod in originali Dionysius vocat paternitatem patriarchiam, ex qua et dii fiunt patres. Et per consequens Pater dicitur ab actu generandi sive in emanatione originali sive causali. Paternitas vero est proprietas et constitutiva et distinctiva Patris et per participationem communicantur divinis sive per essentiam sive secundum participationem. Paternale vero dicitur, in quo paternitas primitus est contracta, quod tamen tenet summitatem inter patres, scilicet deos per essentiam, tum quia est totalissimum intra ordinem boni et sic fecundissimum; tum quia est praeoperosum, id est prae aliis se per operationem extra manantem diffundentibus magis plenum; tum etiam quia praestantius seu nobilius est in ordine boni secundum omnes divinas proprietates et sic est tantum unum in diis per essentiam, licet in diis per participationem multiplicetur secundum numerum ordinum divinorum.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod ex patriarchia sive ex paternitate C
trinitatis superdeae, quae Trinitas tota est unus Pater respectu creaturarum, primum oriuntur patres sive dii principia originalia seu primordialia et fontes, licet sub primo fonte totius virtutis et entitatis, quamquam quidam eorum sint totaliores, quidam particulariores secundum ipsas intentiones, quas habent principaliformiter et secundum distantiam ad paternitatem prime boni intantum etiam, ut primo deus, scilicet prime infinitas, non iam sit et dicatur Pater, sed etiam paternale sicut producens omnium submissorum citra deos et universales potentias et substantias secundum unam indicibilem excellentiam adeo, ut etiam in diis suae intentionis vestigium derelinquat.

Et hoc sufficiat de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo ostendam paternalis praeoperositatem, secundo ex praeoperositate eius praestantiam et nobilitatem, tertio ex praemissis ipsius in divinis sublimitatem proprietatibus.

De primo sciendum, quod ipsorum deorum quaedam operationes sunt com- D
munes, quaedam speciales.

Communes, inquantum in singulis operibus naturae concurrunt omnium actiones. Omnis enim forma inducitur in materia per omnes causas medias essentialiter sibi subordinatas usque ad prime bonum inclusive. "Omne enim, quod a secundis producitur, et a prioribus et causalioribus producitur eminentius" per 56[34]).

[33]) Dion., De div. nom. 2 5; PG 3,641D; Suchla 128,10–13; Simon 66,82–67,64

[34]) Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–5; Boese 30,1–2

157 et ... in originali *om. V* 172 principia: principium *O* 173 totaliores: totalis res *V* 182 ex praeoperositate: prae ex operositate *V* 183 sublimitatem proprietatibus: proprietatibus sublimitatem *V* 189 per 56: per 58 *V*

Digitized by Google

Speciales vero sive proprie operationes sunt, quas habent superiora respectu inferiorum, quidquid enim operatur inferius haec et operatur superius, sed non e converso. Et de istis operationibus dicitur, quod "omnis deus a se ipso orditur propriam operationem" per 131[35]). Sicut ergo prime bonum, quod est non solum Pater, sed et paternitas, est quoad utramque operationem simpliciter praeoperosum – tum quia operatur simpliciter omnia et operantia et operata: "quidquid enim est causa causae, est causa causati"[36]), et e contrario omnis res per id habet esse, quod causam eius ad esse perduxit; tum quia operatur ante omnia sicut causa omnium, "omnis enim causa et ante causatum operatur" per 57[37]); tum quia cooperatur omnibus operantibus, dat enim virtutem agendi et applicat ad operandum; tum quia plura operatur omnibus operantibus per secundam partem 57[38]); tum quia eminentius operatur per 56[39]); tum quia efficacius operatur utpote activius omnibus; tum quia intimius operatur, quia simpliciter penetrat omne operatum; tum quia comprehensivius operatur, ambit enim simpliciter omnia operata; tum etiam quia vehementius adhaeret eius operatio operato – sicut, inquam, prime bonum utpote paternitas omnium est simpliciter praeoperosum non solum in diis, sed etiam simpliciter in omnibus operantibus, ita etiam paternale utpote summitas inter deos est praeoperosum in ipsis diis.

Et hoc de primo.

E Verum, quanto aliquid est operosius, tanto est absolutius, purius, simplicius et activius et sic nobilius seu prestantius, quia divinius. Cum ergo paternale sit huiusmodi, ut ostensum est, ipsum necessario erit in toto ordine boni praestans.

F Ex praemissis etiam concluditur tertium, quod ipsum paternale non iam eminet in una vel pluribus proprietatibus, sed etiam in omnibus, cum sit totalissimum sicut stans in apice omnis deitatis sive per essentiam sive per participationem sicut prima expressio prime boni.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Existentias enim secundorum et potentias totas et substantias ipsum producit secundum unam indicibilem excellentiam, propter quod et paternale nominatur, unitam et boniformem unius potentiam insinuans et hypostaticam secundorum causam. Et secundum deorum ordi-

35) Procl., Elem. theol. 131; Dodds 116,15; Boese 66,1
36) Nicol. Ambian., De arte fidei I 1; PL 210,597D; Dreyer 79,20
37) Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23; Boese 31,1
38) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
39) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,5; Boese 30,2

194 et *om.* *O* | praeoperosum: operosum *V* 212 non iam: iam non *V* 219 boniformem: uniformem *V* 220 secundum: secundorum *V*

Digitized by Google

nem paternale praecedit genus producens a se ipso omnia et ornans veluti ad bonum ordinatum proportionaliter. Et patres hi quidem totaliores, hi autem particulariores, sicut et ipsi deorum ordines totaliori et particulariori differunt secundum causae ordinationem. Quot igitur toti deorum processus, tot et patrum differentiae. Si enim est aliquid secundum omnem ordinem proportionale bono, oportet quod paternale in omnibus esse et procedere a paternali unione singulum.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne producens omnes existentias secundorum et quoad substantias et potentias secundum unam excellentiam indicibilem unitam et boniformem unius potentiam insinuans et secundorum causam hypostaticam seu substantificam est praeoperosum in diis; sed omne paternale est huiusmodi: ergo etc.

Minor istius rationis deducitur in littera.

Deinde ibi: *Et secundum*, hic probatur secunda pars elementi sic: Omne procedens et producens a se ipso omnia et ornans veluti ordinatum proportionaliter ad prime bonum est praestans in ordine boni secundum omnes divinas dispositiones; sed omne paternale est huiusmodi: ergo etc.

Et patres: Ostensa condicione paternalis nunc dat differentiam inter patres dicens: Et patres hi quidem sunt totaliores, hi autem particulariores, sicut et ipsi deorum ordines differunt totaliori et particulariori et hoc secundum primae causae ordinationem. Et potest formari talis ratio: Omnis dii differunt totaliori et particulariori sicut et eorum ordines et hoc ex ordinatione primae causae substituentis quaedam prope se, quaedam distantius; sed omnes patres sunt dii sive per essentiam, quae sunt prime ad ordines suos, sive per participationem, qui sunt summitates ordinum: ergo omnes patres differunt totaliori et particulariori. Ista ratio fundatur super 136[40].

Quot ergo: Hic concluditur numerus patrum secundum numerum processum et innuitur talis ratio: Sicut se habet prime bonum ad totalem omnium rerum universitatem, ita videlicet, quod omnia simpliciter procedunt ab eius paternali unione, sic se habet proportionaliter secundum omnem ordinem partialem, quod oportet aliquid esse proportionale ipsi prime bono; sed prime bonum est summa paternitas, a quo omnis paternitas derivatur respectu totius universi: ergo oportet, quod in quolibet ordine sit aliquod paternale proportionale prime bono. Et fundatur ista ratio super 135[41].

[40]) cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–19; Boese 68,1–3
[41]) cf. Procl., Elem. theol. 135; Dodds 120,1–4; Boese 67,1–3

231 etc. *om. V* 233 ibi *om. V* | procedens: praecedens *V* 239 et hoc ... (241) particulariori *om. O* 241 et² *add.* ex *V* 243 per: secundum *V* 251 a quo ... paternitas *om. O* 252 quolibet: quodlibet *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 152
OMNE GENERATIVUM DEORUM SECUNDUM INFINITATEM DIVINAE POTENTIAE PROCEDIT MULTIPLICANS SE IPSUM ET PER OMNIA TENDENS ET INDEFICIENTIAM IN SECUNDORUM PROCESSIBUS DIFFERENTER OSTENDENS

Ostensa proprietate paternalis quoad eius eminentiam nunc ostenditur eius proprietas quoad efficientiam dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de generatione divina in generali, secundo de ipsius generationis distinctione in speciali, tertio ex praemissis ostendam, quid sit generativum deorum in universo totali.

A De primo sciendum, quod in omni procedente a se ipso et sic antipostatico est generatio per 40 in declaratione[1]), et cum procedentia a se ipsis praecedant ea, quae ab aliis causis procedunt per 40[2]), prime vero bonum praecedit simpliciter omnia per 8[3]), ergo in natura ipsius, scilicet prime boni, est generatio.

Nomen enim generationis, si sumatur quantum ad primum significatum, a quo a nobis nomen imponitur, qui ipsam novimus solum secundum imperfectionem creaturarum, transfertur a bono participantibus ad prime bonum per excellentiam, sed, si sumatur quantum ad secundum significatum, scilicet cui nomen imponitur, hoc est actus naturae communicans naturam agentis, unde, cum haec communicatio in infinitum perfectius sit in prime bono quam in participantibus qualitercumque ipso, nomen generationis primo convenit prime bono et inde transfertur ad participantia bonitatem.

Unde Damascenus 9 cap. I libri[4]) sic dicit: "Sed et hoc sciendum, quod non ex nobis translatum est ab beatam divinitatem paternitatis et filiationis et processionis nomen; e contrario autem inde nobis traditum est, ut ait divinus Apostolus[5]): 'huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur'". Quod quasi exponendo Dionysius in *De divinis nominibus* cap.

1) cf. supra, prop. 40 F; Sannino 44,283–291
2) cf. Procl., Elem. theol. 40; Dodds 42,8–9; Boese 24,1–2
3) cf. Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2
4) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 8; Kotter 24,142–146; Buytaert 37,160–164
5) Eph. 3,14–15

7 etc. *om. V* 12 antipostatico: antipostaton *O* 17 a: in *O* 19 sed *om. O* | significatum: sensum *O* 25 et[2] *om. O*

Digitized by Google

2[6]), et est supra praemissam allegatum[7]), quod "omnis divina paternitas et filiatio data est nobis et supercaelestibus virtutibus ex patriarchia ex omnibus segregata et filiarchia, ex qua et dii et deorum filii patres et deiformes fiunt et nominantur mentes, spiritualiter videlicet tali paternitate perfecta, hoc est incorporaliter, immaterialiter, intelligibiliter, thearchico spiritu super omnem intelligibilem immaterialitatem et deificationem supercollocato et Patre et Filio ab omni paternitate et filiatione divina excedendo supereminenter exaltatis". Haec Dionysius.

Ex hoc etiam patet, quod generatio de divinis non dicitur aequivoce, sed analogice, sicut est analogia semper, quando idem nomen dicitur de uno perfecte et de alio secundum participationem.

Et hoc de primo.

Est autem duplex generatio, scilicet originalis emanationis et causalis proces- B
sus. Quarum prima, prout est actus naturae, per quem genitum constituitur in esse personali distincto relative a generantis persona, est in sola prime Dei natura, ubi generans non est generativum deorum. Licet enim generans sit Deus et genitum sit Deus et communis amor sit Deus, non tamen tres dii, sed unus Deus – tres enim deos in prime bono dicere non solum fide catholica, sed etiam ratione philosophica prohibemur –, ex cuius tamen patriarchia et filiarchia ipsi dii intrinsecam generationem participant quilibet modo suo, cum unusquisque eorum sit in se ipso et antipostaton, et per consequens procedat formaliter a se ipso per 41[8]) ita, ut intra eius essentiam suppositatam ratione processus causalis sit intra eandem essentiam distinguere inter generans et genitum et utriusque amorem. Sicut enim prime "Deus est monas monadem gignens et in se suum reflectens ardorem" per primam regulam Trismegisti[9]), ita suo modo quilibet deus est gignens se ipsum in altero relative, cum sit monas seu per se perfecta unitas per 114[10]).

Causalis autem generatio est, qua absolutum procedit ab absoluto in diversitatem esse absoluti, licet nihilominus cum hoc generans et genitum causaliter remaneant in essentiae identitate, ut apparet per 18[11]) et 40[12]) in declaratione, et hoc sive sit prime generativum, puta prime bonum, quod largissima superfecunditate infundit seu ingignit se ipsis diis constituens eos generatione causali et deos et patres, licet primo infundat se primo paternali utpote sibi cognatissimo, in quo et

6) Dion., De div. nom. 2 8; PG 3,645C; Suchla 132,6–13; Simon 82,79–83,70; "supereminenter exaltatis": transl. Eriugenae, Dionysiaca 99,2
7) supra, prop. 151 B
8) cf. Procl., Elem. theol. 41; Dodds 42,30–31; Boese 25,1–2
9) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,1–2
10) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
11) cf. supra, prop. 18 C; Sturlese 50,245–51,272
12) cf. supra, prop. 40 A; Sannino 36,11–37,55

30 ex: nobis *O* 32 spiritualiter: spiritualitate *V* 37 analogia *coni.*: analoga *codd.*
51 gignens: gignans *V* 52 altero: alterum *V* 57 superfecunditate: fecunditate *V*

Digitized by Google

per quod sicut per concausam praeoperosam generat residuos deos et patres et per consequens totum mundum.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis colligitur, quod est duplex generativum deorum per essentiam, scilicet prime pater et primus pater.

Prime pater, quem supersubstantialis amor non dimisit in se ipso sine germine manere, movit autem ipsum ad operandum secundum omnium generativum excessum.

Primo pater in ordine uniali, scilicet paternale, est praeoperosum et in ordine boni praestans, quod etiam accepit virtutem generativam a summo patre, ut et ipsum sit generativum aliorum deorum, cuius exemplum curiosum est in sole, qui et elios dicitur et est primum generans in corporalibus et aliis stellis, inter quas est Iupiter, quasi "iuvans pater"[13]. Sicut enim in splendoribus solaribus secundum Dionysium 3 cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[14]) "subtiliores et clariores substantiae primae influente fulgore adimpletae lumen supereffusum secundum omnem partem ipsarum assequentes in ea, quae postea sunt, ad modum solis supervehunt", sic in splendoribus superessentialibus a patre luminum emicantibus et amorem divinum omnibus, quibus invehuntur ingignentibus et fecundantibus, simplicior et purior essentia prime infundente fulgore adimpleta, sicut alius pater, ad imitationem videlicet paternae donationis luminis, primo residuos deos et deinde omnia fecundat genera entium potentiam, qua supermanat omnibus capacibus largitudo, cuilibet tamen secundum proprie aptitudinis rationem.

Sicut igitur est duplex generativum deorum per essentiam, ita est triplex generativum deorum secundum participationem, scilicet prime generativum simpliciter et prime generativum in determinata intentione, quod etiam est separatum et exemptum a toto ordine et est proportionale prime bono, et tertio summitas ipsius ordinis, quae est proportionalis primo paternali in diis et per consequens est praeoperosa et praestans in ipso ordine secundum omnes divinas dispositiones.

Et hoc de primo principali.

Circa propositum duo faciam secundum duas partes elementi, quia primo dicam de generativi diffusione, secundo de differentis processus ratione.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de infinitae potentiae condicione, secundo de ipsius multiplicationis causa et ratione, tertio ex praemissis de prime partis intentione.

D De primo sciendum, quod, sicut prime unum, quod est infinitissima infinitas omnis virtutis seu potentiae utpote illimitatissimum et absolutissimum et simpliciter

[13]) Isidor., Etym. VIII 11; Lindsay n.34; Pap., Element. s.v. "Iupiter"; Venetiis 1496, 168b
[14]) Dion., De eccl. hier. 3 14; PG 3,445A; Heil 94,6–8; Dionysiaca 1254,2–4

72 sicut: sic *O* 75 supervehunt: superveheint *V* 76 superessentialibus: essentialibus *V* 83 simpliciter: simplex *O* 87 praeoperosa: praeoperosam *O* 91 infinitae: infinitate *O*

"exemptum ab omnibus, quorum est productivum et perfectivum et omnis varietatis insusceptivum", "generans activum", "generans", inquam, "omnia secundum unam unionalem virtutem, quam incircumscriptibilem habet et incomprehensibilem" simpliciter "omnibus, ita, ut neque unum aliquod subsistentium ab ipso neque omnia secundum unumquodque neque simul omnia eam, quae in illo praeexistentem virtutem explicare neque in se ipsa capere et in sinum reponere possibilia sint, omnium autem virtutes velut absortas participare aliqualiter" possunt, "secundum quod unaquaeque nata est diligere", et per consequens ipsum prime unum existens "apyrodinamum, id est infinitas virtutis"[15] seu potentiae, multiplicando se ipsum facit simpliciter omnia subsistere, licet secundum infinitatem ipsius potentiae primum generet ipsos deos et inter eos primum constituit paternale, in quo et per quod ingignit et virtutem sive potentiam, et ex hoc generativam efficientiam omnibus submissis secundum cuiuslibet proportionem, sicut, inquam, se habet prime unum, scilicet primum deorum generativum, ut dictum est, ita proportionaliter se habet quodlibet aliud generativum deorum, quod videlicet exserit se secundum infinitatem divinae potentiae in omnia possibilia deifice generari.

Et hoc de primo.

Verum quia, sicut "omnis deus, a quocumque ordine inceperit emicare se E
ipsum, procedit per omnia secunda semper quidem plurificans suas derivationes et partiens" per 125[16]), eodem modo omne generativum deorum est multiplicans se ipsum et incedens per omnia submissa. Talis autem multiplicatio sui ipsius et per omnia incessio est divina unitio et unitiva discretio secundum convenientes ipsi generativo deorum processiones, ut ostendit Dionysius cap. 2 *De divinis nominibus*[17]), ubi, postquam deduxit ineffabiles et unitiones et discretiones thearchicarum personarum, subiungit: "Si autem et divina discretio est processio bono in pluritatem conveniens unitionis divinae superunitae se ipsam bonitate agentis et multiplicantis" – et bene infra in eodem[18]) – "discretionem divinam esse dicimus, sicut dictum est, bono convenientes thearchiae processiones. Donans enim omnibus existentibus et superfundens totorum bonorum participationes, unitive quidem discernitur et in pluralitatem agitur singulariter et multiplicatur ex uno inegressibiliter". Haec Dionysius.

Ubi tamen sciendum, quod nihil est se ipsum discernens et in pluralitatem agens nisi ratione activae potentiae, qua tendit et transfundit se in omnia idonea

[15]) Procl., De X dub. 3,n.10–11; Boese 18,21–33
[16]) Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–31; Boese 63,1–3
[17]) Dion., De div. nom. 2 5; PG 3,641D–644A; Suchla 128,15–17; Simon 70,66–67
[18]) Dion., De div. nom. 2 11; PG 3,649B; Suchla 135,13–136,1; Simon 96,59–61

98 unam: suam *V* | incomprehensibilem *ex corr.* *O* 99 aliquod *add.* existentium *O* 113 inceperit: incepit *O* 115 omne *om.* *V* 118 cap. 2 *inv.* 2 cap. *V* 121 divinae *om. sed suppl. in marg.* *O* 123 est *add.* in *O* | convenientes *om.* *O* 124 participationes *coni.*: partitiones *codd.* 125 singulariter *add. in marg. m. post.* *V*

Digitized by Google

recipere, ideo ipsa infinitas divinae potentiae in generativis deorum est ratio se discernendi et in multitudine participantium se agendi, sicut et "omne aliud producens propter perfectionem et potentiae circumstantiam productivum est secundorum" per 27[19]).

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium, qualiter videlicet omne generativum deorum est se ipsum multiplicans in his, quae ad sui similitudinem entificat, et manens in se ipso inegressibiliter iuxta proprietatem "omnis causae productivae aliorum, quae manens ipsa in se ipsa, producit ea, quae post se et quae deinceps" per 26[20]), et sic tendit per omnia sub suae intentionis ambitu comprehensa, sive sit prime generativum per 125[21]) sive sortiens primo ab eo virtutem generativam, quale est summitas in ordinibus citra deos.

Et hoc sufficiat de prima parte propositi.

Circa secundam vero partem tria faciam, quia primo dicam de ipsius generativi deorum per omnia incessione, secundo de differentis indeficientiae in secundorum processibus causae ostensione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

G De primo sciendum, quod Dionysius 9 cap. *De divinis nominibus* loquens de divina statione et motione, postquam dixit divinam stationem non esse "aliud praeter hoc, quod manet in se ipso ipse Deus immobili identitate singulariter fixus et supercollocatus et quod secundum eadem et circa idem et eodem modo operatur et secundum hoc, quod ipse intrasmutabilis est ex se ipso omnino et quod non potest ipse in contrarium moveri"[22]), subiungit de motione ipsius, quam dicit eo esse, quod "ad substantiam agat Deus et contineat omnia et totaliter omnibus provideat et eo, quod assit omnibus omnium circuitu et ad existentia omnia provisivis processibus et operationibus. Sed et motus Dei immobilis, si decet Deum laudari sermone permittitur. Et rectum quidem intelligere convenit neque declinabilem et inflexibilem processum operationum et ex ipso totorum generationem, obliquum autem stabilem processum et generativum statum, secundum circulum autem identitatem et media et extrema circumdantia circumdata continere et conversionem ad ipsum, quae ab ipso processerunt"[23]). Haec Dionysius.

Sicut igitur prime Deo, qui est principaliformiter deorum generativus, attribuitur statio et motio, sic proportionaliter possunt attribui aliis deorum generativis, unde sicut primum generans in corporalibus utpote superexistentium habens lumen, quod etiam est se extendens ad omnem mundum lumine suo et virtute,

19) Procl., Elem. theol. 27; Dodds 30,25–26; Boese 18,1–2
20) Procl., Elem. theol. 26; Dodds 30,10–11; Boese 18,1–2
21) cf. Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–31; Boese 63,1–3
22) Dion., De div. nom. 9 8; PG 3,916B; Suchla 212,16–213,2; Simon 387,80–83
23) Dion., De div. nom. 9 9; PG 3,916C–D; Suchla 213,12–20; Simon 388,80–85

139 quale: qualem *O*   143 indeficientiae: indeficiente *O*   153 processibus: excessibus *V*   159 igitur: enim *V*

Digitized by Google

cum substantialiter non possit ratione corporeitatis, per omnia corporalia incedit ita, quod "nihil est visibilium, ad quod non pertingat secundum proprii splendorem luminis excedentem magnitudinem, sed et generationem visibilium corporum confert et ad vitam ipsa movet et nutrit et auget et perficit et mundat et renovat" secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[24]), sic omne deorum generativum per propriam essentiam et potentiam ad instar prime boni a supremis et provectissimis substantiis suae intentioni subiectis usque ad ultimas transit et adhuc super omnes est neque superioribus pertingentibus ad ipsius excessum neque inferioribus ambitum transeuntibus, sed iluminat illuminari valentia omnia et creat et vivificat et continet et perficit.

Sic igitur omne generativum deorum tendit et incedit per omnia.

Et hoc de primo.

Verum, quia "omnium eorum, quae secundum processum multiplicantur, H
prima sunt perfectiora secundis et secunda his", quae deinceps, per 36[25]), ideo omne generativum deorum proportionaliter adest his, per quae incedit. Sicut enim, ut dicit Dionysius 13 *Angelicae hierarchiae*[26]), "thearchica virtus ad omnia veniens capit omnia et per omnia teneri non valens transit" – et infra[27]) – "at vero et omnibus intellectualibus iuxta proportionem suam superapparet et propriam luminis donationem tradens dignissimis substantiis et per ipsas sicut primas in subiectas ipsa bene ornate distribuit secundum uniuscuiusque ornatus dei conspectivam commensurationem". Et ponit ibi[28]) duo exempla, primum de solaris radii proportionali distributione, secundum de calore ignis susceptivis commensurata donatione. "Si enim non proportionaliter" generativum deorum "unicuique", per quod incedit, "adesset, essent quidem divinissima et provectissima extremorum habentia ordinem", quod est impossibile, ut ostendit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus* V[29]) et Eustratius super I *Ethicorum* 7 cap.[30]), sicut allegatum est super 8 elementum[31]). Unde, licet omnia per generativum deorum fecundentur, tamen nihilominus ipsum est ostendens valde differenter propter inaequalitatem ipsorum fecundorum indeficientiam in ipsis processibus fecundorum, sicut apparet in generantium diversitate, quae omnia nituntur indeficientiam conservare, ut in esse divino stabiliantur sive per esse specificum sive per successivam continuationem individuorum, in quibus species conservatur.

Et hoc de secundo.

24) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697D–700A; Suchla 148,1–5; Simon 157,73–161,82
25) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–31; Boese 22,1–2
26) Dion., De cael. hier. 13 3; PG 3,301A; Heil 44,17–18; Dionysiaca 946,4–947,1
27) Dion., De cael. hier. 13 3; PG 3,301A; Heil 44,20–24; Dionysiaca 947,4–948,3
28) Dion., De cael. hier. 13 3; PG 3,301A–B; Heil 44,24–45,14; Dionysiaca 948,4–952,2
29) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,720A; Suchla 166,1–3; Simon 250,65–66
30) cf. Eustrat., In Eth. Nic. comm. I 4; Heylbut 46,20–37; Mercken 78,54–79,74
31) cf. supra, prop. 8 C; Pagnoni-Sturlese 161,154–164

185 deorum: tantum *V* 186 adesset: adesse *O*

Digitized by Google

I Ex praemissis evidenter apparet, quod omne generativum deorum, licet incedat per omnia et eodem modo assit omnibus ratione suae separationis et exemptionis, tamen ostendit differenter indeficientiam suae productionis seu generationis in processibus fecundorum, quae et "fecunda efficit et excitat ad generare et constituere alia". Ab eius enim "occulta eminentia" omnia inferiora habent virtutem, entitatem, multiplicabilitatem seu fecunditatem sive in infinitis sive in entibus sive in vitis et intellectibus etc., immo, ut comprehendens dicam, sive in incorporalibus sive corporalibus, quia per ipsum non solum analoga generant, sed et aequivoca et univoca, sicut "homo generat hominem ex materia et sol"[32]), sive agant essentialiter, substantialiter vel accidentaliter.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Multiplicare quidem enim procedentia et ab ea, quae in causis occulta eminentia producere in aliorum generationes alicuius singulare est aut infinitae deorum potentiae, per quam omnino ex fecundis bonis repleta sunt divina, omnino plena, sed a se ipso producentis secundum superplenam potentiam. Generativae igitur deitatis proprium potentiae praepotentia multiplicans genitorum potentias et fecundas efficiens et excitans ad generare alia et constituere. Si enim unumquodque ex sua proprietate, quam habet, prime aliis tradit, omne utique fecundum et his, quae post ipsum, fecundum dat processum et infinitatem repraesentat totorum exordialem, a qua omnis potentia generativa processit, derivans perpetuos divinorum processus exempto modo.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne superplenum fecundis bonis producens a se ipso omnia secundum superplenam potentiam, secundum infinitatem divinae potentiae procedit multiplicans se ipsum; sed omne generativum deorum est huiusmodi: ergo omne generativum etc.

Maior istius rationis fundatur super propositiones notas. Omne enim superplenum est redundans ad extra se. Item fecunda bona sunt sui ipsorum diffusiva. Item omnis deus est partiens suas derivationes per 125[33]) et sic producit omnia a se ipso secundum superplenam potentiam. Et tunc arguit sic: Omne redundans ad extra se et sui ipsius diffusivum procedit secundum infinitatem divinae potentiae multiplicans se ipsum; sed omne superplenum fecundis bonis producens a se ipso omnia secundum superplenam potentiam est huiusmodi: ergo etc.

[32]) Arist., Phys. II 2, 194b13; Bossier–Brams 55,8–9
[33]) cf. Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29.31; Boese 63,1.3

203 analoga: analogia *O*   217 quoad primam partem talis est: talis est quoad primam partem *V*   222 est: et *O* | sunt: sive *O*

Digitized by Google

Minor etiam deducitur in littera, et potest formari talis ratio: Omne illud, cui proprium est praepotentia, cum sit multiplicans genitorum potentias et efficiens eas, fecundans et excitans ad alia generandum et constituendum, est superplenum fecundis bonis producens a se ipso omnia secundum superplenam potentiam; sed omne generativum deorum est huiusmodi: ergo etc.

Textus formatur sic, quia certe proprium seu singulare est alicuius potentiae, subaudi eminentis aut infinitae potentiae deorum, multiplicare, id est quod multiplicet procedentia, et producere, quod producat in generationes, et hoc ab ea occulta eminentia, quae est in causis. Et ista occulta eminentia est infinitas potentiae per 93 in commento[34]), per quam, id est ratione cuius, omnis divina essentia est plena et per quam omnia divina sunt repleta ex fecundis bonis eis a prime bono inditis. Igitur generative etc.

Si enim unumquodque. Ista littera potest dupliciter induci vel ad confirmationem praecedentium vel ad probationem secundae partis elementi. Et quoad secundum modum potest formari talis ratio: Omne prime fecundum dans fecundum processum omnibus his, quae post ipsum, et repraesentans exordialem infinitatem totorum, scilicet primordialium, agentium, a qua infinitate exordiali omnis generativa potentia processit, est derivans exempto modo perpetuos processus divinorum et per consequens incedit per omnia ostendens differenter indeficientiam in processibus secundorum; sed omne generativum deorum multiplicans se ipsum est huiusmodi: ergo etc.

Ista ratio fundatur super 18[35]) et 97[36]).

Unde dicit: *Si enim* etc. Primus modus facile potest extrahi ex littera.

[34]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 152 comm.; Dodds 134,10–14; Boese 75,5–8
[35]) cf. Procl., Elem. theol. 18; Dodds 20,3–4; Boese 12,1–2
[36]) cf. Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3

228 etiam: et *V* 236 quae ... eminentia² *om. sed suppl. in marg. m. post. V*
241 praecedentium: procedentium *O* 248 etc. *om. V* 250 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 153
OMNE PERFECTIVUM IN DIIS DIVINAE PERFECTIONIS EST CAUSA

Postquam habitum est de proprietatibus paternalis in diis et generativi, nunc auctor prosequitur de proprietate perfectivi dicens: OMNE etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam perfecti diversam assignationem, secundo ipsius perfecti multiplicem condicionem, tertio ex praemissis perfectivi in diis propriam rationem.

A De primo sciendum, quod, licet super 25[1]) multa sint dicta de perfecto, nihilominus tamen hic aliqua breviter resumantur. Et primo notandum, quod perfectum habet diversas assignationes.

»Nam secundum Aristotelem VII *Physicorum* cap. 5[2]) "unumquodque maxime perfectum est, cum attingit propriae virtuti, et tunc est maxime secundum naturam", vel, sicut dicit alia translatio[3]), "unaquaeque rerum tunc perfecta est in ista hora proprie, cum pervenit ad virtutem propriam et erit in fine dispositionis naturalis quemadmodum circulus"«[4]).

»Secundum Averroem super V *Physicorum*[5]) perfectum est, cui non est possibilis additio vel diminutio in tali dispositione, sicut est in circulo, cui non est possibilis additio vel diminutio ipso remanente circulo.

Secundum Senecam *Epistula* 68[6]) perfectum est, cui nihil accidit. Nam cui accidit aliquid, imperfectum est. Imperfectionis enim est, ut dicit, crescere.

Item, perfectum est secundum Aristotelem X *Metaphysicae*[7]) et Averroem ibidem[8]), cui non est additio possibilis et quod nullo indiget et extra quod nihil est«[9]).

»Item secundum Aristotelem V *Metaphysicae* cap. 15[10]) perfectum est, quod est completum secundum habitum.

[1]) cf. supra, prop. 25 A; Pagnoni-Sturlese 137,19–139,62
[2]) Arist., Phys. VII 3, 246b28–30; Bossier–Brams 266,13–15
[3]) transl. Michaelis Scoti, t. comm. 18; Venetiis 1563, 320vG–H
[4]) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra
[5]) cf. Averr., Phys. V comm. 42; Venetiis 1562, 233rF
[6]) cf. Sen., Epist. 66,n.9; Reynolds 183,9–10
[7]) cf. Arist., Metaph. X 4, 1055a12–16; t. comm. 13; Venetiis 1562, 261rC
[8]) cf. Averr., Metaph. X comm. 13; Venetiis 1562, 261vH
[9]) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra
[10]) cf. Arist., Metaph. V 16, 1021b14–17

21 crescere *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 22 est *om. O*

Digitized by Google

Item secundum eundem in eodem[11]) perfectum est, quod habet finem. Nempe nulla perfectio est ante finem, sed omnis in fine est, sicut Aristoteles vult VII *Physicorum*[12]) et est supra[13]) allegatum, quod tunc res est perfecta cum est in fine dispositionis naturalis«[14]).

»Dicitur etiam perfectum, quod est in suo complemento, secundum quod vult Averroes super X *Metaphysicae* cap. 7[15]).

Item perfectio rei est regressus sive reditus ad suam causam, sicut vult Eustratius super VI *Ethicorum* cap. 4[16]), et per consequens illud est perfectum, quod rediit in suam causam.

Item perfectum est unumquodque, cum ipsum est in effectu, secundum Avicennam IV *Metaphysicae* suae cap. 3[17]), quia, sicut imperfectio respicit potentiam, ita perfectio effectum, secundum quod dicit ibidem[18]).

Item secundum Algazelem tract. IV prop. 2[19]) perfectum est id, quod "non eget sibi dari aliquid extrinsecus, per quod acquiratur sibi aliqua proprietas", vel perfectum est, "cui, quidquid est possibile, praesens est" secundum eundem«[20]).

Et hoc de primo.

Ex his facile est scire de condicionibus perfecti. Quae ut brevius annumerentur, B
accipio dictum Dionysii 13 cap. *De divinis nominibus*[21]), ubi loquitur de perfecto, secundum quod attribuitur prime bono »formaliter, eminenter et causaliter«[22]), dicens: "Igitur perfectum quidem est non solum sicut per se perfectum, et secundum se ipsum a se ipso uniformiter segregatum et totum per totum perfectissimum", ubi exprimit quattuor modos divinae perfectionis per differentiam ad ea, quae dicuntur in naturalibus entibus perfecta.

Dicuntur enim in entibus naturalibus primo aliqua perfecta non per se, sed per aliud extrinsecus adveniens, sicut aer perficitur lumine solis. Omnis autem deus est per se perfectus per 114[23]).

11) cf. Arist., Metaph. V 16, 1021b23–25
12) cf. Arist., Phys. VII 3, 246a13–15
13) cf. supra, prop. 25 A; Pagnoni-Sturlese 137,30–138,32
14) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra
15) cf. Averr., Metaph. X comm. 13; Venetiis 1562, 261vG–H
16) cf. Eustrat., In Eth. Nic. comm. VI 3; Heylbut 288,18–20; Cod. Vat. Lat. 2171, 104ra
17) cf. Avic., Metaph. IV 3; Van Riet 216,30–32
18) cf. Avic., Metaph. IV 2; Van Riet 212,43–44
19) Algaz., Metaph. I 4 1 2; Muckle 91,16–17
20) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171ra; (lin. 40) cui ... praesens est: Algaz., Metaph. I 4 1 2; Muckle 91,17–18
21) Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B; Suchla 226,9–227,5; Simon 432,67–73
22) Alb., Super Dion. De div. nom. 13,n.5; Simon 434,61–63
23) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

27 nulla: ulla *V* 39 aliquid *om. sed suppl.* aliquod *in marg. m. post. O* 45 et secundum: sed *O*

Digitized by Google

Secundo dicitur aliquid perfectum per se quidem, quia per propriam formam naturalem, sed non secundum se ipsum, quia ipsum non est sua forma, sed est compositum ex materia et forma. Omne autem divinum sive per essentiam sive secundum causam est secundum se ipsum totum perfectum, cum sit simplex.

Tertio invenitur aliquid perfectum et per se et secundum se ipsum, sicut omne antipostaton. Non tamen est perfectum a se ipso efficienter, sed formaliter solum per originalem emanationem. Et ideo prime perfectum dicitur "a se ipso uniformiter segregatum"[24].

Quarto modo invenitur perfectum dictis tribus condicionibus, et ex hoc est totum per totum perfectum ratione suae simplicitatis, sed non est in hoc perfectissimum, sic enim solum prime perfectum dicitur perfectum, et sic prime bonum est perfectum formaliter.

Dicitur etiam perfectum causaliter. Unde subditur in Dionysio[25]: "Et omnem quidem infinitatem terminans super omnem autem terminum extentum et a nullo captum aut comprehensum, sed extendens se ad omnia simul et super omnia indeficientibus immissionibus et interminabilibus operationibus". Et ponit quattuor condiciones perfecti secundum causam. Quarum prima est, quod terminat omnem infinitatem magnitudinis, multitudinis et potentiae. Secunda, quod superextenditur omni termino in sursum et deorsum. Tertia, quod a nullo captum aut comprehensum est sicut omnibus infinitum. Quarta quod, licet non capiatur vel comprehendatur, tamen extendit se radiis suae bonitatis et perfectionis simul ad omnia et super omnia indeficientibus immissionibus. "Omne enim datum optimum et omne donum perfectum"[26] inde descendit et extendit se interminabilibus et inexhaustis operationibus, inquantum in omnibus interminabiliter operatur.

Dicitur etiam perfectum eminenter, unde subdit[27]: "Perfectum autem rursus dicitur inaugmentabile et semper perfectum et non minorabile et sicut omnia in se ipso praehabens et supermanans secundum unam impausabilem et eandem superplenam et imminorabilem largitionem secundum perfecta omnia perficit et propria adimplet perfectione".

Et nota, quod ponit hic septem condiciones eius, quod est perfectum secundum eminentiam. Quarum prima est, quod non tendit in perfectionem sicut conversiva in suas causas, quae convertendo perficiuntur, ita, quod in eis augmentatur perfectio. Secunda, quod est perfectum immutabiliter sicut stans se toto totaliter in summo gradu perfectionis. Et quia semper manet in se ipso immobili identitate singulariter fixum, ideo dicitur tertio non minorabile. Et quia est causa exempla-

[24] Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B; Suchla 226,9–10; Simon 432,68
[25] Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B; Suchla 226,11–227,1; Simon 432,69–70
[26] Dion., De cael. hier. 1 1; PG 3,120B; Heil 7,3; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 3, 60–61
[27] Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B–C; Suchla 227,1–5; Simon 432,70–73

70 sursum *om. sed suppl. in marg. m. post. O* 85 quia: quod *V* 86 dicitur tertio: tertio dicitur *V*

Digitized by Google

ris omnium, quarta eius condicio subditur, quod est praehabens omnia in se ipso modo eminentissimo. Verum, quia non solum est perfectum, sed superperfectum seu plus quam perfectum, ideo non solum praehabet omnia, sed est exuberans et supereffluens universaliter habens esse, quale oportet ipsum habere[28]), et superabundans, "quo non sit ei opus"[29]), sed redundet ab eo sicut ex abyssali scaturrigine. Sed hoc non qualiterumque, sed »secundum unam largitionem ex parte largientis; impausabilem, inquantum ex se semper et incessanter influit; eandem, inquantum non variatur« nec vicissitudine obumbratur; »superplenam, inquantum excedit omnia« copiosissime, quibus largitur; »non minorabilem, inquantum licet largissima effusione non exhauritur«[30]), ecce sexta condicio perfecti distincta per quinque modos. Ista est largitio, secundum quam simul perficit omnia perfecta et adimplet unumquodque perfectibile propria perfectione.

Summatim igitur recolligendo condiciones perfecti dico, quod vere et simpliciter perfecti proprietates sunt superessentialitas, unitas, simplicitas, indivisibilitas, perseitas, totalitas, interminabilitas, immensitas, infinitas, copiositas, inalterabilitas, immutabilitas, incomprehensibilitas, largitas et largitatis fontalitas, fontalis abyssalitas, impausabilitas, identitas, superabundans ubertas, imminorabilitas, activitas, perfectivitas, impertransibilitas, summitas, principaliformitas, virtuositas, amabilitas.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur, quod illlud proprie perfectivum in diis dicitur, cui con- C
venit principatus perfectionis.

Et hoc est dupliciter, vel simpliciter vel in genere.

Simpliciter enim solum prime bonum est perfectivum in diis. Si enim accipiamus rationem imperfecti et designationes perfecti secundum suum modum primum et principalem, inveniemus omne, quod est praeter prime bonum seu citra ipsum, de se non solum non esse perfectivum, sed etiam imperfectum. Ubicumque enim est possibilitas, ibi est imperfectio ex parte eius, in quo est possibilitas, quantumcumque sit modica. Ista est sententia Rabbi Mosis 52 cap.[31]). Et iterum secundum Algazelem IV tract.[32]) omne illud est imperfectum, in quo est potentia. Quare, cum in omni citra prime bonum sit possibilitas seu potentia, sequitur imperfectionem esse in omni praeter ipsum, et si est perfectio in his, quae sunt citra ipsum, hoc est per ipsum, et per consequens ipsum est simpliciter et absolute omnium perfectivum.

28) cf. Avic., Metaph. IV 3; Van Riet 213,74
29) Avic., Metaph. IV 3; Van Riet 214,85
30) Alb., Super Dion. De div. nom. 13,n.6; Simon 435,36–41
31) cf. Mos. Maimon., Dux neutror. I 54; Parisiis 1520, 21r
32) cf. Algaz., Metaph. I 4 1 1; Muckle 91,3–4

89 perfectum: perfecta *V* 90 universaliter: vult *V* 96 sexta *coni.*: 6 *codd.* 101 interminabilitas: terminabilitas *V* 109 simpliciter ... diis *om. sed suppl. in marg. V* 109 perfectivum: perfectum *O* 119 perfectivum: perfectum *O*

Digitized by Google

Unde Averroes super V *Metaphysicae* cap. 12[33]) distinguit duplex perfectum, scilicet simpliciter, extra quod nihil nec est aliquid in ipso aut extra ipsum extrinsecum, per quod dicatur imperfectum. Et haec dispositio perfectionis est dispositio primi principii, scilicet prime Dei, qui est in summa elongatione ab omni defectione actu aut potentia et ultimae nobilitatis possessor.

Est etiam perfectum in genere, hoc est, quando aliquid est ita nobile in suo genere, quod non diminuitur ei nobilitas ex eo, quod invenitur in unoquoque suae intentionis. Et talis dispositio perfectionis invenitur in rebus eminentioribus cuiuslibet ordinis partialis et praecipue in diis, qui utpote prime et principaliter entia et primordialia principia suorum ordinum non solum sunt perfecti, sed etiam perfectivi. Omne enim, quod procedit ab aliquo, acquirit perfectionem ab eo, a quo procedit. Perfectio enim omnis producti est a perfectione producentis et non e contrario. Igitur omnis deus est perfectivus omnium eorum, quae sub suae intentionis ambitu continentur, licet prima sint perfectiora secundis et secunda his, quae deinceps, secundum exigentiam causalis processus per 36[34]).

Et hoc est, quod vult dicere Aristoteles XI *Metaphysicae* cap. 16[35]), quod precipua perfectio boni et nobilis est in principiis, non in principiatis, quamvis Pythagorici dixerint contrarium. Licet autem quilibet deus sit prime perfectus et ex hoc perfectivus sui ordinis, tamen principatus perfectionis in diis post prime bonum competit primo deo. Licet enim perfectio non sit nisi in unitate, secundum Avicennam III *Metaphyisicae* suae cap. 2[36]), ideo prime unitati post prime unum primitus competit et esse perfectam et perfectivam in diis et deinde omnibus diis sequentibus, post quos etiam communicatur primis omnium ordinum ex per se perfectis hypostasibus collectorum.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de ipsa perfectione in generali, secundo distinguam de perfectione in speciali, tertio ex praemissis ostendam, quod omne perfectivum in diis est causa divinae perfectionis in universo totali et specialiter in ordine uniali.

D De primo sciendum, quod, sicut potest colligi ex assignationibus perfecti supra inductis, perfectio est apprehensio propriae virtutis seu perventio ad virtutem propriam; virtus autem est ultimum potentiae, ultimum vero potentiae omnis procedentis est in unione sui cum suo producente: igitur perfectio omnis rei procedentis consistit in unione cum suo producente.

Item perfectio est impossibilitas additionis vel diminutionis ipso, quod perfectum est, manente in tali dispositione; nihil autem potest rei addi vel diminui, quae

33) cf. Averr., Metaph. V comm. 21; Ponzalli 182,77–82
34) cf. Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–31; Boese 22,1–2
35) cf. Arist., Metaph. XII 7, 1072b30–34
36) cf. Avic., Metaph. III 2; Van Riet 112,80–113,91

123 ab: aut *O*   137 et *om.* *V*   141 perfectam: perfectum *V*   147 causa: tam *V*
153 unione: unitione *V*

Digitized by Google

adepta est finem suum ultimum, in quo quietatur totus appetitus eius: igitur perfectio rei est assecutio finis ultimi.

Item perfectio est immunitas ab omni accidente, quae est praeter naturam, et talis immunitas solum inexistit rei in eo statu, ubi habet verum esse, et hoc est esse in sua causa: igitur vera rei perfectio est causae propriae unum esse.

Item perfectio rei est nullo indigere et nihil habere extra se, in quod feratur proprius appetitus, et sic idem, quod prius.

Item perfectio est completio secundum habitum. Sine unione vero, cum sua causa nulli est bene: ergo omnis rei appetitus est ad suam causam conversio per commentum 34[37]).

Item perfectio est finis ultimi adeptio, ut superius est deductum[38]).

Item perfectio est esse in suo complemento. Nihil autem magis complet rem nisi finis, qui habet rationem boni.

Item perfectio est regressus rei in suam causam. Unde Boethius IV *De consolatione* metro 6[39]):

Nam "non aliter durare quaeunt
nisi converso rursus amore
refluant causae, quae dedit esse".

Item perfectio est esse in effectu. Summe autem est res in effectu, cum appetitus suus totaliter satiatur.

Ultimo perfectio est omnis indigente exclusio. Quidquid enim est ad perfectionem pertinens, totum habet praesens, alias esset imperfectum.

Ex praemissis proprietates et condiciones perfectionis in generali possunt colligi luculenter.

Et hoc de primo.

Verum, ut omnis aequivocatio secludatur, sciendum, quod »secundum E
Eustratium super VI *Ethicorum* cap. 4[40]) duplex est rei perfectio: prima et secunda. Prima est essentia seu primum esse rei quoad excessum seu processum eius ex sua causa. Secunda est secundum regressum ad suam causam. Et prima est propter secundam, quapropter regressum ad suam causam habuit progressum a sua causa. Augustinus etiam *Super Genesim ad litteram* libro IV cap. 5[41]) trifariam dividit perfectionem: unam in natura propria, alteram in universo, cuius est pars; tertiam in eo, a quo est, in quo etiam ipsum universum stabilitur«[42]).

[37]) cf. Procl., Elem. theol. 34 comm.; Dodds 36,23–24; Boese 21,3–4
[38]) cf. supra, prop. 153 A
[39]) Boeth., Philos. cons. IV m.6; Bieler 85,46–48
[40]) cf. Eustrat., In Eth. Nic. comm. VI 3; Heylbut 288,18–22; Cod. Vat. Lat. 2171, 104ra
[41]) cf. Aug., De Gen. ad litt. IV 18; Zycha 117,5–7
[42]) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171va–b

156 suum *iter.* suum *O* 163 completio: complexio *O* 164 nulli *ex corr. in marg. m. post. O* 172 nisi *coni.*: in *codd.* 178 perfectionis: perfectiones *V* 185 quapropter regressum *om. O*

Digitized by Google

Est nihilominus perfectionis quaedam propria commensurata essentiae seu hypostasi eius, quod dicitur perfectum, quaedam communis, quae pluribus coordinatis inexistit. Ex qua distinctione oritur alia, haec scilicet, quod alia est perfectio superessentialium, alia essentialium, alia intellectuum, alia animarum, et harum alia nobilium, alia totalium, quarum ultima perfectio est in apprehensione et dilectione prime boni, per quae est impletio propriae virtutis earum, quam, cum attingunt, sunt vere perfectae et sunt dii animealiter iuxta illud Boethii[43]): "Omnis beatus deus, sed natura quidem unus, participatione vero nihil prohibet esse quam plurimos". Ex hoc consequitur, quod perfectionum quaedam est divina, quaedam non divina, quarum prima est duplex, scilicet per essentiam et per participationem.

»Rabbi Moses vero cap. 90[44]) dicit, quod duplex est modus perfectionis. Unus, quo perfectio est imperfectio ita, quod perficit eius substantiam et non procedit ad aliud extra se. Alius modus perfectionis est, quo perfectum largitur de sua perfectione alicui alii extra se, sicut contingit in effectu splendoris diffusi a creatore facientis intellectus absolutos esse, ex quibus proveniunt virtutes, per quas quidam eorum faciunt alios esse, donec perveniatur ad intelligentiam agentem, ubi finitur essentia separatorum. Eandem divisionem ponit cap. 17[45]) et dicit causam, quod "quaedam entium consequuntur tantum de perfectione, quod poterunt alia regere, quaedam vero tantum consequuntur regimini suo"«[46]).

»Praeter has divisiones dividitur perfectio sicut actus in perfectionem primam et secundam. Et ex hoc apparet, quod est perfectio absolutissima, quae est simpliciter perfectio, et non absoluta, quae est perfectio ut habitus«[47]).

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod omne perfectivum in diis sit causa divinae perfectionis. Cum enim perfectio inexistens perfecto et perficiens eius substantiam non secundum exitum eius a producente, sed propter quam etiam ipsa perfectio, quae per processum habetur, secundum omnes assignationes supra enumeratas sit regressus ad propriam causam seu adeptio suae causae, in qua finaliter conquiescit, necessarium est divinam perfectionem eorum, quae perficiuntur, esse unionem ad Deum seu uniri divinae superplenitudini secundum Dionysium 3 cap. *Angelicae hierarchiae*[48]), ubi, postquam praemisit intentionem hierarchiae esse

43) Boeth., Philos. cons. III 10; Bieler 54,76–78
44) cf. Mos. Maimon., Dux neutror. II 38; Parisiis 1520, 64v
45) Mos. Maimon., Dux neutror. II 38; Parisiis 1520, 64v
46) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171vb
47) Thom. de Ebor., Sapient. V 26; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 171vb
48) Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165A; Heil 18,6–8; Dionysiaca 789,1–3

189 essentiae: essentia *O* 192 intellectuum: intellectualium *V* 193 totalium: rationalium *V* 197 perfectionum: perfectionem *V* 200 imperfectio: imperfecto *V* 201 extra: ex *O* 209 absolutissima: absolute *V* 210 perfectio[1]: perfecto *V* 215 perfectio: perfecto *V* 219 hierarchiae: hierarchice *V*

Digitized by Google

ad Deum, sicut est possibile, assimilationem et unitionem[49]), subiungit infra: "Non enim est fas sanctorum perfectioribus aut sancte perfectis operari aliquid universaliter praeter proprias perfectiones principis sanctas ordinationes". Et parum post[50]): "Est enim unicuique hierarchiam sortitorum perfectio secundum propriam proportionem ad Dei imitativum esse reductum, et quod quidem omnibus est divinius, ut Eloquia dicunt, dei cooperatorem fieri et monstrare divinam operationem in se ipso, secundum quod est possibile, manifestatam". Et infra ante finem capituli[51]), ubi, postquam dixit de purgativis et illuminativis, subiungit de perfectivis sic dicens: "Perfectivos autem sicut scientes perfectivam traditionem perficere eos, qui perficiuntur sanctissima doctrina per inspectorum sanctorum scientiam". Haec Dionysius.

Sicut igitur se habet in voluntaria providentia, quod perfectio divina est esse reductum ad Dei imitativum et hoc per perfectivos spiritus, qui sunt cooperatores dei per assimilationem et unitionem ad ipsum, ut etiam ipsa perfectiva tradant de inditis sibi illuminationibus eis, qui perficiuntur, et sic reducant ea in Deum ut in finem ultimum, ita suo modo se habet in providentia naturali, quod summe perfecti in diis et sic etiam aliorum perfectivum sicut scientes perfectivam traditionem perficiunt deos, qui perficiuntur ditissimis immissionibus reducentes eos ad prime boni inspectionem. Sic enim quilibet perfectivus se ipsi prime bono conformat et componit ad optimam imitationem efficiendo in eis, quae perficiuntur, divinam perfectionem. Quod non solum verum est de perfectivis in diis, qui sunt dii essentialiter, sed etiam de perfectivis, qui sunt dii participative, scilicet summitates ordinum aliorum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Sicut enim aliae sunt entium hypostases, aliae superessentialium, sic utique et perfectiones aliae quidem deorum ipsorum secundum existentiam, aliae autem, quae entium secundae post illas, et hae quidem per se perfectae ut praeoperantes et bonum in illis prime, hae autem secundum participationem habentes quod perfectum. Alia quidem igitur propter haec deorum perfectio et alia deificatorum. Quod autem in diis primo modo perfectum non solum deificatis est perfectionis causa, sed et diis ipsis. Si enim quod perfectum est, unumquodque conversivum est ad proprium principium, quod omnis conversionis divinae causa perfectiva est deorum genus.

49) cf. Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165A; Heil 17,10–11; Dionysiaca 787,1–2
50) Dion., De cael. hier. 3 2; PG 3,165B; Heil 18,14–17; Dionysiaca 791,1–4
51) Dion., De cael. hier. 3 3; PG 3,168A; Heil 19,19–21; Dionysiaca 797,1–3

226 manifestatam *coni.*: manifestam *codd.*   246 aliae: alii *V*

Digitized by Google

Probatio elementi talis est: Omne per se perfectivum et praeoperans, in quo est prime bonum, explicans per ipsum et in ipso suas indeficientes immissiones et interminabiles operationes est causa omnis divinae perfectionis; sed omne perfectivum in diis est huiusmodi: ergo etc.

Maior ostenditur sic: Omne existens primordiale principium omnis perfectionis tam superessentialis quam essentialis est causa divinae perfectionis; sed omne per se perfectum et praeoperans etc. est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius rationis apparet, quia, sicut sunt aliae hypostases seu subsistentiae entium et aliae superessentialium, sic pro certo et aliae sunt perfectiones ipsorum deorum, qui sunt superessentiales per 115[52]), condicionatae secundum ipsorum existentiam per 117[53]), aliae vero sunt ipsorum entium, quae sunt secundariae post perfectiones deorum. Et hae quidem hypostases superessentialium sunt per se perfectae per 114[54]) et ut praeoperantes per 57 [55]), et prime bonum est in illis sicut in eis, per quae exserit et determinat suas causalitates, vel sic: et bonum, scilicet contractum, est illis, subaudi diis, qui sunt superessentiales, primae. Quilibet enim deorum est prime respectu sui ordinis et per consequens ipsa intentio per totum ordinem diffusa est prime in primordiali causa ordinis per 97[56]).

Unde etiam subditur: *Sed haec*, scilicet entium hypostases, sunt habentes quod perfectum secundum participationem et secundarie.

Posset tamen et forte plus ad intentionem auctoris totus textus ab ipso loco: *et hae quidem* legi de perfectionum diversitate. Propter quod etiam statim infertur: ergo alia quidem et est propter hoc deorum perfectio et alia deificatorum.

Ex praemissis, ut dictum est, apparet maior, scilicet ista: Omne existens primordiale principium etc. est causa divinae perfectionis.

Quod autem in diis: Hic ostenditur minor rationis sic: Omne primo modo seu summo modo perfectum in diis est causa divinae perfectionis. Non enim solum est causa perfectionis ipsis deificatis, quae sunt citra ordinem deorum, sed etiam diis ipsis, inquantum relinquit in eis vestigium suae intentionis; sed omne perfectum in diis est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius rationis sic deducitur: Omne, quod est genus deorum, id est principium primum totius generis deorum, est causa perfectiva omnis divinae conversionis. Ista apparet quia, si unumquodque, quod perfectum est, ratione perfectionis

52) cf. Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1
53) cf. Procl., Elem. theol. 117 comm.; Dodds 102,29–104,4; Boese 59,2–9
54) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
55) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23; Boese 31,1
56) cf. Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3

253 praeoperans ... (254) per ipsum *del. V* 255 perfectivum: perfectum *O* 256 etc. *om. V* 259 etc.¹ *om. V* 260 subsistentiae: subsistentium *V* 265 per 57: per 56 et 57 *V* 270 etiam: et *V* | entium *coni.*: entia *codd.* 272 ipso: illo *V* 273 perfectionum: perfectione *V* 274 ergo: igitur *V* | et¹ *om. V*

Digitized by Google

assecutae est conversivum ad proprium principium per 34 in commento[57]), tunc sequitur maior iam dicta; sed omne primo modo perfectum in diis est huiusmodi: ergo etc.

Et notandum, quod auctor vocat hic perfectionem divinam conversionem in primum principium.

[57]) cf. Procl., Elem. theol. 34 comm.; Dodds 36,23–38,8; Boese 21,3–22,19

Digitized by Google

PROPOSITIO 154
OMNE QUOD CUSTODITIVUM IN DIIS UNUMQUODQUE IN PROPRIO ORDINE CONSERVAT A SECUNDIS UNIFORMITER EXEMPTUM ET PRIMIS ILLOCATUM

Habito de proprietatibus deorum quantum ad productionem et reductionem nunc auctor prosequitur eorum proprietatem quantum ad conservationem dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de custodis diversa significatione, secundo ex hoc de custodiae descriptione, tertio ex praemissis de custoditivi in diis propria intentione.

A De primo sciendum, quod secundum Papiam[1]) custos idem est, quod "servator, pastor et procurator", et dicitur a cura. Servator autem idem est quod firmator et retentor, qui indeficienti virtute omnia sub aura sua contenta circumstringit, ne aliquid dispergatur aut dilabatur aut a ditione sua quomodolibet subtrahatur aut ne aliqualiter maculetur. Huic intentioni alludit Dionysius 8 cap. *De divinis nominibus*[2]), ubi prosequitur de virtute dicens: "Procedunt autem ea, quae sunt indeficientis virtutis, ad homines et animalia et plantas et omnis rei naturam et firmant unita ad sui invicem amicitiam et communionem et discreta ad hoc, quod sint singula secundum propriam rationem et definitionem inconfusa et incommixta. Et omnis rei ordines et discretiones ad bonum proprium salvat. Et immortale angelicarum unitatum vitas immaculatas custodit et caelestes et illuminativas et stellares substantias et ordines invariabiles". Haec Dionysius.

Dicitur etiam servator a servare, id est a servando vitam, et sic custos dicitur servator non solum, qui firmat rem in esse, sed etiam, qui serit vitam, et sic attribuitur prime vitae secundum Dionysium 6 cap. *De divinis nominibus*[3]), "ex qua est per se vita et omnis vita et a qua ad omnia quocumque modo vita participantia vivere iuxta proprietatem uniuscuiusque disseminatur". Unde Boethius loquens de satore et gubernatore omnium inter cetera sic dicit libro III metro 9[4]):

1) Pap., Element. s.v. "Custos"; Venetiis 1496, 83b
2) Dion., De div. nom. 8 5; PG 3,892C–D; Suchla 202,6–13; Simon 369,66–70
3) Dion., De div. nom. 6 1; PG 3,856A; Suchla 190,3–5; Simon 327,78–79
4) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,18–21

8 et *om. V*   15 qui: quae *O* | indeficienti: indeficiente *O*   25 a servando: asserendo *V*

Digitized by Google

"Tu causis animas paribus vitasque minores
in caelum terramque seris, quas lege benigna
ad te conversas reduci facis igne reverti".

Est secundo custos idem quod pastor a pascendo dictus, quia praebet omnibus sub tutela sua degentibus conveniens alimentum. Unde Dionysius in *Epistula* ad Titum[5]) dicit, quod "omne alimentum perfectivum est eorum, quae aluntur, imperfectionem ipsorum et indigentiam adimplens et infirmum curans et vitam ipsorum servans et reflorere faciens et renovans et vivificum ipsis affectum donans et simpliciter a tristante et imperfecto liberans et laetitiam ipsi et perfectionem largiens. Bene igitur supersapiens et bona sapientia ab Eloquiis laudatur cratera mysticum statuens et sanctum ipsius potum propinans, magis autem haec fortia alimenta proponens et cum alta praedicatione ipsam rogantibus ipsa benigne immittens. Duplex ergo alimentum divina sapientia proponit, et unum quidem forte et manens, aliud autem umidum et profusum".

Et infra, postquam deduxit de cratere significatione et de duplici alimento, quid sit, subiungit[6]): "Propter quod rori et aquae divina et intelligibilia Eloquia et lacti et vino et melli assimilantur propter vitae generativam ipsarum, sicut in aqua, virtutem et augmentativam, sicut in lacte, et revificativam, sicut in vino, et mundificativam simul et servativam, sicut in melle. Haec enim divina sapientia donat accidentibus copiose ipsis et indeficientem alimentorum affluentiam largiens et supermanans. Hoc igitur est vere alere". Et infra[7]) loquitur de ebrietate, secundum quod est praeexistens immensuratio omnium bonorum.

Est tertio custos idem quod procurator seu provisor, unde et custos dicitur a cura. Et ad istam intentionem loquitur Dionysius 8 cap. *De divinis nominibus*[8]), ubi dicit: "Et enim posse esse aevum facit et temporis circumvolutiones discernit quidem processibus, congregat restitutionibus. Et ignis virtutes inextinguibiles facit et aquae effluxiones indeficientes et aeream effusionem terminat et terram in nihilo collocat et vitae generationes ipsius partus indifferentes custodit et elementorum in se invicem harmoniam et concretionem inconfusam et indivisibilem salvat et animae et corporis communionem continet et plantarum nutritivas et augmentativas virtutes sursum movet et fortiter tenet substantiales totorum virtutes et omnis rei indissolubilem mansionem firmat et deificationem ipsam donat virtutem ad hoc his, qui deificantur, praebens. Et totaliter nihil est universaliter existentium ab omnipotentis firmitate et ambitu divinae virtutis segregatum". Haec Dionysius.

5) Dion., Epist. 9 2–3; PG 3,1109A–B; Ritter 201,1–12; Simon 542,82–87
6) Dion., Epist. 9 4; PG 3, 1112B; Ritter 203,15–204,6; Simon 543,74–77
7) cf. Dion., Epist. 9 5; PG 3, 1112C; Ritter 204,13–205,1; Simon 544,74–75
8) Dion., De div. nom. 8 5; PG 3,892D–893A; Suchla 202,13–203,2; Simon 369,71–77

44 profusum: perfusum *O* 53 provisor: provisorum *V* 57 effluxiones: influxiones *ed.* 59 inconfusam: et confusam *V*

Digitized by Google

Et sic custos divinus est princeps congregatrix dispersorum, sicut ex causa perfecta deductorum, et in quo omnia consistunt, sicut in omnipotenti plantatione custodita et contenta.

Et hoc de primo.

B Verum custodia videtur esse conservatio uniuscuiusque in proprio ordine et uniformis a submissis exemptio et primis illocatio.

Dico autem conservatio uniuscuiusque in proprio ordine, quia ipsa custodia sic ordinat, sic terminat omnia, ut quodlibet statuat in gradu propriae naturae secundum sibi debitam dignitatem et in certo ordine secundum iustissimam definitionem, absolutissimum videlicet superius, contractissimum inferius, et media secundum eorum proportionem seu consonantiam ad extrema. Et hoc satis innuitur per Dionysium de custode, ut est servator, sicut superius est inductum.

Subiungitur: uniformis etc. Non solum enim custodia habet custodita in propriis ordinibus et gradibus conservare, sed et superiora a secundis uniformiter eximere. Sic enim salvat omnia inconfusa et incommixta, ut superius est inductum. Unde Dionysius 8 cap. *De divinis nominibus*[9]) loquens de divina iustitia et salvatione sic dicit: "Ipsa igitur divina iustitia et salvatio totorum laudatur propriam uniuscuiusque et mundam ab aliis substantiam et ordinem salvans et custodiens et causa munde existens in totis propriae operationis. Si autem aliquis salvationem laudat et sicut ex peioribus tota salvatorie mentem eripiens omnino alicubi et hunc nos laudatorem largissimae salvationis recipiemus. Et hanc primam salvationem totorum rogabimus ipsum definire, quae omnia in se ipsis intransmutabilia et fortia circa peiora salvat et omnia custodit non pugnantia et bellantia, singula sui ipsorum rationibus ornata, et omnem inaequalitatem et alienam operationem ex totis exterminat et proportiones uniuscuiusque constituit non valentes cadere ad contraria nec transire". Et infra[10]): "Sic enim iustitia est salvativa, non concedens commixta tota in totis facta turbari, custodiens autem existentia omnia secundum speciem, in qua unumquodque secundum naturam esse habet".

Sequitur tertium in descriptione: et primis illocatio. Non enim sufficit ad custodiam et conservatio et exemptio custoditorum, sed etiam summe necessaria est illocatio primis sive superioribus, cum sic unumquodque custoditum fiat in participatione summorum secundum hoc, quod ipsi et fas est et possibile praeperfectae operationis. Nihil enim est simpliciter et absolute per se perfectum aut non indigens universaliter perfectionis, nisi vere per se perfectum et praeperfectum, ut supra praemissa[11]) ostensum est.

Et hoc de secundo.

[9]) Dion., De div. nom. 8 9; PG 3,896D–897A; Suchla 205,16–206,7; Simon 375,66–72

[10]) Dion., De div. nom. 8 9; PG 3,897C; Suchla 207,2–5; Simon 376,52–54

[11]) cf. supra, prop. 153 B

82 mundam: mundanam *O* | substantiam: subiectum *V* 84 mentem eripiens: abripientem *ed.* 86 circa: contra *ed.* 94 etiam: et *O* 96 praeperfecte: perfectione *V*

Digitized by Google

C Ex praemissis evidenter apparet, quid sit custoditivum in diis. Hoc enim solum est tale, quod circa sibi subiectos deos ista tria exercet, unumquodque videlicet eorum in proprio ordine conservando et a secundis uniformiter seu ad instar unius eximendo et ducatu divinissimo superioribus illocando. Secundum enim istam legem divinae iustitiae totus boni principatus sursum ducitur et superprincipali principio illocatur, adhuc namque secundum Dionysium in principio *Angelicae hierarchiae* omnis divinus ordinatur processus, ut in principium fiat uniformis regressus.

Et hoc sufficiat de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de ordinis, prout in proposito accipitur, expositione, secundo de uniformi exemptione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

D De primo sciendum, quod ordo in proposito accipitur pro gradu, qui cuilibet ordinato debetur secundum exigentiam propriae existentiae, secundum quod ordinata gradatim distribuuntur in intentione, in qua coordinantur secundum aequissimas leges divinae iustitiae, ne videlicet aliquid ordinatorum vel deprimatur inferius vel erigatur superius contra exigentiam sui status. Et talis gradus est proprius ordo cuiuslibet ordinati.

E Posset tamen ordo communius accipi pro determinata multitudine essentialiter colligata, in qua quodlibet ordinatorum immutabiliter non solum ex propria natura, sed magis ex voluntate superintendentis universaliter perseverat. Unde Plato II libro *Timaei*[12]) sic inducit omnium opificem loquentem: "O dii deorum, quorum opifex idemque Pater ego, opera siquidem vos mea dissolubilia natura, me tamen ita volente indissolubilia, omne siquidem, quod iunctum est natura dissolubile, at vero, quod bona ratione iunctum atque modulatum est, dissolvi velle non est Dei". Et infra[13]): "Voluntas mea maior est nexus et vegetatior ad aeternitatis custodiam quam illi nexus vitales, ex quibus aeternitas vestra coaugmentata atque composita est".

Et hoc de primo.

F Verum, licet "omnis divinus ordo sit tripliciter counitus, a summitate et a medietate et a fine" per 148[14]), tamen nihilominus manet uniformis exemptio superiorum a mediis et mediorum ab extremis, quamvis "prima omnis divini ordinis maiori modo exempta sint a proxime sub ipsis ordinatis quam haec a sequentibus" etc. per 130[15]), et hanc differentem exemptionem quodlibet ordinatorum dicitur uniformiter conservare, quia nullum eorum mutatur de una exemptione ad aliam qualibet integritatem sui status immobiliter secundum leges a praesidente sibi divinitus inditas conservando.

Et hoc de secundo.

[12]) Plat., Tim. 41a7–b2; Waszink 35,9–13
[13]) Plat., Tim. 41b4–6; Waszink 35,15–17
[14]) Procl., Elem. theol. 148; Dodds 130,4–5; Boese 73,1–2
[15]) Procl., Elem. theol. 130; Dodds 116,1–2; Boese 65,1–2

113 ordinata: ordinatur *V* 118 quodlibet: quolibet *V* 134 conservando *ex corr. O*

Digitized by Google

G Ex praemissis elicitur propositum, scilicet quod omne custoditivum in diis per essentiam circa prime bonum sine medio constitutum et extentum ad ipsum, sicut decet, prima et circa ipsum existentia, omne, inquam, tale ratione, qua dicitur servativum, pascitivum et procurativum secundum leges divinae providentiae, cui deservit custodia, conservat et retinet unumquodque sibi subiectorum in proprio ordine sive gradu eximens ipsum uniformiter a submissis superioribus illocando. Sic enim salvat uniuscuiusque inferioris ordinem immutabiliter et statuit unumquodque in se ipso mansionaliter et superextendit ea illo ei indissolubiliter et inseparabiliter, a quo omnis bonitas emanat fontaliter. Sicut autem dictum est de custoditivo in diis per essentiam, eodem modo proportionaliter intelligendum est de custoditivo in diis per participationem.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim custodia mensuram ordinis uniuscuiusque immutabiliter salvat et continet omnia, quae custodiuntur in propria operatione, omnibus dat inferioribus eminentiam et immiscibile unumquodque stat tutum in se ipso mansionaliter puritatis immarcescibilis custoditis causa existens et illocat superioribus. Perfectum quidem omne est primis quidem adhibitum, in se ipso autem manens et demissioribus superexpansum.

Probatio elementi talis est: Omne salvans mensuram uniuscuiusque ordinis immutabiliter continendo omnia subiecta in propria operatione donans eis eminentiam ab inferioribus et statuens unumquodque firmum et immiscibile in se ipso mansionaliter existens omnibus causa immarcescibilis puritatis et convertens in principium productivum conservat unumquodque in proprio ordine uniformiter a secundis exemptum et primis illocatum; sed omne custoditivum in diis est huiusmodi: ergo etc.

Ista ratio fundatur super descriptione custodiae, quae ponitur in littera.

Perfectum quidem: Hic inducitur secunda ratio talis: Omne faciens esse perfectum in rebus conservat unumquodque; sed omne custoditivum in diis est huiusmodi: ergo etc.

Ista ratio fundatur super descriptione perfecti: Omne enim perfectum pro certo est primis adhibitum ad reditum, cum perfectio sit regressus in principium processivum, ut supra ostensum est, et est manens in se ipso naturam propriam conservando et per immiscibilitatem et inconfusionem seu uniformem exemptionem omnibus dimissioribus superexpansum.

144 de *om. V* 150 omnia *om. O* 151 stat tutum: statutum *ed.* 154 est *om. O* 157 immarcessibilis: immarcessibilius *V* 160 etc. *om. V* 166 ad: per *O* 168 et[2] *om. O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 155
OMNIS ZOEGENA, ID EST AD ALIA FECUNDUM, IN DIVINIS GENERIBUS CAUSA GENERATIVA EST, NON OMNIS AUTEM FECUNDUS ORDO ZOEGENUS EST

Habitis proprietatibus superiorum deorum in ordine uniali nunc auctor prosequitur de proprietate prime vitae in habitudine ad proprietatem generativi dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de vita in generali, secundo de prime vita in speciali, tertio, quod talis prime vita est vitae generativa in universo totali.

De primo sciendum, quod "vita est prima via et motus a mansiva entis hypostasi", sicut habetur in commento 102 elementi[1]). A

Ad cuius descriptionis evidentiam videndum, quid sit vita. Quae in proposito non est aliud quam processio, secundum quod habetur in commento 18 propositionis *De causis*[2]), ubi etiam sic describitur vita, quod est primus processus et primus motus ab ente quieto et sempiterno. Unde etiam quidam alius describens vitam, sicut habetur in Glossa super 15 prop. Trismegisti[3]), quae est talis: "Deus est vita, cuius via est in formam"[4]), dicit, quod est "actus harmonicus processivus causarum".

Dicitur autem vita primus processus non simpliciter, sed cum determinatione. Simpliciter enim primus processus est generatio, qua Filius in natura prime Dei exit a Patre, cui coaevus est secundus processus, secundus, dico, secundum ordinem originis, quo Spiritus sanctus procedit ab utroque, scilicet a Patre et Filio, et hoc in emanatione originali.

In emanatione vero causali primus processus est ipsius boni, secundus virtutis seu infinitatis, tertius ipsius entis, quos consequitur processus vitae.

Unde etiam ipsa vita non est simpliciter primus processus, sed, ut dictum est, cum determinatione, scilicet a mansiva hypostasi entis sive, ut dicitur in *De causis*[5]), ab ente quieto et sempiterno. Illud enim dicitur mansivum seu quietum, quod

1) Procl., Elem. theol. 102; Dodds 92,9–10; Boese 52,9
2) cf. Lib. de caus. 17 (18),n.145; Pattin 173,46–47
3) Lib. XXIV philos., pars altera 15; Hudry 64,20
4) Lib. XXIV philos. 15; Hudry 22,1
5) cf. Lib. de caus. 17 (18),n.145; Pattin 173,46–47

2 alia: animalia *ed.* 7 etc. *om. V* 14 vita: via *O* 15 habetur *ex corr. in marg. m. post. O*

Digitized by Google

manet in se ipso immobili identitate singulariter fixum et quod est intransmutabile ex se ipso omnino. Et sic vita dicitur primus processus seu etiam primus motus accipiendo motum pro actu entis perfecti. »Prius autem est aliquid esse in se ipso quam moveri in alterum. Unde moveri praesupponit esse. Quod, si esse subiaceret motui, iterum oportebit praesupponi aliquod principium motus et sic, quousque veniatur ad aliquod ens immobile, quod est principium se ipsum movendi omnibus, quod est vita prima. Unde manifestum est, quod vita universaliter loquendo est "processio" quaedam procedens a mansiva entis hypostasi sive "ab ente quieto et sempiterno", id est nulli mutationi subiecto«[6]).

Et hoc de primo.

B Verum, quid sit prime vita, sciendum, quod est principaliformis causa, fons et origo omnis vitae sive per essentiam sive per participationem. "Omnia enim viventia sui ipsorum motiva sunt propter vitam primam" per secundam partem 102[7]), unde et "communis vita", sicut testatur Theodorus in *Clave*[8]), "a divinae sophiae speculatoribus appellatur, quae dum sit particeps prime unius vitae", quae simpliciter superessentialis est, immo superdea et superbona secundum Dionysium[9]), hoc tamen, scilicet sic esse participem, non est inquantum est amethecta et principium omnis vitae, cum omne principium inquantum huiusmodi sit amethectum et ingenitum per 99[10]), sed est particeps vitae prime unius, inquantum includitur in ordine boni. Sic enim dicitur participare, sicut et omnis alius deus per 116[11]) omnem perfectionem a prime bono simpliciter, quod est vita "omnis vitae", simpliciter primus, "fons et creatrix"[12]), unde et vocatur a Dionysio 6 cap. *De divinis nominibus*[13]) "vita aeterna, ex qua est per se vita et omnis vita". Et infra[14]) loquens de prime bono dicit, quod "ipsius per se vitae supervivens divina vita est vivificativa et substantificativa et omnis vita et vivificans motus est ex vita, quae est super omnem vitam et omne principium omnis vitae". Haec Dionysius.

Haec, inquam, prime vita seu communis vita "suis divisionibus visibilium et invisibilium vitas iuxta divinam ordinationem distribuit, quemadmodum sol iste notus radios suos ubique diffudit" secundum Theodorum ubi supra[15]). "Non tamen ita vita in omnia pervenit sicut solares radii. Illi siquidem non omnia penetrant (interiora enim multorum corporum non transeunt), vitae vero nulla creatura seu sen-

6) Thom., De caus. exp. 18; Saffrey 102,19–27
7) Procl., Elem. theol. 102; Dodds 92,2–3; Boese 52,2–3
8) cf. Honor. August., Clavis phys. 211; Lucentini 168,31–32
9) cf. Dion., De div. nom. 2 4; PG 3,641A; Suchla 126,15–16; Simon 58,68
10) cf. Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,22–23; Boese 50,3–4
11) cf. Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1
12) Honor. August., Clavis phys. 211; Lucentini 168,33
13) Dion., De div. nom. 6 1; PG 3,856A; Suchla 190,3–4; Simon 327,78
14) Dion., De div. nom. 6 1; PG 3,856B; Suchla 191,1–4; Simon 329,76–77
15) Honor. August., Clavis phys. 211; Lucentini 168,33–35

55 substantificativa: supersubstantificativa *O*

Digitized by Google

sibilis seu intelligibilis expers esse potest. Nam et corpora, quae nostris sensibus videntur veluti mortua, non omnino vita expertia relinquuntur. Ut enim illorum compositio atque formatio administratione propriae vitae, ita etiam solutio et informitas et reditus in ea, ex quibus deducta sunt, eiusdem obsequio peragitur"[16]. Cuius exemplum est in seminibus[17].

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet, quod primus fons vitae, qui est primus non simpliciter, C
sed in determinata manerie, est zoegenus sive vitae generativus: zoe enim Graece est vita Latine, et hoc non tantum unius speciei vitae, »secundum quod Aristoteles in II *De anima*[18] dividit vitam in quattuor species. Quarum prima est intellectualis, et haec secundum eum est duplex. Una est vita simplicis intellectus, quae vita est motus intellectus practici, qui est esse mobilis, inquantum mobile est, et sic est vita in caelis. Alia est vita intellectus, qui est coniunctus aliis potentiis, quae sunt virtutes organicae, et haec est vita hominis, secundum quod homo est, quia sic est ipse solus intellectus secundum Aristotelem in *Ethicorum*[19]«.

»Secunda vita est, quae secundum maiorem distantiam a prime vita tota est materialis et organica, sed tamen habet cognitionem sensitivam«[20].

»Tertia vita est, quae per distantiam ampliorem amplius deficit ita, quod imperfectam habet cognitionem sensitivam et imperfectam virtutem motivam, sicut est in conchis«[21].

»Quarta vita est, ubi per immersionem in materia totaliter occumbit, ut terminis aliorum utar, lumen primi intellectus ita, quod nec in genere cognitionis ibi manet, sed tamen accedit ad primum motorem per virtutem operativam, inquantum plura operatur«[22].

Non solum, inquam, prime vita est zoegena enumeratarum specierum vitae, sed et omnis diversitatis vitae, sive sit superintellectualis, qualis est vita per se vitarum, sive intellectualis, et hoc sive in intellectualibus hypostasibus, quae sunt absolutae ab omni respectu essentiali ad extra, sive in intellectibus concernentibus respectus essentiales ad residuas substantias, quarum sunt eminentiores portiones. Et hoc sive in angelis sive in animabus et hoc sive totalibus sive partialibus, sive sit vita animealis inquantum huiusmodi, et hoc sive sensibilis sive vegetabilis sive, ut uni-

[16] Honor. August., Clavis phys. 212; Lucentini 168,2–9

[17] cf. Honor. August., Clavis phys. 212; Lucentini 168,9–14

[18] cf. Arist., De an. II 2, 413a22–25; II 3, 414a29–b2 et 415a 1–10; cf. etiam Alb., Super Dion. De div. nom. 4,n.110; Simon 209,25–39

[19] Ulric. de Arg., De summo bono II 4 4 2; de Libera 132,13–21; cf. Auctor. Arist. 12,n.186; Hamesse 246,60–64; ex Arist., Eth. Nic. IX 8, 1168b31–35 et 1168b35–169a1; X 7,1178a2–7; cf. Alb., De morte et vita 1 2; Borgnet 347a; Alb., Ethica IX 3 1; Borgnet 585a; Alb., De an. I 1 1; Stroick 2,32–33

[20] Ulric. de Arg., De summo bono II 4 4 3; de Libera 132,22–23

[21] Ulric. de Arg., De summo bono II 4 4 4; de Libera 133,31–34

[22] Ulric. de Arg., De summo bono II 4 4 5; de Libera 133,38–42

63 omnino: omnis *V* 73 est[1] *om. O* 82 ut *add.* et *O* 90 essentiales: essentialis *V*

Digitized by Google

versaliter dicatur, in omni eo, quod est motivum sui ipsius, omne inquantum tale dependet a prime generativo vitae.

Et hoc de tertio et primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de generativo in generali, secundo de vitae generativo in speciali, tertio de eorum ad invicem comparatione in universo totali.

D De primo sciendum, quod generativum est activum ex fecunditate essentiae suae modo naturae se multiplicans. Oportet enim omne generativum sive in generatione originali sive causali esse activum, et quod talis activitas inexistat sibi ex fecunditate suae essentiae, qua possit se ipsum modo naturae multiplicare, licet secundum aliud esse, quamvis alicubi respectivum sit generans – puta in emanatione originali, ubi generans et genitum sunt unius naturae et essentiae, sive distinguantur personaliter, ut in natura prime boni, sive solum respective, ut in aliis antipostaticis – alicubi vero sit absolutum generans – puta in emanatione causali, ubi generans et genitum diversantur in natura, et hoc sive in prime generativo simpliciter, puta supersubstantiali superdea et superbona Trinitate, quae tota est unum generativum totius universitatis absolutae, sive in generativo virtualiter, quod est primo deus intra ordinem unitatum, sive essentialiter, quod est prime ens, sive vitaliter, quod generativum est prime vita, sive intellectualiter, quod est prime intellectus, sive animealiter, quod est prime anima, sive naturaliter, quod generativum est prime natura, ex qua omnia corporalia fecundantur. Omnia enim ista generativa se ipsa multiplicant, sed secundum aliud esse, sicut apparet per 125[23]) de omni deo et, licet in corporalibus feminae dicantur generativae, hoc tamen non est nisi ratione conformalioris generativi, maris videlicet.

Et hoc de primo.

E De secundo considerandum, quod omnis deus est unitas bonifica et bonitas unifica et hanc habet existentiam unusquisque secundum quod deus, sed "primus quidem simpliciter bonum et unum, eorum autem, qui post primum, unusquisque quaedam bonitas est et quaedam unitas" per 133[24]), propter quod etiam causalitas aliorum deorum citra prime Deum ad determinatas bonitates se solum extendit ita, quod quilibet eorum bonificat sub sua universalitate contenta "secundum aliquod bonitatis idioma", ut ibidem habetur in commento[25]).

Prime vero bonum bonificat simpliciter omnia. Eius enim processus "ad existentia et non existentia extenditur" secundum Dionysium 5 cap. *De divinis nominibus*[26]) et "super existentia et non existentia est" immo super omnem virtutem pro-

[23]) cf. Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–32; Boese 63,1–4
[24]) Procl., Elem. theol. 133; Dodds 118,10–11; Boese 67,2–4
[25]) Procl., Elem. theol. 133 comm.; Dodds 118,13; Boese 67,6
[26]) Dion., De div. nom. 5 1; PG 3,816B; Suchla 181,2–3; Simon 303,56–57; "et non existentia est": transl. Eriugenae, Dionysiaca 323,2

106 puta ... (107) generans *om. V* 124 ibidem: idem *V*

Digitized by Google

ductam qualitercumque exemptam, cum ipsum sit, ut idem dicit ibidem 8 cap.[27]), "virtus sicut omnem virtutem praehabens et superhabens et sicut omnis virtutis causa et omnia secundum virtutem indeclinabilem et incircumfinitam producens et sicut ipsius, quod est esse virtutem aut totam aut particularem, causa existens". Haec Dionysius.

Et sic ex ipso prime bono non solum est omnis virtus, sive sit prime virtus, quam vocat totam, scilicet ante partes, sive per se virtus, quam vocat particularem, et omnis existentis virtus, sed etiam omnis entitas et hoc sive sit prime ens sive per se ens, quod vocat Dionysius 5 cap. ubi supra, "secundum se esse", quod etiam dicit "senius esse eo, quod est per se vitam esse", et omne esse inde est, et omnis vita, sive sit prime sive per se vita, et omnis vita, sicut omnis vitae effectivum et conservativum principium. Sicut autem prime bonum per prime virtutem et in ipsa producit omnem virtutem et per prime ens et in ipso omnem entitatem, ita producit per prime vitam et in ipsa omnem vitam. Est enim ipsius prime boni vita supervivens secundum Dionysium 6 cap. *De divinis nominibus*[28]), "ex qua vivificantur et circumflorent et animalia omnia et plantae. Et sive intellectualem dicas sive rationalem sive sensibilem sive qualitercumque vitam ex ipsa et vivunt et vivificantur, quae est super omnem vitam, et in ipsa secundum causam uniformiter praeextiterunt. Et enim supervivens et princeps vitae et vita et omnis vitae causa et vitae generativa et adimpletiva et divisiva vitae". Et sic prime bonum ex omni vita laudandum est "secundum multam fecunditatem omnium vitarum sicut largissimum ex omnis vitae contemplatione comprehensum et laudatum et sicut non indigens, magis autem superplena vita per se vivens", immo omnis vitae principium aut vitae substantiam constituens et "sicut super omnem vitam vivificans et supervivens".

Ex praemissis evidenter colligitur, quod duplex est principium originale et generativum vitae. Unum videlicet, quod est prime bonum, a quo causaliter, ex quo exemplariter, per quod actualiter, in quo superessentialiter, ad quod finaliter simpliciter omnia sunt et coordinata sunt et manent et continentur et adimplentur et convertuntur, et non invenitur aliquid existentium, quod non in ipso et per ipsum, et sic hoc, quod est, et perficiatur et salvetur. Aliud autem est principium de principio, scilicet prime vita, in qua et per quam est omnis vita, ut superius est deductum.

Et hoc de secundo.

Sicut igitur se habet prime bonum ad simpliciter omnia, utpote simpliciter F
omnium generativum, et prime virtus ad omnem virtutem et prime ens ad omnia entia, sic se habet prime vita ad omnem vitam et per consequens, sicut omnis vita est ens, virtus et bonum et non e converso, sic omne vitae generativum sive ad alia vitaliter fecundum est generativum sive causa generativa, sed non e converso.

[27]) Dion., De div. nom. 8 2; PG 3,889D; Suchla 201,1–4; Simon 368,71–73
[28]) Dion., De div. nom. 6 3; PG 3,857B; Suchla 192,15–193,3; Simon 335,69–336,66

158 est deductum: deductum est *V*

Digitized by Google

G Omne generativum est zoegenum, cum generativum sit in plus quam generativum vitae et sic prius. “Prius autem est, a quo non convertitur subsistendi consequentia”[29]). Generativum enim extendit se ad omnia sive simpliciter, puta prime bonum, sive sub sua intentione contenta, et hoc sive in generante virtualiter sive essentialiter et sic de aliis generativis. Zoegenum autem sive vitae generativum non extendit se nisi ad viventia tantum sive vitaliter sive intellectualiter, animealiter, rationabiliter, sensibiliter, germinabiliter, scilicet secundum vegetationem, quod etiam est ultima resonantia vitae.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Universalior enim generativa quam zoegenia et propinquior primo principio. Generatio quidem enim causam producentem entia in multitudinem signat, zoegenia autem largitricem omnis vitae deitatem statuit. Si ergo haec quidem entium multiplicat hypostases, haec autem vitae processus instituit, sicut se habet ens ad vitam, ita generativus ordo se habebit ad zoegenam seyram. Totalior utique erit et plurium causa et propter hoc propinquior est principio.

Probatio elementi talis est: Quandocumque aliqua duo sic se habent, quod unum est universalius altero et propinquius primo principio, ibi universalius sequitur ad particularius, sed non e converso; sed causa generativa et zoegenia sunt huiusmodi: ergo omnis zoegena, id est ad alia fecundum, in divinis generibus est causa generativa; sed non omnis causa generativa seu fecundus ordo est zoegenus, id est vitae generativus.

Maior apparet per descriptionem prioris seu universalioris, et hoc sive in universalitate praedicationis sive separationis.

Minor probatur in littera sic: Omne significans causam producentem entia in multitudinem est universalius et primo principio propinquius deitate, quae est largitrix omnis vitae; sed causa generativa est significans causam producentem entia in multitudinem per definitionem generationis: ergo causa generativa est universalior et primo principio propinquior quam zoegenia, id est vitae largitrix deitas.

Minor apparet, quia generativa causa multiplicat entium hypostases, zoegenia vero instituit vitae processus.

Maior deducitur. Sicut se habet ens ad vitam, ita generativus ordo se habet ad zoegenam seyram; sed ens est totalius et primo principio propinquius quam vita: ergo et generativus ordo utique erit totalior et plurium causa et propter hoc primo principio propinquior quam zoegena seyra: ergo eodem modo se habebit generativum ad zoegenum.

[29]) Arist., Cat. 12, 14a34–35; transl. Boethii, Minio-Paluello 37,19–20

174 intentio *om.* *V* 197 totalius: totalior *V* 199 ergo: igitur *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 156
OMNIS QUIDEM PURITATIS CAUSA IN CUSTODITIVO CONTINETUR ORDINE, NON AUTEM E CONVERSO OMNE CUSTODITIVUM PURIFICATIVO ORDINI IDEM

Comparato zoegeno ad generativum nunc auctor comparat purificativum ad custoditivum dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de puro in generali, secundo ponam descriptionem puritatis in speciali, tertio ex praemissis subiungam de purificativo in diis seu de causa puritatis in ordine uniali.

De primo notandum, quod, sicut se habent superiores angeli in ordine providen- A
tiae voluntariae, ita se habent proportionaliter dii in ordine providentiae naturalis.

"Si enim", ut dicit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[1]), "enuntiat bonitatem divinam boniformis" deiformis "angelus, illud existens secundum participationem" secundo post Deum, quod quidem est secundum eam "primo enuntiatum, imago Dei est angelus, manifestatio occulti luminis, speculum purum, clarissimum, incontaminatum, incoinquinatum, immaculatum, suscipiens totam, si est conveniens dicere, pulchritudinem boniformis deiformitatis et munde resplendere faciens in se ipso, quemadmodum possibile est, bonitatem silentii, quod est in abditis", eodem modo proportionaliter est de diis.

Omissis aliis considerandum est, quod deservit ad propositum in dicta auctoritate, scilicet de divina puritate, claritate et aliorum, et haec in speculo seu »secundum similitudinem ad speculum corporale, quod manifestat aliquam formam. Speculum enim dicitur purum per remotionem a partibus opaci quantum ad essentialia principia, et sic clarum seu clarissimum ex dispositione formali, scilicet secundum participationem luminis, incontaminatum per remotionem extrinsecus impedientis, quod per contactum est obscurans speculum in superficie, incoinquinatum sive impollutum per remotionem profundius inhaerentis obtenebrantis polluendo, immaculatum per remotionem eius, quod secundum situm profundissimum inficit«[2]).

[1]) Dion., De div. nom. 4 22; PG 3,724B; Suchla 169,20–170,5; Simon 264,84–265,76
[2]) Alb., Super Dion. De div. nom. 4,n.182; Simon 267,30–46

6 etc. *om. V* 23 secundum *om. V*

Digitized by Google

Sicut autem speculum habet istas proprietates et differentias puritatis, ita et angelus suo modo, »qui dicitur purus propter simplicitatem et immaterialitatem, clarus seu clarissimus propter perfectam participationem divini luminis, incontaminatus, inquantum nihil est in angelo repugnans rectitudini voluntatis eius, quae ad sanctitatem pertinet – nam proprie sancta contaminari dicuntur –, dicitur incoinquinatus, inquantum nihil est in angelo repugnans puritati naturae, immaculatus vero, inquantum nihil est in eo obsistens claritati intellectus«[3]). Sicut igitur ista, scilicet purum, clarum, mundum, sanctum, incontaminatum, incoinquinatum et immaculatum et impollutum se habent circa angelum, ita suo modo se habent circa quemlibet deum. Et sic apparet, quid sit purum in diis, quia impermixtum esse et stare in veritate propriae naturae. "Veritas enim cuiuscumque rei est proprietas sui esse, quod stabilitum est ei"[4]), id est in actu perfectum, quia proprietas naturae non consistit in potentia materiae, sed in forma et in actu determinante potentiam ad esse specialis naturae.

Haec autem proprietas non dicit proprietatem ex parte subiecti existentem, qua illud dicitur proprium, quod convenit soli et semper, sed dicit proprietatem praedicati, secundum quam aliquid dicitur proprie attribui, cuius completa ratio, a qua nomen praedicati imponitur, in ipso invenitur, scilicet actualiter sine potentia et habitudinaliter sine privatione et simpliciter sine mixtione vel determinatione eius in aliam naturam et essentialiter sine participatione et secundum se sine confusione.

Et hoc de primo.

B Ex praemissis apparet aliqualiter secundum, scilicet quid sit puritas in diis. Haec enim non videtur esse aliud nisi immixtio et incoinquinabilitas in providentia secundorum. Dico autem immixtio, quia puritas excludit omnem extraneam naturam sive intentionem et omnem habitudinem sive dispositionem, per quam agens coaptatur sive proportionatur patienti seu recipienti. Quod enim habitudinaliter agit in diversa, necesse est etiam recipere diversas dispositiones, quibus diversis coaptetur, quae sunt praeter naturam et essentiam suam, sicut apparet per commentum 122[5]), ubi dicitur, quod "habitudo est appositio ad esse, propter quod et praeter naturam". Et sic tale agens secundum diversas dispositiones commiscetur rebus, in quas agit, secundum quamdam coaptationem ad ea. Sed puritas excludens omnem habitudinem talem dicit immixtionem, cum omne, cui convenit, agat per esse et signanter ipsae unitates, quae excluduntur in esse et operari omnem multitudinem, diversitatem et alteritatem, et sic immediate agunt in sua producta.

[3]) Thom., In De div. nom. IV 18,n.524; Pera 188
[4]) Avic., Metaph. VIII 6; Van Riet 413,83–84
[5]) Procl., Elem. theol. 122 comm.; Dodds 108,16–17; Boese 61,14–15

44 determinante *coni.*: determinatae *codd.* 48 completa *add.* est *V* 55 incoinquinabilitas *coni.*: inquinabilitas *codd.* 58 enim *add.* habet *O* 65 et² *add.* in *V*

Digitized by Google

Subiungitur autem incoinquinabilitas, quae est "libera et perfecta et omnino immaculata" ab omni dissimilitudine "munditia", quae etiam sanctitas dicitur[6]): "omne enim divinum" est lux, et sic nullae sunt in eo tenebrae nec aliqua opacitas, sed nec inquinari potest sordibus alienis, cum "et provideat secundis et ereptum sit ab his, quibus providetur, neque providentia submittente suam immixtam et unialem excellentiam neque unitione providentiam exterminante" per 122[7]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet, quid sit causa puritatis seu purificativum in numero deo- C
rum: omne illud videlicet, quod est causans, dans vel conservans immixtionem et inquinabilitatem in providentia secundorum in primitus providentibus. Sicut enim in causa excedente omnia dicimus esse excedentem sanctitatem, "ex ipsa" namque secundum Dionysium 12 cap. *De divinis nominibus*[8]) "in uno collective subsistit et distributa est omnis munda diligentia omnes clarae munditiae", eodem modo proportionaliter est in diis purificativis.

Ubi tamen notandum, quod, sicut in providentia voluntaria est "purgatio", quae secundum Dionysium 13 cap. *Angelicae hierarchiae*[9]) "est quocumque modo mundis thearchicae splendidae claritatis, sicut est possibile, participatio. Ipsa autem ab ipsa thearchia excellentibus causis ad omnes sanctas mentes supersubstantiali occulto perfecta his, quae sunt circa ipsam, sicut supremis virtutibus quodammodo manifestior est, magis se ipsam manifestat et distribuit. In secundis autem aut postremis aut nobis intellectualibus virtutibus, sicut ab ipsa unaquaeque secundum deiforme distat, ita apparentem ipsius illuminationem congregat ad proprii occulti unitivum ignotum. Illucet autem singulis per primas. Et si oportet compendiose dicere, primum ex occulto ad apparens agitur per primas virtutes. Hoc igitur theologus docebatur ab illuminante ipsum angelo purgationem et omnes thearchicas operationes per primas substantias resplendentes ad omnes reliquas distribui secundum uniuscuiusque ad deificas participationes proportionem. Quapropter et ignis purgativam proprietatem Seraphim convenientem post Deum reposuit. Nihil igitur inconveniens, si purgare dicitur theologum Seraphim. Nam sic Deus purgat omnes eo, quod omnis purgationis est causa". Sicut, inquam, in providentia voluntaria prime Deus est omnis purgationis causa et tamen purgat medios angelos per supremos et infimos per medios, ita se habet in naturali providentia suo modo adeo, quod esse purgativos quibusdam diis appropriatur specialiter.

6) Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969A; Suchla 224,8–9; Simon 427,71–72
7) Procl., Elem. theol. 122; Dodds 108,1–4; Boese 61,1–4
8) Dion., De div. nom. 12 3; PG 3,969C–D; Suchla 225,6–8; Simon 431,61–62
9) Dion., De cael. hier. 13 4; PG 3,305A–C; Heil 48,4–21; Dionysiaca 968,2–972,4; (lin. 83) claritatis: transl. Eriugenae: Simon–Kübel 203,83

67 incoinquinabilitas *coni.*: inquinabilitas *codd.* 71 neque: nec *O* 72 excellentiam: intelligentiam *O* 85 sunt: sub *V* | supremis: suppositionis *V* 86 postremis: posterius *V* 93 ignis: igne *ed.* 97 per: et *O*

Digitized by Google

"Sed dices", secundum quod movet quaestionem Dionysius 6 cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[10]), "quod caelestibus hierarchiis deficiunt omnino ordines, qui purgantur. Non enim fas neque verum dicere, quod est quidam caelestis ornatus immundus". Haec Dionysius quoad providentiam voluntariam. Multo minus licet vel erit verum dicere, quod aliquid supersubstantialis et unialis ordinis sit immundum sive impurum et quod de minus puro fiat purius, cum uniale sit invariabile et intrasmutabile multo magis quam perpetua vel aeterna.

Unde sequitur in Dionysio ibidem[11]): "Ego autem, quod immaculati quidem perfectissime sunt et castissimum supermundane habent, confitear omnino, nisi perfecte cadam a sanctissima mente. Si enim aliquis ipsorum a malitia captus esset, a caelesti quidem et munda divinarum mentium harmonia cecidisset et ad obscurum apostaticarum multitudinum vectus esset casum. Sed est dicere in caelesti hierarchia, quod mundatio est subiectis substantiis a Deo tunc usque ignotorum data cognitio ad perfectiorem ipsas agens scientiam thearchicarum cognitionum et ab ignorantia, quorum nondum scientiam habuerunt mundas" "sursum actas ad superiores et clariores splendores" dei inspectionem "per priores et diviniores substantias". Haec Dionysius.

Eodem modo in providentia naturali dicendum, quod omnes dii sunt puri et immaculati, licet quidam sint maioris vel minoris puritatis sicut et simplicitatis aliis, et sic purificantur, "non sicut ab immundis maculis et inquinationibus liberentur neque sicut materialium susceptivi phantasiarum, sed sicut omni subiectione munde altiores, omni subtus veniente facto secundum supremam" munditiam "super omnes deiformissimas virtutes collocati et in amore" prime simplicis et clarissimi "inconversibili ordine ineffabiliter obtenti et ad deteriora secundum aliquid minorationem neque totaliter scientes, sed non occiduam semper et intrasmutabilem habentes" propriam unialis "proprietatis mundissimam collocationem"[12]).

Et haec de tertio et primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de custoditivo in generali, secundo de purificativo in speciali, tertio de eorum ad invicem comparatione in universo totali.

D De primo sciendum, quod, sicut se habet in providentia voluntaria, ita suo modo se habet in providentia naturali.

In prima autem, scilicet voluntaria providentia, superiores angeli custodiunt medios et hii inferiores et etiam homines custodiuntur ab angelis »non propter

[10]) Dion., De eccl. hier. 6 6; PG 3,537A; Heil 119,16–18; Dionysiaca 1402,3–1403,1
[11]) Dion., De eccl. hier. 6 6; PG 3,537A–B; Heil 119,18–27; Dionysiaca 1403,1–1405,2
[12]) Dion., De cael. hier. 7 2; PG 3,208B; Heil 28,23–29,5; Dionysiaca 845,3–847,2

101 hierarchiis: hierarchiae *O* 102 immundus: immundos *V* 105 purius: purus *V* 106 magis: minus *V* 110 mentium: artium *O* 111 apostaticarum: aposticatarum *V* | multitudinum: multitudinem *O* 113 perfectiorem: perfectiores *V* 114 mundas: mundans *ed.* 121 facto: sancto *ed.*

Digitized by Google

defectum Dei principaliter custodientis, sed propter commodum custoditi«[13]), cui »custodia est necessaria necessitate convenientiae, quia difficile esset hominem salutem consequi sine custode propter infirmitatem naturae et periculorum multitudinem«[14]). Unde et Apuleius in libro, quem intitulat *De deo Socratis*[15]), inter alia dicit: "Ex hac igitur sublimiore daemonum copia", scilicet calodaemonum, "Plato autumat singulis in vita agenda testes et custodes adhibitos, qui nemini conspicui semper assint arbitri omnium non modo actorum, sed etiam cogitatorum. At ubi vita remeandum est edita, eundem illum, qui nobis praeditus fuit, raptare illico et trahere veluti custodiam suam ad iudicium atque illic in causa dicenda assistere, si qua commentiatur, redarguere, si qua vera dicat, asseverare, prorsus illius testimonio ferri sententiam. Deinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quaecumque agenda vel meditanda formate, ut sciatis nihil homini prae istis custodibus non intra actum nec foris secreti, quin omnia curiose ille participat, omnia visitet, omnia intelligat, in ipsis penitissimis mentibus vice conscientiae deversetur. Hic, quem dico, prorsus custos, singularis praefectus, domesticus speculator, proprius curator, intimus cognitor, assiduus observator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorum probator, si rite animadvertatur, sedulo cognoscatur" etc.

Haec Apuleius, qui dicit angelos habere custodiam hominum, licet »talis custodia non sit coactiva, violentia enim excluderet rationem virtutis. Et, quia prima causa non tollit causalitatem a causa secunda, sed ordinat eam, quantum potest, cum ergo propria causalitas voluntatis sit libere agere, angeli non agunt in ipsam coactive, licet sint diligentes in custodiendo. Diligentis autem custodis est perducere custoditum facillima via ad finem custodiae ita tamen, quod ex modo custodiendi non destruat aliquod bonum in custodito«[16]), sed conservet ipsum et ab inferioribus, ne commixtione cum eis inquinetur et ut stet immobiliter in puritate propriae naturae possibili et originali suo principio illocetur, et ideo semper custodiunt conformantes se in hoc voluntati primitus praesidentis.

Eodem modo proportionaliter dii in providentia naturali sub prime Deo habent custodire sibi subiecta et, ut dictum est supra 154[17]), tria exercent circa suae curae commissa, unumquodque videlicet eorum in proprio ordine conservando et a secundis uniformiter eximendo et ducatu divinissimo superioribus et maxime superprincipali principio illocando.

Et hoc de primo.

[13]) Alb., Super Dion. De cael. hier. 9; Simon-Kübel 148,24-26
[14]) Alb., Super Dion. De cael. hier. 9; Simon-Kübel 148,16-21
[15]) Apul., De deo Socr. 16; Moreschini 27,7-28,7
[16]) Alb., Super Dion. De cael. hier. 9; Simon-Kübel 148,77-149,41
[17]) supra, prop. 154 C

138 daemonum: dominum *V* 140 semper *om. V* 146 nihil homini: *O* | actum: animum *ed.* 147 visitet *coni.*: viset *codd.* 148 quem: quidem *V* 151 probator: probatorum *V* | etc. *om. V* 152 Haec: Et haec *V* 154 secunda *ex corr. sup. lin. V* 155 potest: placet *V*

Digitized by Google

E De secundo sciendum, quod purificativum habet sibi commissum a mixtione et omni inquinabilitate non solum per impuritatis cuiuscumque dissimilitudinis abstensionem et ab inferioribus exemptionem, sed etiam per divini luminis infusionem, qua unumquodque clarificetur et serenetur stans in decore propriae speciei, conservare, et sic purificativum facit solum duo circa purificatum et respectu sui ipius et respectu inferioris, dare videlicet "non mixturam" cum quacumque alia intentione ipsis diis, cum sint unitates per se perfectae per 114[18]), et secundo "ininquinabilitatem in providentia secundorum"[19]).

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis colligitur tertium, qualiter ipsum, scilicet purificativum, se habet ad custoditivum in diis. Custoditivum enim est "prius", universalius et eminentius purificativo, cum ab eo "non convertatur subsistendi consequentia"[20]), quia omne purificativum est custoditivum, sed non e converso, cum custoditivum sit maioris ambitus purificativo, quod solum habet facere duo circa purificativum, scilicet conservare uniuscuiusque ordinem stabilem et inconcussum et ad se ipsum et ad inferiora, et sic est causa ordinationis et ornatus omnem inconvenientiam, inaequalitatem, incommensurationem exterminando. Custoditivum vero cum hoc, quod est contentivum provisorum modo, quo purificativum, etiam tribuit se ipsum benigne ad custoditorum conversionem et conversorum deificationem, illocat enim ea superioribus, quod non facit purificativum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Puritas quidem dat non mixturam ad deteriora omnibus diis et ininquinabilitatem in providentia secundorum. Custodia autem et hoc operatur et in ipsis omnia continet et stabiliter imponit superioribus: totalius ergo purificativo custoditivum est. Si enim proprium custodiae quidem eundem uniuscuiusque ordinem conservare ad se ipsum et ad ea, quae ante ipsum et quae post ipsum, puritatis autem exaltare a demissioribus digniora, haec autem sunt primo modo in diis. Eius enim, quod est in omnibus, oportet unam causam praecedere et universaliter omnium bonorum uniformia metra apud illos praeaccepta sunt et nullum est in secundis bonum, quod non praeexistit in diis: unde enim erit hoc et quam habebit causam. In illis ergo puritas prime, boni ens et custodia et omne quod tale.

18) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16; Boese 57,1
19) Procl., Elem. theol. 156 comm.; Dodds 136,27; Boese 77,5
20) cf. Arist., Cat. 12, 14a34–35; transl., Boethii, Minio-Paluello 37,19–20

175 ininquinabilitatem *coni. ex Procl.*: inquinabilitatem *codd* 177 tertium *om. V* | ipsum scilicet: *V* 187 purificativum *add.* circa purificativum *V* 190 ininquinabilitatem *coni. ex Procl.*: inquinabilitatem *codd.* 193 ordinem *om. V*

Digitized by Google

Probatio elementi talis est: Omne partialius continetur in ordine totalioris et non e converso; sed omnis causa puritatis est partialior custoditivo utpote totaliori: ergo omnis causa puritatis continetur in ordine custoditivo et non e converso.

Maior apparet. Minor probatur sic: Omne pauciorum causa est partialius eo, quod est plurium causa, per 60[21]), quae talis est: Omne, quod plurium causa, melius est eo, quod pauciorum causa. Quanto autem aliquid est melius, tanto et totalius, cum simpliciter bonum sit totalissimum; sed omne purificativum seu causa puritatis est pauciorum causa ipso custoditivo: ergo omnis causa puritatis est partialior custoditivo, quod est totalius.

Minor istius prosyllogismi probatur per descriptiones puritatis et custodiae. Puritas enim est causa rei purificatae et respectu sui ipsius, quia dat immixtionem omnibus diis ad deteriora seu respectu deteriorum, et respectu inferiorum, quia dat inquinabilitatem in providentia secundorum seu submissorum; verum custodia et operatur ista duo circa custodita, id est continet omnia custodita in se ipsis, ut stent in proprio ordine et non inquinentur a secundis, et nihilominus imponit ipsa custodita stabiliter superioribus per conversionem seu illocationem: ergo custoditivum est totalius purificativo et sic purificativum continetur in ordine custoditivi, sed non e converso custoditivum in ordine purificativi.

Si enim: Hic probatur haec, quod praemissa supponunt, scilicet quod purificatio et custodia sunt in diis triplici ratione. Quarum prima talis est: Omnes perfectiones communes omnibus rebus universi principaliter et eminentius sunt in diis; sed tam purificatio quam custodia sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, cum omnis causa primordialis praehabeat sua causata et "omnia entia et omnes entium dispositiones intantum processerunt, inquantum et deorum ordinationes" per 144[22]).

Minor apparet primo quantum ad hoc, quod tam purificatio quam custodia sint perfectiones, quia, si proprium est custodiae conservare eundem ordinem uniuscuiusque et respectu sui ipsius et superiorum et posteriorum, ergo est perfectio, eodem modo ostenditur de puritate, cuius proprium est exaltare digniora a demissioribus. Quod autem sint communes omnibus, apparet per commentum 145[23]) et ex ratione ordinis, cum nihil sit inordinatum in natura.

Secunda ratio: in illis sunt puritas et custodia, apud quos universaliter praeaccepta sunt metra seu mensurae omnium bonorum; sed dii sunt huiusmodi, cum sint mensurae omnium per 117[24]): ergo puritas et custodia sunt in diis.

[21]) cf. Procl., Elem. theol. 60; Dodds 58,3–4; Boese 32,1–2
[22]) Procl., Elem. theol. 144; Dodds 126,19–20; Boese 71,1–2
[23]) cf. Procl., Elem. theol. 145 comm., Dodds 128,7–16; Boese 72,7–15
[24]) cf. Procl., Elem. theol. 117; Dodds 102,28; Boese 59,1

204 pauciorum: paucorum *V*   216 sed ... purificativi *om. sed suppl. in marg. m. post. V*
220 etc. *om. V*   221 causa: casa *V* | primordialis: primordialius *V*

Digitized by Google

Item tertio: omne bonum, quod est in submissis, praeexistit in diis. Nullum enim est bonum in secundis, quod non praeexistit in primis, unde enim tale vel ex qua causa. Si dixeris, quod ex prime bono, distinguendum, quod, licet prime bonum agit omnia immediate per creationem, sed non per determinationem, quia sic agat mediantibus diis et in ipsis; sed puritas et custodia sunt perfectiones secundorum: ergo sunt in diis: ergo puritas, ens et perfectio et effectus prime boni et custodia et omne, quod dicit perfectionem, est in diis.

236 creationem: causationem *O* 238 puritas *add.* existens *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 157
OMNIS QUIDEM PATERNALIS CAUSA IPSIUS ESSE OMNIBUS EST LARGITIVA ET EXISTENTIAS ENTIUM INSTITUIT; OMNE AUTEM, QUOD CONDITIVUM, SPECIFICATIONEM COMPOSITORUM PRAESTAT ET ORDINI ET DIVISIONI IPSORUM SECUNDUM NUMERUM ET EST EIUSDEM PATERNALI COELEMENTATIONIS IN PARTICULARIORIBUS GENERIBUS

Habitis quibusdam proprietatibus deorum et secundum se et in comparatione ad invicem nunc in isto elemento redit auctor super primam et excellentissimam proprietatem, quae competit primo deo, conferendo paternale conditivo dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam, quia suppositum patet per 151[1]), circa propositum tria declarabo secundum tres partes ipisus elementi, quia primo dicam de paternalis causae operatione, secundo de conditivi propria intentione et tertio de eorum ad invicem comparatione.

Circa primam partem tria faciam, quia primo dicam de paternalis propria ratione, secundo de ipsius liberali collocatione et tertio de existentium per ipsum institutione.

De primo sciendum, quod aliud est dicere paternale in diis et aliud paterna- A
lis causa. Paternale enim in diis, ut habitum est super 151[2]), tenet summitatem inter patres divinos per essentiam et per consequens praestabilius seu dignius est eis secundum omnes divinas dispositiones. Causa vero paternalis in plus se extendit secundum nomen suum: non enim solum importat primum et absolutissimum intra ordinem unialem, sed etiam omne aliud, quod et largitur ex superhabundanti fecunditate sua esse rebus omnibus generatis et instituit entium existentias, sive tale sit simpliciter primum, puta prime bonum, cui etiam respectu omnium creaturarum competit patriarchia, sive primum intra ordinem, et hoc sive uniali sive in aliis ordinibus.

In proposito vero appropriatur paternalis causa ipsi generativae, quae "multiplicat entium hypostases", ut dicitur in commento 155[3]), et sic paternalis causa est

[1]) cf. Procl., Elem. theol. 151; Dodds 132,26–27; Boese 75,1–2
[2]) supra, prop. 151 B
[3]) Procl., Elem. theol. 155 comm.; Dodds 136,18–19; Boese 76,7

4 conditivum: condicionum *O*   9 excellentissimam: excellentiam *V*   11 etc. *om.* *V*
19 et ... (20) diis *om.* *O*

Digitized by Google

prime ens, paternale vero, cum sit "praeoperosum in diis et praestans secundum omnes divinas dispositiones"[4]), est prime virtus seu infinitas, ut apparet supra 151[5]).

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod, quia "omne, quod a secundis producitur, et a prioribus et causalioribus producitur eminentius, a quibus et secunda producebantur" per 56[6]), ideo, sicut omnis effectus omnium producentium attribuitur prime bono, ita etiam proportionaliter omnis causalitas aliorum deorum citra primum attribuitur ipsi primo, quod etiam efficit eminentius quam submissi et pro tanto, licet proprius effectus primo dei sit infinitas virtutis sive potentiae, tamen in prime ente et cum ipso largitur omnibus entibus esse sive simplex quoad prime ens sive contractum quoad inferiores deos, scilicet prime vitam et alios subsequentes. Sicut enim prime Deus est "opifex genitorque universitatis, quem tam invenire difficile quam inventum impossibile digne profari" secundum Platonem in I *Timaei*[7]), cum sit "prima causa" "unus omnium, quae sunt quaeque videntur esse, princeps et origo" secundum Macrobium[8]), ita paternalis causa in ordine uniali sicuti fons secundarius sub prime superprincipali principio ad ipsius imitationem est virtutis et esse omnium magnifice largitiva. Per ipsam enim omnia non entia tendunt ad esse, per quam etiam ne id quidem, quod se perdit, perire permittitur, cum sit prime virtus, quae praesenti potentia retinet universa. Eodem modo proportionaliter intelligendum est de omni alia causa paternali, quod ipsa est esse omnium sub sua fecunda contentorum potentia largitiva.

Et hoc de secundo.

C Verum, quod instituat existentias entium sive simplicium sive contractorum, apparet ex eo. Collocat enim et statuit unumquodque a se procedentium in gradum et ordinem sibi debitum secundum proportionem naturae suae et sic praecomprehendit in se modo eminenti generativam, perfectivam, custoditivam et huiusmodi proprietates. Posset tamen aliter et forte planius intentio istius primae partis elementi exponi, ut paternalis causa accipiatur pro generativa, quae proprie est ipsius esse largitiva, generatio enim causam producentem entia in multitudinem significat et sic "multiplicat hypostases" seu existentias "entium" per commentum 155[9]). Et tunc cessarent multae involutiones.

Et hoc sufficiat de prima parte.

[4]) Procl., Elem. theol. 151; Dodds 132,26–27; Boese 75,1–2

[5]) cf. supra, prop. 151 C–D

[6]) Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3

[7]) Plat., Tim. 28c3–5; Waszink 21,11–13; cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 17; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 24ra

[8]) Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 14; Willis 56,6–8

[9]) Procl., Elem. theol. 155 comm.; Dodds 136,18–19; Boese 76,7

32 est: et *O* 38 quod: quam *O* 44 quaeque: quem *V* 46 superprincipali *add.* modo *V* 47 ipsam: ipsa *V* 55 et: etiam *V*

Digitized by Google

Circa secundam vero partem tria faciam, quia primo ponam conditivi propriam intentionem, secundo ex hoc effectuum seu causalitatum ipsius enumerationem et declarationem, tertio ex praemissis subiungam secundae partis elementi expositionem.

D De primo sciendum, quod conditivum est »incommutabilis rerum forma eodem modo semper se habens undique sui similis pulchritudo«[10]. Dicitur autem hic forma non ab informando secundum propriam acceptionem formae, quia forma, unde forma sustentatur in materia, quam informat, sed a foris manendo[11] et a formando. »Ipsa enim est "origo omnis formae et fons totius specialitatis"[12] et ideo "factor primus excelsus et sanctus", ut dicit Avencebrol libro III cap. 13[13], "largus est ex hoc, quod habet apud se", et ideo est fons esse et "largitor formae, quae est apud se"«[14]. Et sic conditivum dicitur forma et hoc incommutabilis, cum sit "lux intelligibilis, in qua et a qua et per quam intelligibiliter lucent omnia, quae intelligibiliter lucent"[15], et per consequens semper est habens se eodem modo. Non enim "migrat a priori statu ad rectiorem"[16] »nec suscipit vicissitudinem impressionis«[17] et ad instar lucis corporalis, quae secundum Plinium est forma per omnia sibi similis[18], sui similis pulchritudo.

Et hoc de primo.

E Verum causalitates seu effectus ipius conditivi sunt conferre specificationem compositorum et ordini et divisioni secundum numerum.

Unde considerandum, quid species, ut sciatur, quid sit specificans et specificatio. Species autem est essentia rei ex proportionata coaptatione principiorum eius et quiddam pulchrum resultans. Et sic ratio speciei attenditur in ratione principiorum intrinsecorum. Sed quia omnis coaptatio requirit coaptans, ideo potissime speciei ratio attenditur in respectu ad principium productivum, quod etiam in tali intentione est "plenitudo ens specierum"[19]. Talia vero principia intrinseca habent se ad invi-

[10] Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 19rb; cf. Aug., De vera rel. 3,n.3; Daur 189,13–16

[11] cf. Alb., De praed. V 9; Borgnet 261; Alb., Metaph. I 4 9; Geyer 60,27–28; Alb., Phys. II 2 2; Hoßfeld 99,44–45; VII 1 6; Hoßfeld 529,14–15; Bonav., In Sent. IV 1 1 dub. 2; Quaracchi 1899, 29a

[12] Avenc., Fons vitae II 20; Baeumker 60,20–21

[13] Avenc., Fons vitae III 13; Baeumker 107,11–12

[14] Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 19rb; (lin. 73) largitor... (74) se: Avenc., Fons vitae III 13; Baeumker 107,13

[15] Aug., Solil. I 1,n.3; Hörmann 5,13–15; cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 20va

[16] Apul., De deo Socr. 12; Moreschini 22,15–16; cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 17; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 23vb

[17] Thom. de Ebor., Sapient. I 17; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 23vb

[18] ap. Barth. Anglic., De rerum propr. VIII 40; Frankfurt 1650, 425

[19] Procl., Elem. theol. 177; Dodds 156,1; Boese 87,1

85 speciei: specie *V*

Digitized by Google

cem unum sub ratione determinabilis, aliud determinantis, ita tamen, cum sint formalia, quod maneant in unitate et identitate reali ad invicem, sicut in logicis genus et differentia constituunt speciem, et sic etiam "omnis species totum quoddam est: ex pluribus enim subsistit, quorum unumquodque complet speciem" per 74[20]).

Ex dictis consequitur, quod illud sit specificans, ubi primum secundum causam invenitur ratio speciei. Et hoc est prime intellectus, qui unialiter ens plenitudo specierum producit ordinem intellectualium hypostasum, quarum quaelibet est intellectualiter "plenitudo ens specierum"[21]), ut inferius apparebit[22]), quarum etiam specierum quaelibet utpote existens essentia intellectus est "perpetuorum substitutiva"[23]).

Sic habemus ergo, quid sit specificans in diis, quia prime intellectus, qui existens principium conditivum praestat specificationem compositorum constituendo primo naturam specificam, quam deinde coordinat aliis speciebus, ut sic colligat ea, quae sunt de sua ratione in quandam unitatem, quod impossibile sit in eodem gradu aliam inveniri. Verum, quia specierum naturae quaedam salvantur in uno individuo utpote incorruptibili et perpetuo, quaedam vero in pluribus individuis per successivam eorum generationem, ideo ipsum specificans, scilicet conditivum, ultimo confert divisioni secundum numerum ipsorum individuorum.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis colligitur, quid sit conditivum et quid praestat specificationem non quorumcumque, sed solum compositorum ex diversis rebus vel intentionibus: rebus, ut in corporalibus, intentionibus, ut in spiritualibus, puta intellectibus et angelis. Licet enim omnia separata sint entia secundum speciem, tamen species proprie primo invenitur in intellectibus, et sic specificatio se habet ad entificationem et totificationem sicut species ad ens et totum. Species autem tenet infimum gradum inter ista per commentum 74[24]), et ideo signanter conditivum dicitur praestare specificationem compositorum, non simplicium, ut iam dictum est, et hoc non solum facit conditivum, sed etiam praestat ordini ipsorum specificatorum restringendo ea ad determinatas maneries et etiam divisioni eorum secundum numerum individuorum, in quae ipsae species dividuntur.

Et hoc de secunda parte.

Circa tertiam partem tria faciam, quia primo ponam paternalis et conditivi, ut sunt in totalioribus, ad invicem comparationem, secundo eorum ad invicem, ut sunt in particularioribus generibus, coelementationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

[20]) Procl., Elem. theol. 74; Dodds 70,15–16; Boese 39,1–2
[21]) Procl., Elem. theol. 177; Dodds 156,1; Boese 87,1
[22]) cf. infra, prop. 177 F; Jeck–Tautz 179,200–208
[23]) Procl., Elem. theol. 178; Dodds 156,25; Boese 87,1
[24]) cf. Procl., Elem. theol. 74 comm.; Dodds 70,22–24; Boese 40,9–10

97 utpote: ut *V* | essentia intellectus: intellectus essentia *V* | quid²: quod *V* 109 rebus ... intentionibus *om. O*

Digitized by Google

G

De primo sciendum, quod in diis, qui differunt totaliori et particulariori per 136[25]), totalissimus intra ordinem largitur virtutem ad essendum, deinde totalior confert ad esse, post quos tertius descendendo donat vitam, dehinc quartus specificat donationes iam dictorum deorum intellectualitate, ut iam supra ostensum est. Et sic apparet, quod, licet paternalis causa et conditiva sint intra ordinem unialem, tamen sunt primae diversarum et distinctarum seyrarum seu ordinum totalium, cum "omnis ordo incipiat ab unitate et procedat in multitudinem unitati coelementalem" per 21[26]), et sic paternale seu paternalis causa est eminentior, cum sit totalior utpote prime uni propinquior conditivo. Paternalis enim causa confert ad esse rerum et sic est substantifica, conditiva vero substituit species rerum et sic est specifica. Sicut igitur ens est totalius specie per 74[27]), ita paternalis causa est totalior conditiva.

Et hoc de primo.

H

Verum, licet ita sit in totalioribus rebus, scilicet in ipsis diis, tamen in inferioribus sive particularioribus generibus paternale et conditivum sunt eiusdem coelementationis sive coordinationis. Idem enim est paternale et conditivum sive in univocis sive aequivocis. In univocis, sicut pater primum largitur semen generationis, secundo per illud trahit, tertio distinguit tractum, quarto format distinctum, quinto vivificat formatum, sexto confortat et educit vivificatum et sic generat prolem. Pater namque est filii pater et sic idem pater non solum est pater, sed etiam conditivus et specificans generatum, cum generet in similitudinem speciei suae et specialissime in natura humana, ubi proles generatur in similitudinem generantis in intellectuali natura. In aequivocis vero idem patet: "Homo enim" secundum Aristotelem[28]) "generat hominem ex materia et sol". Unde secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[29]) sol "generationi visibilium corporum confert et ad vitam ipsam movet et nutrit et auget et perficit et mundat et renovat et mensura est et numerus horarum, dierum et omnis nostri temporis lumen".

Ubi notandum, »quod effectus solis dupliciter potest considerari in istis inferioribus aut in ipsis mensuris, quibus esse et actiones eorum mensurantur, et sic dicitur, quod est "mensura et numerus", aut in ipsis mensuratis, et hoc dupliciter, aut secundum allationem, per quam circumfertur lumen, et secundum hoc dicitur, quod "renovat" propter reditum ad idem punctum, sicut videmus in anno, aut quantum ad lumen ipsum, quod circumfertur, et hoc dupliciter, aut quantum

[25]) cf. Procl., Elem. theol. 136; Dodds 120,17–19; Boese 68,1–3
[26]) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–2; Boese 14,1–2
[27]) cf. Procl., Elem. theol. 74; Dodds 70,15–16; Boese 39,1–3
[28]) Arist., Phys. II 2, 194b13; Bossier–Brams 55,8–9
[29]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,700A; Suchla 148,3–6; Simon 161,81–82

131 prime uni: uni prime *V* 136 licet ita: ita licet *V* 148 horarum *add.* et *O*
152 circumfertur *coni.*: circumfert *codd.* 154 cirumfertur: circumfert *O*

Digitized by Google

ad esse absolutum, et sic dicit "confert generationi", aut quantum ad esse perfectum, et hoc vel quantum ad terminum a quo, et sic dicitur, quod "mundat", et hoc sibi convenit virtute caloris, cuius est consumere, aut quantum ad terminum ad quem, et hoc dupliciter, quia vel quantum ad perfectionem formae, et sic dicit, quod "ad vitam ipsam movet" – est enim vita actus formae nobilissimae – aut quantum ad perfectionem quantitatis, quae debetur cuilibet rei, et hoc vel quantum ad materiam augmenti, et sic dicitur "nutrit", aut quantum ad ipsum motum, sic dicit "auget", aut quantum ad terminum motus, et sic dicit "perficit"«[30]).

Et hoc de secundo.

I Ex praemissis clarum est, quod hic intenditur, qualiter videlicet paternale et conditivum sint diversarum intentionum in totalioribus et nihilominus eiusdem coelementationis in particularioribus generibus.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Utrumque enim eius, qui finis est ordinis, quoniam et existentia et numerus et species finalia omnia sunt, quare coelementalia invicem. Sed conditivum quidem in multitudinem producit factionem, quod autem uniale exhibet entium processus, et hoc quidem specificum, hoc autem substantificum. Qua ergo haec distantia sunt ad invicem species et ens, hac a conditivo paternale distinctum est. Est autem causa species. Totalius ergo et causalius, quod paternale et altius conditivo genere sicut ens specie.

Probatio elementi quoad ultimam partem talis est: Quaecumque sunt eiusdem ordinis, qui est finis terminans utriusque causalitatem, sunt eiusdem coelementationis; sed paternalis causa et conditivum sunt huiusmodi in particularioribus generibus: ergo sunt ibi coelementalia ad invicem.

Medium istius rationis patet, quia, sicut contrariorum et disparatorum sunt contrarii et disparati fines, ita coelementalia sunt coelementales. Cum ergo fines seu effectus paternalis causae et conditivae sint coelementales, quoniam et existentia et numerus et species rerum – omnia enim ista finalia sunt, existentia enim finis generationis, species vero et eius divisio in numerum individuorum est finis conditivae, sequitur, quod etiam efficientia erunt coelementalia ad invicem.

Sed conditivum: Hic ostenditur, quod dicta duo sunt alterius coelementationis in totalioribus generibus sic: Quaecumque primordiales causae distinctarum seyrarum, illa sunt alterius coelementationis; sed conditivum et paternalis causa in totalioribus generibus, scilicet in diis, sunt huiusmodi: ergo.

[30]) Alb., Super Dion. De div. nom. 4,n.54; Simon 161,52–73

177 eiusdem: eius *V*

Digitized by Google

Maior apparet per 21[31]) et 22[32]). Minor deducitur in littera, quia conditivum utpote specificum producit factionem, id est intelligentiam, in multitudinem, scilicet specierum et individuorum perpetuorum numerum, ut inferius apparebit. Paternalis vero causa exhibet ab occulta eminentia sua entium processus per 152 in commento[33]).

Qua ergo: Hic concluditur ex praecedentibus eminentia istorum ad invicem sic: Sicut se habet ens ad speciem, sic paternalis causa ad conditivam; sed ens est totalius et eminentius ipsa specie: ergo paternalis causa est totalior et eminentior et sic causalior genere conditivo.

Maior apparet, quia, sicut causa ad causatum, sic causa ad causam.

Minor apparet per 73[34]): ergo etc.

[31]) cf. Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3
[32]) cf. Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
[33]) cf. Procl., Elem. theol. 152 comm.; Dodds 134,10–12; Boese 75,5–7
[34]) rectius cf. Procl., Elem. theol. 74; Dodds 70,15–16; Boese 39,1–3

199 causa: causatum *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 158
OMNIS REDUCENS CAUSA IN DIIS ET A PURGATIVA DIFFERT ET A CONVERSIVIS GENERIBUS

Comparatis ad invicem paternali causa et conditiva, quae sunt principia exserendi se in causales emanationes, nunc auctor confert reductivum, conversivum et purgativum in diis ad invicem, secundum quae procedentia tendunt in sua principia productiva dicens: OMNIS etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de ducis seu principis in ordine voluntariae providentiae condicione, secundo de ducis in ordine naturalis providentiae propria ratione, tertio ex praemissis de reductivi propria intentione.

A De primo sciendum, quod secundum Dionysium 9 cap. *Caelestis hierarchiae*[1]) "caelestium principatuum" nominatio "significat quidem deiformiter principale et ducale cum ordinatione sancta et principalibus convenientissimis virtutibus ad superprincipalem principatum et ipsas totaliter esse conversas et alias principaliter ducere et ad illum ipsum, ut est possibile, formari, qui princeps facit principatum, et manifestare supersubstantialem ipsius ordinationis principatum principalium bono ornatu virtutum". Haec Dionysius.

Ex quibus verbis colligitur, quod »proprius actus ducis seu principis est esse "deiformiter principale" et "ducale" sive "ductivum", ut dicit alia translatio[2]), "cum ordine sacro". Est enim eius educere«, immo reducere »multitudinem« sibi commissam secundum imperium primi principis, a quo suscepit potentiam limitativam, »exiens in capite multitudinis non solum ad actum, quo conservatur in iure divino et libertate propria, et volentes libertatem infringere«[3]) propulsare, sed etiam convertere eas totaliter excludendo omne impedimentum et principaliter ducere deificatos per perfectam assimilationem ad superprincipale principium omnis boni. Et sic apparet condicio principis seu ducis in providentia voluntaria.

Et hoc de primo.

[1]) Dion., De cael. hier. 9 1; PG 3,257B; Heil 36,5–10; Dionysiaca 893,2–895,1
[2]) Dion., De cael. hier. 9 1; PG 3,257B; Heil 36,5–6; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 137,74
[3]) Alb., Super Dion. De cael. hier. 9; Simon–Kübel 139,3–9

7 etc. *om. V* 8 suppositum scilicet: scilicet suppositum *V* 17 qui: quae *O* 18 ipsius ordinationis: ordinationis ipsius *V* 20 seu ... (21) ducale *om. sed suppl. m. post. V* 23 limitativam: limitatam *O*

Digitized by Google

B Verum, sicut est in dicta providentia, ita est proportionaliter in providentia naturali, in qua ille Deus proprie vocatur et est dux et princeps, cui convenit esse ductivum unialiter cum divinissima ordinatione et principalibus convenientissimis virtutibus ad superprincipale bonum et ipsum totaliter esse conversum et alios principaliter reducere et ad ipsum, ut est possibile, formari, quod est omnium "principium, dux, semita, terminus idem"[4].

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis colligitur, quod, quia reducere in diis non videtur esse aliud quam ingignere submissis unialem appetitum, quo divinitus accensi et quasi in ignem divinissimum transformati tendant in superius et specialiter in fontanum principium omnis boni, ideo reductivum est iterato sive realiter inferioris ductivum per inditum sibi appetitum amorosum et unialem in superius et specialiter in absolute primum principium processivum, unde etiam apparet, quod reducens causa in diis est eadem perfectivo.

Et hoc de tertio et primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de conversivi condicione, secundum de purgativi propria ratione, tertio ex praemissis de istorum trium, scilicet reductivi, conversivi et purgativi, ad invicem comparatione.

D De primo sciendum, quod suppositis ad praesens numeris conversivorum ad se ipsa per 15[5] et 16[6] et 43[7] et descriptione conversionis per declarationem 31[8] manifestum est, quod conversivum active est alicuius totaliter vel ad se ipsum versivum ita, quod se toto sibi toti sit praesens et se toto se totum penetret vel etiam ad suum principium productivum, quod etiam est ei, quod convertitur, intimius, quam sit ipsum sibi ipsi[9].

Et hoc de primo.

E Quid autem sit purgativum, sciendum, quod est idem purificativo. Cuius proprietas, licet appareat per 156 in commento[10] et declaratione, tamen, ut amplius elucescat, notandum est, quod, sicut fit purgatio in angelis per actus hierarchicos, ita fit purificatio suo modo proportionaliter per actus antarchicos in ipsis diis. In angelis autem actio non potest esse nisi secundum exigentiam rei, cuius est actio: cum vero hierarchia perficiatur in scientia, ut patet ex eius definitione, quae posita est super 10[11] et 145[12], necessarium est, quod actio hierarchica in transfusione

4) Boeth., Philos. cons. III m.9; Bieler 52,28
5) cf. Procl., Elem. theol. 15; Dodds 16,30; Boese 11,1
6) cf. Procl., Elem. theol. 16; Dodds 18,7–8; Boese 11,1–2
7) cf. Procl., Elem. theol. 43; Dodds 44,25; Boese 26,1
8) cf. supra, prop. 31 D; Mojsisch 201,66–203,115
9) cf. supra, prop. 31 E; Mojsisch 203,139
10) cf. Procl., Elem. theol. 156 comm.; Dodds 136,26–33; Boese 77,4–10
11) cf. supra, prop. 10 A; Pagnoni-Sturlese 178,69–179,77
12) cf. supra, prop. 145 A

39 tramsformati: transformari *O* 50 active: activo *O* | versivum: conversivum *V*

Digitized by Google

scientiae consistat. Unde Dionysius dicit 7 cap. *Caelestis hierarchiae*[13]), quod "purgatio, illuminatio et perfectio est scientiae divinae assumptio". Ad scientiam autem in sui acquisitione concurrunt duo, scilicet contrarii, hoc est privationis, ignorantiae sive nescientiae et dissimilitudinis expulsio et ipsius scientiae consummatio. Sed quantum ad remotionem contrarii, quocumque nomine censeatur, est purgatio, quantum vero ad influentiam luminis est illuminatio, sed quantum ad cognitionem consequentem, in quam dirigit lumen ut in ultimum terminum, est perfectio. Unde apparet, quod purgatio est a "dissimilitudinis confusione", ut dicitur 3 cap. *Caelestis hierarchiae*[14]), vel a nescientia, ut dicitur 6 ibidem[15]), quae duo in idem redeunt, vel est quocumque modo mundis divinae incognitae claritatis, sicut est possibile, participatio.

Ubi tamen amplius notandum, quod isti tres actus hierarchici re unum sunt, differentes solum ratione, ut videlicet "purgatio, illuminatio et perfectio"[16]) , sive active sive passive sumantur, non sint aliud quam divinae scientiae communicatio. Et dicitur purgatio secundum propriam rationem per recessum a dissimilitudine ignorantiae, illuminatio autem quaedam scientificae claritatis confirmatio, utrumque autem istorum esse sine omni defectu est tertium, quod est perfectio.

Sicut igitur in actibus hierarchicis, in quibus est perfectus in deiformi scientia et actione, est purgatio per participationem, sicut est possibile divinae incognitae claritatis, ita suo modo purgatio in actibus antarchicis deorum, in quibus nec est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio, est imperfectione superdeae et superbonae et superincognitae inaccessibilis claritatis, secundum quam immixti sunt in se ipsis et non inquinabiles in providentia secundorum. Et per consequens, sicut ibi, scilicet in angelis, "oportet purgatos quidem mundos perfici universaliter et ab omni liberari dissimili commixtione, illuminatos autem adimpleri divino lumine ad contemplativum habitum et virtutem in castissimis mentis oculis sursum actos, perfectos autem ex imperfectione traductos participes fieri inspectorum sanctorum perfectivae scientiae, purgativos autem ex abundantia purgationis eius tradere de propria castitate, illuminativos autem sicut clariores mentes et ad participationem et traditionem familiariter se habentes et ditissime sancta adimpletos claritate secundum omnem ipsorum superfusum lumen ad dignos lumine supervehere, perfectivos autem sicut scientes perfectivam traditionem perficere eos, qui perficiuntur

[13]) Dion., De cael. hier. 7 3; PG 3,209C; Heil 30,23–24; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 111,81–82

[14]) Dion., De cael. hier. 3 3; PG 3,165D; Heil 19,10; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 57,76–77

[15]) cf. Dion., De cael. hier. 7 3; PG 3,209C; Heil 30,23–31,1; Dionysiaca 858,3–859,1

[16]) Dion., De cael. hier. 7 3; PG 3,209C; Heil 30,23–24; Dionysiaca 858,3–4; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 111,81–82

64 hoc est: et hoc *V* 85 scilicet: sicut *O* 88 sanctorum *om. sed suppl. in marg. V* 93 perficere: perfecte *O*

Digitized by Google

sanctissima doctrina per inspectorum sanctorum scientiam – haec Dionysius 3 cap. *Caelestis hierarchiae*[17]) –, eodem modo proportionaliter, licet nobis incomprehensibiliter et sic ineffabiliter, oportet esse circa purgatos, illuminatos et perfectos deos et circa purgativos, illuminativos et perfectivos sive reductivos in diis.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur, qualiter ista tria, scilicet reductivum seu perfectivum, F
conversivum et purgativum, se habeant ad invicem. Reductivum enim utpote eminentius, quia coniungit reductum dignioribus, est ante purgativum, quod absolvit a deterioribus. Conversivum autem est partialius reductivo, quia omne conversivum active convertit illud, quod convertitur, aut ad se ipsum aut ad dignius, reductivum vero non reducit aliquid ad se ipsum, sed ad dignius sicut ad illud, quod est sursum et divinius ducens ducatu divinissimo. Ex quo consequitur, quod reductivum est totalius conversivo et purgativo, conversivum autem purgativo, quia purgativum dando non mixturam et non inquinabilitatem in secundorum providentia absolvit a deterioribus, conversivum vero et facit hoc et facit tendere in se ipsum et in suum principium productivum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quod quidem enim esse oporteat et hoc prime in illis, palam, quoniam totis bonis illa esse entia omnia praesubsistunt. Sed ante purgativum existunt, quia hoc quidem absolvit a deterioribus, hoc autem coniungit dignioribus. Conversio autem partialiorem habet ordinem, quia omne convertens aut ad se ipsum convertit aut ad dignius, reductivi autem effectus secundum conversionem ad dignius insignitur tamquam ad id quod sursum et dignius ducens quod convertitur.

Circa probationem istius elementi sic proceditur, quia primo ostenditur ista tria esse in diis tali ratione: In illis oportet esse omnem perfectionem reductionis conversionis et purgationis prime, quae praesubsistunt ante omnia entia repleta, totis scilicet perfectis seu totalibus bonis; sed dii sunt huiusmodi: ergo oportet ista tria esse in illis prime.

Sed ante purgativum: Hic probatur ipsum elementum sic quoad primam partem: Omne coniungens dignioribus differt ab eo, quod absolvit a deterioribus; sed omnis reducens causa in diis est huiusmodi respectu purgativae: ergo omnis reducens causa in diis differt a purgativa.

17) Dion., De cael. hier. 3 3; PG 3,165D–168A; Heil 19,9–21; Dionysiaca 794,3–797,3

110 etiam *om. V*

Digitized by Google

Conversio: Hic ostenditur secunda pars, scilicet quod reducens causa in diis differt a conversivis generibus, sic: Omne illud, per quod illud, quod convertitur, insignitur sicut perducens ipsum ad id, quod est sursum et dignius, differt ab eo, quod aut convertit id, quod convertitur, ad se ipsum aut ad dignius; sed omnis reducens causa respectu conversivorum generum est huiusmodi: ergo etc.

128 dignius *om. O*   130 causa: tam *O*, *ex corr. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 159
OMNIS ORDO DEORUM EX PRIMIS EST PRINCIPIIS, FINE ET INFINITATE, SED HIC QUIDEM AD FINIS CAUSAS MAGIS, HIC AUTEM AD INFINITATIS

Habitis proprietatibus deorum et in comparatione ad se ipsos et ad suos effectus, scilicet ordines, quos producunt, nunc auctor ponit unam generalem proprietatem omnibus ordinibus a diis causatis convenientem dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam, quia suppositum apparet ex praemissis, circa propositum tria faciam secundum tres partes ipsius.

Circa primam partem tria faciam, quia primo ponam divisionem principiorum in generali, secundo dicam de primis principiis secundum opinionem quorundam in speciali, tertio subiungam dictae opinionis expositionem et applicationem in universo totali.

»De primo sciendum, quod, licet Aristoteles in principio V *Metaphysicae*[1] distin- A
guat septem modos principiorum, tamen omnes possunt reduci ad duos, quorum unus est in artibus seu doctrinis, alter in rebus. Ex quibus talis elicitur divisio, quod principiorum quaedam sunt naturae, quaedam rationis sive cognitionis«[2].

»Principia cognitionis sunt duobus modis: incomplexa, scilicet simplicia, quae sunt in intellectu sicut universalia, complexa, scilicet composita ex intentionibus praedicati et subiecti, et hoc sive generalissima, sicut de quolibet affirmatio vel negatio etc.[3], sive generalia, sicut "omne totum esse maius sua parte"«[4], sicut in perspectiva luces et colores movere visum[5].

»Principia vero naturae sunt duplicia, vel secundum rem vel secundum considerationem[6]. Prima vel sunt in re vel extra rem[7], hoc est vel constituentia rem vel non constituentia rem[8]. Quorum utraque vel sunt universalia vel specialia, id

1) cf. Arist., Metaph. V 1, 1012b34–1013a23
2) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164vb
3) cf. Arist., Metaph. IV 3–4, 1005b19–1009a5
4) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164vb; Euclid., Elem. I comm. an. conc. 8; Heiberg–Stamatis 6,4; Venetiis 1509, 4v
5) cf. Ioann. Pecham, Perspect. comm. I 1; Lindberg 62,2–5
6) cf. Arist., Metaph. V 1, 1013a20–23
7) cf. Arist., Metaph. V 1, 1013a19–20; transl. Michaelis Scoti, t. comm. 1; Ponzalli 62, 21
8) cf. Avic., Metaph. VI 1; Van Riet 292,27–37

3 finis: finitati *corr. ex* finis *O* 4 ad *om. V* 14 principio *om. V* 16 divisio *ex corr. O* 20 praedicati *ex corr. O* 21 etc. *om. V*

Digitized by Google

est communia vel minus communia[9]. Universaliora sunt nobis magis nota quam specialiora, licet naturae sit e contrario. Communia etiam principia quoad intellectum sunt notiora quam specialiora, sed singulariora sunt notiora quoad sensum quam universaliora. Sunt etiam principia universaliora nobis notiora quam specialiora, sed definita sunt notiora quam definitiones et composita quam partes, cuius signum ponit Aristoteles circa principium sui *Physicorum*[10]. E converso autem est in natura«[11].

»Item principiorum quoddam est sensibile, quoddam insensibile, quoddam aeternum, quoddam corruptibile, quod verum est de principiis propinquis, non remotis, cum tam sensibilium quam corruptibilium principia remota sint insensibilia, sempiterna, ingenita et incorruptibilia. Amplius est principium secundum substantiam et secundum durationem[12] et efficiens et initiale«[13].

»Divisio vero principiorum secundum Mercurium Trismegistum libro *De sex principiis* cap. 1[14], sicut signatum est super 34[15], est trimembris, quia dividitur in causam, rationem et naturam. Inquit enim: "Tria sunt, quae intellectum hominis perfectius formant, componunt et constituunt, causa, scilicet ratio et natura. Causa suum causatum praecedit; ratio componentem intellectum et dividentem efficit; natura unicuique rei non solum esse, sed etiam tale esse constituit. Ratio ex causa, ex utraque natura. Causa est principium substantiae, non vocis ratione suum praecedens effectum. Ratio est vis quaedam a causa procedens, cuncta a principio ordinans. Haec lex astrorum dicitur, quae est aequa et perpetua motuum eorum dispositio, quae mundi machinam efficit et moderatur, per quam mundus et mundana nulla coactione, sed benigna amicitiae pace reguntur. Et quoniam lex astrorum duplicem habet significationem, secundum unam motus movens omnia dicitur, secundum alteram sine motu motus omnia movens scribitur. Natura est vigor quidam universalis et specialis ex causa et ratione nascens". "Haec igitur tria" principia secundum eundem "prius intellectum formant ad agnitionis aptitudinem; inde componunt ad discretionem; tandem constituunt ad vitae viventis imaginationem, ad aeternam notionem, ad mundum intelligibilem, ad praefinitam rerum cognitionem. Intellectus itaque in divinam notionem trasformatus divinitus explorat et inquirit, quid ista causa, quis eius effectus sit"«[16].

[9] cf. Arist., Metaph. III 6, 1003a7–17
[10] cf. Arist., Phys. I 1, 184a20–25; Averr., Phys. I comm. 3; Venetiis 1562, 7rC–D; Avic., Phys. I 1; Van Riet 17,8–12
[11] Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164vb
[12] cf. Arist., Phys. I 2, 184b15–186a4
[13] Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 164vb–165ra
[14] Lib. de sex rer. princ. I 2; Lucentini-Delp 149,4–20
[15] supra, prop. 34 A; Mojsisch 221,42–63
[16] Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 165ra; (lin. 51) Haec igitur ... (56) effectus sit: Lib. de sex rer. princ. I 2; Lucentini-Delp 150,44–50

51 universalis quidam: quidam universalis *O*   53 imaginationem *coni.*: imaginem *codd.*

Digitized by Google

»Hae igitur sunt principiorum divisiones secundum rem. Dividuntur autem principia secundum considerationem sic, quia aliud est physicum, aliud metaphysicum sive aliud est naturale, aliud sapientiale, quoniam eadem principia differenter considerat philosophus et naturalis. Naturalis enim tractat de principiis, scilicet materia et forma, inquantum huiusmodi, non inquantum sunt substantiae, et propter hoc consideratio naturalis non ascendit ad primam formam omnium rerum sensibilium, sed tantum ad primam formam naturalem; sed talis ascensus pertinet ad metaphysicum[17]). Et sic principia scientiae naturalis et metaphysicae sunt eadem secundum substantiam, sicut dicit Alexander, diversa autem in modo et ratione[18]). Demonstrare enim principia entium est primi philosophi, naturalis autem ponit ea ex suppositione, quia accipit ea ex philosopho«[19]).

»Ex quibus manifestus est sermo Averrois super VII *Metaphysicae* cap. 4[20]), quod, cum fuerit scita quiditas huius substantiae demonstratae, erit scita prima causa omnium entium, quippe non scitur talis quiditas nisi per perscrutationem philosophicam, quae perscrutatur de substantia demonstrata, secundum quod est substantia, et ideo deducit ad primam substantiam, quae est prima causa, ut dicitur in eodem«[21]).

Et hoc de primo.

De secundo notandum, quod sunt ponentes »duo prima principia, quae sunt B
per se principia, et quod haec duo sunt materia et forma, quae sunt quasi duae radices omnium. Quod autem ista positio sit necessaria, eleganter prosequitur Gundissalinus in libro suo *De creatione*[22]) dicens: "Creator aliquod primum creavit, creatum omne a creante est diversum. Cum igitur creator sit vere unus, profecto creatum debuit non esse unum, sed, sicut inter creatorem et primum causatum nihil fuit medium, sic inter unum et duo nihil est medium. Primum enim, quod diversum ab uno, est duo. Cum igitur creator sit vere unus, creatura", quae primo ipsum sequitur, "debuit esse duo. In unitate enim non est diversitas, sed in alteritate. Primum autem principium alteritatis est binarius, qui primus ab unitate recedit, unde si primum creatum unum esset, tunc nulla esset diversitas. Si vero nulla esset diversitas, nulla esset, quae futura esset", rerum "universitas. Quapropter", ut infert, "duo simplicia ab uno simplici primum creari debuerunt, ex quibus omnia

17) cf. Averr., Metaph. VII comm. 5; Venetiis 1562, 156rB–C

18) cf. Averr., Metaph. XII comm. 6; Venetiis 1562, 295rD

19) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 165ra–b; cf. Averr., Metaph. XII comm. 5; Venetiis 1562, 292vM; XII comm. 6; Venetiis 1562, 295rC

20) Cf. Averr., Metaph. VII comm. 5; Venetiis 1562, 156rA

21) Thom. de Ebor., Sapient. V 21; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 165rb

22) Domin. Gundiss., De proc. mundi; Bülow 20,15–21,3

62 ad ... (63) sensibilium *om. O* 78 dicens *add.* ista positio deducta est super 4 se breviter *in marg. V* 78 creavit: causavit *O* 79 creatum: causatum *O* | omne *coni.*: esse *codd.* 84 principium alteritatis: alteritatis principium *O* 85 creatum: causatum *O* | vero *om. O* 87 simplici: simplice *O* | creari: causari *O*

Digitized by Google

constituenda erant. Constitutio autem non potuit fieri nisi ex diversis, quare diversa fieri debuerunt"«[23]).

»Hanc eandem rationem ponit Avencebrol libro IV cap. 6[24]). "Quia, inquit, creator omnium debuit esse unus et creatum debet esse diversum ab eo", "quare post ipsum erunt duo". Ad idem arguit ipse idem libro V cap. 23[25]) per vestigium seu exemplum essentiae primae. Ceterum, quod sint duae radices primae et non una tantum, ad quas reducuntur omnia, manifestat ipse Avencebrol libro I cap. 6[26]). Nam "quaecumque generata sunt, designata sunt proprietatibus diversis a se". Necesse est, quod sint duae radices diversae primae. Ac, si ponatur radix una, oportet, quod ipsa designetur proprietate, quae non est ipsa. Quare iam duo sunt in ipsa radice, ad quae redeunt diversa[27]), quod est impossibile, unde si essentia universalis, hoc est omnium entium, sit "multiplex et diversum, convenit tamen in duobus, quibus sustinetur et habet esse", quae quidem "duo sunt radix omnium, ex quibus generatum est, quidquid est, quae praecedunt omnia et in quae resolvuntur omnia", secundum quod dicit idem in eodem«[28]).

»Amplius, sicut dicit Trismegistus *Ad Asclepium*[29]), omnia reducuntur ad unum, et causa est secundum eundem, quia, ex quo pendent omnia, quamvis in se credantur plurima. Non enim multa bona, sed unum, in quo omnia, sicut dicit idem in eodem[30]). Reductio autem multorum ad primum est sicut reductio numerorum ad unum; quare, cum ultimum, per quod reducitur numerus ad unitatem, sit binarius, inter quem et unitatem non est medium, prima creatio entium erit in dualitate, per quae tamquam per prima principia reducuntur omnia ad creatorem«[31]).

»Ex his igitur, sicut dicunt, patere poterit, quod tantum sunt duo prima principia, ad quae et in quae reducuntur et resolvuntur omnia et ex quibus omnia creata componuntur. Nam omnia resolvuntur in ea, ex quibus componuntur, sicut dicit Avencebrol libro II cap. 16[32]). Quod autem unum istorum principiorum sit materia et alterum forma, ostendit Gundissalinus in libro *De creatione* cap. 7[33]) dicens: "Ista duo non possunt esse duae materie, quia ex duabus vel pluribus materiis sine

23) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 68vb
24) Avenc., Fons vitae IV 6; Baeumker 222,25–28
25) cf. Avenc., Fons vitae V 23; Baeumker 300,14–26
26) Avenc., Fons vitae I 6; Baeumker 9,9–10
27) cf. Avenc., Fons vitae I 6; Baeumker 9,10–17
28) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 68vb; cf. Avenc., Fons vitae I 5; Baeumker 7,17–27
29) cf. Asclep. 2; Moreschini 40,22–41,15
30) cf. Asclep. 1; Moreschini 39,4–8
31) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 68vb–69ra
32) cf. Avenc., Fons vitae II 16; Baeumker 51,17–19
33) Domin. Gundiss., De proc. mundi; Bülow 21,5–15; cf. Avenc., Fons vitae V 23; Baeumker 300,17–20

91 creator: causator *O*   93 sint: sicut *O*   108 creatio: causatio *O*   113 sit: sicut *O*

Digitized by Google

forma nihil constitui potest, cum omne esse ex forma sit. Unde, si utrumque esset materia, nullum esset esse. Similiter nec duae formae esse potuerunt, forma enim sine materia subsistere non potest. Igitur ex necessitate debuit alterum esse materia et alterum forma. Nam quia non esse non habet formam, oportet, ut esse haberet formam. Quia esse etiam debuit esse finitum, et nihil finitur nisi per formam, ideo oportuit, ut esset forma, per quam finiretur, nam forma est continens esse rei"«[34]).

»Ad hanc eandem conclusionem ponit ipse Gundissalinus[35]) tres rationes. Quarum prima est: Quia, inquit, "prima unitas agens non habet hyle, oportet, quod unitas, quae post eam sequitur, sit habens hyle, contraria enim contrariis conveniunt. Et quia" haec unitas "forma" est, quae "non habet esse nisi in materia, tunc debuit esse materia, in qua subsisteret" forma. Hanc rationem ponit Avencebrol libro V cap. 23[36]) taliter: "Postquam enim, ait, unitas prima est agens non habens hyle, oportet, quod unitas, quae hanc sequitur, constet ex hyle, unde recipiat mutationem, et facta sunt duo, hyle subiecta et unitas sustentata". "Item, quia creator perfectus est, opus perfectum creare voluit. Perfectius autem est creare, in quo aliud et quod in alio subsistat, scilicet sustinens et sustentatum, quam alterum tantum"[37]). Quare creavit materiam sustinentem et formam sustentatam. Praeterea quia "creator est in se sufficiens, nihilo indigens, profecto creatum, quod ab eo diversum est, debuit esse insufficiens et indigens, et ideo, quia necessario duo erant, profecto talia esse debuerunt, ut alterum altero vicissim indigeret et neutrum perficeretur nisi ex altero. Quapropter unum esse debuit materia et alterum forma"[38]). Hanc rationem ponit Avencebrol ubi supra«[39]).

Et hoc sufficiat de secundo.

Verum, quia ista positio in quibusdam est conformis auctori, in hoc videlicet, C
quod sint duo prima principia, quae sint radices omnium entium, in aliis vero est difformis, scilicet quod ista duo sint immediate ab una prima causa simpliciter et quod sint materia universalis et forma universalis, cum secundum Dionysium, cuius auctoritas praevalet, cum innitatur infallibili rationi, angeli sint immateriales, ut ostendit I cap. *Caelestis hierarchiae*[40]) et *De divinis nominibus* 4 cap.[41]) et in aliis multis locis. Boethius etiam *Contra Nestorium*[42]) ostendit materiam non esse in incor-

[34]) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 69ra
[35]) Domin. Gundiss., De proc. mundi; Bülow 21,16–19
[36]) Avenc., Fons vitae V 23; Baeumker 300,20–23
[37]) Domin. Gundiss., De proc. mundi; Bülow 22,1–4
[38]) Domin. Gundiss., De proc. mundi; Bülow 22,4–9
[39]) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 69ra; cf. Avenc., Fons vitae V 23; Baeumker 300,23–26
[40]) cf. Dion., De cael. hier. 1 2; PG 3,121A–B; Heil 8,1–5; Dionysiaca 730,3–731,3
[41]) cf. Dion., De div. nom. 4 1; PG 3,693D; Suchla 144,10–12; Simon 119,79–81; Theodor. de Vrib., Quaest. utrum sub. spir. 2.3.,1; Mojsisch 336,2–5
[42]) Boeth., Contra Eut. 6; Stewart-Rand 110,56–57

117 potuerunt: poterunt *V* 124 habens: his *O* 128 constet: constat *V* 136 esse: esset *O*
140 sint: fuit *O* | quae: quod *O* | sint: sunt *V* 143 sint: sicut *O*

Digitized by Google

poralibus rebus: "Omnis enim, inquit, natura incorporeae substantiae nullo modo materiae innititur fundamento". Et item[43]): "Corporea et incorporea nulla ratione potuerunt permutari, quoniam nulla communi materia subiecta participant". His etiam concordat Aristoteles in multis locis[44]) una cum aliis sapientibus[45]). Ideo ad tollendum dictam contrarietatem distinguendum de materia seu de hoc nomine materiae, quod dicitur proprie et minus proprie et communiter et communissime.

Proprie enim materia dicitur, ubi est admixta privationi, propter quam ipsa est principium transmutationis.

Minus autem proprie seu communiter dicitur de materia, ubi non est admixta privationi, sicut est in caelo, et tamen est ibi sub situ et dimensione, unde et nominatur subiectum potius quam materia ab Averroe super VIII *Metaphysicae*[46]).

Communius dicitur materia, ubi nec subicitur privationi nec situi, sed tantum dicit potentiale, quod subicitur actui, et sic est in anima partiali et creatura spirituali, scilicet in angelis. Et hoc vult dicere Rabbi Moses in libro, quem vocat *Matrem philosophiae* cap. 75[47]): "Omne, inquit, quod est in potentia ad aliquid, attinet materiae, quia possibilitas semper invenitur in materia", actus vero attribuitur formae.

Communissime vero dicitur materia, ubi etiam excluso tali potentiali solum dicit potentiam determinativam actualis, ubi determinans, scilicet minus actuale, et determinatum, scilicet magis actuale, coincidunt in eandem essentiam et naturam re, licet differant intentione, et talis materia est in animabus nobilibus, intellectualibus hypostasibus et omnibus entibus citra deos. Et sic potest dissolvi controversia sapientium superius inductorum.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo ostendam omnis ordinis deorum compositionem, secundo principiorum, ex quibus componitur, condicionem, tertio ex praemissis ipsorum principiorum expressionem.

D De primo sciendum, quod necessarium est omnem ordinem deorum, scilicet quem dii constituunt in suis partibus, esse compositum: tum quia est infra unitates et sic ad minus cadit in binarium, ut supra est ostensum; tum quia omnis multitudo aut est ex unitis aut ex unitatibus, sola autem multitudo deorum est ex unitatibus, ergo omnis alia est ex unitis; tum etiam quia constant ex diversis intentionibus.

Cum ergo omnis ordo deorum sit compositus in suis partibus, necesse est ipsum componi ex suis principiis: »"omne enim compositum dividitur in ea, ex qui-

[43]) Boeth., Contra Eut. 6; Stewart-Rand 110,53-55

[44]) cf. Arist., Metaph. VIII 4, 1044b7-9

[45]) cf. Averr., Metaph. VIII comm. 12; Venetiis 1562, 220rM; Ioann. Damasc., De fide orthod. II 3; Kotter 45,9-10; Buytaert 69,11-13

[46]) cf. Averr., Metaph. VIII comm. 12; Venetiis 1562, 220rM; cf. Alb., Metaph. VIII 2 2; Geyer 403,9-13

[47]) Mos. Maimon., Dux neutror. II 1; Parisiis 1520,39v

162 excluso: excluse *O*   165 re: rei *V* | differant: differunt *V*

Digitized by Google

bus componitur", secundum quod dicit Aristoteles VI *Physicorum* cap. 1[48]); omne etiam compositum est "de natura componentium" secundum Averroem super VII *Metaphysicae* cap. 17[49]). "Quidquid compositorum dividitur et resolvitur in aliud, ex eo componitur, in quod resolvitur" secundum Avencebrol libro II cap. 16«[50]). Quapropter, cum omne compositum habeat principia sua, ex quibus componitur, et omnis ordo deorum sit compositus, ergo omnis ordo deorum habet principia, ex quibus est compositus.

Hoc etiam est manifestum per propositiones per se notas. Quarum primam ponit Aristoteles III *Physicorum* cap. 5[51]): "omne, quod est, aut est principium aut ex principiis".

Item secundam ponit III *Metaphysicae* cap. 11[52]): principium est simplicius eo, cuius est principium.

Item tertia habetur ibidem cap. 17[53]): "Omne principium est prius eo, cuius est principium".

Item quarta: Omne compositum est posterius simplici inquantum tale, quia, "quod est minoris divisibilitatis, est prius" secundum Aristotelem III *Metaphysicae* 11 cap[54]).

Item quinta: nullum compositum est simplex, quia secundum Senecam *Epistula* 1[55]) compositum est illud, in quo sunt duae naturae. Quare sequitur necessario, quod nullum compositum est principium principio simpliciter dicto: quare necesse est, quod sit ex principio.

Habet igitur omnis ordo deorum utpote compositus in suis partibus principia, ex quibus est.

Ex eadem ratione concluditur, quod non habet tantum unum principium, sed plura, quia, si componitur ex his, in quae resolvitur, in omni autem composito ad minus sunt duae nature, igitur ad minus omne compositum habet duo principia. Igitur omnis ordo deorum in suis partibus est ex duobus ad minus principiis constitutus.

Et hoc de primo.

Verum ista principia, cum sint prima, necessario sunt simplicia. Si enim essent E
composita, iam non essent prima principia et iterum essent resolubilia. Aut ergo

[48]) Averr., Phys. VI comm. 3; Venetiis 1562, 248rE; cf. Arist., Phys. VI 1, 231b10–18

[49]) cf. Averr., Metaph. VII comm. 48; Venetiis 1562, 199rA

[50]) Thom. de Ebor., Sapient. V 29; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 175ra; cf. Avenc., Fons vitae II 16; Baeumker 51,17–19

[51]) Arist., Phys. III 4, 203b6; Bossier–Brams 112,9

[52]) ap. Thom., II Sent. 17 2 1; Mandonnet–Moos 420

[53]) ap. Thom., Summa contra Gent. I 26; Roma 1934,27b

[54]) cf. Averr., Metaph. III comm. 11; Venetiis 1562, 50rF

[55]) cf. Sen., Epist. 71,n.27; Reynolds 215,21–22

197 naturae *om. sed suppl. in marg.* O

Digitized by Google

resolventur in simplicia aut in composita. Si in composita, ibitur in infinitum, nisi tandem stetur in duobus simplicibus. Igitur standum est in primis, quod prima principia sint simplicia.

Item sunt principia per se, non per accidens, quia, si per accidens, non essent prima, cum »omne per accidens reducatur ad per se«[56]).

»Item, oportet ea esse diversa, alioquin non poterit ex ipsis aliquid constitui, secundum quod dixit superius Gundissalinus.

Amplius ex duobus, quorum utrumque est in actu, impossibile est fieri unum: nam actus separat et distinguit, sicut Aristoteles dicit VII *Metaphysicae* cap. 17[57]).

Praeterea ex duobus potentialibus, quorum neutrum est actualius reliquo, impossibile est aliquid esse. Per illud enim quod non est in actu, impossibile est, ut sit aliquid, secundum Aristotelem IX *Metaphysicae* cap. 4[58]).

Insuper omne possibile esse eget alio, quod faciat ipsum in effectu per 77[59]). Quare impossibile est, quod ista duo principia sint talia, quorum utrumque sit in actu aut utrumque respectu alterius in potentia.

Erunt igitur sic diversa, quod unum respectu alterius sit in potentia et alterum quasi actus vel in actu respectu eiusdem. Nam inter talia non exigitur aliqua tertia natura media uniens, secundum Aristotelem VIII *Metaphisycae* cap. 12«[60]).

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis colligitur tertium, quod, cum talia principia non possint nec esse nec dici proprie materia et forma, quod magis proprie et convenientius finis et infinitum vocabuntur, et sunt ita, quod habens rationem actus dicatur et sit finis, habens vero rationem potentiae dicatur infinitum. Ista enim duo principia sunt, ex quibus est enter ens per 89[61]).

Quod autem ista duo principia sint simplicia per se et diversa inter se, quorum unum sit formalius reliquo, et quomodo formalius determinetur per minus formale in omnibus enter entibus e converso ad determinationem principiorum materialium in generabilibus, ex declaratione ipsius 4[62]) et 89[63]) satis liquet.

Et hoc de secundo principali.

Circa tertium tria faciam, quia primo ostendam dictorum duorum principiorum originationem, secundo ostendam quosdam ordines plus participare finis condicionem, tertio quosdam plus declinare ad finitatis rationem.

56) Alb., Phys. II 2 14; Hoßfeld 121,30; Thom., Phys. VIII 2 3; Maggiolo 505b; Auctor. Arist. 2,n.83; Hamesse 147,44

57) cf. Arist., Metaph. VII 13, 1039a3–7

58) cf. Arist., Metaph. IX 3, 1047b1–2

59) cf. Procl., Elem. theol. 77; Dodds 72,20–23; Boese 41,1–5

60) Thom. de Ebor., Sapient. II 11; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 69ra; cf. Arist., Metaph. VIII 6, 1045b30–33

61) cf. Procl., Elem. theol. 89; Dodds 82,1; Boese 46,1

62) cf. supra, prop. 4 A; Sturlese 101,13–102,47

63) cf. supra, prop. 89 C; Zavattero 152,90–96

215 aliquid *om. V*

Digitized by Google

De primo sciendum, quia ista duo principia, scilicet finis et infinitum, sunt omnem deorum ordinem in suis partibus componentia per 102[64]), sive sint sola sive cum aliis contractionibus principiis sicut essentias omnium eorum ingredientia et quidificantia, ideo, sicut omnis compositio et omnia componibilia praerequirunt componens, ita omne intrinsecus rem qualitative sive formaliter principians praerequirit aliud a se, a quo causaliter seu efficienter originem sui trahit, cum nihil causet se ipsum, ut sit[65]), alias enim idem secundum idem esset et non esset, quod est impossibile. Et quia nullum compositum, quod fit ex plurium adunatione, potest constitui ex paucioribus quam duobus, ut per se patet, duo autem non originantur immediate causaliter ab uno causali principio, tum quia "idem manens idem semper natum est facere idem"[66]), et sic unum principium causale manens unum semper causabit unum, tum quia "omnis processus per similitudinem secundorum ad prima efficitur" per 29[67]), tum etiam quia nihil est causa sui contrarii, sicut calor non est causa frigoris, ergo nec unum inquantum unum pluralitatis, quod est contra positionem Gundissalini et Avencebrolis superius inductam. G

Unde, licet causatum debeat esse diversum a causante, tamen nihilominus necessarium est ipsum cum hoc esse simile suae causae, et per consequens prime unum non constituit nisi unum principium, quod et manens in sui simplicitate circumscripto quocumque alio principio, per quod determinatur, constituit unitates, quarum quaelibet est in se et secundum se tantum unum, unde et dicitur per se unum, quod est alterum ab unito per conversam 4[68]).

Cum igitur duo prima principia aeque prima non possint immediate causaliter ab uno fontali principio emanare, ipsa necessario in duas scaturrigines reducentur. Unde sicut omnis finis est ex pime finitate, ita et omnis infinitas est ex prima infinitate per 90[69]), quae sic dicit: "Omnibus ex finitate et infinitate constantibus praesubsistit secundum se prima finitas et prima infinitas". Ista enim duo sunt principia causalia omnis rei, licet unum eorum, puta prime finitas, sit simpliciter primum omnium principium, id est totius universitatis rerum. Causalitas enim sua simpliciter omnia concludit ante omne aliud principium causale operans, et cum ipso et post ipsum est plurium institutivum per 57[70]), immo quidquid ab aliis producitur, causatur ab ipso eminentius per 56[71]).

64) cf. Procl., Elem. theol. 102; Dodds 92,1–2; Boese 52,1–2
65) cf. Aug., De Trin. I 1,n.1; Mountain–Glorie 28,35–36
66) cf. Alb., De caus. et proc. univ. I 1 10; Fauser 22,5–6; II 3 3; Fauser 141,80–142,1; Summa theol. II 1 3 3 1; Borgnet 23a; Arist., De gen. et corr. II 10, 336a27–28
67) Procl., Elem. theol. 29; Dodds 34,3–4; Boese 19,1–2
68) cf. Procl., Elem. theol. 4; Dodds 4,9; Boese 4,1
69) Procl., Elem. theol. 90; Dodds 82,7–8; Boese 46,1–2
70) cf. Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2
71) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–5; Boese 30,1–2

247 trahit: trahat *V* 264 duas: dua *O* 267 ista: ita *V*

Digitized by Google

Post prime finitatem, quod est prime unum, est prime infinitas, scilicet primo unum summitas ordinis deorum, cuius causalitas, licet sit contractior causalitate prime unius, cum sit principium de principio, tamen est universalior causalitatibus omnium deorum subsequentium et per consequens non solum attingit ordinem proprium, scilicet infinitatum, sed etiam omnem alium ordinem consequentem per 56[72]), immo relinquit vestigium suae principiationis etiam in ipsis diis.

Sic ergo omnis ordo deorum, quem dii instituunt, est ex principiis primis fine et infinito formaliter et a primis principiis prime finitate et prime infinitate causaliter et originaliter, quorum unum est simpliciter primum, puta prime unum, aliud autem est secundario primum, a quo etiam tamquam a summo sui totus ordo deorum dependet; non iam proprie causaliter, sicut a primo simpliciter principio, sed suo modo, inquantum intra unum et eundem ordinem superius est concausa inferioris stans sub ordine principalis principii, quod principale per ipsum et cum ipso et in ipso sequentia producit.

Manifestum est igitur, quod omnis ordo deorum est ex primis principis causaliter, sive principia accipiantur formaliter sive causaliter, et quod formalia principia a duobus fontalibus principiis causaliter oriuntur.

Et hoc de primo.

H De secundo notandum, quod, ex quo prime unum est prime finitas, ideo etiam ipsum secundum mensuram et secundum essentiam et esse est finiens et terminans omnia simpliciter, iuxta illud Dionysii 13 cap. *De divinis nominibus*[73]), ubi laudat "omnium causam, unum, quod est ante omne unum et multitudinem et partem et totum et definitionem et infinitatem et terminum et interminabilitatem, quod omnia existentia et ipsum esse definit". Et infra[74]): "Supersubstantiale autem unum existens unum et omnem numerum terminat et ipsum est unius et numeri et omnis existentis principium et numerus et ordo". Haec Dionysius.

Et per consequens quanto aliquis ordo est prime uni propinquior, tanto est minor secundum quotum et maior secundum quantum per 62[75]), et quanto aliquis ordo est minus secundum quotum, tanto est unior et sic finitior et prevalet in eo finis, sicut etiam apparet in ordine deorum, scilicet quem dii se ipsis constituunt, quod ibi, cum sit prime uni cognotissimus et sic secundum quotum minimus et secundum quantum maximus, secundum quotum dico et quantum ad ordinis totalitatem et cuiuslibet dei singularitatem, qui est per se perfecta unitas per 114[76]), praevalet ipse finis et secundum mensuram et essentiam vel superessentialitatem, licet in ipso ordine inveniatur, ut dictum est, infinitatis vestigium aliquale.

72) cf. Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3
73) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980C; Suchla 228,18–21; Simon 444,63–64
74) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980D; Suchla 229,3–5; Simon 444,66–68
75) cf. Procl., Elem. theol. 62; Dodds 58,22–23; Boese 33,1–2
76) cf. Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

282 etiam: et *V* 287 est[1] *om. V* 288 causaliter: causalit *O* 291 finitas: infinitas *V*
294 ante *om. codd.* 303 uni *om. O*

Digitized by Google

Eodem modo proportionaliter est intelligendum de ordine infinitatum, ubi licet quodammodo praevaleat infinitas secundum essentiam, tamen determinet finitatem, cum finitas secundum mensuram praevalet infinitati, cum per prime finitatem constituantur in pondere numero et mensura.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, quod ordo a prime uno magis distans est minus I
finitus utpote maxime distans a prime finitate et per consequens praevalet in eo infinitas non secundum essentiam, ut dictum est, sed secundum mensuram, cum sit magis multitudo omnibus ordinibus praelocatis. Eodem modo proportionaliter intelligendum est de ordinibus intermediis secundum propinquitatem vel distantiam ad prime unum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Omnes quidem enim ex ambobus procedunt, quia primarum causarum donationes pertingunt per omnia secunda. Sed alicubi quidem finis praevalet secundum mensuram, alicubi autem infinitum. Et sic utique finitale quidem efficitur genus, in quo ea, quae finis obtinent, infinitale autem, in quo ea, quae infinitatis.

Probatio primae partis elementi talis est: Omne illud, ad quod pertingunt donationes primarum causarum, scilicet prime unius et prime infiniti, est constitutum ex primis principiis fine et infinitate per commentum 58[77]); sed omnis ordo deorum est talis, ad quem pertingunt donationes prime unius et prime infinitati; ergo omnis deorum est ex principiis primis fine et infinitate.

Minor deducitur in littera, quia omnes ordines a diis constituti procedunt ex ambobus principiis, quia donationes primarum causarum pertingunt per omnia submissa. Posset tamen ratio brevius sic formari: Omne procedens ex duobus primis principiis causalibus est ex principiis primis formalibus constitutum. Ista patet, quia *primarum causarum* etc., sed omnis ordo deorum est huiusmodi: ergo etc.

Sed alicubi: Hic probatur secunda pars elementi sic: Omnis ordo, ubi praevalet seu praeobtinet finis secundum mensuram, est magis ad finis causas se habens secundum propinquitatem et participationem; sed in quibusdam ordinibus praevalet finis secundum mensuram, scilicet in magis unialibus; ergo tales ordines magis se habent ad causas finis, videlicet quae donant finitatem. Eodem modo probatur de magis se habere ad causas infinitatis. Primum genus ordinum deorum, in quo, quae sunt finis, obtinent seu praevalent secundum mensuram, efficitur finitale, aliud vero, in quo ea, quae sunt infinitatis, obtinent, efficitur infinitale.

77) cf. Procl., Elem. theol. 58 comm.; Dodds 56,19–27; Boese 32,3–11

322 mensuram: mixturam *ed.*

Digitized by Google

INDEX AUCTORITATUM

ADAM PULCHRAE MULIERIS

Liber de intelligentiis (ed. C. Baeumker)
6 (8,6) 68
8 (9,19–24) 69

ALANUS DE INSULIS

Liber de planctu naturae
(PL 210; ed. N. M. Häring)
8 (451D–452A; 838,147–149) 63

Regulae caelestis iuris (ed. N. M. Häring)
7 2 (131) 93*
8 1 (132) 3*

Sermo de sphaera intellegibili (ed. d'Alverny)
298 .... 93*

ALBERTUS MAGNUS

De anima (ed. C. Stroick)
1 1 1 (2,32–33) 165*

De animalibus (ed. H. Stadler)
16 2 9 (1138,9–10) 98*

De caelo et mundo (ed. P. Hoßfeld)
1 3 4 (64,74–78) 112*

De causis et processu universitatis
(ed. W. Fauser)
1 1 10 (22,5–6) 10*, 197*
4 7 (55,5–8) 111*
2 1 6 (66,90–91) 111*
1 6 (66,93–67,2) 112*
2 44 (137,42–43) 71*
3 3 (141,80–142,1) 10*, 197*
4 13 (166,56–167,11) 112*

De morte et vita (ed. A. Borgnet)
1 2 (347a) 165*

De praedicamentis (ed. A. Borgnet)
5 9 (261) 54*, 179*

De vegetabilibus (ed. E. Meyer–C. Jessen)
5 2 1 73 (323) 88*
6 2 1 267 (474) 88*

Ethica (ed. A. Borgnet)
9 3 1 (585a) 165*

Metaphysica (ed. B. Geyer)
1 4 9 (60,27–28) 54*, 179*
3 2 5 (120,80–121,2) 8*
2 5 (121,13–20) 8*
5 2 8 (245,47–54) 92*
6 7 (288,14–17) 7*
6 7 (288,17–21) 7*
6 7 (288,21–28) 7*
6 7 (288,28–30) 7*
6 7 (288,30–33) 7*
6 7 (288,33–35) 7*
8 2 2 (403,9–13) 194*
10 2 2 (443,15–39) 93*
11 2 6 (489,63–64) 111*

Physica (ed. P. Hoßfeld)
2 2 2 (99,44–45) 54*, 179*
2 8 (110,83–94) 125*
2 8 (111,15–18) 125*
2 14 (121,30) 196*
7 1 6 (529,14–15) 54*, 179*

Commentaria in II Sententiarum
(ed. A. Borgnet)
1 12 (33a) 31*
9 1 (190a) 82*
9 1 (191a) 82*

Summa theologiae sive de mirabili scientia Dei
(I q. 1–50 ed. D. Siedler; I q. 51 sqq. ed. A. Borgnet)
1 7 30 1 (228,75–77) 134*
2 1 1 4 (81b) 31*

[1] Asterisco notantur auctoritates, quae ab editoribus allatae sunt.

Digitized by Google

1 3 3 1 (23a)..............10*, 197*
9 53 3 (568a) 111*

Super Dionysium De caelesti hierarchia (ed. P. Simon – W. Kübel)
3 (46,87–47,3) 82*
3 (47,40–47) 82*
4 (63,65–69) 112*
8 (125,91–126,5)................ 31*
9 (139,3–9) 184*
9 (148,16–21) 173*
9 (148,24–26) 172*
9 (148,77–149,41).............. 173*

Super Dionysium De divinis nominibus (ed. P. Simon)
1 58 (36,53–54)................. 23*
4 54 (161,52–73)................ 182*
110 (209,25–39).............. 165*
182 (267,30–46).............. 169*
5 4 (305,40–50)................. 27*
9 23 (392,11–13)................ 54*
11 19 (420,51–52)............... 112*
13 5 (434,61–63)................ 149*
1 6 (435,36–41)................. 151*

Super Isaiam (ed. H. Ostlender)
4 1 (64,81) 100*

ALBUMASAR

Introductorium maius in astronomiam (ed. R. Lemay)
1 4 (26,912–913)................ 125

ALGAZEL

Metaphysica (ed. J. T. Muckle)
1 2 6 (54,10–12) 124
2 6 (54,16–17) 124
4 1 1 (91,3–4)................ 151
4 1 2 (91,16–17).............. 149
4 1 2 (91,17–18).............. 149

ALHAZEN

Opticae thesaurus (ed. A. M. Smith)
2 3 32–35 (105,221–107,270)....... 72
3 32 (105,224–225) 73
3 33 (106,245–249) 73
3 35 (106,263–264) 72
3 57 (119,30–33) 73
3 60 (121,96–98) 73
3 60 (121,101–122,143).......... 73

ALPETRAGIUS

De motibus caelorum (ed. F. J. Carmody)
3 12 (80) 111
4 8 (82)........................ 111
5 2 (82)........................ 111

AMBROSIUS

De spiritu sancto (ed. O. Faller)
1 7 81 (48,1–49,2)............... 120

ANSELMUS

De incarnatione Verbi (ed. F. S. Schmitt)
6 (20,13–14) 53*

Monologion (ed. F. S. Schmitt)
1 (14,10–13) 5*

Proslogion(ed. F. S. Schmitt)
18 (114,22–24) 53*

APULEIUS

De deo Socratis (ed. C. Moreschini)
12 (22,15–16) 179*
16 (27,7–28,7).................. 173

ARISTOTELES

Analytica posteriora (ed. W. D. Ross)
1 6 (75a35) 125
7 (75b2–6) 115

Categoriae (ed. L. Minio-Paluello)
6 (4b20–5a14)................... 114*
12 (14a34–35)..........121, 168*, 174*

tr. Boethii (ed. L. Minio-Paluello) ....
..............114*, 121, 168*, 174*

De anima (ed. W. D. Ross)
1 5 (411a8) 89*
2 2 (413a22–25) 165
2 (414a11–12) 67*
3 (414a29–b2) 165
3 (415a 1–10)................. 165

tr. vetus (ed. C. Stroick)............ 89*

Digitized by Google

De caelo (ed. D. J. Allan)
1 1 (268a20–22) 72
8 (277b12–13) 112
2 4 (286b14–18) 94
5 (287b24–25) 123
3 2 (301a5) 115

transl. Gerardi (ed. I. Opelt) 72, 123

De generatione animalium
(ed. H. J. Drossaart-Lulofs)
2 8 (747b29) 98*

transl. Michaelis Scoti
(ed. A. M. I. van Oppenraaij) 98*

De generatione et corruptione
(ed. I. Bekker)
1 7 (323b31–32) 23*
2 10 (336a27–28) 10*, 197*

Ethica Nicomachea (ed. L. Bywater)
9 8 (1168b31–35) 165*
8 (1168b35–169a1) 165*
10 7 (1178a2–7) 165*

Metaphysica (ed. W. Jaeger)
2 2 (994b26–27) 116
3 3 (998b22–28) 8
3 (999a1–6) 98
6 (1003a7–17) 190*
4 2 (1003a33–b10) 12*
2 (1003b6–10) 77*
2 (1003b11–15) 11
3–4 (1005b19–1009a5) 189*
5 1 (1012b34–1013a23) 189*
1 (1013a19–20) 189*
1 (1013a20–23) 189*
9 (1018a15–17) 92
16 (1021b14–17) 148
16 (1021b23–25) 149
26 (1023b26–32) 7
7 13 (1039a3–7) 196
8 4 (1044b7–9) 194
6 (1045b30–33) 196
9 3 (1047b1–2) 196
8 (1050a4–14) 32*
10 2 (1053b16–24) 8
3 (1054b3–13) 92
3 (1054b11–13) 93*
4 (1055a10–12) 71
4 (1055a11–17) 71
4 (1055a12–16) 148
11 1 (1059b34–35) 98
12 7 (1072a26–1072b3) 111*
7 (1072b30–34) 152
7 (1073a8) 115*
10 (1075a11–13) 106

transl. Michaelis Scoti (Venetiis 1562) ....
.....................71, 148, 189*

transl. Guillelmi (ed. G. Vuillemin-Diem) .
.......................106, 115*

Meteorologica (ed. I. Bekker)
4 7 (384b2–3) 122

Physica (ed. I. Bekker; W. D. Ross)
1 1 (184a20–25) 190
2 (184b15–186a4) 190*
2 2 (194b13) 146*, 181
3 (195a11–14) 122
3 (195b21–28) 125
3 4 (203b6) 195
6 (207a9–10) 71
6 (207a11–12) 71
6 (207a12) 71
6 (207a13–14) 3*, 71, 113*
5 6 (230b10–15) 97*
6 1 (231b1–10) 4*
1 (231b10–18) 195
7 3 (246a13–15) 149
3 (246b28–30) 93, 148
3 (246b30–247a20) 93
4 (249a3–5) 5*
8 7 (260b17–18) 121

transl. vetus (ed. F. Bossier – J. Brams) ...
.... 3*, 71, 93, 113*, 146*,
.....................148, 181, 195

transl. Michaelis Scoti (Venetiis 1562) ....
.... 93, 148

Topica (ed. W. D. Ross)
6 6 (144a28–b3) 8*

ASCLEPIUS

Asclepius (ed. C. Moreschini)
1 (39,4–8) 192
2 (40,22–41,15)................ 192
13 (52,17–53,1)................. 105
20 (60,4–6) 134
34 (79,22–80,1)................. 103

Digitized by Google

AUCTORITATES ARISTOTELIS

Auctoritates Aristotelis (ed. J. Hamesse)
2 83 (147,44) 196*
12 186 (246,60–64) 165*

AUGUSTINUS

De civitate Dei (ed. B. Dombart – A. Kalb)
5 9 (138,103–104) 123
7 9 (193,18–19) 121*
9 (193,21–22) 123
9 (194,194,53) 89*
11 10 (330,1–2) 52*
12 26 (382,11–18) 20
19 13 (679,11–12) 77, 106
22 24 (848,57–60) 20

De Genesi ad litteram (ed. J. Zycha)
1 4 (8,5–21) 76*
15 (22,13) 43*
3 24 (92,8–9) 103
4 3 (99,1–22) 75
3 (99,15–17) 76*
18 (117,5–7) 153
6 10–11 (182,18–185,8) 31*
7 22 (221,9–11) 20
8 9 (243,25–244,7) 45
9 (244,3–4) 45
9 (244,10–14) 45
9 (245,3–5) 45
9 17 (291,9–292,4) 31*

De musica (PL 32)
6 10 25 (1177) 96
13 38 (1184) 96, 103
14 46 (1187) 96

De quantitate animae (ed. W. Hörmann)
16 27 (164,5) 94

De Trinitate
(ed. W. J. Mountain – F. Glorie)
1 1 1 (28,35–36) 119, 197*
8 15 (47,6–8) 52*
3 8 13 (140,31–33) 31*
9 16 (143,1–18) 20, 31*
9 19 (145,66–146,80) 20
6 10 11 (241,21–22) 134
8 3 4 (272,17) 128*

De vera religione (ed. K. -D. Daur)
3 3 (189,13–16) 54*
3 3 (189,13–16) 179*
18 36 (209,21–27) 31*
34 63 (228,13–14) 52
36 66 (230,1–25) 53
40 74 (235,3–4) 103
43 80 (241,29–30) 103

Enarrationes in Psalmos (ed. E. Dekkers – J. Fraipont)
26 4 26 2 8 (158,31–159,32) 128*
66 2 66 2 (858,31) 128*

Epistulae (ed. A. Goldbacher)
18 2 (45,14–15) 53*
118 4 24 (688,18) 3*
187 5 17 (95,8–12) 5*
187 6 18 (96,7–8) 4*

Soliloquia (ed. W. Hörmann)
1 1 2 (4,16–17) 95
1 3 (5,8–10) 134*
1 3 (5,13–15) 179*

AVENCEBROL

Fons vitae (ed. C. Baeumker)
1 5 (7,17–27) 192
6 (9,9–10) 192
6 (9,10–17) 192
2 3 (29,12–21) 86
6 (35,14–15) 36
16 (51,17–19) 192, 195
20 (60,20–21) 179
20 (60,28–61,4) 16
20 (61,4–21) 17
20 (61,16) 17
21 (62,9–20) 17
21 (62,20–63,24) 17
21 (63,4) 91
21 (63,5) 91
3 13 (107,11–12) 179
13 (107,13) 179
23 (133,16–17) 86
26 (142,17–18) 86
26 (142,23–24) 86
27 (143,6–7) 86
36 (161,21–23) 127
38 (167,4–12) 86
54 (199,15–17) 127
4 6 (222,25–28) 192
11 (235,19–21) 16
15 (245,12–16) 98

Digitized by Google

15 (245,19–21) 98
20 (256,12) 86
5 17 (289,19–290,1) 87
23 (300,14–26) 192
23 (300,17–20) 192
23 (300,20–23) 193
23 (300,23–26) 193
35 (321,16–17) 17

AVERROES

De caelo et mundo
(ed. F. J. Carmody – R. Arnzen)
1 3 (7,12–14) 72
2 104 (467,117–118) 123

Metaphysica (Venetiis 1562;
II ed. G. Darms; V ed. R. Ponzalli;
IX ed. B. Bürke)
1 36 (22rC) 115
2 12 (73,14–15) 116
12 (74,16–17) 116
3 2 (49rA–B) 8
2 (49rB) 8
11 (50rF) 195
4 2 (65vI) 77
5 11 (119,263) 93
21 (182,77–82) 152
31 (214, 36–38) 7
7 5 (156rA) 191*
5 (156rB–C) 191*
48 (199rA) 195
8 12 (220rM) 194*
9 7 (38,39–45) 20
7 (38,40) 21
7 (38,41–43) 21
10 2 (251vK) 115
6 (255vL) 8
13 (261vG–H) 149
13 (261vH) 71, 148
12 5 (292vM) 191
6 (295rC) 191
6 (295rD) 191
18 (305D–E) 86
52 (337vH–M) 106
52 (338rB) 107

Physica (Venetiis 1562)
1 3 (7rC–D) 190*
4 71 (159vI) 5*
5 42 (233rF) 4*, 148
6 3 (248rE) 195
8 56 (397rE) 121*

AVICENNA

De anima (ed. S. Van Riet)
5 1 (79,45–46) 79

Metaphysica (ed. S. Van Riet)
2 4 (96,3–10) 121
3 2 (112,80–113,91) 152
4 2 (198,73–199,75) 124
2 (212,43–44) 149
3 (213,74) 151*
3 (214,85) 151*
3 (216,30–32) 149
3 (217,48–218,63) 72
5 2 (241,9–10) 7
2 (244,80–245,82) 7
2 (245,82–84) 7
2 (245,84–91) 7
2 (245,91–93) 7
2 (245,93–94) 7
2 (245,94–95) 7
6 1 (292,27–37) 189*
1 (300,88–91) 124
2 (301,17–19) 124
3 (309,81–82) 122
3 (317,70–318,73) 125
7 1 (350,27–29) 92
8 3 (394,77–78) 91
3 (394,84) 91
6 (413,83–84) 170*
9 1 (435,26–28) 123
4 (487,79–80) 112*
6 (501,83–502,86) 112*

Physica (ed. S. Van Riet)
1 1 (17,8–12) 190*
1 12 (105,40–41) 124

BARTHOLOMEUS ANGLICUS

De rerum proprietatibus (Frankfurt 1601)
8 40 (425) 68*, 179*

BEDA

De natura rerum (ed. C. W. Jones)
3 (194,7–9) 100*

Digitized by Google

BIBLIA SACRA

Genesis
2 15 45

Sapientia
7 17 . . . . . 76*
7 26 . . . . . 70*, 133*
8 1 . . . . . 39*, 55*, 75*, 76*
11 21 . . . . . 75*, 76*, 77*

Isaias
61 10 . . . . . 100*

Evangelium secundum Ioannem
1 5 . . . . . 66*

Ad Romanos
11 36 . . . . . 102*

Ad Corinthos 1
1 24 . . . . . 133*
15 28 . . . . . 42*

Ad Ephesios
3 14–15 . . . . . 140*

Ad Colossenses
1 15 . . . . . 133*
1 16 . . . . . 76*
1 16 . . . . . 76*

Ad Hebraeos
1 3 . . . . . 133*

Epistula Iacobi
1 17 . . . . . 40*, 133*, 135*

Epistula Ioannis I
1 5 68
3 1–2 . . . . . 96*

BOETHIUS

Contra Eutychen et Nestorium
(ed. H. -F. Stewart – E. K. Rand)
6 (110,53–55) 194
6 (110,56–57) 193

De arithmetica
(ed. H. Oosthout – J. Schilling)
2 41 (176,18–20) 8

In Categorias Aristotelis (PL 64)
2 (202D) 114
2 (203A) 114

In Isagogen Porphyrii commenta (ed. sec.)
(ed. S. Brandt)
3 9 (228,18) 92
9 (228,20) 92
4 15 (276,3–4) 77

Philosophiae consolatio (ed. L. Bieler)
3 m.2 (40,34–41,38) 95
m.9 (51,92) 135
m.9 (51,92–93) 133
m.9 (52,6–8) 134
m.9 (52,10) 135
m.9 (52,13–14) 135
m.9 (52,18–21) 135, 158
m.9 (52,22–23) 136
m.9 (52,26–27) 136
m.9 (52,28) 185*
10 (54,76–78) 154
4 6 (79,18–80,57) 46
6 (79,27–29) 76
6 (80,57–64) 47
6 (80,64,72) 47
m.6 (85,40–41) 95
m.6 (85,43) 95
m.6 (85,44–45) 94
m.6 (85,46–48) 95, 153

Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint (ed. H. -F. Stewart – E. K. Rand)
(42,45) 4
(42,49–50) 97

BONAVENTURA

Commentaria in II librum Sententiarum magistri Petri Lombardi (ed. Quaracchi)
7 2 2 1 (198a) 31*
18 1 2 (434a–438b) 31*

Commentaria in IV librum Sententiarum magistri Petri Lombardi (ed. Quaracchi)
1 1 dub. 2 (29a) 54*, 179*

CALCIDIUS

Commentarius in Timaeum
(ed. J. H. Waszink)
355 (325,10) 92

CICERO

De divinatione (ed. R. Giomini)
2 28 60 (105,13–19) 123

Digitized by Google

2 28 60 (105,25–26) 123

De inventione (ed. E. Stroebel)
1 30 46 (39,12–14) 96

De natura deorum (ed. O. Plasberg – W. Ax)
1 27 77 (30,11–12) 96
1 27 77 (30,15–18) 96
2 18 47 (67,6–7) 94
2 18 47 (67,7–9) 94

Somnium Scipionis (ed. J. Willis)
8 (162,31–32). 97*

Tusculanae disputationes (ed. M. Pohlenz)
1 23 54 (244,11–13). 97

DIONYSIUS PS.-AREOPAGITA

De caelesti hierarchia
(PG 3; G. Heil; Dionysiaca)
1 1 (120B; 7,3; 727,3) 135
1 1 (120B; 7,3) 150*
1 1 (120B; 7,3–4; 727,3–728,1) 133
1 2 (121A–B; 8,1–5; 730,3–731,3) . . 193
2 1 (135D–137A; 9,20; 741,2). 100
3 (141A; 13,4–5; 759,4) 100
3 1 (164D; 17,3) 82
2 (164D; 17,4–5) 83
2 (165A; 17,10–11; 787,1–2) 155
2 (165A; 18,6–8; 789,1–3) 154
2 (165B; 18,11; 790,2) 100
2 (165B; 18,14–17; 791,1–4) 155
2 (165B; 18,14–17) 83
2 (165B; 18,16; 791,3) 22
2 (165B–C; 19,1–2) 82, 84*
3 (165D; 19,10) 186
3 (165D–168A; 19,9–21; 794,3–797,3)
. . . . 187
3 (168A; 19,19–21; 797,1–3) 155
3 (168A; 19,21; 797,4) 100
5 5 (196B; 25,4; 822,2–4) 100
5 (196D; 25,24; 827,2). 100
6 1 (200C; 26,1; 828,2–3) 100
7 2 (208B; 28,23–29,3; 845,3–846,4) 86*
2 (208B; 28,23–29,5; 845,3–847,2)
. . . . 172*
3 (209C; 30,23–31,1; 858,3–859,1) 186
3 (209C; 30,23–24) 82, 186
9 1 (257B; 36,5–6) 184
1 (257B; 36,5–10; 893,2–895,1). . . 184
10 2 (273B; 40,17; 921,4) 107
13 3 (300D–301D; 44,17–46,1; 946,4–
955,2). 41
3 (301A; 44,17–18; 946,4–947,1). . 145
3 (301A; 44,20–24; 947,4–948,3). . 145
3 (301A–B; 44,24–45,14; 948,4–952,2)
. . . . 145
4 (305A–C; 48,4–21; 968,2–972,4) 171

transl. Eriugenae (ed. P. Simon – W. Kübel)
. . . . .82, 83, 150, 185, 186

De divinis nominibus
(PG 3; ed. B. R. Suchla; P. Simon)
2 4 (641A; 126,15–16; 58,68) 164
5 (641D; 128,10–13; 66,82–67,64) 137
5 (641D–644A; 128,15–17; 70,66–67)
. . . . 143
7–8 (645B–C; 132,1–13; 82,76–83,70)
. . . . 136
8 (645C; 132,6–13; 82,79–83,70). . 141
8 (645C; 132,14–17; 83,70–72) . . . 124
8 (645C–D; 132,14–133,4; 83,70–76)
. . . . 12
11 (649B; 135,13–136,1; 96,59–61) 143
3 1 (680B; 138,6–10; 101,64–66) 57
1 (680B; 138,9–10; 101,66) 54
1 (680B; 138,11–12; 101,66–67) . . . 54
1 (680C; 138,13–139,6; 107,72–75). 58
4 1 (693D; 144,10–12; 119,79–81) . . 193
4 (697D; 147,15–18; 157,71–72) . . . 69
4 (697D–700A; 148,1–5; 157,73–
161,82) 145
4 (700 A–B; 148,8–16; 162,77–82) 135
4 (700A; 148,3–6; 161,81–82) 181
6 (701A–B; 150,1–7; 175,72–76) . . . 69
7 (701C; 151,5–9; 184,78–80) 135
7 (701C–D; 151,5–10; 184,78–81). 101
7 (704A; 151,16–19; 187,80–190,70)
. . . . 128
7 (704A–B; 151,18–152,8; 190,69–
192,81) 101
7 (704B; 152,7; 192,80) 128
7 (704B; 152,12–13; 195,71) 101
7 (704B; 152,14–15; 195,72) 90*
7 (704B–C; 152,14–21; 195,72–76) 85*
8 (704D–705A; 153,4–9; 197,71–74) 97
10 (705C; 154,11–17; 208,54–57) . 101
10 (705D–708A; 154,20–155,6;
208,59–64) 101
10 (708A–B; 155,14–16; 213,74–75)
. . . . 134
10 (708A–B; 155,14–20; 213,74–77) 48
10 (708B; 155,18–20; 213,75–77) . 134

Digitized by Google

12–13 (709D–712A; 158,13–159,3; 218,68–219,66) 49
12–13 (709D–712A; 158,13–19; 218,69–219,64) 108
13 (712A–B; 159,9–14; 219,68–71) . 49
13 (712B; 159,11–14; 219,69–72) . 96*
14 (712C–713A; 160,1–15; 223,74–224,78) 95
14 (712D–713A; 160,12–15; 224,76–78) 95
17 (713D; 162,2–5; 229,70–72) . . . 108
20 (717C–D; 165,12–15; 250,58–60) 113
20 (717C–720A; 165,12–166,3; 250,58–66) 41
20 (717C–720A; 165,13–166,1; 250,59–65) 63*
20 (720A; 166,1–3; 250,65–66) . . . 145
22 (724B; 169,20–170,5; 264,84–265,76) 169
23 (725B; 171,14–16; 270,69–70) . . 63
30 (732A–B; 176,7–8; 292,73–74) . . 61
31 (732B; 176,9–11; 292,74–75) . . . 64
32 (732C; 177,4–6; 293,66–68) 65
32 (732C–D; 177,7–15; 293,68–73). 61
32 (733 A; 178,1–2; 293,76–77). 63, 64
5 1 (816B; 181,1–3; 303,56–57) 27
1 (816B; 181,2–3; 303,56–57) 166
2 (816 C–817 A; 181,11–21; 303,61–305,83) 27
3 (817 A; 182,1–4; 306,79–81). 28
3 (817B–C; 182,4–16; 306,81–87) . . 28
4 (817C; 182,17–19; 307,71–72) . . . 29
4 (817D; 183,4; 311,70) 30
4 (817D; 183,4–5; 311,70–71) 28
6 1 (856A; 190,3–4; 327,78) 164
1 (856A; 190,3–5; 327,78–79) 158
1 (856B; 191,1–4; 329,76–77) 164
3 (857B; 192,15–193,3; 335,69–336,66) 167
8 2 (889D; 201,1–4; 368,71–73) 167
3 (892B; 201,17–21; 368,81–84) . . . 35
5 (892C–D; 202,6–13; 369,66–70). 158
5 (892D–893A; 202,13–203,2; 369,71–77) 159
9 (896D–897A; 205,16–206,7; 375,66–72) 160
9 (897C; 207,2–5; 376,52–54) 160
9 8 (916B; 212,16–213,2; 387,80–83) 144
9 (916C–D; 213,12–20; 388,80–85) 144
10 1 (936D–937A; 214,10–215,7; 396,67–398,87) 39
2 (937B; 215,8–9; 399,72–73) 128
3 (940A; 216,16–17; 407,76) 128
2 (949C; 219,2–5; 414,75–76) 108
2 (949D–952A; 219,8–22; 415,74–80) 109
12 2 (969A; 224,8–9; 427,71–72) . . . 171*
2 (969B; 224,9–10; 427,72) 100
3 (969C–D; 225,6–8; 431,61–62) . . 171
13 1 (977B; 226,11–227,1; 432,69–70) 150
1 (977B; 226,9–10; 432,68) 150
1 (977B; 226,9–227,5; 432,67–73) . 149
1 (977B–C; 227,1–5; 432,70–73) . . 150
3 (980C; 228,18–21; 444,63–64) . . 198
3 (980C–D; 228,19–229,5; 444,63–68) 15
3 (980D; 229,3–5; 444,66–68) 198
3 (981 A–B; 229,15–230,4; 446,67–72) 27

transl. Eriugenae (Dionysiaca) 27, 49, 100, 136, 166

De ecclesiastica hierarchia
(PG 3; ed. G. Heil; Dionysiaca)
3 14 (445A; 94,6–8; 1254,2–4) 142
6 6 (537A; 119,16–18; 1402,3–1403,1) 172
6 6 (537A–B; 119,18–27; 1403,1–1405,2) 172

Epistulae
(PG 3; ed. A. M. Ritter; ed. P. Simon)
3 (1069B; 159,3–4; 485,71) 72
9 2–3 (1109A–B; 201,1–12; 542,82–87) 159
9 3 (1109B; 201,10–13; 542,86–88) . 135
9 4 (1112B; 203,15–204,6; 543,74–77) 159
9 5 (1112C; 204,13–205,1; 544,74–75) 159

DOMINICUS GUNDISSALINUS

De processione mundi (ed. G. Bülow)
(20,15–21,3). 191
(21,5–15) 192
(21,16–19) 193
(22,1–4) 193
(22,4–9) 193

De unitate (ed. P. Correns)
(1,2–4) 16

Digitized by Google

(1,5–7) 16
(1,6–14) 16
(4,8–10) 17
(4,19–20) 17
(5,3) 16
(5,16–6,26). 17

EUCLIDES

Elementa (ed. J. L. Heiberg – E. S. Stamatis; Venetiis 1509)
1 comm. an. conc. 8 (6,4; 4v). .73*, 189*
1 prop. 1 (7,2–8,9; 5r) 94
10 prop. 6 (9,19–20). 115

EUSTRATIUS

In Ethicam Nicomacheam commentarius (ed. G. Heylbut; H. P. F. Mercken; VI cod. Vat. Lat. 2171)
1 4 (45,14; 76,98–77,99). 28*
4 (46,20–37; 78,54–79,74). 145
6 3 (288,18–20; 2171, 104ra) 149
3 (288,18–22; 2171, 104ra) 153

GLOSSA

Glossa ordinaria (Argentinae 1480–1481)

Genesis
1 1 (I 9a) 76

GREGORIUS

Homiliae in Hiezechielem prophetam (ed. M. Adriaen)
1 8 16 (109,308–314) 39

Moralia in Iob (ed. M. Adriaen)
2 12 20 (72,26–33) 39
5 34 62 (262,31–34) 54*
16 43 54 (830,17–20) 53*

GUILLELMUS DE ALVERNIA

De legibus (Parisiis 1674)
20 (55bC) 122

HONORIUS AGUSTODUNENSIS

Clavis physicae (ed. P. Lucentini; n.316 sqq. PL 122; ed. E. Jeauneau)
119 (89,8–17). 35
120 (90,3–5). 36
136 (104,15) 112*
167 (132,7–10). 42
167 (132,19–26). 40
170 (135,20–22). 40
171 (135,2–136,12) 42
211 (168,31–32). 164
211 (168,33) 164
211 (168,33–35). 164
212 (168,2–9). 165
212 (168,9–14). 165
412 (942D–943A; 116,3708–3723) 66

IOANNES DAMASCENUS

De fide orthodoxa (ed. B. Kotter; ed. E. M. Buytaert)
1 8 (19,30–31; 30,36–38) 132
8 (19,35–20,37; 30,41–44) 133
8 (20,37–42; 30,44–48) 133
8 (24,142–146; 37,160–164) 140
2 3 (45,9–10; 69,11–13) 194*
22 (90,71–91,83; 137,85–100) 79
22 (90,78–80; 137,95–969) 79
28 (99,9–11; 154,12–155,14) 46
29 (100,4–12; 155,5–156,14) 46
29 (101,26; 157,30–31) 46

Dialectica (ed. B. Kotter; O. A. Colligan)
4 (57,3–6; 1,5–6). 75
4 (57,6–58,10; 1,6–9) 75
4 (59,55–58; 1,23–24). 75

IOANNES PECHAM

Perspectiva communis (ed. D. C. Lindberg)
1 1 (62,2–5). 189*

ISAAC ISRAELI

Liber de definitionibus (alia transl.) (ed. J. T. Muckle)
(340) 79

ISIDORUS

Etymologiae (ed. W. M. Lindsay)
8 11 (34) 142*
13 1 (2) 100*

Digitized by Google

LIBER

Liber de causis (ed. A. Pattin)
16 (17) 138 (171,15–16) 35
17 (18) 145 (173,46–47) 163

Liber de sex rerum principiis
(ed. P. Lucentini – M. D. Delp)
1 2 (149,4–20).................. 190
2 (150,44–50).................. 190

Liber XXIV philosophorum
(ed. F. Hudry)
1 (5,1–2) 16, 49, 52, 141
3 (9,1) 3
3 (9,2–7) 3
6 (12,1–2) 127
15 (22,1) 163

pars altera 15 (64,20) 163

MACROBIUS

Commentarii in Somnium Scipionis
(ed. J. Willis)
1 2 (6,22–7,1) 134
1 5 (15,4–5)...................... 4
1 14 (56,6–8)................... 178
1 14 (58,5–6).................. 103*
2 13 (133,17–18)................. 97

MARTIANUS CAPPELLA

De nuptiis Mercuri et Philologiae
(ed. J. Willis)
1 7 (4,13–14).................. 93*

MOSES MAIMONIDES

Dux neutrorum (Parisiis 1520)
1 54 (21r) 151
68 (27v) 19*
68 (28r) 112
2 1 (39v) 194
38 (64v) 154
3 14 (77v) 125

NEMESIUS EMESENUS

De natura hominis (ed. M. Morani;
G. Verbeke – J. R. Moncho)
42 344 (125,5–17; 158,54–159,66) ... 46*

NICOLAUS AMBIANENSIS

De arte seu articulis catholicae fidei
(PL 210; ed. M. Dreyer)
prol. (597C; 79,8) 120*, 121*
1 1 (597D; 79,20) ...19*, 23*, 30*, 138*
3 (599A; 80,11) 119*
8 (600A; 81,16) 121*
12 (600B; 82,3–4) 122*

PAPIAS

Elementarium doctrinae rudimentum
(Venetiis 1496)
"Custos" (83b) 158
"Deterior" (90b) 60
"Iupiter" (168b).............. 142*
"Mundus" (212b)............. 100*
"Pater" (249b) 132

PETRUS LOMBARDUS

Sententiae in IV libris distinctae
(Grottaferrata)
2 12 6 (388,37–389,1)............ 76*

PLATO

Timaeus (ed. J. Burnet; J. H. Waszink)
(28a5–6; 20,21–22) 123
(28c3–5; 21,11–13) 178
(30a6–7; 23,3–4) 103
(41a7–8; 35,9–10) 133
(41a7–b2; 35,9–13) 161
(41b4–6; 35,15–17) 161
(44d1–2; 36,9–10) 133

PORPHYRIUS

Isagoge (ed. A. Busse; L. Minio-Paluello
– B. G. Dod)
(4,15; 9,10–12).................. 8
(6,11–12; 12,7)................. 8*

PROCLUS

De malorum subsistentia (ed. H. Boese)
1 10 (190,7–12) 66
17 47 (240,2–11).................. 64
48 (240,8–242,16) 64
49 (242,15–19).................. 64

Digitized by Google

18 50 (242,21–244,11) 64
50 (244,13–25) 65
19 51 (246,1–16) 61
21 55–57 (254,1–256,18) 62
22 58 (256,11–258,20) 65
58 (256,1–2) 65
58 (258,24–27) 65
58 (258,32–36) 65
23 61 (264,10–18) 65
23 61 (264,1–18) 71

De providentia et fato (ed. H. Boese)
2 3 (110,6–111,8) 47
4 (111,4) 47
4 (111,5–8) 47
5 13 (118,16–120,11) 47
13–14 (120,29–122,16) 48

De X dubitationibus circa providentiam (ed. H. Boese)
3 10–11 (18,21–33) 143*
11 (20,17–18) 128
15 (28,37–38) 43
16 (28,9–10) 89*
16 (28,15–18) 56
16 (28,18–21) 56
17 (30,9–22) 50
4 22 (36,2–38,26) 56
23 (38,3–12) 57*

Elementatio theologica (ed. E. R. Dodds; H. Boese)
1 (2,1; 3,1) 15
1 comm. (2,10; 3,10) 118
2 (2,15; 3,1) 25, 33, 127
3 (4,1; 4,1–2) 127
4 (4,9; 4,1) 30, 127, 197
5 (4,19; 4,1) 15, 19
6 (6,22; 5,1) 19, 113
7 (8,1–2; 6,1–2) 120, 122
8 (8,29–30; 7,1–2) 6, 9, 128, 140
9 (14–16; 7,1–3) 120
10 (10,29–30; 8,1) 6, 9, 60, 122
11 (12,8; 8,1) 18, 55, 118
12 (14,1–2; 9,1) 9, 55, 118, 122, 128
13 (14,24–25; 10,2) 6*, 31*
13 (14,25; 10,2). . .6, 10, 11*, 24, 106, 118
15 (16,30; 11,1) 185
16 (18,7–8; 11,1–2) 185
18 (20,3–4; 12,1–2) 23, 147
18 comm. (20,18–20; 13,15–17) 107
18 comm. (20,5–9; 12,3–6) 84
21 (24,1–2; 14,1–2) 181
21 (24,1–3; 14,1–3) 18, 52, 183
21 (24,4–33; 14,4–15,31) 88
21 comm. (24,4; 14,4) 19*
21 comm. (24,15–21; 15,15–21) 107
22 (26,1–2; 15,1–2) 183
23 comm. (26,30; 16,8) 25*
24 (28,8–9; 16,1–2) 29, 31
25 (28,21–22; 17,1–2) 15
25 comm. (28,23–25; 17,3–5) 15
26 (30,10–11; 18,1–2) 144
27 (30,25–26; 18,1–2) 144
28 (32,10–11; 19,1) 93, 117
29 (34,3–4; 19,1–2) 92, 120, 197
30 comm. (34,14–27; 20,3–14) 119
31 (34,28–29; 20,1–2) 99, 120
32 (36,3–4; 21,1–2) 92
32 (36,6–7; 21,4–5) 103
33 (36,11–12; 21,1–2) 97
34 comm. (36,23–24; 21,3–4) 153
34 comm. (36,23–38,8; 21,3–22,19) . . 157
34 (36,20–22; 21,1–2) 99, 120
35 (38,9–10; 22,1–2) 99
36 (38,30–31; 22,1–2) 145, 152
36 (38,30–32; 22,1–3) 91, 126, 127
37 (40,7–9; 23,1–3) 81, 98
38 (40,17–18; 23,1–2) 102
38 (40,17–19; 23,1–3) 109
40 (42,8–9; 24,1–2) 140
41 (42,30–31; 25,1–2) 34, 120, 141
43 (44,25; 26,1) 185
47 (46,29; 27,1) 5
51 (51,1; 28,1) 123
52 (50,7; 28,1) 123
52 (50,10–11; 28,4–5) 123
56 (54,3–6; 30,1–3) . . . . 124, 19, ...23, 55, 178, 198
56 (54,4–5; 30,1–2) 137, 197
56 (54,5; 30,2) 138
56 comm. (54,16–19; 31,12–15) 55
57 (54,23; 31,1) 138, 156
57 (54,23–24; 31,1–2) . . . . .21, 23, 55, ...124, 138, 197
58 comm. (56,19–27; 32,3–11) 199
59 (56,28–29; 32,1–2) 31, 61
59 comm. (56,37; 332,9–10) 31
60 (58,3–4; 32,1–2) 175
62 (58,22–23; 33,1–2) 114, 198
63 (60,1–3; 34,1–3) 31, 89
64 (60,20; 34,1) 34
64 (60,20–22; 34,1–3) 10, 89

Digitized by Google

65 (62,13–14; 35,1–3) 9*, 44, 63
66 (62,24–25; 35,1–2) 105
67 (64,1–2; 36,1) 3
71 (66,31–32; 38,1–2) 25
72 (68,17–18; 38,1–2) 25
74 (70,15–16; 39,1–2) 180
74 (70,15–16; 39,1–3) 181, 183
74 comm. (70,22–24; 40,9–10) 180
75 (70,28–29; 40,1) ...4, 17*, 50, 55*, 124
77 (72,20–23; 41,1–5) 125, 196
81 (76,12–13; 43,1–2) 63
86 (78,19–20; 44,1–2) 129
89 (82,1; 46,1) 25, 29, 196
90 (82,7–8; 46,1–2) 26, 197
90 comm. (82,9–16; 46,3–9) 26
90 comm. (82,12–13; 46,6–7) 29
92 (82,23–24; 47,1–2) 29
92 (82,23–26; 47,1–4) 26
92 comm. (82,27–35; 47,5–13) 26
92 comm. (82,30–31; 47,8–9) 29
92 comm. (82,34; 47,12) 29
93 (84,1–2; 47,1–2) 129, 131*
95 (84,28–29; 48,1) 117
97 (86,8–9; 49,1–2) 107
97 (86,8–10; 49,1–3) 85, 88, 147, 156
98 (86,27; 48,1) 54
98 (86,37; 49,1) 40
99 (88,20–23; 50, 1–4) 29, 98
99 (88,22–23; 50,3–4) 164
100 (90,1–3; 51,1–3) 88, 98
101 (90,17–19; 51,1–4) 88
102 (92,1–2; 52,1–2) 29, 197
102 (92,2–3; 52,2–3) 164
102 (92,9–10; 52,9) 163
103 (92,13; 52,1) 126*
103 (92,13–16; 52,1–4) 44
108 (96,9–12; 54,1–4) 27
110 (98,1–5; 55,1–5) 27, 127
110 comm. (98,12–14; 56,12–13) 77
111 (98,18–19; 56,1–2) 48
111 (98,18–23; 56,1–7) 37, 127
112 (98,33–34; 56,1) 37
113 (100,5; 57,1) 114, 117
113 comm. (100,10–11; 57,6–7) 31
113 comm. (100,10–12; 57, 6–8) 9
114 (100,16; 57,1) 174
114 (100,16–17; 57,1–2) ....
.....5, 24, 52, 113, 141, 149, 156, 19
114 comm. (100,18–21; 57,3–6) 28
115 (100,28; 57,1) 53, 156
116 (102,13; 58,1) 34, 164
116 comm. (102,13–27; 58,2–14) 25
117 (102,28; 59,1) 175
117 comm. (102,29–104,4; 59,2–9) .. 156
118 (104,5–7; 59,1–4) 4, 24, 77
118 (104,7; 59,3–4) 69
119 (104,16–19; 59,1–4) 24
119 comm. (104,20–21; 59,5–6) 25*
120 (104,31–32; 60,1–2) 48
121 (106,10–12; 60,1–3) 129
121 (106,21–22; 61,11–12) 53
121 comm. (106,31–32; 61,20–21) . 4*, 53
121 comm. (106,31–33; 61,20–22) 24
122 (108,1–4; 61,1–4) 50, 171
122 comm. (108,16–17; 61,14–15) ... 170
123 (108,25–26; 62,1–2) 129
124 comm. (110,14–16; 62,5–6) 61
124 comm. (110,21–22; 63,10–11) 61
124 comm. (110,23–28; 63,12–16) 61
125 (110,29.31; 63,1.3) 146
125 (110,29–31; 63,1–3) 91, 143, 144
125 (110,29–32; 63,1–4) 4, 166
125 (110,31–32; 63,3–4) 40
126 (112,14–15; 63,1–2) 11, 130
127 (112,25; 64,1) 53
129 (114,12–15; 65,1–5) 37, 48
130 (116,1–2; 65,1–2) ..109, 126, 129, 161
131 (116,15; 66,1) 40, 138
133 (118,8–9; 67,1) 40
133 (118,8–11; 67,1–4) 15
133 (118,10; 67,3) 24
133 (118,10–11; 67,2–4) 166
133 comm. (118,12–13; 67,5) 130
133 comm. (118,13; 67,6) 166
133 comm. (118,13–14; 67,5–6) 25
133 comm. (118,16–17; 67,9) 24
135 (120,1–2; 67,1) 11
135 (120,1–2; 67,1) 34
135 (120,1–4; 67,1–3) 88, 89, 113, 139
135 (120,3–4; 67,2–3) 34, 91
135 comm. (120,5–8; 67,4–68,7) 130
136 (120,17–18; 68,1–2) 29
136 (120,17–19; 68,1–3) ..11, 91, 139, 181
136 (120,17–20; 68,1–4) ...34, 88, 89, 131
136 (120,19; 68,3) 29
136 (120,19–20; 68,3–4) 29
137 (120,31; 68,1) 22
138 (122,7–8; 69,1–2) 29
142 (124,27–28; 71,1–2) 111
144 (126,19–20; 71,1–2) 175
145 comm. (128,7–16; 72,7–15) 175
146 (128,22–24; 72,1–3) 108 109

Digitized by Google

147 comm. (130,2; 73,5)........... 103
148 (130,4–5; 73,1–2)............. 161
148 comm. (130,6; 73,3)........... 129
148 comm. (130,16–19; 73,11–13)... 109
151 (132,26–27; 75,1–2)....... 177, 178
152 comm. (134,10–12; 75,5–7)..... 183
152 comm. (134,10–14; 75,5–8)..... 147
155 comm. (136,18–19; 76,7)... 177, 178
156 comm. (136,26–33; 77,4–10).... 185
156 comm. (136,27; 77,5).......... 174
177 (156,1; 87,1)............179*, 180*
178 (156,25; 87,1)................ 180*

SENECA

De beneficiis (C. Hosius)
4 7 (91,2–4)...................... 53

Epistulae morales (ed. L. D. Reynolds)
65 14 (178,21–22)................ 121*
66 9 (183,9–10).................. 148
71 27 (215,21–22) 195

SYMBOLUM

Enchiridion Symbolorum
(ed. H. Denzinger)

Symbolum Constantinopolitanum
150 .... 133*

THEODORICUS DE VRIBERCH

De animatione caeli (ed. L. Sturlese)
15 2 (26,48–51).................. 84*

De cognitione entium separatorum
(ed. H. Steffan)
21 2 (185,42–44)................. 84*
56 2 (219,64–68)................. 45*

De intellectu et intelligibili (ed. B. Mojsisch)
2 21 3 (161,66–162,73).......... 115*
33 5 (172,23) 58*
3 19 1 (192,51–58) 18*
19 2 (192,61–64) 18*
20 1 (192,72–193,78)........... 19*
20 2 (193,79–83) 19*

De magis et minus
(ed. R. Imbach – H. Steffan)
17 1 (59,18–21).................. 8*
19 2 (60,50–54).................. 77*

De natura contrariorum (ed. R. Imbach)
19 3 (97,105–98,109) 12*
19 3 (98,110–111)................ 11*
44 1 (113,11–12).................. 73
44 3 (114,21–24).................. 73

De origine rerum praedicamentalium
(ed. L. Sturlese)
4 25 (175,241–176,254) 10*
4 33 (178,341–349)............... 11*

De quiditatibus entium
(ed. J. -D. Cavigioli – R. Imbach)
7 3 (109,38–41).................. 8*

De subiecto theologiae (ed. L. Sturlese)
3 5 (281,70–74).................. 45*

De substantiis spiritualibus et corporibus futurae resurrectionis
(ed. M. R. Pagnoni-Sturlese)
2 1 (304,42–43).................. 45*

De visione beatifica (ed. B. Mojsisch)
prooem. 1 (13,2–10) 107*
prooem. 2 (13,14–19) 108*
1.2.1.1.4.,1 (39,9–40,24) 84*
1.2.1.1.7.,1 (43,4–5)........85*, 133*

Quaestio utrum in Deo sit aliqua vis cognitiva inferior intellectu
(ed. M. R. Pagnoni-Sturlese)
2.2.2.,4 (309,70–71)............ 31*
2.2.2.,5 (309,72–310,77) 67*
2.2.2.,6 (310,78–86)............ 67*

Quaestio utrum substantia spiritualis sit composita ex materia et forma
(ed. B. Mojsisch)
2.3.,1 (336,2–5) 193*

THOMAS AQUINAS

Contra errores Graecorum
(ed. H. -F. Dondaine)
1 23 (A 84,11–13)............... 21*
23 (A 84,16–23)............... 22*

In De divinis nominibus
4 18 524 (188)................. 170*

In Physica (ed. M. Maggiolo)
8 2 3 (505b) 196*

Digitized by Google

Quaestiones disputatae de veritate
(ed. A. Dondaine)
1 1 (5,129–161) 8*

Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi
(ed. P. Mandonnet – F. Moos)
2 17 2 1 (420) 195*

Summa contra Gentiles (Turin–Roma 1940)
1 26 (27b) 195*

Super librum De causis expositio
(ed. H. D. Saffrey)
18 (102,19–27) 164*
24 (122,19–123,4) 56*
24 (124,13–15) 112*

THOMAS DE EBORACO

Sapientiale (Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437; I, 18 ed. F. Hudry)
1 8 (9ra) 5*, 6*
14 (14rb) 134*
14 (14rb) 134*
16 (17ra) 52*
16 (17rb) 52*, 53*
16 (17va) 53*
16 (17vb) 53*
16 (18ra) 53*
16 (18rb) 54*
16 (19rb) 54*, 179*
16 (20va) 179*
16 (21rb) 134*
17 (22rb) 95*, 96*
17 (23vb) 179*
17 (24ra) 178*
18 (90,73–77) 93*
18 (90,83–91) 93*
18 (91,99–107) 94*
18 (94,205–207) 3*
18 (94,208–212) 3*
18 (95,215) 4*
18 (95,221–224) 4*
18 (95,234–235) 4*
18 (95,237–96,245) 4*
18 (96,251–261) 5*
18 (96,255) 4*
20 (26vb–27va) 112*
2 2 (51rb) 103*
11 (68vb) 192*
11 (68vb–69ra) 192*
11 (69ra) 193*, 296*
3 24 (119ra) 114*
26 (121rb) 114*, 115*
5 8 (145va) 121*
8 (145va) 121*
8 (145va–b) 122*
8 (145vb–146ra) 122*
8 (145vb) 123*, 124*
8 (146ra) 124*, 125*
11 (149va) 19*
11 (149va–b) 20*
11 (149vb) 20*, 21*
11 (150rb) 21*
12 (150vb) 21*
21 (164ra) 97*, 98*
21 (164rb) 98*
21 (164vb) 189*, 190*
21 (164vb–165ra) 190*
21 (165ra) 190*
21 (165ra–b) 191*
21 (165rb) 191*
26 (171ra) 72*, 148*, 149*
26 (171va–b) 153*
26 (171vb) 154*
29 (175ra) 195*
6 5 (188rb) 92*, 93*
5 (188rb–188va) 97*
20 (196rb) 126*, 128*

ULRICUS DE ARGENTINA

De summo bono (II,1–4 ed. A. de Libera; II,5–6 ed. A. Beccarisi; IV,2,8–24 cod. Vat. Lat. 1311; IV,3 ed. A. Palazzo)
2 4 4 2 (132,13–21) 165*
4 4 3 (132,22–239) 165*
4 4 4 (133,31–34) 165*
4 4 5 (133,38–42) 165*
5 15 1 (97,14–98,29) 79*
5 15 1 (97,3–12) 76*
5 15 2 (99,55–63) 79*
5 15 2 (99,72–74) 80*
5 15 3 (99,75–82) 76*
5 15 4 (100,83–90) 76*
6 1 8 (190,145–151) 38*
6 1 8 (190,151–191,163) 38*
6 2 1 (191,10–192,22) 39*
6 2 1 (191,3–6) 39*
6 18 9 (145,263–146,266) 45*
6 18 9 (146,267–273) 45*
4 2 9 (82va–b) 111*

Digitized by Google

2 9 (82va–b) 112*
2 9 (82vb). 112*
3 10 2 (152,16–153,32) 82*
3 10 2 (153,32–46). 83*

VERGILIUS

Ecloga (ed. R. A. B. Mynors)
3 60 (8) 89*

Digitized by Google

Digitized by Google

INDEX RERUM

Actio Dei: est duplex 55sq.
adesse: quod prime Deus adest simpliciter omnibus qualitercumque existentibus per essentiam, praesentiam et potentiam 54sq.; item quod adest omnibus eodem modo 56; item quod quilibet deus adest omnibus sua intentione contentis; item quod necesse est omne participans eis adesse 57; item quod talia entia assunt diversimode; item quod aliter assunt diis infinitates, aliter enter entia, aliter vitae et sic de aliis 57sq.; item quod trinitas universis adest, non autem omnia ipsi assunt.
Alanus: definitio eius pulcherrima de Deo 63.
alimentum: 135.
astra: astra oriente sole obscurantur 42.

Bonum, bonitas: de bono intra ordinem et extra 106sq.; quod pater dat omnibus bonitatem et esse 136; quod pater est fons omnis bonitatis 136; quod est praestans in ordine boni 138.

Calor: 86.
catena luminis: de caelo pendens 58.
causa, causatum: quod nihil fit sine causa 119sq.; quod omnis paternalis causa ipsius est et omnibus largitiva 177; quae sit causa reducens in diis: 185.
causalis processus: respice infra ubi Procedere.
circulare, circulus: 93sqq.
comparatio: 5
conditivum: 179sqq.
comprehendere: qualiter aliqua diversimode comprehenduntur secundum Alhazen 72sq.
conversio, conversivum: 97sq.; item 185.
counitum: 109.
creatura: Deus et creat diversimode 41sq.
culpa: peccatum.
custoditivum: de custodia, custode, custoditivo vide multa 158sqq.; item 172sqq.; custodes hominibus deputati, qui sint officium custodis 172sqq.

Daemon: 62sq.
deterius: quod omnia deteriora praesentia deorum subsistunt 66; ibi nota plura de malo et pulchra de hoc termino 'deterius' 60sqq.
Deus, divinum: quod omnis deus est totus 3sqq.; quod dii recipiunt in totalitate comparationem 5sq.; quod deorum quidam sunt propinquiores prime Deo aliis 6; quod divina proprietas accipitur tripliciter 24; quod participantia ipsa proprietate divina et deificata diversantur 25sq.; quod tres sunt gradus omnium divina proprietate participantium 26sq.; quod dii tenent summum gradum inter deificata participantia divinitate et sunt deifici; de diversa participatione deificationis; quod inter deos est unus, primus, summus et supremus 29; recolliguntur proprietates omnium participantium in generali 33; ostenditur differentia inter participantia divina proprietate et divinis unitatibus in speciali 34; quod participantia divinis unitatibus sunt unita 34; ostenditur inceptio participantium divinis unitatibus 34sqq.; ponitur eorum mediatio 36; Item eorum terminatio 36sq.; quid

Digitized by Google

sit primum divinis unitatibus participantium 34; Deus est principium omnium, medium et finis et creatura et creat 42; Dei definitio pulcherrima 63.
dispositio: multa significat 75sqq.
distinctio: distinctio universitatis in tria secundum Dionysium 107.
dux: ubi Princeps 106; item de duce exercitus 106sq.

Emanatio: respice Deus 132sq.
ens: quod ens participans est diversum re et intentione a bono et infinito et ponuntur probationes 25sq.; quid sit medium inter enter ens et bonitates; de entis in proposito propria significatione 27sq.; de ipsius significationis ratione 28; quod omnes dii possunt vocari entia; quod prime infinitas est superior prime ente 29sq.; quare per se infinitum vocetur ens 35sq.; quae res dicantur non esse et esse et quare.
esse: quae res dicantur esse et quae non 36; esse in infra In; ibidem de esse in diis.
exemptio: de exemptis potentiis 126; de providentia exempta.
exercitus: 106sq.

Fatum: ubi Providentia 46sqq.
fecundum: 163sqq.
Filius: ubi Pater 136sq.
flores: quod Filius et Spiritus Sanctus sunt flores deigenae deitatis secundum Dionysium 136.

Generatio, generativum: quod calores generantur ex caloribus stellarum 86; quod tales generant species animalium; quae sit talium calorum mensura; quod proprietas divina dat se ipsam demissioribus ad generationem; de generatione divina in generali 140sq.; de ipsius generationis distinctione in speciali 141; quid sit generativum deorum in universo totali 142; de generatione duplici, scilicet originali et causali 141sq.; de vitae generativo 167; quod prime vita est vitae generativa in universo totali 165; de generativo in generali 166; quod zoegena idem est quod vitae generativa 165.
gradus: respice Participatio; de diversitate graduum in bonitate 111sqq.

Hermes: regulae Hermetis exponuntur 3sq.
hierarcha, hierarchia: definitio hierarchiae 82; ibi est de actibus hierarchicis 82sqq; item de actibus hierarchicis ubi Purgare, ubi Perficere, ubi Illuminare.

Idoneitas, Idoneum: quod omne idoneum participare participabit 67sq.; quod dii omnibus, quae idonea fuerint, assunt 56, 67sq.
imitari: de imitatione Dei 40; item ubi Perfectum.
in: plura de 'esse in' et qualiter deus est in omnibus 54sq.
infinitum, infinitas: quod infinitas sit medium inter enter ens et unitates 29.
immediatum: immediate Deus operatur omnia 55.
instrumentum: respice ubi Operatio 55.

Libertas, liberum: 122.
lux: de luce et tenebris pulchra 66sqq.

Malum, malitia: respice ubi Deterius 60sqq.
materia: distinguitur li 'materia' et plura alia 191sqq.
mensura: expositio huius: Omnia in mensura, numero, pondere disposuisti etc. 75sqq.
Mercurius: qui et Hermes et Trismegistus.
monas: quod Deus est monas monadem gignens etc. 49.
multitudo: agitur de multitudine in generali 11sqq.; item de multitudine divinarum unitatum

Digitized by Google

in speciali et quod potest dupliciter accipi 113; quomodo se habet hoc signum 'omnis' in multitudinibus 113sq.; quod omnis multitudo in actu est finita 115; quod omnis multitudo divinarum unitatum est finita secundum numerum 116.
musicen: 105.

Numerus: expositio huius: Omnia in pondere numero etc. 75sqq.

Obscurum, obscurare: obumbrabitur et obscurabitur omnis causa in Deum conversa, sicut astra oriente sole secundum Theodorum 42.
omne: 41; item de li 'omne' 71sq.
operatio: quod Deus est inmediata causa operationis cuiuslibet creaturae 55.
oratio: exempla pulchra Dionysii de oratione 3 cap. De divinis nominibus 57sq.
ordinationes deorum: 78sqq.
ordo: quod singula assunt diis secundum eorum ordinem 58; divini ordinis distinctio ponitur 82sq.; primi ordinis divini ex eius descriptione manifestatio 83sq.; proprietatum hic intenti ordinis deductio 84sq.; qualiter per omnia secunda pertingat divini ordinis proprietas generalis 85; qualiter idem faciat proprietas specialis 85sq.; quod ex talium proprietatum participatione inexistit demissioribus, scilicet rebus naturalibus, generatio temporalis 86sq.; ponitur quaedam ordinis descriptio et eius declaratio 105sq.; unius ad quod ordinata referuntur in omni ordine duplex consideratio 106sq.; quod omnis ordo fundatur in duplici uno, quod et bonum 107; ponitur omnis ordinis distinctio per differentem graduum distributionem 107; distinctorum triplex counitio et counitionis ratio 108; quod omnis divinus ordo sibi ipsi tripliciter counitus est, scilicet a summitate ipsius et a medietate et fine 109; quod procedens causaliter in divinis ordinibus non est natum suscipere omnes potentias producentis 126; ordinis deorum compositio ostenditur 194sq.; ordinatus primo est propinquius ille deus qui est totalior 11; item de ordine 161.
ornatus: quod ornatus multa significat et quare ordines dicuntur ornatus 100sq.

Participans, participare, participatum, participatio: quod totalior deus a totaliori genere entium participatur et particularior a particulari 11; quod omnis unitas simul constituit uni ens participans ipsa 22; de participantium divina proprietate et deificorum diversificatione 25sq.; quae participantia sunt eadem re et intentione cum participato et quae non; quid sit supremum inter participantia divina proprietate 26sq.; recolliguntur proprietates omnium participantium in generali 33; ostenditur differentia inter participantia divina proprietate et divinis unitatibus in speciali 34; quae sint participantia divinis unitatibus in universo totali 34; participantium divinis proprietatibus inceptionem, mediationem et terminationem 34sqq.; quod omne idoneum participare participabit 67sq.
pater, paternale, paternitas: patris multiplex condicio 132sqq.; paternitatis, patris et paternalis differentiae assignatio 136sq.; paternalis praeoperositas, praestantia et nobilitas et in divinis proprietatibus sublimitas 137sqq.; de paternalis causae operatione 177.
patriarcha: ubi Pater 136sq.
peccatum: respice ubi Deterius 61sq.
perfectum, perfectio: perfectorum tres gradus et de perfectis et superperfectis et quod li 'deus' convertitur cum virtute per se perfecta 70; ponitur perfecti diversa assignatio 148sq.; perfecti multiplex condicio 149sqq.; perfectivi in diis propria ratio 151sq.; agitur de perfectione in generali 152sq.; distinguitur de perfectione in speciali cum decem proprietatibus perfectionis 153sq.; quod duplex est rei perfectio secundum Eustratium; quod alia est perfectio superessentialium, essentialium et sic de aliis; quod duplex est modus perfectionis secundum Rabbi Mosen; quod omne perfectivum in diis divinae perfectionis est causa 154sq.; quid sit perfectio divina.
perpetuum, perpetuitas: 54.

Digitized by Google

pondus: respice Mensura 75sqq.
princeps: de proprio actu ducis seu principis 106.
privatio: qualiter privatio continetur in habitu nota pulchra 61sq.
procedens, procedere, processio, processus: quod procedens non potest suscipere omnes potentias producentis 126; de divino processu et plura de hoc 90sq.; proprietates procedentis 119sq.
producens, producere, productivum: comparatur ad invicem procedens et producens 121sq.
providentia, providere: distinctio providentiae in naturalem et voluntariam secundum Augustinum 45; providentiae et fati distinctio 46sqq.; omnis providentiae causa et ratio et eius bipartita divisio 48sq.; providentiae exemptae modus et condicio 49sq. Providentiae coordinatae propria intentio 50; quod in ordine providentiae naturalis est duplex processus 90sq.
pulchritudo, pulchrificum, pulchrum: de pulchritudine universi 102sq.; item de pulchro pulcherrimo 134.
pullulationes: quod Filius et Spiritus Sanctus sunt pullulationes divinae naturae 136.
puritas, purificatum, purum, purgare, purgatio: de puro in generali 169sq.; descriptio puritatis in speciali 170sq.; de purificativo in diis seu causa puritatis 171sq.; item de purgatione; item de purificativo et comparatione eius ad cuius conditivum 174; de purgativo et differentia eius ad reductivum et conversivum 187.

Reducere, reductivum: de reductivo in diis 187; de comparatione ipsius ad conversivum et purgativum.

Secundarium, secundum: de secundorum multiplici condicione et distinctione 126sq.
silentium: quod silentium continetur intra sonitum 70.
simile, similitudo: de similitudine divina, quod attingit hierarchia 83.
sol: respice ubi Lux et Lumen et Fons.
sonus: quod sonus et silentium sunt ex uno genere 66.
speculum: de proprietatibus speculi purum, clarum etc. 169sq.
splendor: quod Deus est splendor numquam deficiens etc. 63.
subito: dicitur tripliciter 72sq.
substantia: quod prima substantiarum est lux et omnis substantia influens in aliam est lux 68sqq.
substare: ubi Substantia.
summitas, summus-a-um: de summis divinorum ornatuum 102.
suscipere 125.

Verbum: 76. Dispositiones omnium rerum attribuuntur verbo; item ubi Trinitas.
virtus: de prime virtute 35; item ubi Unum.
vita, vivens: de vita in generali 163sq.; de prime vita in speciali et quod illa est generativa vitae in universo totali 164sq.; item de generativo vitae 166.

Unitio, unitas, unitum, unum, unibile: ponitur unius et unitatis differentiae assignatio 15sq.; unitatis quadruplex descriptio 16sq.; quod unitas est principium originale multitudinis determinatae; quod omnis unitas simul substituit uni participans ipsa; qualiter prime unum substituat simpliciter omnia; differentia inter participantia divina proprietate et divinis unitatibus 34; de effectibus ipsarum unitatum, ubi incipiant participantia divinis unitatibus, ubi medient et terminent 34sqq.; quae unitatum sit summa et prima, et quod talis est prime virtus et genus ab ipsa institutum est primum participans divinis unitatibus 35; de numero divinarum unitatum et quaelibet talis multitudo divinarum unitatum est finita secundum numerum 116.

Digitized by Google

uniformiter: de uniformi exemptione 161.
universum: de pulchritudine universi et qualiter partes eius ad invicem sunt contextae 102sq.

Zoe: Grece est vita Latine 165.
zoegena: id est ad alia fecundum 165.

Digitized by Google

Digitized by Google

INDEX NOMINUM

Alanus 63, 68
Albumazar 125
Alexander 191
Algazel 124, 149, 151,
Alhazen 72
Alpetragius 111
Ambrosius 120
Apuleius 173
Archytas Tarentinus 8
Aristoteles 7–11, 17, 20, 71, 72, 92–94, 98, 106, 112, 115, 116, 121–123, 125, 148, 149, 152, 165, 181, 189, 190, 194–196
Augustinus 20, 21, 45, 52, 53, 75, 77, 94–96, 103, 106, 119, 123, 134, 153
Avencebrol 16, 17, 36, 86, 87, 91, 98, 127, 179, 192, 193, 195, 197
Averroes 7, 8, 20, 71, 72, 86, 93, 106, 107, 115, 116, 123, 148, 149, 152, 191, 194, 195
Avicenna 7, 72, 79, 91, 92, 121–125, 149, 152

Boethius 4, 8, 16, 46, 47, 76, 77, 92, 94, 95, 97, 98, 114, 133–135, 153, 154, 158, 193

Calcidius 92
Cicero 94, 96, 123

Dionysius 12, 15, 16, 22, 27–29, 35, 39, 41, 42, 48, 49, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 69, 72, 82, 83, 95, 97, 100–103, 107–109, 113, 124, 128, 134–137, 140–145, 149, 150, 154, 155, 158–161, 164, 166, 167, 169, 171, 172, 181, 184, 186, 187, 193, 198

Dominicus Gundissalinus 191, 192, 196, 197

Euclides 94, 115
Eustratius 145, 153

Graeci 134
Gregorius 39

Hermes Trismegistus 3, 16, 49, 52, 103, 105, 127, 134, 141, 163, 190, 192

Ioannes Damascenus 46, 75, 79, 132, 133, 140
Isaac Israeli 79
Isidorus 60

Macrobius 4, 97, 134

Papias 60, 158
Peripatetici 6
Plato 6, 7, 9, 17, 65, 87, 92, 103, 123, 133, 161, 178
Platonici 15
Plinius 68, 179
Porphyrius 8, 9

Rabbi Moses 112, 125, 151, 154, 194

Seneca 53, 148, 195

Theodoricus 73, 164
Theodorus 35, 36, 40, 42, 66
Tullius 96, 97

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stanford University Libraries

3 6105 128 324 501

DATE DUE

GAYLORD 234

PRINTED IN U.S.A.

Digitized by Google